

ΣΑΡΑ ΜΠΟΝΤΕΛΛΙΡ

ΤΕΧΝΗΤΟΙ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΙ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΝΙΚΟΥ ΦΩΚΑ

ΕΣΤΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ ΑΕ

ΤΕΧΝΗΤΟΙ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΙ

ΣΑΡΑ ΜΠΩΝΤΕΛΑΙΡ

ΤΕΧΝΗΤΟΙ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΙ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΝΙΚΟΣ ΦΩΚΑΣ

Πρώτη ἀνατύπωση

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.
ΑΘΗΝΑ

Σειρά Ξένης Λογοτεχνίας
Πρώτη ανατύπωση: Νοέμβριος 1990

Ἐξώφυλλο: Δημήτρης Καλοκύρης
Φωτοστοιχειοθεσία: Ν. Γεωργακοπούλου-Π. Πιεροπούλου Ο.Ε.
Ἐκτύπωση: Γραφικές Τέχνες «Corfou»
© by «Hestia» 1986
Βιβλιοπωλείον τῆς «Ἑστίας», Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε.
Σόλωνος 60 - Ἀθήνα 10672

ISBN 960-05-0264-1

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Σάρλ Μπωντελαίρ γεννήθηκε στο Παρίσι τό 1821 και πέθανε στην ίδια πόλη τό 1867. Τά κυριότερα έργα του είναι: «Τά άνθη τοῦ κακοῦ» (Les fleurs du mal), ποιήματα (1η έκδοση 1857, 2η έκδοση 1861), «Τό μαράζι τοῦ Παρισιοῦ» (Le spleen de Paris), ποιήματα σέ πεζό (1η έκδοση 1864) καί μεταφράσεις έργων τοῦ "Εντγκαρ "Αλλαν Πόου. Σ' αὐτά πρέπει νά προστεθοῦν καί οἱ «Τεχνητοί Παράδεισοι» (Paradis Artificiels), ἔργο μέ ἀρκετά χαλαρή σύνθεση πού ἀφορᾷ κυρίως τό χασίς καί τό ὄπιο.

Υπάρχουν ἀρκετές ἐνδείξεις πού πείθουν ὅτι ὁ Μπ. εἶχε μέν γνωρίσει τό χασίς, ἀλλά ἐντελῶς ἐπιπόλαια (κυρίως κατά τήν περίοδο 1841-4), ὅπως καί ἄλλες πού δέν ἀφήνουν ἀμφιβολία ὅτι ὑπῆρξε συστηματικός ὀπιοφάγος ἀπό τό 1847 καί μετά, ἕως τά τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του. Οἱ ὀπιοφαγικές ἔξεις τοῦ Μπ. ὠστόσο δέν ἔφτασαν — οὔτε πόρρωθεν — ἀπό ἄποψη ποσότητας τῶν δόσεων, στό σημεῖο τοῦ Ντέ Κουίνσου, τοῦ ὁποῖου τό βιβλίο «Ἐξομολογήσεις ἐνός "Αγγλοῦ ὀπιοφάγου»* εἶχε διαβάσει πολύ νέος.

Τό 1851 ὁ Μπ. δημοσίευσε στό «Le messenger de l'assemblée» δύο κείμενα: γιά τό κρασί (τό πρῶτο) καί γιά τό χασίς (τό δεύτερο). Τό 1857, ἔτος πού πρωτοεκδόθηκαν σέ τόμο «Τά άνθη τοῦ κακοῦ», προσαρμῶζει τό κείμενο γιά τό χασίς σέ ἕνα εὐρύτερο δοκίμιο, μέ ὑποδιαιρέσεις, πάνω στό ἴδιο θέμα, πού βλέπει τό φῶς στό περ. «Revue Contemporaine». Στήν ἴδια αὐτή ἐπιθεώρηση δημοσιεύεται ἀπό τόν Μπ., τό Γενάρη τοῦ 1860, μιᾶ

* Βλ. Τόμας Ντέ Κουίνσου «Ἐξομολογήσεις ἐνός "Αγγλοῦ ὀπιοφάγου», μαζί μέ τό συμπλήρωμά του "Suspiria de profundis", μετ. Νίκου Φωκᾶ. Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, 1986.

έκτεταμένη παρουσίαση και ανάλυση τῶν δύο βιβλίων τοῦ Ντέ Κούνσου «'Εξομολογήσεις ἑνός Ἕλληνα ὀπιοφάγου» καί «Suspria de profundis». Τὴν ἀνοιξη τοῦ ἴδιου χρόνου ἐκδίδονται σὲ τόμο οἱ «Τεχνητοὶ παράδεισοι» πού περιλαμβάνουν: α) μιὰ εἰσαγωγή-ἀφιέρωση β) τὸ εὐρύτερο δοκίμιο γιὰ τὸ χασίς γ) τίς παρουσιάσεις - ἀναλύσεις τῶν ἔργων τοῦ Ντέ Κούνσου γιὰ τὸ ὄπιο.

Στὰ κείμενα αὐτά — σύμφωνα ἄλλωστε καί μέ τὴ διάταξη τῶν ἐκδόσεων «Bibliothèque de la Pléiade» — ἐπρόταξα στή μετάφραση καί τὰ δύο ἀρχικά κείμενα τοῦ 1851 γιὰ τὸ κρασί καί τὸ χασίς, ἐφόσον φυσιολογικά ἀνήκουν στήν ἴδια σειρά καί ἀποτελοῦν μιὰ πρώτη προσπάθεια τοῦ ποιητῆ νά πραγματευθεῖ τὸ θέμα τῆς προκλητῆς εὐδαιμονίας καί τῶν συνεπειῶν της. Φυσικά, στήν πιά ἐκτεταμένη ἐκδοχή τοῦ χασίς, ὁ ποιητής ἀναγκαστικά ἐπαναλαμβάνει πολλά σημεῖα ἀπὸ τὴ συντομότερη καί παλαιότερη.

Πέρα ἀπὸ τὴν ἀξία τῶν «Τεχνητῶν παραδείσων» ὡς καθαρῆς λογοτεχνίας, τὸ ἔργο ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὸν πιστό ἀναγνώστη τοῦ Μπ. λόγω τῶν σχέσεών του μέ τὸ ποιητικὸ του ἔργο. Γιατί ὄχι μόνο δύο ποιήματά του ἀπὸ τὸν κύκλο «Τὸ κρασί» ἐπανερχονται σὲ πεζή μορφή στὸ ἀντίστοιχο κείμενο, ἀλλὰ καί ἄλλα διαβάζονται ἴσως διαφορετικά ἀφοῦ συνειδητοποιήσουμε τὴ γνώση καί τὴν πείρα ἀπὸ τὰ παραισθησιογόνα πού διέθετε ὁ ποιητής. Τὸ μεγαλύτερο ὅμως ἐνδιαφέρον τοῦ βιβλίου γιὰ μένα εἶναι ἡ συγκλονιστικὴ καταδίκη τῆς χρήσης τῶν παραισθησιογόνων, ὄχι ὡς ἀπειλῆς γιὰ τὴν ὑγεία, ἀλλὰ ὡς δειλῆς ἄρνησης τοῦ πόνου καί εὐκόλου τρόπου πρόσβασης στήν εὐτυχία. Εἶναι ἓνα θέμα πού ἀπουσιάζει (καί μᾶς λείπει), παρ' ὅλα τὰ μέγιστα προσόντα τους, ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Ντέ Κούνσου.

10 Ὀκτωβρίου 1985

Νίκος Φωκᾶς

ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΣΙ ΚΑΙ ΤΟ ΧΑΣΙΣ

Σύγκριση τῶν δύο ὡς μέσων πολλαπλασιασμοῦ
τῆς ἀτομικότητος
(1851)

I

ΤΟ ΚΡΑΣΙ

“Ενας πολύ διάσημος ἄνθρωπος, πού ἦταν ταυτόχρονα μέγας βλάκας, πράγματα πού ἀπ’ ὅ,τι φαίνεται συμβαδίζουν ὠραιότατα, ὅπως θά ἔχω ἐπανελημμένα, δέν ἀμφιβάλλω, τήν ὀδυνηρή εὐχαρίστηση νά καταδείξω, τόλμησε σ’ ἓνα βιβλίο γαστρονομίας, πού συνέθεσε γιά τό διπλό σκοπό τῆς ὑγιεινῆς καί τῆς ἀπόλαυσης, νά γράψει τά ἀκόλουθα στό λῆμμα «κρασί»: «Πιστεύεται ὅτι ἐφευρέτης τοῦ κρασιοῦ εἶναι ὁ πατριάρχης Νῶε· ἀλκοολοῦχο ποτό πού παράγεται ἀπό τόν καρπό τοῦ κλήματος».

Καί μετά; Μετά, τίποτα: αὐτό εἶναι ὄλο. Τοῦ κάκου θά ξεφυλλίσετε τόν τόμο, θά τόν γυρίσετε πρὸς κάθε κατεύθυνση, θά τόν διαβάσετε ἀπό τό τέλος, ἀνάποδα, ἀπό δεξιά πρὸς τά ἀριστερά κι ἀπό τά ἀριστερά πρὸς τά δεξιά· δέν θά βρεῖτε τίποτα ἄλλο γιά τό κρασί στήν «Φυσιολογία τῆς γεύσεως» τοῦ ἐπιφανέστατου καί ἄκρως σεβαστοῦ Μπριγιά-Σαβαρέν!· «Πιστεύεται ὅτι ἐφευρέτης...» καί «ἀλκοολοῦχο ποτό...»

Φαντάζομαι ἓνα κάτοικο τῆς σελήνης ἢ κάποιου ἀπόμακρου πλανήτη πού περιδιαβάζει στόν κόσμο μας καί, κουρασμένος ἀπό τίς μεγάλες ἀποστάσεις, σκέπτεται πῶς νά δροσίσει τόν

οὐρανίσκο του καί νά ζεστάνει τό στομάχι του. Θέλει πολύ νά πληροφορηθεῖ γιά τίς ἡδονές καί τά ἔθιμα τῆς γῆς μας. Ἔχει ἀκούσει νά μιλᾶνε ἀόριστα γιά ἐξαίσια ποτά ἀπό τά ὁποῖα οἱ κάτοικοι αὐτῆς τῆς σφαίρας ἀντλοῦν κατά βούληση θάρρος κι εὐθυμία. Γιά μεγαλύτερη ἀσφάλεια στήν ἐκλογή του, ὁ σεληνιακός ἄνθρωπος ἀνοίγει τή βίβλο τῶν χρησμῶν τῆς γεύσεως τοῦ ὀνομαστοῦ καί ἀλάνθαστου Μπριγιά-Σαβαρέν καί βρίσκει στό λῆμμα «κρασί» τήν πολύτιμη αὐτή πληροφορία: «Πιστεύεται ὅτι ἐφευρέτης...» καί «ἀλκοολοῦχο ποτό...». Τό πράγμα εἶναι τελείως εὐπεπτο καί ἄκρως διαφωτιστικό. Ἄδύνατο, ἀφοῦ διαβάσει κανεῖς αὐτή τή φράση, νά μήν ἀποκτήσει μιᾶ ἰδέα σωστή καί σαφή γιά ὅλα τά κρασιά, γιά τίς ποικίλες ιδιότητές τους, τά δυσάρεστά τους, τήν ἐπίδρασή τους στό στομάχι καί τό μυαλό.

Ἄ, φίλοι ἀγαπητοί, μή διαβάσετε Μπριγιά-Σαβαρέν. Ὁ Θεός νά φυλάει ὅσους ἀγαπᾶ ἀπό τά ἄσκοπα ἀναγνώσματα. Εἶναι ἡ πρώτη ἀρχή ἑνός μικροῦ βιβλίου τοῦ Λάβατερ,² ἑνός φιλοσόφου πού ἀγάπησε τούς ἀνθρώπους περισσότερο ἀπ' ὅλους τούς δικαστές τοῦ κόσμου παλαιοῦ καί νέου. Κανένα γλύκισμα δέν φέρει τό ὄνομα τοῦ Λάβατερ· ὅμως ἡ μνήμη τοῦ ἀγγελικοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου θά ζεῖ ἀκόμη ἀνάμεσα στούς χριστιανούς, ὅταν κι αὐτοί οἱ καλοί ἄστοί θά ἔχουν ξεχάσει τό μπριγιά-σαβαρέν, ἕνα ἄνοστο τσουρέκι πού τό μικρότερο ἐλάττωμά του εἶναι ὅτι γίνεται ἀφορμή γιά ἀκατάσχετη ροή ἀνόητων δασκαλίστικων ἀποφθεγμάτων, παρμένων ἀπό τό περίφημο ἀριστούργημα.

Ἄν μιᾶ καινούρια ἔκδοση τοῦ ψευτοαριστουργήματος αὐτοῦ τολμήσει νά προκαλέσει τήν ὀρθή κρίση τῆς σύγχρονης ἀνθρωπότητας, πότες ἐσεῖς μελαγχολικοί, πότες χαρούμενοι, ὅλοι πού ζητᾶτε στό κρασί τή θύμηση ἢ τή λησμονιά καί μή βρίσκοντάς τες στήν πληρότητα πού ἐπιθυμεῖτε, δέν ἀτενίζετε πιά τόν οὐρανό παρά μέσα ἀπό τόν πάτο τῆς μπουκάλας, πότες λησμονημένοι καί παραγνωρισμένοι, θά ἀγοράσετε ἕνα ἀντίτυπο καί θά ἀνταποδώσετε μέ καλό τό κακό, μέ εὐεργεσία τήν ἀδιαφορία;

Ἄνοιγω τό «Κραῖσλεριάνα» τοῦ θείου Χόφμαν³ καί διαβάζω σ' αὐτό μιᾶ περίεργη σύσταση. Ὁ εὐσυνείδητος μουσικός πρέπει νά χρησιμοποιεῖ σαμπάνια γιά τή σύνθεση ἐλαφρότερων

μελοδραμάτων. Σ' αὐτήν θά βρεῖ τήν ἀφρώδη ἐλαφριά εὐθυμία πού ἀπαιτεῖ τό εἶδος. Ἡ θρησκευτική μουσική ἔχει ἀνάγκη ἀπό κρασί τοῦ Ρήνου ἢ τῶν Κάτω Πυρηναίων. "Ὅπως καί οἱ βαθιές ιδέες, περιέχει στό βάθος, μιά πίκρα μεθυστική. "Ὁμως ἡρωική μουσική δέν γίνεται χωρίς κρασί τῆς Βουργουνδίας, κρασί πού δημιουργεῖ ἐπιβλητική ὄρμη καί πατριωτική παραφορά. Κάπως καλύτερα ἔτσι. Καί ἐκτός ἀπό τό πάθος τοῦ πότη βρίσκω στίς γραμμές αὐτές μία ἀμεροληψία πού τιμᾷ τά μέγιστα ἕνα Γερμανό.

Ἐὸ Χόφμαν εἶχε μηχανευτεῖ ἕνα ἰδιόρρυθμο ψυχολογικό βαρόμετρο προορισμένο νά τοῦ παρουσιάζει τίς διάφορες θερμοκρασίες καί τά ἀτμοσφαιρικά φαινόμενα τῆς ψυχῆς του. Βρίσκουμε σ' αὐτό διαιρέσεις ὅπως οἱ ἀκόλουθες: πνεῦμα ἐλαφρά εἰρωνικό μετριασμένο ἀπό τήν ἐπιείκεια· πνεῦμα μοναξιᾶς μέ βαθιά ἱκανοποίηση ἀπό τόν ἑαυτό μου· μουσική εὐθυμία, μουσικός ἐνθουσιασμός, μουσική θύελλα, σαρκαστική εὐθυμία ἀφόρητη σ' ἐμένα τόν ἴδιο, ἐπιθυμία ἐξόδου ἀπό τό ἐγώ μου, ὑπερβολική ἀντικειμενικότητα, συγχώνευση τοῦ εἶναι μου μέ τή φύση. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ διαιρέσεις τοῦ ἠθικοῦ βαρομέτρου τοῦ Χόφμαν ἀκολουθοῦν τή σειρά διαδοχῆς τους, ὅπως συμβαίνει στά κοινά βαρόμετρα. Μοῦ φαίνεται ὅτι ἀνάμεσα στό ψυχικό αὐτό βαρόμετρο καί τήν ἐρμηνεία τῶν μουσικῶν ιδιοτήτων τῶν κρασιῶν ὑπάρχει προφανῶς στενότατη συγγένεια.

Ἐὸ Χόφμαν, ὅταν τόν βρῆκε ὁ θάνατος, εἶχε ἀρχίσει νά κερδίζει χρήματα. Ἡ τύχη τοῦ χαμογελοῦσε. "Ὅπως ὁ ἀγαπημένος μας, ὁ μέγας μας Μπαλζάκ, μόνο πρὸς τό τέλος τῆς ζωῆς του εἶδε νά λάμπει τό βόρειο σέλας τῶν παλαιότερων προσδοκιῶν του. Τήν ἐποχὴ ἐκείνη οἱ ἐκδότες, πού διεκδικοῦσαν ὁ ἕνας ἀπ' τόν ἄλλο τά παραμύθια του γιά τά ἡμερολόγια τους, εἶχαν τή συνήθεια, γιά νά ἀποκτήσουν τήν εὐνοιά του, νά προσθέτουν στίς χρηματικές τους ἀποστολές κι ἕνα κιβώτιο γαλλικῶν κρασιῶν.

Βαθιές χαρές τοῦ κρασιοῦ, ποιός δέν σᾶς ἔχει γνωρίσει; "Οποῖος θέλησε ποτέ νά καταπραῦνει μιά τύψη, νά ξεθάψει μιά ἀνάμνηση, νά πνίξει μιά θλίψη, νά πλάσει μιά χίμαιρα, ὅλοι ἐπιτέλους σ' ἔχουν ἐπικαλεσθεῖ, μυστηριώδη θεέ, κρυμμένε στίς ἴνες τοῦ κλήματος. Τί μεγάλα πού εἶναι τά θεάματα τοῦ κρασιοῦ καθώς φωτίζονται ἀπό τόν ἐσωτερικό ἥλιο! Πόσο ἀληθινή καί καυτή εἶναι αὐτή ἡ δεύτερη νεότητα πού ὁ ἄνθρωπος ἀντλεῖ ἀπό μέσα του! Μά πόσο ἐπιφοβες εἶναι ἐπίσης οἱ συγκλονιστικές της ἡδονές καί οἱ ἐξαντλητικές γοητείες της. Καί μολαταῦτα, ἐσεῖς δικαστές, νομοθέτες, ἄνθρωποι τοῦ καλοῦ κόσμου, ὅλοι ἐσεῖς πού ἡ εὐτυχία κάνει μειλίχιους καί πού χάρη στήν τύχη ἡ ἀρετή καί ἡ ὑγεία σᾶς εἶναι εὐκόλες, πέστε στήν ψυχή καί στή συνείδησή σας ποιός ἀπό σᾶς θά ἔχει τό ἀλύπητο θάρρος νά καταδικάσει τόν ἄνθρωπο πού πίνει μεγαλοφυῖα;

Ἐξάλλου τό κρασί δέν εἶναι πάντα ὁ τρομερός παλαιστής ὁ βέβαιος γιά τή νίκη του πού ὀρκίστηκε νά μήν ἔχει συμπόνια ἢ ἔλεος. Τό κρασί εἶναι ὅπως ὁ ἄνθρωπος· ποτέ δέν θά μάθουμε ὡς ποιό σημεῖο μποροῦμε νά τό ἐκτιμοῦμε ἢ νά τό περιφρονοῦμε, νά τό ἀγαποῦμε ἢ νά τό μισοῦμε οὔτε γιά πόσες ὑπέροχες πράξεις καί τερατώδη ἐγκλήματα εἶναι ἰκανό. "Ας μήν εἴμαστε λοιπόν πιό ἄσπλαχνοι ἀπέναντί του ἀπ' ὅ,τι ἀπέναντι στόν ἑαυτό μας κι ἄς τό μεταχειριζόμαστε σάν ἴσο.

Μοῦ φαίνεται καμιά φορά πῶς ἀκούω τό κρασί νά λέει⁴ —μιλάει μέ τήν ψυχή του, μέ τή φωνή τῶν πνευμάτων πού ἀκούγεται μόνο ἀπό τά πνεύματα—: «"Ανθρωπε, ἀγαπημένε μου, θά ξεφωνίσω γιά σένα, παρ' ὄλη τή φυλακή τοῦ γυαλιοῦ καί τό σύρτη τοῦ φελλοῦ, ἕνα τραγούδι ἀδελφοσύνης, ἕνα τραγούδι χαρᾶς, φωτός κι ἐλπίδας. Δέν εἶμαι καθόλου ἀχάριστο· ξέρω ὅτι σοῦ ὀφείλω τή ζωή. Ξέρω τί σοῦ κόστισε αὐτό σέ μόχθο καί σέ ἥλιο πάνω στους ὤμους. Μοῦ ἔδωσες τή ζωή, θά σέ ἀνταμείψω. Θά σοῦ πληρώσω πλουσιοπάροχα τό χρέος μου· γιατί νιώθω ἐξαιρετική χαρά ὅταν πέφτω στό βάθος ἑνός λάρυγγα διψασμένου ἀπό τή δουλειά. Τό στήθος ἑνός τίμιου ἀνθρώπου εἶναι μιά

διαμονή πολύ ωραιότερη για μένα από εκείνες τίς μελαγχολικές και αναισθητες κάβες. Είναι ένας χαρούμενος τάφος όπου εκπληρώνω τό πεπρωμένο μου μέ ένθουσιασμό. Φέρνω στό στομάχι του έργάτη μεγάλη ανακατωσούρα, κι από κεϊ ανεβαίνω από μία άόρατη σκάλα στό μυαλό του όπου έκτελῶ τόν ύπέρτατο χορό μου.

Άκοῦς μέσα μου νά αναδεύονται καί νά άντηχοῦν παλαιά επίμονα γυρίσματα τραγουδιῶν, άκοῦς τά τραγούδια τῆς άγάπης καί τῆς δόξας; Εἶμαι ἡ ψυχή τῆς πατρίδας, εἶμαι μισο-έρωτιάρης καί μισο-στρατιωτικός. Εἶμαι ἡ ἐλπίδα τῶν Κυριακῶν. Ἡ δουλειά κάνει τίς μέρες νά εὐδοκιμοῦν, τό κρασί κάνει τίς Κυριακές εὐτυχισμένες. Μέ τούς άγκῶνες στό οικογενειακό τραπέζι καί τά μανίκια άνασηκωμένα, θά μέ δοξάζεις μέ περηφάνια καί θά εἶσαι άληθινά εὐχαριστημένος.

Θά φωτίσω τά μάτια τῆς γριᾶς σου, τῆς παλιᾶς συντρόφισσας τῶν καθημερινῶν σου στενοχωριῶν καί τῶν άρχαιότερων ἐλπίδων σου. Θά γλυκάνω τό βλέμμα της καί στό βάθος τῆς κόρης του ματιοῦ της θά βάλω τή λάμψη τῆς νιότης της· καί στό μικρό σου, τό τόσο χλωμούλη, στό φτωχό αὐτό γαῖδαρέλι τό ζεμένο στήν ἴδια κούραση μέ τό κανονικό ὑποζύγιο, θά ξαναδώσω τά ὁμορφα χρώματα πού εἶχε στήν κούνια καί θά γίνω γιά τό νέο αὐτό άθλητή τῆς ζωῆς τό λάδι πού ἔσφιγγε πάλι τούς μυῶνες τῶν άρχαίων παλαιστῶν.

Θά πέσω στό βάθος του στήθους σου σάν φυτική άμβροσία. Θά γίνω ὁ σπόρος πού γονιμοποιεῖ τό αὐλάκι τό τόσο ἐπίμοχθα άνασκαμμένο. Ἡ στενή μας ἔνωση θά φέρει τήν ποίηση. Οἱ δύο μαζί θά δημιουργήσουμε ἕνα Θεό καί θά φτερακίσουμε κατά τό ἄπειρο, ὅπως τά πουλιά, οἱ πεταλοῦδες, οἱ άνάλαφρες κλωστές καί ὅλα τά πετούμενα».

Νά τί τραγουδάει τό κρασί στή μυστηριώδη γλώσσα του. Ἄλίμονο σ' ἐκεῖνον πού ἡ καρδιά του, ἐγωιστική καί κλειστή στά βάσανα τῶν άδελφῶν του, δέν ἄκουσε ποτέ αὐτό τό τραγούδι!

Ἔχω συχνά σκεφτεῖ ὅτι ἄν ὁ Ἰησοῦς Χριστός καθόταν σήμερα στό ἐδώλιο του κατηγορουμένου, θά βρισκόταν κάποιος εἰσαγγελέας γιά νά άποδείξει ὅτι ἡ περίπτωσή του εἶναι ἐπιβαρυ-

μένη λόγω ύποτροπῆς. "Όσο γιά τό κρασί, αὐτό ύποτροπιάζει κάθε μέρα. Κάθε μέρα ἐπαναλαμβάνει τίς ἀγαθοεργίες του. Νά ποιός εἶναι ὁ λόγος χωρίς ἀμφιβολία, γιά τήν παραφορά τῶν ἠθικολόγων ἐναντίον του. "Όταν λέω ἠθικολόγους ἐννοῶ τούς φαρισαίους ψευτο-ἠθικολόγους.

Μά ἄς μιλήσουμε γιά κάτι πολύ διαφορετικό. "Ας κατέβουμε λίγο χαμηλότερα. "Ας ἐξετάσουμε ἕνα ἀπό τά μυστηριώδη ἐκεῖνα πλάσματα, πού ζοῦν μ' ἕνα τρόπο ἀπό τά ἀπόβλητα τῶν μεγάλων πόλεων⁵ — διότι ὑπάρχουν παράξενα ἐπαγγέλματα. Ὁ ἀριθμός τους εἶναι τεράστιος. Σκεπτόμουν κάποτε μέ τρόπο ὅτι ὑπάρχουν ἐπαγγέλματα πού δέν περιέχουν καμιά χαρά, ἐπαγγέλματα πού δέν προσφέρουν ἱκανοποίηση, κοπώσεις χωρίς ἀνακούφιση, ὀδύνες χωρίς ἀνταμοιβή. "Εσφαλλα. Νά ἕνας ἄνθρωπος ἐπιφορτισμένος νά μαζεύει τά συντρίμια τοῦ κάθε εἰκοσιτετράωρου τῆς πρωτεύουσας. "Όλα ὅσα ἡ μεγάλη πόλη ἀπέριψε, ὅλα ὅσα ἔχασε, ὅλα ὅσα ἔσπασε — τά καταχωρίζει, τά περισυλλέγει. Ἄναδιφεῖ τά ἀρχεῖα τῆς παραλυσίας, τόν Καιάδα τῶν ἀπορριμάτων. Κάνει ἕνα δεξιάλεγμα, μιά ἔξυπνη ἐπιλογή· μαζεύει, ὅπως ὁ φιλάργυρος τό θησαυρό, τά σκουπίδια πού, ξαναμασημένα ἀπό τή θεότητα τῆς Βιομηχανίας, θά γίνουν πράγματα χρήσιμα ἢ ἀπολαυστικά. Νάτος στή σκοτεινή λάμψη τῶν φανῶν πού παιδεύει ὁ νυχτερινός ἄνεμος νά ἀνεβαίνει ἕναν ἀπό τούς μακρόστενους στριφογυριστούς ἐκείνους δρόμους πού κατοικοῦνται ἀπό μικρονοικοκυριά τῶν ὑψωμάτων τῆς Ἁγίας Γενεβιέβης.⁶ Εἶναι σκεπασμένος μέ σάλι ἀπό λιγαριά καί κρατάει τό ἐφτάρι του.⁷ Ἔρχεται κουνώντας τό κεφάλι καί σκοντάφτοντας στίς πέτρες τοῦ ὁδοστρώματος, ὅπως οἱ νεαροί ποιητές πού περνᾶνε τίς μέρες τους χαζεύοντας στούς δρόμους καί ψάχνοντας ὁμοιοκαταληξίες. Μιλáει μόνος του χύνοντας τήν ψυχή του στόν ψυχρό καί κατασκότεινο ἀέρα τῆς νύχτας. Εἶναι ἕνας ὑπέροχος μονόλογος πού σέ κάνει νά μυκτηρίζεις τίς πιό σπαραχτικές τραγωδίες. « Ἐμπρός! Μάρς! μεραρχία, ἐμπροσθοφυλακή, στράτευμα!» Ἄκριβῶς ὅπως στήν Ἁγία Ἐλένη ὁ Βοναπάρτης κατά τήν ἐπιθανάτια ἀγωνία του! Φαίνεται ὅτι τό ἐφτάρι μεταμορφώθηκε σέ σιδερένιο σκῆπτρο καί τό σάλι ἀπό λιγαριά σέ αὐτοκρατορικό

μανδύα. Τώρα κάνει φιλοφρονήσεις στό στρατό του. Ἡ μάχη κερδίσθηκε ἀλλά ἡ μέρα ὑπῆρξε πυρετώδης. Περνάει καβαλάρης κάτω ἀπό τίς ἀψίδες τοῦ θριάμβου. Στήν καρδιά του αἰσθάνεται εὐτυχία. Ἄκουει μέ ἀγαλλίαση τίς ἐπευφημίες τοῦ ἐνθουσιασμένου πλήθους. Σέ λίγο θά ὑπαγορεύσει ἕνα κώδικα διαγωγῆς ἀνώτερο ἀπ' ὅλους τούς γνωστούς. Δίνει ἐπίσημο ὄρκο ὅτι θά κάνει τούς λαούς του εὐτυχεῖς. Ἡ δυστυχία κι ἡ ἀχρειότητα ἐξαφανίστηκαν ἀπό τό ἀνθρώπινο γένος.

Κι ὅμως ἡ πλάτη καί τά νεφρά του εἶναι γδαρμένα ἀπό τό βάρος τοῦ κοφινιοῦ του. Αἰσθάνεται νά τόν τριβελίζουν οἱ σπιτικές στενοχώριες. Οἱ δρόμοι καί σαράντα χρόνια δουλειᾶς τόν ἔχουνε κάνει σκόνη. Τόν βασανίζει ἡ ἡλικία. Ὅμως τό κρασί, σάν νέος Πακτωλός, διασχίζει τήν ἄτονη ἀνθρωπότητα φέρνοντας μαζί του ἕνα πνευματικό χρυσό. Ὅπως οἱ καλοὶ μονάρχες βασιλεύει χάρη στίς ὑπηρεσίες του καί ψάλλει τά ἀνδραγαθήματά του μέ τό λαρύγγι τῶν ὑπηκόων του.

Πάνω στή γήινη σφαῖρα ὑπάρχει ἕνα ἀπειράριθμο ἀνώνυμο πλήθος πού τά πάθη του ὁ ὕπνος δέν θά μπορούσε νά ἀποκοιμίσει ἱκανοποιητικά. Γιά ὅλους αὐτούς τό κρασί συνθέτει τραγούδια καί ποιήματα.

Πολλοί θά μέ βροῦνε ἀσφαλῶς πολύ ἐπεικική. « Ἀθωώνετε τήν κρεπάλη, ἐξιδανικεύετε τόν ἔκλυτο... » Ὅμολογῶ ὅτι μπροστά στίς εὐεργεσίες δέν ἔχω τό θάρρος νά ὑπολογίσω τίς ζημιές. Ἐξάλλου εἶπα ὅτι τό κρασί εἶναι ταυτόσημο μέ τόν ἄνθρωπο καί παραδέχτηκα ὅτι τά ἐγκλήματά τους εἶναι ἴσα πρός τίς ἀρετές τους. Τί περισσότερο νά πῶ; Ἐχω ἐξάλλου μίαν ἄλλη σκέψη. Ἄν τό κρασί ἐξαφανιζόταν ὡς ἀνθρώπινο προϊόν, νομίζω ὅτι θά παρουσιαζόταν στήν υἰγεία καί τήν εὐφυΐα τοῦ πλανήτη ἕνα κενό, μιά ἀπουσία, μιά ἀτέλεια πολύ φρικτότερη ἀπό τίς ὑπερβολές καί τίς ἐκτροπές γιά τίς ὁποῖες καθιστοῦμε ὑπεύθυνο τό κρασί. Δέν εἶναι φυσικό νά σκεφτοῦμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού δέν πίνουν ποτέ κρασί — μυαλά εἴτε ἀφελή εἴτε συστηματικά — εἶναι ἡλίθιοι ἢ ὑποκριτές; — ἡλίθιοι, δηλαδή ἄνθρωποι πού δέν γνωρίζουν οὔτε τόν ἄνθρωπο οὔτε τή φύση, καλλιτέχνες πού ἀπωθοῦν τά παραδοσιακά μέσα τῆς τέχνης, ἐργάτες ὑβριστές τῆς μηχανικῆς ὑποκρι-

τές, δηλαδή ἐπαίσχυντοι φαγάδες, φαμφαρόνοι τῆς ἐγκράτειας πού πίνουν μυστικά ἢ ἔχουν κάποιο ἀπόκρυφο κρασί! "Ένας ἄνθρωπος πού δέν πίνει παρά νερό ἔχει κάτι νά κρύψει ἀπό τοὺς ὁμοίους του.

Κρίνετε μόνοι σας. Ἐδῶ καί μερικά χρόνια, σέ μιά ἐκθεση ζωγραφικῆς, τό πλῆθος τῶν ἡλιθίων ξεσηκώθηκε μπροστά σ' ἓνα πίνακα γυαλισμένο, στιλβωμένο, βερνικωμένο σάν ἀντικείμενο βιομηχανικό. Ἦταν ἡ ἀπόλυτη ἀντίθεση πρὸς τὴν τέχνη. Σέ σχέση πρὸς τὴν «Κουζίνα» τοῦ Ντρόλλινγκ⁸ ἦταν ὅ,τι ἡ τρέλα πρὸς τὴ βλακεία, ὅ,τι τό τυφλό πάθος πρὸς τό μιμητισμό. Στὴν ζωγραφικὴ αὐτὴ εἰκόνα, γιὰ τὴν ὁποία χρειαζόταν μικροσκόπιο, ἔβλεπες τίς μύγες νά πετᾶνε. "Ὅπως ὅλο τόν κόσμο, τό τερατῶδες αὐτό ἀντικείμενο μέ τραβοῦσε κι ἐμένα, ἀλλὰ ντρεπόμουν γιὰ τὴν ἀλλόκοτη αὐτὴ ἀδυναμία, διότι ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἀκατανίκητη ἔλξη τοῦ φρικαλέου. Τέλος κατάλαβα ὅτι χωρὶς νά τό ξέρω εἶχα παρασυρθεῖ ἀπό μιά φιλοσοφικὴ περιέργεια, τὴν ἀπέραντη ἐπιθυμία νά μάθω τί εἶδους χαρακτήρα εἶχε ὁ ἄνθρωπος πού ἔφερε στό φῶς μιά τέτοια ἐγκληματικὴ ἐκκεντρικότητα. Στοιχημάτιζα μέ τόν ἑαυτό μου ὅτι στό βάθος ἔπρεπε νά εἶναι κακός. Ἔβαλα ἀνθρώπους νά πληροφορηθοῦν καί εἶχα τὴν ἱκανοποίηση νά κερδίσω, χάρη στό ἔνστικτό μου, τό ψυχολογικὸ αὐτό στοίχημα. Ἔμαθα ὅτι τό τέρας ἐκεῖνο σηκωνόταν τακτικά πρὶν ἀπό τὰ χαράματα, ὅτι εἶχε ἐξαθλιώσει τὴν παραδουλεύτρα του καί ὅτι δέν ἔπινε παρά μόνο γάλα!

Μιά ἢ δύο ἀκόμα ἱστορίες καί μετὰ τό γενικὸ συμπέρασμα. Μιά μέρα βλέπω σ' ἓνα πεζοδρόμιο μιά μεγάλη συγκέντρωση. Κατορθῶνω νά ὑψώσω τὰ μάτια πάνω ἀπό τοὺς ὤμους τῶν χαζῶν καί βλέπω τό ἐξῆς: ἓναν ἄνθρωπο ξαπλωμένο ἀνάσκελα χάμω μέ μάτια ἀνοιχτά καρφωμένα στόν οὐρανό· ἓναν ἄλλο ἄνθρωπο ὄρθιο μπροστά του νά τοῦ μιλάει μέ νεύματα μόνο, καθὼς ὁ ἄνθρωπος πού ἦταν χάμω ἀπαντοῦσε μόνο μέ τὰ μάτια. Καί οἱ δύο εἶχαν ἓνα ὕφος πού ζωντάνευε μιά ἀπίστευτη καλοσύνη. Οἱ κινήσεις τοῦ ἀνθρώπου πού στεκόταν ἔλεγαν στή διάνοια τοῦ ξαπλωμένου χάμω: «Ἔλα, ἔλα λίγο ἀκόμα, ἡ εὐτυχία εἶναι ἐκεῖ, δύο βήματα, ἔλα ὡς τὴ γωνιά τοῦ δρόμου. Δέν ἔχουμε ἀκόμα

χάσει ἅπ' τὰ μάτια μας τὴν ἀκτὴ τῶν θλίψεων, δὲν βρισκόμαστε ἀκόμα στά ἀνοιχτά τῆς ὄνειροπόλησης. Ἐμπρὸς κουράγιο, φίλε μου, πὲς στά πόδια σου νὰ ἱκανοποιήσουν τὴ σκέψη σου».

Ἄλλα αὐτὰ μὲ ταλαντεύσεις καὶ ἁρμονικὲς αἰωρήσεις. Ὁ ἄλλος χωρὶς ἀμφιβολία εἶχε φτάσει *στά ἀνοιχτά* (ἄλλωστε ἔπλεε μέσα σ' ἓνα ρυάκι), διότι τὸ εὐδαιμονικὸ του χαμόγελο ἀπαντοῦσε: «Ἄφησε ἡσυχὸ τὸ φίλο σου. Ἡ ἀκτὴ τῶν θλίψεων ἔχει ἀρκετὰ ἐξαφανιστεῖ πίσω ἀπὸ τίς εὐεργετικὲς ὁμίχλες· δὲν ἔχω τίποτα πιά νὰ ζητήσω ἀπὸ τὸν οὐρανὸ τῆς ὄνειροπόλησης». Νομίζω μάλιστα ὅτι ἄκουσα μιὰ ἀόριστη φράση ἢ μᾶλλον ἓναν ἀναστεναγμὸ ἀόριστα διαρθρωμένο σὲ λόγο νὰ βγαίνει ἀπὸ τὸ στόμα του: «Πρέπει νὰ εἶμαστε λογικοί». Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ μεγαλείου. Ἄλλὰ μέσ' στοῦ μεθύσι ὑπάρχει καὶ ὑπερμεγαλεῖο, ὅπως θὰ δεῖτε. Ὁ φίλος, ὄλο ἐπιείκεια πάντα, πηγαίνει μόνος στοῦ κρασοπουλεῖο κι ὕστερα ἐπιστρέφει κρατώντας ἓνα σκοινί. Χωρὶς ἀμφιβολία δὲν μποροῦσε νὰ ὑποφέρει τὴν ἰδέα νὰ ταξιδεῦει μόνος καὶ νὰ κυνηγάει μόνος τὴν εὐτυχία. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἐρχόταν νὰ πάρει τὸ φίλο του μὲ ἀμάξι. Τὸ ἀμάξι ἦταν τὸ σκοινί. Τοῦ περνᾷ τὸ ἀμάξι γύρω ἀπὸ τὴ μέση. Ὁ ξαπλωμένος φίλος χαμογελάει. Ἀσφαλῶς ἔχει καταλάβει τὴ μητρικὴ αὐτὴ σκέψη. Ὁ ἄλλος κάνει ἓνα κόμπο, ὕστερα ἀρχίζει νὰ βαδίζει σταθερὰ ὅπως ἓνα ἄλογο καλόβολο καὶ διακριτικὸ καὶ μεταφέρει τὸ φίλο του ὡς τὸ σημεῖο τῆς συνάντησης μὲ τὴν εὐτυχία. Αὐτὸς πού μεταφέρεται ἢ μᾶλλον σύρεται, γυαλίζοντας τὸ ὁδόστρωμα μὲ τὴν πλάτη του, ἐξακολουθεῖ νὰ χαμογελά — ἓνα ἄρρητο χαμόγελο.

Τὸ πλῆθος μένει ἄναυδο, γιατί τὸ ὑπερβολικὰ ὠραῖο, αὐτὸ πού ξεπερνᾷ τίς ποιητικὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου προκαλεῖ περισσότερο ἐκπληξὴ παρά συγκίνηση.

Ἐπῆρχε ἓνας ἄνθρωπος, κάποιος Ἴσπανὸς κιθαρίστας, πού ταξίδεψε γιὰ καιρὸ μὲ τὸν Παγκανίνι. Ἦταν πρὶν ἀκόμα γίνεи ἐπισήμως τόσο μέγας καὶ τρανὸς ὁ Παγκανίνι.

Ζοῦσαν μαζί τὸν μεγάλο μποέμικο βίο τῶν καλλιτεχνῶν, τῶν περιφερόμενων μουσικῶν, τῶν ἀνθρώπων χωρὶς οἰκογένεια καὶ χωρὶς πατρίδα. Οἱ δύο τους, βιολί καὶ κιθάρα, δίναν συναυλίες

ἀπ' ὅπου περνοῦσαν. "Ἐτσι περιπλανήθηκαν ἀρκετό διάστημα σέ διάφορες χῶρες. Ὁ Ἴσπανός μας εἶχε τέτοιο ταλέντο πού, ὅπως ὁ Ὀρφέας, μπορούσε νά λέει: «Εἶμαι ὁ κύριος τῆς φύσης».

Παντοῦ ἀπ' ὅπου περνοῦσε, γρατζουνώντας τήν κιθάρα καί κάνοντας τίς χορδές νά ἀναπηδοῦν ἀρμονικά κάτω ἀπ' τό δάχτυλό του, τό πλῆθος σίγουρα θά τόν ἔπαιρνε ἀπό πίσω. "Ὅταν κατέχεις ἕνα τέτοιο μυστικό δέν πεθαίνεις ποτέ ἀπό πείνα. Ὁ κόσμος τόν ἀκολουθοῦσε ὅπως τό Χριστό.

Πῶς νά ἀρνηθεῖς δεῖπνο καί φιλοξενία στόν ἄνθρωπο, στή μεγαλοφυΐα, στό μάγο πού τραγούδησε στήν ψυχή σου τούς πιό ωραίους του σκοπούς, τούς πιό μυστικούς, τούς πιό ἄγνωστους, τούς πιό μυστηριώδεις! Μέ βεβαίωσαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός κατόρθωνε, ἀπό ἕνα ὄργανο πού δέν παράγει παρά ἤχους διακεκομμένους νά παράγει εὐκολα ἤχους συνεχεῖς. Τό ταμεῖο τό κρατοῦσε ὁ Παγκανίνι· εἶχε τή διαχείριση τῶν κεφαλαίων τῆς εταιρείας, πράγμα πού δέν θά ἐκπλήξει κανένα.

Τό χρηματοκιβώτιο ταξίδευε μαζί μέ τό σῶμα τοῦ διαχειριστῆ. "Ἄλλοτε βρισκόταν πιό ψηλά, ἄλλοτε πιό χαμηλά, σήμερα μέσα στή μπότα, αὔριο ἀνάμεσα σέ δύο ραφές τῆς φορεσιᾶς. "Ὅταν ὁ κιθαρίστας, πού ἦταν γερό ποτήρι, ρωτοῦσε πῶς πᾶνε τά οἰκονομικά, ὁ Παγκανίνι ἀπαντοῦσε πῶς δέν ὑπάρχει τίποτα ἤ σχεδόν. Διότι ὁ Παγκανίνι ἦτανε ὅπως οἱ γέροι πού πάντα φοβοῦνται μή μείνουν ἀπό χρήματα. Ὁ Ἴσπανός τόν πίστευε ἤ καμωνόταν πῶς τόν πίστευε, καί μέ τά μάτια προσηλωμένα στό βάθος τοῦ δρόμου κέντριζε καί βασάνιζε τήν ἀχώριστη σύντροφό του. Ὁ Παγκανίνι περπατοῦσε ἀπό τήν ἄλλη μεριά τοῦ δρόμου. Αὐτό ἦταν συμφωνημένο μεταξύ τους γιά νά μήν ἐνοχλεῖ ὁ ἕνας τόν ἄλλο. "Ἐτσι καθένας τους μελετοῦσε καί δούλευε περπατώντας.

"Ὑστερα, φτάνοντας σ' ἕνα μέρος ὅπου ὑπῆρχαν πιθανότητες εἰσπράξεων, ἕνας ἀπό τούς δύο ἔπαιζε κάποια σύνθεσή του ἐνῶ ὁ ἄλλος αὐτοσχεδίαζε στό πλάι του μιά παραλλαγή, μιά συνοδεία, μιά ὑπόκρουση. Πόση ἀπόλαυση καί ποίηση πρέπει νά εἶχε μιά τέτοια ζωή τροβαδούρων, ποτέ κανεῖς δέν θά τό μάθει. Χώρισαν, δέν ξέρω γιά ποιό λόγο. Ὁ Ἴσπανός ταξίδεψε μόνος του. "Ἐνα

βράδυ φτάνει σέ μιά μικρή πόλη τοῦ Ζυρά. Βάζει νά διαφημίσουν καί νά ἀναγγείλουν μιά συναυλία σέ μιά αἴθουσα τοῦ δημαρχείου. Ἡ συναυλία εἶναι ὁ ἴδιος, μιά κιθάρα καί τίποτα ἄλλο. Εἶχε γίνει γνωστός λιανοπαίζοντας σέ μερικά καφενεῖα κι ἦταν μερικοί μουσικοί στήν πόλη πού εἶχαν ἐκπλαγεῖ ἀπό τό παράξενο αὐτό ταλέντο. Τελικά μαζεύτηκε πολὺς κόσμος.

Ἡ Ἰσπανός μας εἶχε ξεθάψει σέ μιά γωνιά τῆς πόλης κοντά στό νεκροταφεῖο, ἕναν ἄλλο Ἰσπανό, ἕνα πατριωτάκι. Ἦταν κάτι σάν ἐργολάβος κηδειῶν, μαρμαράς πού ἔφτιαχνε μνήματα. Ὅπως ὅλοι ὅσοι ἔχουν ἐπαγγέλματα σχετικά μέ νεκρούς, ἔπινε γερά. Ἐπιπλέον, ἡ μπουκάλα κι ἡ κοινή τους πατρίδα τούς ξεμυάλιζαν. Ὁ μουσικός δέν ἔκανε πιά βῆμα χωρίς τό μαρμαρά. Τῆ μέρα τῆς συναυλίας καί τήν ὥρα ἀκριβῶς πού θ' ἄρχιζε βρίσκονταν μαζί, μά πού; Αὐτό ἦταν τό πρόβλημα. Ψάξανε σ' ὅλα τά κρασοπουλειά τῆς πόλης, σ' ὅλα τά καφενεῖα. Τελικά τόν ξεθάψανε μαζί μέ τό φίλο του μέσα ἀπό μιά ἀπερίγραπτη τρώγλη, τέλεια μεθυσμένο, κι ὁ ἄλλος ἐπίσης. Ἀκολουθοῦν σκηνές ἀνάλογες μ' ἐκεῖνες τοῦ Κήν καί τοῦ Φρέντερικ.⁹ Τελικά συγκατατίθεται νά πάει νά παίξει, μά νά πού ξαφνικά τοῦ ἔρχεται μιά ιδέα: «Θά παίξεις κι ἐσύ», λέει στό φίλο του. Αὐτός ἀρνεῖται. Εἶχε ἕνα βιολί μά ἔπαιζε σάν τό χειρότερο μουζικάντη. «Ἡ θά παίξεις ἢ δέν παίζω οὔτε ἐγώ».

Δέν ὑπάρχουν οὔτε νουθεσίες οὔτε ἐπιχειρήματα πού ν' ἀντέχουν ὡς τό τέλος. Χρειάστηκε νά ὑποχωρήσει. Νάτοι κι οἱ δύο πάνω στή σκηνή, μπροστά στήν καλλιεργημένη τοπική μπουρζουαζία. «Φέρτε κρασί», λέει ὁ Ἰσπανός. Ὁ εἰδικός τῶν κηδειῶν, πού ἦταν γνωστός σέ ὅλους, ἀλλά ὄχι ὡς μουσικός, εἶχε πιεῖ πάρα πολύ γιά νά ἔχει αἴσθημα ντροπῆς. Τό κρασί καταφτάνει μά ἡ ὑπομονή γιά νά ξεβουλωθοῦν οἱ μπουκάλες λείπει. Τά δύο ὑποκείμενα τίς ἀποκεφαλίζουν χτυπώντας τις μέ τό μαχαίρι, ὅπως κάνουν οἱ κακοαναθρεμμένοι. Φανταστεῖτε τί ὠραία ἐντύπωση ἔκανε τό πράγμα στήν τουαλεταρισμένη ἐπαρχία! Οἱ κυρίες ἀποσύρονται καί πολὺς κόσμος τό βάζει στά πόδια σκανδαλισμένος μπροστά στους δύο ἐκείνους μεθύστακες πού φαίνονται μισότρελοι.

Μά ὄσων ἡ σεμνοτυφία δέν ἐπνίξε τήν περιέργεια καί εἶχαν τό θάρρος νά μείνουν, δέν τό μετάνιωσαν. « Ἄρχισε», λέει ὁ κιθαρίστας στό μαρμαρά. Τά λόγια εἶναι ἀδύνατο νά ἐκφράσουν τί εἶδους ἤχοι βγῆκαν ἀπό τό μεθυσμένο βιολί. Ὁ Βάκχος σέ παραλήρημα ἐνῶ λαξεύει τήν πέτρα μέ πριόνι. Τί ἔπαιξε ἢ τί ἐπιχείρησε νά παίξει; Δέν ἔχει σημασία — ὅ,τι τοῦ ῥθε στό μυαλό. Ξαφνικά μιὰ μελωδία ἐνεργητική καί ἐξαίσια, ιδιότροπη καί μαζί μονάχη τυλίγει, πνίγει, σβήνει, συγκαλύπτει τόν κραυγαλέο σαματά. Ἡ κιθάρα τραγουδάει σέ τέτοιο ὕψος πού τό βιολί δέν ἀκούγεται πιά. Καί ὅμως εἶναι ὁ ἴδιος σκοπός, ὁ μπεκρουλιάρικος σκοπός πού εἶχε πρωτοπιάσει ὁ μαρμαράς.

Ἡ κιθάρα ἐκφράζεται μέ ἀπίστευτη ἠχηρότητα· φлуαρεῖ, τραγουδάει, ἀναγγέλλει μέ τρομαχτικό οἶστρο καί πρωτάκουστη σταθερότητα καί καθαρότητα ὕφους. Ἡ κιθάρα αὐτοσχεδίαζε μιὰ παραλλαγή στό θέμα τοῦ βιολιοῦ ἐνός τυφλοῦ. Ἄφηνε νά τήν ὀδηγεῖ καί ἐντυνε ἐκθαμβωτικά καί μέ μητρική στοργή τήν ἄσαρκη γύμνια τῶν ἤχων του. Ὁ ἀναγνώστης μου θά καταλάβει ὅτι ἦταν κάτι τό ἀπερίγραπτο· μοῦ τό διηγήθηκε ἕνας ἀληθινός καί σοβαρός μάρτυρας. Στό τέλος τό κοινό εἶχε μεθύσει πió πολύ ἀπό τόν ἴδιο. Τιμοῦσαν, συγχαίρονταν, χαιρετοῦσαν τόν Ἴσπανό μ' ἕναν ἀπέραντο ἐνθουσιασμό. Μά χωρίς ἀμφιβολία ὁ χαρακτήρας τῶν ἀνθρώπων τοῦ τόπου δέν θά τοῦ ἄρρεσε, γιατί ἦταν ἡ μόνη φορά πού δέχτηκε νά παίξει.

Καί τώρα πού βρίσκεται; Ποιός ἥλιος ἀτένισε τά τελευταῖα του ὄνειρα; Ποιό ἔδαφος ὑποδέχτηκε τό κοσμοπολιτικό του λείψανο; Ποιό χαντάκι στέγασε τήν ἀγωνία του; Ποῦ εἶναι τά μεθυστικά ἀρώματα τῶν λουλουδιῶν πού ἐξαφανίστηκαν; Ποῦ εἶναι τά νεραῖδοχρώματα ἀπ' τά παλιά ἠλιογέρματα;

III

Ἄσφαλῶς δέν σᾶς ἔμαθα τίποτα τό πολύ καινούριο. Τό κρασί εἶναι γνωστό σέ ὄλους, εἶναι ἀγαπητό σέ ὄλους. Ὅταν θά ἔχουμε ἕναν ἀληθινό ἰατροφιλόσοφο, εἶδος πού δέν ὑπάρχει καθόλου, θά

μπορέσει νά κάνει μιά βαθιά μελέτη πάνω στό κρασί, ένα είδος διπλής ψυχολογίας στήν όποία κρασί καί άνθρωπος θά είναι οί δύο όροι. Θά εξηγήσει πώς καί γιατί όρισμένα ποτά περιέχουν τήν ικανότητα νά αυξάνουν ύπερβολικά τήν προσωπικότητα τοῦ σκεπτόμενου όντος καί νά δημιουργοῦν, κατά κάποιο τρόπο, ένα τρίτο πρόσωπο — πράξη μυστική μέ τήν όποία ό κατά φύσιν άνθρωπος καί τό κρασί, ό ζωικός θεός καί ό φυσικός θεός, παίζουν τό ρόλο τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ τῆς Τριάδος, φέρνουν στό φῶς ένα "Άγιο Πνεῦμα — τόν άνώτερο άνθρωπο, πού έκπορεύεται κι από τούς δύο.

Ἡ άφύπνιση από τή νάρκη, πού φέρνει τό κρασί σέ όρισμένους ανθρώπους, είναι τόσο έντονη ὥστε τά πόδια τους σταθεροποιοῦνται καί τό αὐτί τους γίνεται ἐξαιρετικά ὀξύ. Γνώρισα κάποιον πού ἡ ἐξασθετισμένη του ὄραση ξανάβρισκε στή μέθη ὄλη τήν πρωτόγνωρη διαπεραστική της δύναμη. Τό κρασί μετέβαλε τόν τυφλοπόντικα σέ αἰτό.

"Ένας γέρος κι άγνωστος συγγραφέας εἶπε: «Τίποτα δέν φτάνει τή χαρά τοῦ ανθρώπου πού πίνει ἐκτός ἴσως από τή χαρά τοῦ κρασιοῦ πού πίνεται». Πραγματικά τό κρασί παίξει ένα ρόλο βαθύ στή ζωή τῆς ἀνθρωπότητας, τόσο βαθύ πού δέ θά μοῦ φαινόταν παράξενο ἄν όρισμένα λογικά πνεύματα, σαηνημένα από μιά πανθεϊστική ιδέα, τοῦ απέδιδαν ένα είδος προσωπικότητας. Τό κρασί κι ό άνθρωπος μοῦ δίνουν τήν ἐντύπωση δύο παλαιστῶν, φίλων μεταξύ τους, πού ἀκατάπαυστα παλεύουν κι ἀκατάπαυστα συμφιλιώνονται. Ὁ νικημένος φιλεῖ πάντα τό νικητή.

Ἐπάρχουν μεθύστακες κακοί· εἶναι οἱ ἄνθρωποι πού από φυσικοῦ τους εἶναι κακοί. Ὁ κακός γίνεται ἀπεχθής, ὅπως ό καλός γίνεται ὑπέροχος.

Θά μιλήσω σέ λίγο γιά μιά οὐσία πού ἔγινε τῆς μόδας ἐδῶ καί λίγα χρόνια, ένα είδος ἐξαίσιου ναρκωτικοῦ γιά μιά όρισμένη κατηγορία ἐρασιτεχνῶν, τοῦ όποίου οἱ συνέπειες, πανίσχυρες, κεραυνοβολοῦν κατά πολύ διαφορετικό τρόπο ἀπ' ὅ,τι τό κρασί. Θά περιγράψω μέ φροντίδα ὄλες αὐτές τίς συνέπειες καί ὕστερα θά ἐπιστρέψω στήν ἀπεικόνιση τῶν ποικίλων τρόπων ἀποτελεσματικότητας τοῦ κρασιοῦ καί θά συγκρίνω τά δύο τεχνητά αὐτά

μέσα μέ τά όποια ό άνθρωπος παροξύνοντας τήν προσωπικότητά του δημιουργεί μέσα του, άν θέλετε, ένα είδος θεότητας.

Θά δείξω τά δυσάρεστα του χασίς, πού τό μικρότερο, παρ' όλους τούς άγνωστους θησαυρούς καλοσύνης πού κάνει κατά τά φαινόμενα νά βλαστήσουν στήν καρδιά ή πιά σωστά στό μυαλό του ανθρώπου, τό μικρότερο λοιπόν είναι ότι τό χασίς είναι αντικοινωνικό, ενώ τό κρασί είναι βαθύτατα ανθρώπινο και θά τολμούσα μάλιστα νά πω μοιάζει μέ άνθρωπο τής δράσης.

IV

ΤΟ ΧΑΣΙΣ

"Όταν γίνεται ή συγκομιδή του κανναβιού, παρατηρούνται καμιά φορά παράδοξα φαινόμενα στους δουλευτάδες, άρσενικούς και θηλυκούς. Θά 'λεγε κανείς ότι σηκώνεται από τή σοδειά δέν ξέρω ποιά πνεύμα του ήλιγγου πού κυκλοφορεί γύρω από τά πόδια και άνεβαίνει κακόβουλα μέχρι τό μυαλό. Τό κεφάλι του θεριστή στροβιλίζεται συνέχεια, άλλες φορές είναι βαρύ από όνειροπολήματα. Τά μέλη έξασθενούν και άρνούνται ύπηρεσία. 'Εξάλλου, μου 'χει συμβεί κι έμένα παιδί, όταν έπαιζα και κυλιόμωνα πάνω σε σωρούς τριφύλλι, νά νιώσω άνάλογα συμπτώματα.

Δοκιμάσανε νά φτιάξουν χασίς μέ καννάβι γαλλικό. "Όλες οι δοκιμές είχαν μέχρι τώρα κακό αποτέλεσμα και οι παθιασμένοι του είδους πού θέλουν μέ κάθε θυσία νά προμηθεύονται όνειρώδεις απολαύσεις, συνέχισαν νά χρησιμοποιούν χασίς πού διέσχιζε τή Μεσόγειο, φτιαγμένο μέ καννάβι ήνδικό ή αιγυπτιακό. Τό μείγμα του χασίς συνίσταται από άφέψημα κανναβιού, βούτυρο και μιά μικρή ποσότητα όπίου.

"Έχετε μπροστά σας μιά μαρμελάδα πράσινη, άσυνήθιστα όσμηρή ώστε νά προκαλεί κάποια άπώθηση, όπως έξάλλου θά προκαλούσε οποιαδήποτε λεπτή μυρωδιά στό άνώτατο σημείο έντασης και, άν θέλετε, πυκνότητάς της. Πάρετε άπ' αυτήν όσο

Ένα καρύδι, γεμίσετε ένα κουταλάκι κι αποκτήστε την ευτυχία: την απόλυτη ευτυχία μαζί με όλα τα ξεφαντώματα, τις νεανικές τρέλες και ακόμα την ατέρμονη μακαριότητά της. 'Η ευτυχία είναι παρούσα με τη μορφή μιᾶς μικρῆς ποσότητας μαρμελάδας: πάρετε χωρίς φόβο, δέν θά πεθάνετε. Τά φυσικά σας ὄργανα δέν παθαίνουν καμιά σοβαρή βλάβη. "Ίσως ἐλαττωθεῖ ἡ θέλησή σας — ἄλλη ὑπόθεση!

Γενικά γιά νά ἀναπτύξει τό χασίς ὅλη του τή δύναμη καί τήν ἱκανότητα πρέπει νά διαλυθεῖ μέσα σέ πολύ ζεστό μαῦρο καφέ: πρέπει ακόμα νά 'μαστε νηστικοί ὅταν τό παίρνουμε: τό δεῖπνο μετατίθεται γιά τίς δέκα περίπου ἤ τά μεσάνυχτα: τό μόνο πού ἐπιτρέπεται εἶναι μιά ἐλαφριά σούπα. Κάθε παράβαση τοῦ ἀπλοῦ αὐτοῦ κανόνα συνεπάγεται εἴτε ἐμετούς πού προκαλεῖ ἡ διαμάχη τοῦ φαγητοῦ μέ τό παρασκεύασμα, εἴτε τή μῆ ἀποτελεσματικότητά τοῦ χασίς. Πολλοί ἀνίδεοι ἤ ἠλίθιοι πού συμπεριφέρονται ἔτσι κατηγοροῦν τό χασίς ὡς ἀνίσχυρο.

Εὐθύς ἀφοῦ πάρετε τή δόση σας, ἐγγχείρημα ἐξάλλου πού ἀπαιτεῖ κάποια ἀποφασιστικότητα, διότι, ὅπως ἔχω πεῖ, τό μείγμα εἶναι τόσο ὀσμηρό ὥστε σέ ὀρισμένα ἄτομα προκαλεῖ τάσεις ναυτίας, θά βρεθεῖτε ἀμέσως σέ κατάσταση ἀγωνίας. "Ἐχετε ἀκούσει ἀόριστα γιά τίς θαυμαστές ἐπιπτώσεις τοῦ χασίς, ἡ φαντασία σας δημιούργησε μιά ξεχωριστή ἰδέα, μιά ἰδεώδη μέθη καί ἀνυπομονεῖτε νά δεῖτε ἂν ἡ πραγματικότητα, τό ἀποτέλεσμα, ἀνταποκρίνεται στόν προῖδεασμό σας. 'Ο χρόνος πού κυλάει ἀνάμεσα στή λήψη τοῦ ποτοῦ καί τά πρῶτα συμπτώματα ποικίλλει ἀνάλογα μέ τίς ἰδιοσυγκρασίες καί ἐπίσης τή συνήθεια. "Ὅσοι ἔχουν γνώση καί πείρα τοῦ χασίς αἰσθάνονται καμιά φορά, μετά μισή ὥρα, τά πρῶτα συμπτώματα τῆς εἰσβολῆς.

Ξέχασα νά πῶ ὅτι ἐπειδή τό χασίς προκαλεῖ στόν ἄνθρωπο παροξυσμό τῆς προσωπικότητάς καί ταυτόχρονα μιά πολύ ἔντονη αἴσθηση τῶν συνθηκῶν καί τοῦ περιβάλλοντος, καλό θά ἦταν νά ὑποβάλλεται κανεῖς στήν ἐπήρειά του μόνο μέσα σέ περιβάλλον καί συνθηκες εὐνοϊκές. "Ὅπως κάθε χαρά κι εὐεξία ὑπάρχουν πληθωρικά, ἔτσι καί κάθε ἄγχος εἶναι ἐξαιρετικά βαθύ. Μήν ἐπιχειρήσετε μόνοι σας παρόμοιο πείραμα ἂν ἔχετε νά

διεκπεραιώσετε μιά δυσάρεστη υπόθεση, ἂν τείνετε πρὸς τὴ
δυσθυμία, ἂν ἔχετε νὰ ἐξοφλήσετε ἕνα λογαριασμό. Τό εἶπα
παραπάνω, τό χασίς δέν προσφέρεται γιὰ δρᾶση. Δέν παρηγορεῖ
ὅπως τό κρασί· τό χασίς ἀπλῶς ἀναπτύσσει σέ ὑπερφυσικό βαθμό
τὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα μέσα στίς συγκεκριμένες συνθη-
κες πού τυχαίνει νὰ βρίσκεται. Χρειάζεται, ὅσο γίνεται, ἕνα
ώραῖο διαμέρισμα ἢ ἕνα ὠραῖο τοπίο, διάθεση ἐλεύθερη κι
ἀβίαστη καί μερικοί συνένοχοι πού σέ ἰδιοσυστασία πνευματικῆ
συγγενεύουν μαζί σας· χρειάζεται ἀκόμα, ἂν εἶναι δυνατό, λίγη
μουσικῆ.

Οἱ ἀρχάριοι, τίς περισσότερες φορές, στήν πρώτη τους
μύηση, παραπονιοῦνται ὅτι τά ἀποτελέσματα ἀργοῦν. Περιμι-
νουν μέ ἀγωνία, κι ἐπειδὴ τό πράγμα δέν πάει ἀρκετά γρήγορα,
ὅπως θά ἤθελαν, κάνουν ἐπίδειξη δυσπιστίας, γεγονός πού πολύ
χαροποιεῖ ὅσους ξέρουν τά σχετικά μέ τό χασίς καί τόν τρόπο
πού συμπεριφέρεται. Τό βρίσκουν πολύ κωμικό νὰ βλέπουν τά
πρῶτα σημάδια νὰ ἐμφανίζονται καί νὰ πολλαπλασιάζονται κατά
τὴ διάρκεια τῆς ἐπιδείξεως τῆς δυσπιστίας αὐτῆς. Στήν ἀρχή σᾶς
κυριεύει μιά ἀνόητη, ἀκαταμάχητη ἰλαρότητα. Οἱ πιό κοινές
λέξεις, οἱ πιό ἀπλές ἰδέες ἀποκτοῦν μιά παράδοξη, καινούρια
φυσιογνωμία. Ἡ εὐθυμία αὐτὴ εἶναι ἀφόρητη καί σ' ἑσᾶς τόν
ἴδιο, μὰ εἶναι ἄσκοπο νὰ τῆς ἐναντιωθεῖτε. Ὁ δαίμονας ἔχει
εἰσβάλει μέσα σας· ὅλες οἱ προσπάθειες ἀντιστάσεώς σας ἀπλῶς
θά ἐπιταχύνουν τὴν πρόοδο τοῦ κακοῦ. Γελάτε μέ τὴν ἀνοησία
καί τὴν τρέλα σας. Οἱ σύντροφοί σας σᾶς κοροϊδεύουν κατάμου-
τρα, μὰ δέν τοὺς συνερίζετε γιατί ἀρχίζει νὰ ἐκδηλώνεται ἡ
καλῆ σας διάθεση.

Αὐτὴ ἡ νοσηρὴ εὐθυμία, αὐτὴ ἡ ἀνησυχία μέσα στή χαρά,
αὐτὴ ἡ ἀνασφάλεια, αὐτὴ ἡ ἀναποφασιστικότητά τῆς ἀρρώστιας
διαρκεῖ γενικά λίγο. Συμβαίνει καμιά φορά, ἄνθρωποι ἐντελῶς
ἀνεπιτήδιοι στά λογοπαίγνια νὰ αὐτοσχεδιάζουν δίχως τέλος
καλαμπούρια στή σειρά, προσεγγίσεις ἰδεῶν τελειῶς ἀπίθανες
καί ἱκανές νὰ ἀποσβολώσουν τοὺς πιό ἔμπειρους δασκάλους τῆς
σαχλῆς αὐτῆς τέχνης. Ὑστερα ἀπὸ λίγα λεπτά, οἱ σχέσεις τῶν
ἰδεῶν μεταξύ τους γίνονται τόσο ἀόριστες, τά νήματα πού

συνδέουν τίς έννοιές σας τόσο δυσδιάκριτα, ώστε μόνο οί συνένοχοί σας, οί όμόθηρσκοί σας μπορούν νά σās καταλάβουν. Αὐτά τά παιδιαροκαμώματα, τά αἰφνιδιαστικά γέλια, σ' ἕναν πού δέν εἶναι στήν ἴδια κατάσταση μαζί σας, φαίνονται τό κορύφωμα τῆς σάχλας.

Ἡ σύνεση τοῦ δυστυχισμένου αὐτοῦ σās χαροποιεῖ ὑπέρμετρα, ἡ ψυχραιμία του σās ὠθεῖ στά ἄκρα τῆς εἰρωνείας. Στά μάτια σας εἶναι ὁ πῖό παλαβός καί γελοῖος ἄνθρωπος τοῦ κόσμου. Ὅσο γιά τούς συντρόφους σας, μ' αὐτούς συνεννοεῖστε τέλεια. Πολύ σύντομα δέν συνεννοεῖστε πιά παρά μέ τά μάτια. Τό γεγονός εἶναι ὅτι πρόκειται γιά κατάσταση ἄρκετά κωμική, κατάσταση ἀνθρώπων πού κατέχονται ἀπό εὐθυμία ἀκατανόητη γιά ὅποιον δέν βρίσκεται στόν ἴδιο κόσμο μ' ἐκείνους. Τόν λυποῦνται βαθύτατα. Ἄπ' αὐτή τή στιγμή ἀρχίζει νά ξεμυτίζει στόν ὀρίζοντα τῆς διάνοιάς σας ἡ ἰδέα τῆς ἀνωτερότητας. Σέ λίγο θά μεγαλώσει ὑπερβολικά.

Ἐπῆρξα μάρτυρας, στήν πρώτη αὐτή φάση, δύο σκηνῶν ἄρκετά κωμικοτραγικῶν. Ἐνας διάσημος μουσικός πού ἀγνοοῦσε τίς ἰδιότητες τοῦ χασίς καί δέν εἶχε ἴσως ἀκούσει ποτέ νά μιᾶνε γι' αὐτό, καταφθάνει σέ μιᾶ συναναστροφή ὅπου ὅλοι σχεδόν εἶχαν πάρει. Προσπαθοῦν νά τοῦ δώσουν νά καταλάβει τίς θαυμάσιες ἐπιπτώσεις του. Γελάει μέ πολιτισμένη χάρη, σάν ἄνθρωπος πού δέχεται εὐχαρίστως νά προσποιηθεῖ γιά λίγα λεπτά ἀπό λόγους κοινωνικῆς ἀβρότητας, ἐφόσον ἔχει καλή ἀνατροφή. Γεῶνε πολύ· διότι αὐτός πού ἔχει πάρει χασίς εἶναι προικισμένος, σέ πρώτη φάση, μέ μιᾶ ὑπέροχη αἴσθηση τοῦ κωμικοῦ. Τά ὀρηκτικά γέλια, οἱ ἀκατανόητες σαχλοκουβέντες, τά ἀξεδιάλυτα λογοπαίγνια, οἱ παράδοξες κινήσεις συνεχίζονται. Ὁ μουσικός δηλώνει ὅτι αὐτή ἡ φάρσα εἶναι κακῆς ποιότητας καί ὅτι ἐξάλλου θά πρέπει νά εἶναι πολύ κουραστική γιά τούς ἠθοποιούς πού τήν παίζουν.

Ἡ χαρά μεγαλώνει. «Αὐτή ἡ φάρσα εἶναι ἴσως καλή γιά σās, ὄχι γιά μένα», λέει. «Ἄρκεῖ πού εἶναι καλή γιά μās», ἀπαντᾷ ἐγωιστικά ἕνας ἀπό τούς ἀρρώστους. Ἀτέλειωτα ξεσπάσματα ἱλαρότητας γεμίζουν τήν αἴθουσα. Ὁ φίλος μας θυμώνει καί

θέλει νά φύγει. Κάποιος κλειδώνει τήν πόρτα καί κρύβει τό κλειδί. Κάποιος ἄλλος γονατίζει μπροστά του καί κλαίγοντας τοῦ δηλώνει, στό ὄνομα ὀλόκληρης τῆς συναναστροφῆς, ὅτι ἂν αὐτός καί ἡ κατωτερότητά του τούς συγκινοῦν ὅλους, ὥστε νά αισθάνονται βαθύτατο οἶκτο, ὥστόσο δέν θά πάψουν ποτέ νά εἶναι γεμάτοι καλή διάθεση.

Τόν ἱκετεύουν νά παίξει μουσική· ὑποχωρεῖ. Λίγο ἀφοῦ ἄρχισε τό βιολί νά παίζει, οἱ ἤχοι πού ἀπλώνονταν μέσα στό χῶρο εἶχαν σπαρακτικά ἀποτελέσματα σέ μερικούς ἄρρώστους. Δέν ἀκούγονταν παρά βαθιοί ἀναστεναγμοί, ἀναφιλητά, βογγητά πού σοῦ σκίζαν τήν καρδιά καί κλάματα μέ ποτάμια τά δάκρυα. Ὁ μουσικός περίτρομος διακόπτει, νομίζοντας ὅτι βρίσκεται σέ τρελοκομεῖο. Πλησιάζει αὐτόν τοῦ ὁποίου ἡ μακαριότητα ἔκανε τό μεγαλύτερο θόρυβο καί τόν ρωτάει ἂν ὑποφέρει πολύ καί τί πρέπει νά γίνει γιά νά ἀνακουφιστεῖ. "Ἐνα μυαλό θετικό, πού ἐπίσης δέν εἶχε γευτεῖ τό εὐδαιμονικό παρασκεύασμα, προτείνει λεμονάδα καί ὀξέα. Ὁ ἄρρωστος, μέ μάτια ὄλο ἔκσταση, τούς κοιτάζει μέ ἀπερίγραπτη περιφρόνηση. Μόνο ἡ ὑπερηφάνιά του τόν σώζει ἀπ' τό νά ἐκστομίσει τίς βαρύτερες βρισιές. Πραγματικά, τί ποιό πρόσφορο γιά νά ἐξαγριώσουμε ἕναν ἄνθρωπο ἄρρωστο ἀπό χαρά ἀπό τό νά θελήσουμε νά τόν θεραπεύσουμε;

Νά ἕνα ἐξαιρετικά παράδοξο κατά τή γνώμη μου φαινόμενο. Μιά ὑπηρέτρια ἐπιφορτισμένη νά φέρει καπνό καί ἀναψυκτικά σ' ἕνα κύκλο ἀνθρώπων κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ χασίς, βλέποντας ὅτι ἦταν περικυκλωμένη ἀπό πρόσωπα παράξενα, ἀπό μάτια ἀφύσικα μεγαλωμένα, σά νά ὑπέκυπτε σέ μιᾶ ἀνθυγιεινή ἀτμόσφαιρα, σέ μιᾶ συλλογική τρέλα, ξεσπάει σ' ἕνα ξαφνικό γέλιο, ἀφήνει νά τῆς πέσει ὁ δίσκος, πού κομματιάζεται μαζί μέ ὅλα τά φλιτζάνια καί τά ποτήρια καί τό βάζει στά πόδια περίτρομη. "Ὅλοι γελᾶνε. Τήν ἄλλη μέρα παραδέχτηκε ὅτι αισθάνθηκε κάτι τό ἰδιαίτερο γιά πολλές ὥρες, ὅτι ἔνιωσε *πολύ παράξενα, πολύ...* «δέν ξέρω πῶς νά τό πῶ». Κι ὥστόσο δέν εἶχε πάρει χασίς.

Ἡ δεύτερη φάση ἐξαγγέλλεται μέ μιᾶ αἴσθηση ψύχρας στά ἄκρα, μέ μιᾶ μεγάλη ἀδυναμία. Τά χέρια σας εἶναι, ὅπως λένε,

ἀπό βούτυρο, ἔχετε ἓνα βάρος στό κεφάλι καί μιά χαύνωση σ' ὄλο σας τό εἶναι. Τά μάτια σας μεγαλώνουν, μοιάζουν σάν τραβηγμένα πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις ἀπό μιά ἔκσταση δίχως οἶκτο. Στό πρόσωπό σας ἀπλώνεται χλωμάδα. Γίνεται πελιδνό καί ὑποπράσινο. Τά χεῖλια σας στενεύουν, κονταίνουν καί μοιάζουν σά νά θέλουν νά μποῦν μέσα. Ἀγροῖκοι καί βαθιοί ἀναστεναγμοί ξεφεύγουν ἀπό τό στήθος σας, σά νά μή μποροῦσε ἡ παλαιά σας φύση νά ἀνεχθεῖ τό βάρος τῆς νέας. Οἱ αἰσθήσεις σας ἀποκτοῦν καταπληκτική δξύτητα καί διεισδυτικότητα. Τά μάτια σας διαπερνοῦν τό ἄπειρο. Τό αὐτί σας συλλαμβάνει τούς πῖο ἀνεπαίσθητους ἤχους μέσα στούς δξύτερους θορύβους.

Οἱ παραισθήσεις ἀρχίζουν. Τά ἐξωτερικά ἀντικείμενα παίρνουν ὅψεις τερατώδεις. Σᾶς ἀποκαλύπτονται μέ μορφές ἄγνωστες ὡς τότε. Ὑστερα παραμορφώνονται, μεταμορφώνονται καί τέλος μπαίνουν στό εἶναι σας ἢ μπαίνετε ἐσεῖς μέσα τους. Τά πῖο παράδοξα διφορούμενα σᾶς συμβαίνουν, οἱ πῖο ἀνεξήγητες μεταθέσεις ἰδεῶν. Οἱ ἤχοι ἔχουν χρῶμα, τά χρώματα ἔχουν μουσική. Οἱ μουσικοὶ φθόγγοι εἶναι ἀριθμοί, καί μέ μιά τρομαχτική ταχύτητα κάνετε θαυμαστούς ἀριθμητικούς ὑπολογισμούς πού ἀντιστοιχοῦν στή μουσική πού ἀκοῦτε. Εἴσαστε καθιστός καί καπνίζετε. Νομίζετε ὅτι καθόσαστε μέσα στήν πίπα σας καί ὅτι ἡ πίπα σας καπνίζει ἐσᾶς. Ἐσεῖς εἶναι πού ἀναδίνεστε μέ τή μορφή κυανωπῶν νεφῶν.

Αἰσθάνεστε καλά ἐκεῖ μέσα. Ἐνα μόνο σᾶς ἀπασχολεῖ καί σᾶς ἀνησυχεῖ. Μέ τί τρόπο θά βγεῖτε ἀπό τήν πίπα; Αὐτή ἡ φαντασιοπληξία κρατάει μιά αἰωνιότητα· ἓνα διάλειμμα νηφαλιότητος σᾶς ἐπιτρέπει ὕστερα ἀπό μεγάλη προσπάθεια νά κοιτάξετε τό ἐκκρεμές. Ἡ αἰωνιότητα κράτησε ἓνα λεπτό. Ἐνα ἄλλο ρεῦμα ἰδεῶν σᾶς παρασέρνει. Θά σᾶς παρασέρνει γιά ἓνα λεπτό στή ζωντανή του δίνη, καί τό λεπτό αὐτό θά εἶναι πάλι μιά αἰωνιότητα. Οἱ ἀναλογίες χρόνου καί ὄντος διασαλεύονται ἀπό τό ἄμετρο πλῆθος καί ἀπό τήν ἔνταση αἰσθήσεων καί ἰδεῶν. Ζοῦμε πολλές ἀνθρώπινες ζωές στό διάστημα μιᾶς ὥρας. Αὐτό εἶναι καί τό θέμα τοῦ «Δέρμα ἀπό σαγκρί».¹⁰ Δέν ὑπάρχει πιά ἐξίσωση ἀνάμεσα στά ὄργανα καί τίς ἀπολαύσεις.

Ποῦ καί ποῦ ἡ προσωπικότητα ἐξαφανίζεται. Ἡ ἀντικειμενικότητα πού δημιουργεῖ ὀρισμένους πανθειστές ποιητές καθῶς καί τούς μεγάλους ἠθοποιούς γίνεται τέτοια ὥστε συγχέετε τόν ἑαυτό σας μέ τά ἐξωτερικά ὄντα. Καί νά, εἴσαστε δέντρο πού βογγᾶ στόν ἄνεμο καί ἀφηγεῖται στή φύση φυτικές μελωδίες. Τώρα αἰωρεῖστε μέσα στό γαλάζιο τοῦ οὐρανοῦ μεγεθυμένους ἀπίστευτα. Κάθε ὀδύνη ἔχει ἐξαφανιστεῖ. Δέν ἀγωνίζεστε πιά, ἀπλῶς παρασύρεστε· δέν εἶστε πιά κύριος τοῦ ἑαυτοῦ σας καί δέν θλίβεστε γι' αὐτό. Σέ λίγο ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου θά ἐξαφανιστεῖ ἐντελῶς. Πότε πότε ἔρχεται πάλι μιᾶ μικροαφύπνιση. Σᾶς φαίνεται ὅτι βγαίνετε ἀπό ἕνα κόσμο θαυμάτων καί χιμαιρῶν. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι διατηρεῖτε τήν ἱκανότητα νά αὐτοπαρατηρεῖστε καί αὔριο θά ἔχετε συγκρατήσει τήν ἀνάμνηση ὀρισμένων ἀπό τίς ἐντυπώσεις σας. Ἄλλά τήν ψυχολογική αὐτή ἱκανότητα δέν μπορεῖτε νά τήν βάλλετε σέ πράξη. Σᾶς προκαλῶ νά ξύσετε μιᾶ πένα ἢ ἕνα μολύβι. Θά ἦταν ἄθλος ἀνώτερος ἀπό τίς δυνάμεις σας.

Ἄλλες φορές, ἡ μουσική σᾶς ἀφηγεῖται ἀτέλειωτα ποιήματα, σᾶς μπάζει σέ δράματα τρομαχτικά ἢ ὄνειρώδη. Συνδέεται μέ τά ἀντικείμενα πού ἔχετε μπροστά σας. Οἱ ζωγραφιές τοῦ ταβανιοῦ, ἔστω μέτριες ἢ κακές ἀποκτοῦν τρομαχτική ζωή. Τό γάργαρο μαγικό νερό τρέχει μέσα στήν τρεμάμενη χλόη. Οἱ νύμφες μέ τήν ἐκθαμβωτική σάρκα σᾶς κοιτάζουν μέ μάτια μεγάλα πιά διαυγή ἀπό τό νερό καί τό γαλάζιο. Εὐχαρίστως θά παίρνατε μιᾶ θέση καί θά παίζατε ἕνα ρόλο καί μέσα στίς χειρότερες ἀκόμα ζωγραφιές καί πάνω στό πιά πρόστυχα ζωγραφισμένο χαρτί στούς τοίχους τῶν πανδοχείων.

Ἔχω προσέξει ὅτι τό νερό ἀποκτᾶ ἕνα θέλγητρο τρομαχτικό γιά ὅλα τά κάπως καλλιτεχνικά πνεύματα τά φωτισμένα ἀπό τό χασίς. Τά τρεχάμενα νερά, τά συντριβάνια, οἱ ἀρμονικοί καταρράχτες, ἡ γαλανή ἀπεραντοσύνη τῆς θάλασσας — ὅλα κυλοῦν, κοιμοῦνται, τραγουδοῦν στό βάθος τοῦ μυαλοῦ σας. Δέν θά ἦταν ἴσως συνετό νά ἀφήσουμε ἕναν ἄνθρωπο σ' αὐτή τήν κατάσταση στό χεῖλος μιᾶς διάφανης ἐπιφάνειας νεροῦ· ὅπως ὁ ψαράς τῆς μπαλλάντας θά ἀφηνόταν ἴσως νά παρασυρθεῖ ἀπό τήν Ὀντίν.¹¹

Πρός τό τέλος τῆς βραδιᾶς, μπορούμε νά φᾶμε· ὅμως τό ἐγγεῖρημα αὐτό ἀπαιτεῖ κόπο. Βρισκόμαστε τόσο πάνω ἀπό τίς ὑλικές συνθήκες, ὥστε θά προτιμούσαμε ἀσφαλῶς νά μείνουμε ξαπλωμένοι στό βάθος τοῦ πνευματικοῦ μας παραδείσου. Καμιά φορά ὅμως, ἡ ὄρεξη ἀναπτύσσεται μέ τρόπο ἐκπληκτικό, ἀλλά χρειάζεται μεγάλο θάρρος γιά νά μετακινήσουμε μιᾶ μπουκάλα, ἕνα πηροῦνι, ἕνα μαχαίρι.

Ἡ τρίτη φάση, πού χωρίζεται ἀπό τή δεύτερη ἀπό ἕνα παροξυσμό τῆς κρίσης, μέθη μέ ἴλιγγο πού ἀκολουθεῖ νέα κακοδιαθεσία, εἶναι κάτι τό ἀπερίγραπτο. Εἶναι αὐτό πού οἱ Ἄνατολίτες ὀνομάζουν *κίεφ*· εἶναι ἡ ἀπόλυτη εὐτυχία. Δέν πρόκειται πιά γιά κάτι τό στροβιλιστικό καί ταραχώδες, ἀλλά γιά μιᾶ μακαριότητα ὄλο γαλήνη κι ἀκίνησια. "Ὅλα τά φιλοσοφικά προβλήματα ἔχουν ἐπιλυθεῖ. "Ὅλα τά ἀπόκρημνα ζητήματα μέ τά ὁποῖα παλεύουν οἱ θεολόγοι καί ὀδηγοῦν στήν ἀπελπισία τή διαλογιζόμενη ἀνθρωπότητα εἶναι καθάρια καί διάφανα. Κάθε ἀντίφαση ἔγινε ἄρμονια. Ὁ ἄνθρωπος προβιβάστηκε σέ θεό.

Ἐπίσης μέσα σας κάτι πού λέει: «Εἶσαι ἀνώτερος ἀπό ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, κανεῖς δέν καταλαβαίνει τί σκέφτεσαι, τί αἰσθάνεσαι τώρα. Εἶναι ἀνίκανοι νά καταλάβουν ὡς κι αὐτή τήν ἀπέραντη ἀγάπη πού τοὺς ἔχεις. Ἄλλά δέν πρέπει νά τοὺς μισεῖς γι' αὐτό, πρέπει νά τοὺς λυπᾶσαι. Μιᾶ ἀπεραντοσύνη εὐτυχίας καί ἀρετῆς ἀνοίγεται μπροστά σου. Κανεῖς ποτέ δέν θά μάθει σέ τί βαθμό ἀρετῆς καί εὐφυΐας ἔχεις φτάσει. Ζῆσε μέσα στή μοναξιά τῆς σκέψης σου καί ἀπόφευγε νά θλίβεις τοὺς ἀνθρώπους».

Μιᾶ ἀπό τίς πιό κωμικοτραγικές ἐπιπτώσεις τοῦ χασίς εἶναι ὁ φόβος, πού φτάνει ὡς τήν πιό παράλογη ἔγνοια, μήπως προκαλέσουμε σέ ὁποιοδήποτε θλίψη. Θά συγκαλύπτατε μάλιστα, ἂν εἶχατε τή δύναμη, τήν ὑπερφυσική κατάσταση στήν ὁποία βρίσκεστε, προκειμένου νά μήν προκαλέσετε ἀνησυχία καί στὸν τελευταῖο τῶν ἀνθρώπων.

Σ' αὐτή τήν ὑπέρτατη κατάσταση, ἡ ἀγάπη παίρνει, γιά τά τρυφερά καί καλλιτεχνικά πνεύματα, τίς πιό παράδοξες μορφές καί προσφέρεται στοὺς πιό ἀπίθανους συνδυασμούς. Μιᾶ ἔλευθε-

ρία ξέφρενης ἀκολασίας μπορεῖ νά ἀναμιχθεῖ μ' ἓνα αἴσθημα θερμῆς πατρικῆς στοργῆς καί τρυφερότητας.

Ἡ τελευταία μου παρατήρηση δέν θά εἶναι καί ἡ λιγότερο παράδοξη. Ὅταν τήν ἐπομένη τό πρωί βλέπετε τό φῶς ἐγκατεστημένο στό δωμάτιό σας, ἡ πρώτη ἀντίδραση πού ἔχετε εἶναι μιὰ βαθύτατη ἔκπληξη. Ὁ χρόνος ἔχει ἐξαφανιστεῖ ἐντελῶς. Πρὶν ἀπό λίγο ἦταν νύχτα, τώρα εἶναι μέρα. «Κοιμήθηκα ἢ δέν κοιμήθηκα; Τό μεθύσι μου κράτησε ὅλη τή νύχτα; καί ὀλόκληρη ἡ νύχτα, ἐφόσον ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου καταργήθηκε, εἶχε ἄραγε γιά μένα μόλις τήν ἀξία ἑνός δευτερόλεπτου; ἢ μήπως ἔμεινα περιτυλιγμένος στά πέπλα ἑνός ὕπνου γεμάτου ὀράματα;» Ἄδύνατο νά γνωρίζει κανεῖς.

Σᾶς φαίνεται ὅτι κατέχετε ἀπό μιὰ εὐεξία καί μιὰ ὑπέροχη ἐλαφράδα πνεύματος. Καμιά κούραση. Μά μόλις σταθεῖτε ὀρθός ἓνα παλιό ὑπόλοιπο μέθης γίνεται αἰσθητό μέσα σας. Τά πόδια σας, δίχως δύναμη, σᾶς ὀδηγοῦν δισταχτικά, φοβᾶστε μήπως σπάσετε σάν λεπτεπίλεπτο ἀντικείμενο. Τό πνεῦμα σας κυριεύεται ἀπό μιὰ βαθιά χαύνωση, πού ἔχει τήν χάρη της. Εἴσατε ἀνίκανος γιά ἐργασία καί γιά ἐνεργητικότητα στίς κινήσεις.

Εἶναι ἡ πρέπουσα τιμωρία γιά τήν ἀνόσια ἐλευθεριότητα μέ τήν ὁποία σπαταλήσατε τόσο νευρικό ὑγρό. Ἐγκαταλείψατε τήν προσωπικότητά σας στούς τέσσερις ἀνέμους καί τώρα μοχθεῖτε νά τήν περιμαζέψετε καί νά τήν συγκεντρώσετε.

V

Δέν λέω ὅτι τό χασίς ἔχει σέ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὅλες αὐτές τίς ἐπιπτώσεις πού περιέγραψα. Ἀφηγήθηκα ὅσο γίνεται πιο πιστά τά φαινόμενα πού, ἂν ἐξαιρέσουμε ὀρισμένες παραλλαγές, παράγονται γενικά στά καλλιτεχνικά καί φιλοσοφικά πνεύματα. Ὑπάρχουν ὅμως ἰδιοσυγκρασίες στίς ὁποῖες τό παρασκεύασμα προκαλεῖ μόνο μιὰ θορυβώδη τρέλα, μιὰ βίαιη εὐθυμία πού μοιάζει μέ ἴλιγγο, χορούς, πηδήματα, ποδοβολητό, ξαφνικά γέλια. Εἶναι, ἄς ποῦμε, οἱ ὑλιστές τοῦ χασίς. Εἶναι ἀφόρητοι

στούς πνευματικούς τοῦ εἴδους, στούς ὁποίους προκαλοῦν μεγάλο οἶκτο. Ἡ ἀπεχθής τους προσωπικότητα ξεσπάει. Εἶδα κάποτε ἕναν ἀξιοσέβαστο δικαστή, ἕναν ἔντιμο ἄνθρωπο, ὅπως λένε γιά τόν ἑαυτό τους τά μέλη τῆς καλῆς κοινωνίας, ἕναν ἀπ' αὐτούς τούς ἀνθρώπους πού ἐπιβάλλονται πάντα μέ τή σοβαροφάνεια, νά ἀρχίζει ξαφνικά, μέ τήν εἰσβολή τοῦ χασίς μέσα του, νά χορεύει ἕνα κόν-κόν ἀπό τά πιό ξεδιάντροπα. Τό μέσα του εἰλικρινές τέρας ἀποκαλύπτονταν. Αὐτός ὁ ἄνθρωπος πού δίκαιζε τίς πράξεις τῶν ὁμοίων, αὐτός ὁ *τηβεννοφόρος*,¹² στά κρυφά εἶχε μάθει κόν-κόν.

Ἔτσι μποροῦμε νά ποῦμε μέ βεβαιότητα ὅτι αὐτή ἡ ἀπροσωπία, αὐτός ὁ ἀντικειμενισμός πού ἀνέφερα ἤδη καί πού δέν εἶναι παρά ἡ ἀνάπτυξη στό ἔπακρο τοῦ ποιητικοῦ πνεύματος, δέν βρίσκεται ποτέ στή χασισοποσία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν.

VI

Στήν Αἴγυπτο, ἡ κυβέρνηση ἀπαγορεύει τήν πώληση καί ἔμπορία τοῦ χασίς, τουλάχιστο στό ἐσωτερικό. Οἱ δυστυχεῖς πού ἔχουν τό πάθος τοῦ ναρκωτικοῦ αὐτοῦ πηγαίνουν στόν φαρμακοποιό καί μέ τό πρόσχημα ὅτι ἀγοράζουν ἄλλο φάρμακο παίρνουν τή μικρή τους δόση, ἐτοιμασμένη ἐκ τῶν προτέρων. Ἡ αἰγυπτιακή κυβέρνηση ἔχει πολύ δίκιο. Ποτέ μυαλωμένο κράτος δέν θά ἐπιζοῦσε μέ τή χρήση τοῦ χασίς. Τό χασίς δέν τρέφει οὔτε πολεμιστές οὔτε πολίτες. Πράγματι, ἀπαγορεύεται στόν ἄνθρωπο, ἐπί ποινῇ ἐκπτώσεως καί πνευματικοῦ θανάτου, νά διαταράξει τούς πρωταρχικούς ὄρους τῆς ὑπαρξῆς του καί νά χαλάσει τήν ἰσορροπία τῶν λειτουργιῶν του μέ τίς γύρω συνθηκες. Ἄν ὁποιαδήποτε κυβέρνηση εἶχε συμφέρον νά διαφθείρει τούς ὑπικούς της, δέν θά εἶχε παρά νά ἐνθαρρύνει τή χρήση τοῦ χασίς.

Λένε ὅτι ἡ οὐσία αὐτή δέν προκαλεῖ κανένα ὀργανικό κακό. Αὐτό εἶναι ἀλήθεια, τουλάχιστο μέχρι σήμερα. Διότι δέν ξέρω ὡς ποιο σημεῖο μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἕνας ἄνθρωπος πού δέν κάνει παρά νά ὀνειρεύεται καί εἶναι ἀνίκανος γιά δράση πρέπει νά

θεωρηθεί καλά στην υγεία του, ἔστω κι ἂν ὅλα τὰ μέλη του εἶναι σέ καλή κατάσταση. Γιατί αὐτό πού προσβάλλεται εἶναι ἡ θέληση κι εἶναι τό ὄργανο τό πιά πολύτιμο. Ποτέ ἕνας ἄνθρωπος πού μπορεί μέ μιά κουταλιά μαρμελάδα νά προμηθευτεῖ στή στιγμή ὅλα τὰ καλά τῆς γῆς καί τοῦ οὐρανοῦ, δέν θά θελήσει νά ἀποκτήσει τό ἕνα χιλιοστό ἀπ' αὐτά δουλεύοντας. Πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα νά ζήσουμε καί νά δουλεύουμε.

Ἡ ἰδέα νά μιλήσω γιά τό κρασί καί γιά τό χασίς στό ἴδιο ἄρθρο μοῦ ἤρθε ἐπειδή πράγματι ἔχουν κάτι τό κοινό: τήν ποιητική ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου στό ἔπακρο. Ἡ ξέφρενη τάση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ὅλες τίς οὐσίες, ὑγιεινές ἢ ἐπικίνδυνες, πού ἀναδεικνύουν τήν προσωπικότητά του, ἰσοδυναμεῖ μέ μαρτυρία τοῦ μεγαλείου του. Ὁ ἄνθρωπος ἀποβλέπει πάντα στήν ἀναθέρμανση τῶν ἐλπίδων του καί τήν ἀνύψωσή του στό ἄπειρο. Ἀλλά γιά νά δοῦμε τὰ ἀποτελέσματα! Ὅριστε ἕνα ποτό πού ἐνεργοποιεῖ τή χώνευση, δυναμώνει τούς μῦς καί ἐμπλουτίζει τό αἷμα. Ἀκόμα καί σέ μεγάλη ποσότητα ἂν τό πάρουμε, δέν προκαλεῖ παρά παροδικές μόνο διαταραχές. Ὅριστε τώρα μιά οὐσία πού ἀνακόπτει τίς πεπτικές λειτουργίες, ἐξαδυνατίζει τὰ μέλη τοῦ σώματος καί μπορεί νά προκαλέσει μιά εἰκοσιτετράωρη μέθη. Τό κρασί κραταιώνει τή θέληση, τό χασίς τήν ἐξουδετερώνει. Τό κρασί ἀποτελεῖ στήριγμα φυσικό, τό χασίς εἶναι ἕνα ὄπλο αὐτοκτονίας. Τό κρασί μᾶς κάνει καλόκαρδους καί κοινωνικούς. Τό χασίς εἶναι ἀπομονωτικό. Τό ἕνα εἶναι, μπορούμε νά ποῦμε, δουλευτάδικο, τό ἄλλο οὐσιαστικά ἀκαμάτικο. Πράγματι, γιά ποιό λόγο νά ἐργαζόμαστε, νά μοχθοῦμε, νά γράφουμε, νά κατασκευάζουμε ὅ,τιδήποτε, ὅταν μπορούμε νά κερδίσουμε τόν παράδεισο μέ τήν πρώτη; Τέλος τό κρασί εἶναι γιά τό λαό πού δουλεῖ καί δικαιοῦται νά πίνει. Τό χασίς ἀρμόζει στήν τάξη μέ τίς μοναχικές χαρές. Προορίζεται γιά τούς δυστυχεῖς ἀνέργους. Τό κρασί εἶναι χρήσιμο· παράγει ἀποτελέσματα καρποφόρα. Τό χασίς εἶναι ἄχρηστο καί ἐπικίνδυνο.*

* Δέν ἀναφέρω παρά ἀνεκδοτολογικά μόνο τό πρόσφατο πείραμα χρήσεως τοῦ χασίς γιά τή θεραπεία τῆς τρέλας. Ὁ τρελός πού παίρνει χασίς προσβάλλε-

Τελειώνω αυτό τό ἄρθρο μέ μερικά ὠραῖα λόγια, ὄχι δικά μου, ἀλλά ἑνός ἀξιόλογου φιλοσόφου ἐλάχιστα γνωστοῦ, τοῦ Μπαρμπερώ,¹³ θεωρητικοῦ τῆς μουσικῆς καί καθηγητῆ στό Ὀδεῖο. Βρισκόμουν δίπλα του σέ μιὰ συντροφιά στήν ὁποία μερικά ἄτομα εἶχαν πάρει ἀπό τό εὐλογημένο δηλητήριο καί μ' ἕνα τόνο ἀνείπωτης περιφρόνησης μοῦ εἶπε: «Δέν καταλαβαίνω γιά ποιό λόγο ὁ ὀρθολογιστής καί πνευματικός ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ τεχνητά μέσα προκειμένου νά φτάσει στήν ποιητική μακαριότητα, ἀφοῦ ἀρκοῦν ὁ ἐνθουσιασμός καί ἡ θέληση γιά νά τόν ἀνυψώσουν σέ μιὰ σφαῖρα ὑπερφυσική. Οἱ μεγάλοι ποιητές, οἱ φιλόσοφοι, οἱ προφήτες εἶναι ὄντα πού μέ τήν ἀπλή καί ἐλεύθερη ἄσκηση τῆς θέλησῆς τους φτάνουν σέ μιὰ κατάσταση στήν ὁποία εἶναι ταυτόχρονα τό αἷτιο καί τό ἀποτέλεσμα, ὑποκείμενα καί ἀντικείμενα, ὑπνωτιστές καί ὑπνοβάτες».

Σκέφτομαι ἀκριβῶς κατά τόν ἴδιο τρόπο.

ταί ἀπό μιὰ τρέλα, πού διώχνει τήν ἄλλη, καί ὅταν τοῦ περάσει ἡ μέθη, ἡ πραγματική τρέλα, πού εἶναι ἡ φυσιολογική κατάσταση τοῦ τρελοῦ, ἀνακτᾷ τό κύρος της ὅπως σ' ἐμᾶς ἡ λογική καί ἡ υγεία. Κάποιος ἔκανε τόν κόπο νά γράψει σχετικά ἕνα βιβλίο. Ὁ γιατρός πού ἐφηῦρε τό ὠραῖο αὐτό σύστημα δέν εἶναι καθόλου μά καθόλου φιλόσοφος.

ΟΙ ΤΕΧΝΗΤΟΙ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΙ

ΟΠΙΟ ΚΑΙ ΧΑΣΙΣ

(1860)

Στήν J.G.F.¹⁴

Ἄγαπητή μου φίλη,

Ὁ κοινός νοῦς μᾶς λέει ὅτι τὰ ἐπίγεια πράγματα διαρκοῦν πολύ λίγο καί ὅτι ἡ ἀληθινή πραγματικότητα ὑπάρχει μόνο στά ὄνειρα. Γιά νά χωνέψουμε τήν φυσική ὅπως καί τήν τεχνητή εὐτυχία, πρέπει πρῶτα νά ἔχουμε τό θάρρος νά τήν καταπιοῦμε, καί αὐτοί πού θά ἄξιζαν ἴσως τήν εὐτυχία εἶναι ἀκριβῶς αὐτοί στούς ὁποίους ἡ εὐδαιμονία, ὅπως τήν ἐννοοῦν οἱ θνητοί, δημιουργοῦσε ἀνέκαθεν τήν αἴσθηση ἐμετικοῦ.

Στά ἀνόητα πνεύματα θά φανεῖ παράδοξο καί μάλιστα σκαιό τό ὅτι μιά εἰκόνα τεχνητῶν ἡδονῶν ἀφιερώνεται σέ γυναίκα, τήν πιό κοινή πηγή τῶν φυσικῶν ἡδονῶν. Ὡστόσο εἶναι φανερό ὅτι, καθῶς ὁ φυσικός κόσμος εἰσδύει στόν πνευματικό, τοῦ χρησιμεύει γιά βοσκή καί συμβάλλει ἔτσι στή λειτουργία τοῦ ἀπροσδιόριστου αὐτοῦ ἀμαλγάματος πού ὀνομάζουμε ἀτομικότητά μας, ἡ γυναίκα εἶναι τό πλάσμα πού ρίχνει τή μεγαλύτερη σκιά ἢ τό περισσότερο φῶς στά ὄνειρά μας. Ἡ γυναίκα εἶναι μοιραῖα πλάσμα πού ὑποβάλλει ζεῖ μιά διαφορετική ζωή ἀπό τήν ἴδια τή δική της ζωή· ζεῖ πνευματικά μέσα στίς φαντασίες τίς ὁποῖες ταραίζει καί γονιμοποιεῖ.

Ἐξάλλου ἐλάχιστη σημασία ἔχει τό νά γίνει ἀντιληπτός ὁ λόγος αὐτῆς τῆς ἀφιέρωσης. Εἶναι μάλιστα ἀναγκαῖο, γιά νά ἰκανοποιηθεῖ ὁ συγγραφέας ὁποιοῦδήποτε βιβλίου, νά εἶναι

κατανοητό από άλλους, πέρα απ' αυτόν ή αυτήν για τούς οποίους γράφτηκε; Και για να τελειώνουμε, είναι απαραίτητο να έχει γραφτεί για κάποιον; "Όσο για μένα, έχω τόση λίγη συμπάθεια για τόν κόσμο τῶν ζωντανῶν ὥστε, ὅπως οἱ συνετές κι ἀργόσχολες γυναῖκες πού στέλνουν, λένε, μέ τό ταχυδρομεῖο, τίς ἐκμυστηρεύσεις τους σέ φανταστικούς φίλους, εὐχαρίστως θά ἔγραφα μόνο για νεκρούς.

"Ὁμως δέν ἀφιερῶνω τό μικρό αὐτό βιβλίο σέ νεκρή, ἀλλά σέ μία γυναῖκα πού, μολονότι ἄρρωστη, εἶναι πάντα ζωντανή καί δραστήρια μέσα μου καί πού τώρα στρέφει ὄλα τά βλέμματα πρὸς τόν οὐρανό, τόν τόπο ὄλων τῶν μεταμορφώσεων. Διότι, ἀκριβῶς ὅπως ἀπό ἓνα ἐπίφοβο παρασκεύασμα, τά ἀνθρώπινα ὄντα ἔχουν τό προνόμιο νά ἀντλοῦν νέες καί λεπτές ἀπολαύσεις ἀκόμα καί ἀπό τόν πόνο, τήν καταστροφή, τό μοιραῖο.

Στήν εἰκόνα αὐτή θά δεῖς ἓνα σκοτεινό καί μοναχικό περιπατητή,¹⁵ βυθισμένο στήν κινούμενη παλίρροια τοῦ πλήθους νά στέλνει τήν καρδιά καί τή σκέψη του σέ κάποια Ἡλέκτρα μακρινή πού σκούπιζε ἄλλοτε τό μουσκεμένο στόν ἰδρώτα μέτωπό του καί δρόσιζε τά χεῖλη του τά φρυγμένα ἀπό τόν πυρετό· καί θά μαντέψεις τήν εὐγνωμοσύνη ἑνός ἄλλου Ὀρέστη τοῦ ὁποίου παρακολούθησες συχνά τούς ἐφιάλτες καί ἔδιωχνες, μέ χέρι ἑλαφρό καί μητρικό, τόν ἀπαίσιο ὕπνο.

Σ. Μπ.

ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΧΑΣΙΣ

I

Η ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΤΟΥ ΑΠΕΙΡΟΥ

“Όσοι ξέρουν νά αυτοπαρατηρούνται καί διατηροῦν τή μνήμη τῶν ἐντυπώσεών τους, ὅσοι κατόρθωσαν, ὅπως ὁ Χόφμαν, νά κατασκευάσουν τό πνευματικό τους βαρόμετρο,¹⁶ ἔχουν ἀσφαλῶς σημειώσει, στό παρατηρητήριό τῆς σκέψης τους, ὠραίες ἐποχές, εὐτυχισμένες μέρες, ἐξαισιες στιγμές. Ὑπάρχουν μέρες πού ὁ ἄνθρωπος ξυπνάει μ’ ἓνα πνεῦμα νέο καί σφριγηλό. Μόλις τά βλέφαρά του ἀπαλλαγοῦν ἀπό τόν ὕπνο πού τά σφράγιζε, ὁ ἐξωτερικός κόσμος τοῦ προσφέρεται ἔντονα ἀνάγλυφος, μέ τήν καθαρότητα τῶν περιγραμμάτων του, μ’ ἓνα πλοῦτο θαυμάσιων χρωμάτων. Ὁ ἠθικός κόσμος ἀνοίγει τίς ἀχανεῖς προοπτικές του, γεμάτες ἀπό καινούριες λάμψεις. Ὁ ἄνθρωπος, ἱκανοποιημένος ἀπ’ ὅλη αὐτή τή μακαριότητα, σπάνια δυστυχῶς καί παροδική, αἰσθάνεται ταυτόχρονα πιά καλλιτέχνης καί πιά δίκαιος, ἀνώτερος μέ μιὰ λέξη. Ἀλλά τό πιά παράδοξο στήν ἐξαιρετική αὐτή κατάσταση τοῦ πνεύματος καί τῶν αἰσθήσεων, πού μπορῶ χωρίς ὑπερβολή νά ὀνομάσω παραδεισιακή ἂν τή συγκρίνω μέ τά καταθλιπτικά σκοτάδια τῆς κοινῆς καθημερινῆς ὑπαρξης, εἶναι ὅτι δέν δημιουργήθηκε ἀπό καμιὰ ἰδιαίτερα φανερή κι εὐκολοπροσδιόριστη αἰτία. Εἶναι ἄραγε ἀποτέλεσμα

καλής υγιεινής και συνετής δίαιτας; Αυτή είναι η πρώτη εξήγηση που προσφέρεται στο μυαλό. Είμαστε όμως υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουμε ότι συχνά το θαύμα αυτό, το εξαιρετικό αυτό φαινόμενο, παράγεται, σά να ήταν έργο μιᾶς ἀνώτερης και ἀόρατης δύναμης, ἔξω ἀπ' τόν ἄνθρωπο, ὕστερα ἀπό μία περίοδο κατά τήν ὁποία ἔκανε κατάχρηση τῶν φυσικῶν του λειτουργιῶν. Νά ποῦμε ὅτι εἶναι ἀνταμοιβή μιᾶς ἀδιάλειπτης προσευχῆς και πνευματικῶν μόχθων; Εἶναι βέβαιο ὅτι μιά συνεχῆς ἀνύψωση τοῦ πόθου, μιά ἔνταση τῶν πνευματικῶν προσπαθειῶν κατά τόν οὐρανό θά ἀποτελοῦσαν τίς πιό κατάλληλες προϋποθέσεις γιά τήν ἔλευση αὐτῆς τῆς ἠθικῆς υγείας, τῆς τόσο ἔνδοξης κι ἀστραφτερῆς. Σύμφωνα ὁμως μέ ποιόν γελοῖο νόμο ἐκδηλώνεται κάποτε ὕστερα ἀπό ἀμαρτωλά ὄργια τῆς φαντασίας, ὕστερα ἀπό τή σοφιστική κατάχρηση τῆς λογικῆς, πού εἶναι ὡς πρός τήν ἔντιμη και λελογισμένη χρήση της, ὅ,τι οἱ ἐξαρθρωτικές ἐπιδείξεις ὡς πρός τήν υγιεινή γυμναστική; Γι' αὐτό προτιμῶ νά θεωρῶ τίς ἀνώμαλες αὐτές συνθήκες τοῦ πνεύματος ὡς ἀληθινή χάρη, ὡς μαγικό καθρέφτη μέσα στόν ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νά δεῖ τόν ἑαυτό του ὠραῖο, δηλαδή τέτοιο πού θά ἔπρεπε και θά μπορούσε νά εἶναι ὡς ἕνα εἶδος ἀγγελικῆς διέγερσης, ἀνάκλησης στήν τάξη μέ μορφή φιλοφρονητική. Μέ τόν ἴδιο τρόπο μιά ὀρισμένη πνευματιστική σχολή, μέ ἐκπροσώπους στήν Ἑγγλία και τήν Ἀμερική, θεωρεῖ τά ὑπερφυσικά φαινόμενα, ὅπως ἐμφανίσεις φαντασμάτων, βρικόλακες κ.λπ. ὡς ἐκδηλώσεις τῆς θείας θέλησης πού φροντίζει νά ἀφυπνίσει στό ἀνθρώπινο μυαλό τήν ἀνάμνηση τῆς ἀόρατης πραγματικότητας.

Ἐξάλλου αὐτή ἡ χαριτωμένη και παράδοξη κατάσταση, ὅπου ὅλες οἱ δυνάμεις ἐξισορροποῦν, ὅπου ἡ φαντασία, μολονότι ὑπέροχα ἰσχυρή, δέν παρασύρει πίσω της τήν ἠθική συνείδηση σέ ἐπικίνδυνη περιπέτεια, ὅπου μιά ἐξαισία εὐαισθησία δέν βασανίζεται πιά ἀπό ἄρρωστα νεῦρα, τούς συνήθεις συμβούλους τοῦ ἐγκλήματος και τῆς ἀπελπισίας, αὐτή ἡ ὑπέροχη κατάσταση, λέω, δέν ἔχει προδρομικά συμπτώματα. Εἶναι τόσο ἀπρόοπτη ὅσο κι ἕνα φάντασμα. Εἶναι ἕνα εἶδος ἔλευσης, ἀλλά ἔλευσης περιοδικῆς, ἀπό τήν ὁποία θά ἔπρεπε, ἂν ἤμασταν συνετοί, νά

ἀντλήσουμε τή βεβαιότητα μιᾶς καλύτερης ὑπαρξης καί τήν ἐλπίδα ὅτι θά τήν φτάσουμε μέ τήν καθημερινή ἄσκηση τῆς θέλησῆς μας. Αὐτή ἡ ὀξύτητα τῆς σκέψης, αὐτός ὁ ἐνθουσιασμός τῶν αἰσθήσεων καί τοῦ πνεύματος, θά πρέπει νά φάνηκαν στόν ἄνθρωπο, σέ ὁποιαδήποτε ἐποχή, σάν τό ὑπέρτατο ἀγαθό. Γιά τό λόγο αὐτό, μή λογαριάζοντας παρά τήν ἄμεση ἡδονή, χωρίς νά ἀνησυχεῖ ὅτι παραβιάζει τούς νόμους τῆς ἀνθρώπινης κράσης, γύρευε στή φυσική ἐπιστήμη, στή φαρμακευτική, στά πιό πρόστυχα ποτά, στά πιό λεπτά ἀρώματα, σέ ὅλα τά κλίματα καί σέ ὅλες τίς ἐποχές τά μέσα φυγῆς, ἔστω καί γιά λίγες ὥρες, ἀπό τό βόρβορο τῆς διαμονῆς του, τά μέσα ὅπως λέει ὁ συγγραφέας τοῦ *Λαζάρου*¹⁷ «νά ἀποσπάσει μέ μιᾶς τόν παράδεισο». Ἄλιμονο! οἱ ἀκολασίες τοῦ ἀνθρώπου, ὅσοδήποτε γεμάτες φρίκη κι ἄν τίς φανταζόμαστε, περιέχουν τήν ἀπόδειξη (ἔστω καί μόνο ἀπό τήν ἐπ' ἄπειρο διαστολή τους) τῆς ἐπιθυμίας του γιά τό ἄπειρο· μόνο πού εἶναι μιά ἐπιθυμία σέ στραβό συχνά δρόμο. Θά μπορούσαμε νά πάρουμε τό πρόστυχο ρητό: «Ὅλοι οἱ δρόμοι ὀδηγοῦν στή Ρώμη» μέ μιά μεταφορική ἔννοια καί νά τό ἐφαρμόσουμε στόν ἠθικό κόσμο· ὅλα ὀδηγοῦν εἴτε στήν ἀνταμοιβή εἴτε στήν τιμωρία, δυό μορφές τῆς αἰωνιότητος. Τό ἀνθρώπινο πνεῦμα ξεχειλίζει ἀπό πάθη· ἔχει καί γιά πούλημα, γιά νά χρησιμοποιήσω μιά ἄλλη λαϊκή ἔκφραση. Ὅμως τό δυστυχημένο αὐτό πνεῦμα, τοῦ ὁποίου ἡ φυσική ἀχρειότητα εἶναι τόσο μεγάλη ὅσο καί ἡ αἰφνίδια ἰκανότητά του — ἰκανότητα παράδοξη περίπου — γιά ἐλεημοσύνη καθώς καί γιά τίς πιό δυσπρόσιτες ἀρετές, εἶναι γόνιμο σέ παράδοξα πού τοῦ ἐπιτρέπουν νά χρησιμοποιεῖ γιά τό κακό τό πλεόνασμα αὐτοῦ τοῦ πάθους πού ξεχειλίζει. Δέν πιστεύει ὅτι ξεπουλιέται. Στήν αὐταρέσκεία του ξεχνάει ὅτι ὁ ἀντίπαλος εἶναι κάποιος πιό ἐπιτήδειος καί πιό δυνατός ἀπό τό ἴδιο καί ὅτι τό πνεῦμα τοῦ κακοῦ, ἔστω κι ὅταν τοῦ παραχωροῦμε μόνο μιά τρίχα δέν ἀργεῖ νά μᾶς πάρει ὀλόκληρο τό κεφάλι. Ὁ ὁρατός αὐτός κύριος τῆς ὁρατῆς φύσης (μιλῶ γιά τόν ἄνθρωπο) θέλησε λοιπόν νά δημιουργήσει τόν παράδεισο μέ τή φαρμακευτική, μέ τά παρασκευασμένα ποτά, ὅμοια μέ ἓνα μανιακό πού θά ἀντικαθιστοῦσε τά στέρεα ἔπιπλα καί τούς ἀληθινούς κήπους μέ

ζωγραφιστά διακοσμητικά τελάρα σκηνικοῦ. Σ' αὐτή τήν ἐξα-
χρείωση τῆς ἔννοιας τοῦ ἀπείρου βρίσκεται λοιπόν γιά μένα, ἡ
αἰτία ὄλων τῶν ἔνοχων ὑπερβάσεων, ἀπό τό μοναχικό καί
ἀνεξωτερίκευτο μεθύσι τοῦ λογίου¹⁸ πού, ὑποχρεωμένος νά ἀνα-
ζητήσει στό ὄπιο ἀνακούφιση τοῦ σωματικοῦ πόνου του καί
ἔχοντας ἔτσι ἀνακαλύψει μιὰ πηγὴ νοσηρῶν ἀπολαύσεων, τήν
μετέτρεψε βαθμιαῖα σέ μοναδική ὑγιεινή καί σέ ἥλιο, μ' ἓνα
τρόπο, τῆς πνευματικῆς του ζωῆς, μέχρι τήν πιό ἀποκρουστική
κραιπάλη τῶν ἐργατικῶν συνοικιῶν, πού μέ μυαλά ἀναμμένα ἀπό
δόξα κυλιέται καταγέλαστη στά σκουπίδια τοῦ δρόμου.

Ἄνάμεσα στά παρασκευάσματα τά πιό ἱκανά νά δημιουργή-
σουν ὅ,τι ὀνομάζω τό *τεχνητό ἰδεῶδες*, ἀφήνοντας κατά μέρος τά
οἰνοπνευματώδη πού γρήγορα ἐξωθοῦν στήν ὑλική ὀργή καί
ἐκμηδενίζουν τήν πνευματικὴ δύναμη ἢ τά ἀρώματα πού ἡ
ὑπερβολικὴ χρῆση τους, ἐνῶ κάνει πιό διεισδυτικὴ τὴ φαντασία
τοῦ ἀνθρώπου, ἐξαντλεῖ βαθμιαῖα τίς φυσικὲς του δυνάμεις, οἱ
πιό δραστικὲς οὐσίες, αὐτὲς πού εἶναι πιό εὐχρηστες καί πρόχει-
ρες, εἶναι τό χασίς καί τό ὄπιο. Ἡ ἀνάλυση τῶν μυστηριωδῶν
συνεπειῶν καί τῶν νοσηρῶν ἀπολαύσεων πού μπορεῖ νά δημιουρ-
γοῦν τά παραισθησιογόνα αὐτά, τῶν ἀναπόφευκτων κολασμῶν
πού συνεπάγεται ἡ παρατεταμένη τους χρῆση καί τέλος τῆς ἴδιας
τῆς ἀνηθικότητος πού ἐμπεριέχεται στήν ἐπιδίωξη ἑνός κίβδη-
λου ἰδεώδους, συνιστᾷ τό θέμα αὐτῆς τῆς μελέτης.

Ἡ ἐργασία ὅσον ἀφορᾷ τό ὄπιο ἔχει ἤδη γίνεи,¹⁹ καί μάλιστα
μέ τρόπο τόσο λαμπρό, ἀπό ἄποψη τόσο ἰατρικὴ ὅσο καί
ποιητικὴ, ὥστε δέν θά τολμοῦσα νά προσθέσω τίποτα. Θά
ἀρκεστῶ λοιπόν νά δώσω σέ ἄλλη μελέτη τήν ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ
ἀσύγκριτου βιβλίου πού ποτέ δέν μεταφράστηκε ὀλόκληρο στά
γαλλικά. Ὁ συγγραφέας, ἄνθρωπος διάσημος, μέ φαντασία
δυνατὴ κι ἐξαίσια, ἀποτραβηγμένος καί σιωπηλός σήμερα, τόλ-
μησε μέ τραγικὴ εἰλικρίνεια νά ἀφηγηθεῖ τίς ἀπολαύσεις καί τά
βασανιστήρια πού τοῦ εἶχε ἐπιφυλάξει ἄλλοτε τό ὄπιο· ἀλλά τό
πιό δραματικὸ μέρος τοῦ βιβλίου του εἶναι αὐτό ὅπου μιλάει γιά
τίς ὑπεράνθρωπες προσπάθειες θελήσεως πού χρειάστηκε νά

καταβάλει για να ξεφύγει από την κόλαση στην οποία είχε ο ίδιος απερίσκεπτα αυτοκαταδικαστεί.

Σήμερα θά μιλήσω μόνο για τό χασίς καί θά μιλήσω μέ βάση τίς πολυάριθμες καί λεπτομερείς πληροφορίες, αποσπάσματα από σημειώσεις καί έκμυστηρεύσεις ανθρώπων εύφυων πού είχาน ύποδουλωθεί σ' αυτό για καιρό. Μόνο πού θά συγχωνεύσω τίς ποικίλες αυτές πληροφορίες σ' ένα είδος μονογραφίας, διαλέγοντας μία ψυχή, εύκολοεξηγήτη άλλωστε κι εύκολοπροσδιόριστη, ώς πρόσφορο τύπο για εμπειρίες τέτοιου είδους.

II

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΧΑΣΙΣ;

Οί άφηγήσεις του Μάρκο Πόλο πού έγιναν αντικείμενο κοροϊδίας δίχως λόγο, όπως έγιναν καί μερικων άλλων παλαιων ταξιδιωτων, επαληθεύτηκαν από τους έρευνητές καί αξίζουν κάθε εμπιστοσύνη. Δέν θά επαναλάβω πώς ο Γέροντας του Βουνοϋ εκκλινει, αφού τους μεθοϋσε μέ χασίς, (έξ οϋ *χασισίν*, έξ οϋ *άσασέν*²⁰), σ' ένα κήπο γεμάτο τέρψεις, εκείνους από τους νεώτερους οπαδούς του στους οποίους ήθελε να δώσει μία γεύση του παραδείσου, μισοϊδωμένη, κατά κάποιον τρόπο, ανταμοιβή για την παθητική καί ασυλλόγιστη ύπακοή τους. Σχετικά μέ τό μυστικό σύλλογον των χασισίν, ο άναγνώστης μπορεί να συμβουλευτεί τό βιβλίο του κ. Ντέ Χάμμερ καί την άνακοίνωση του κ. Σουλβέστρ ντέ Σασϋ πού περιέχεται στον τόμον XVI των Πρακτικων της 'Ακαδημίας 'Επιγραφων καί Γραμμάτων καί, σχετικά μέ την έτυμολογία της λέξης *άσασέν*, την επιστολή του στον άρχισυντάκτη του *Μονιτέρ*, πού δημοσιεύεται στο τεϋχος αρ. 359 του 1809. 'Ο 'Ηρόδοτος άναφέρει ότι οί Σκύθες συσώρευαν κανναβούρι καί έριχαν πάνω στο σωρό πέτρες κοκκινισμένες στη φωτιά. Γι' αυτούς ήταν ένα άτμόλουτρο πίο άρωματισμένο από όποιουδήποτε έλληνικού βαλανείου καί ή άπόλαυση άπ'

αυτό ήταν τόσο έντονη, ώστε τούς έκανε νά βγάζουν κραυγές εὐφροσύνης.

Τό χασίς πράγματι μᾶς ἔρχεται ἀπό τήν Ἐνατολή. Οἱ διεγερτικές ιδιότητες τοῦ κανναβιοῦ ἦταν πολύ γνωστές στήν ἀρχαία Αἴγυπτο καί ἡ χρήση του ἦταν πλατιά διαδεδομένη, κάτω ἀπό ποικίλες ὀνομασίες, στήν Ἰνδία, τήν Ἀλγερία καί τήν Εὐδαίμονα Ἀραβία. Ἀλλά καί κοντά μας, κάτω ἀπ' τά μάτια μας, ἔχουμε περίεργα παραδείγματα μέθης πού προκαλεῖται ἀπό ἀναθυμιάσεις φυτικές. Χωρίς νά ἀναφέρουμε τά παιδιά πού, ἀφοῦ παίξουν καί κυλιστοῦν σέ σωρούς θερισμένου τριφυλλιοῦ, αἰσθάνονται συχνά παράξενους ἰλίγγους, γνωρίζουμε ὅτι ὅταν γίνεται ἡ συγκομιδή τοῦ κανναβιοῦ, οἱ δουλευτάδες, ἀρσενικοί καί θηλυκοί, παρουσιάζουν ἀνάλογα συμπτώματα. Θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι ἀναδίνεται ἀπό τή σοδειά μιᾶ ἀπόπνοια πού ἐπιφέρει κακοήθεις ταραχές στό μυαλό. Τό κεφάλι τοῦ θεριστῆ στροβιλίζεται συνέχεια, ἄλλες φορές εἶναι βαρῦ ἀπό ὄνειροπολήματα. Εἶναι στιγμές πού τά μέλη ἐξασθενοῦν καί ἀρνοῦνται ὑπηρεσία. Ἀκούσαμε νά γίνεται λόγος γιά κρίσεις ὑπνοβασίας ἀρκετά συχνές στούς ρώσους χωρικούς, πού ὀφείλονται λένε στή χρήση σπορελαίου ἀπό καννάβι στό μαγεῖρεμα. Ποιός δέν ξέρει τά παράξενα καμώματα στίς κότες πού φάγανε κανναβούρι καί τόν ὀρμητικό ἐνθουσιασμό τῶν ἀλόγων πού οἱ χωρικοί, σέ γάμους καί σέ πανηγύρια ἀγίων τους, προετοιμάζουν γιά ἵπποδρομίες, τίς λεγόμενες τοῦ καμπαναριοῦ,²¹ μέ μιᾶ δόση κανναβουριοῦ πού καμιᾶ φορά ποτίζουν μέ κρασί;

Ὡστόσο, τό γαλλικό καννάβι δέν προσφέρεται νά γίνει χασίς ἢ τουλάχιστο, ὅπως δείχνουν τά ἐπανειλημμένα πειράματα, δέν προσφέρεται γιά ἓνα παραισθησιογόνο ἴσο σέ δραστικότητα μέ τό χασίς. Τό χασίς ἢ ἰνδική κάνναβις (*cannabis indica*) εἶναι φυτό τῆς οἰκογένειας τῶν κνιδοειδῶν, καθ' ὅλα ὅμοιο, ἐκτός τοῦ ὅτι δέν φτάνει στό ἴδιο ὕψος, μέ τό καννάβι τῶν δικῶν μας κλιμάτων. Διαθέτει ιδιότητες μεθυστικές ἐντελῶς ἰδιαίτερες, οἱ ὁποῖες, ἐδῶ καί μερικά χρόνια, ἐπέσυραν τήν προσοχή τῶν σοφῶν καί τῶν κοσμικῶν κύκλων στή Γαλλία. Ἐκτιμᾶται λίγο πολύ ἀνάλογα μέ τόν τόπο τῆς προέλευσῆς του. Τῆς Βεγγάλης ἐκτιμᾶται ἰδιαίτερα

ἀπό τούς λάτρεις τοῦ εἶδους. Ὡστόσο τῆς Αἰγύπτου, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Περσίας καί τῆς Ἀλγερίας ἔχουν τίς ἴδιες ιδιότητες ἀλλά σέ χαμηλότερο βαθμό.

Τό χασίς (ἢ χόρτο, δηλαδή τό κατ' ἐξοχήν χόρτο, σά νά θέλησαν οἱ Ἄραβες νά προσδιορίσουν μέ μία λέξη τό *χόρτο*, πηγὴ ὄλων τῶν μὴ ὑλικῶν ἡδονῶν) φέρει διάφορα ὀνόματα, σύμφωνα μέ τὴ σύνθεση καί τὸν τρόπο πού παρουσιάζεται στίς χῶρες περισυλλογῆς του: στήν Ἰνδία *μπατζί*, στήν Ἀφρικὴ *τεριάκι*, στήν Ἀλγερία καί τὴν Εὐδαίμονα Ἀραβία *μαντζούντ* κ.τ.λ. Ἡ ἐποχὴ τοῦ χρόνου πού συλλέγεται ἔχει σημασία. Τὴ μεγαλύτερη δραστηριότητά του τὴν ἔχει πάνω στήν ἀνθισί του. Ἐπομένως τά μόνα μέρη τοῦ φυτοῦ πού χρησιμοποιοῦνται στίς διάφορες παρασκευές, γιὰ τίς ὁποῖες θά μιλήσουμε ἀμέσως, εἶναι οἱ ἀνθισμένες κορυφές.

Τό *παχύ ἐκχύλισμα* τοῦ χασίς, ὅπως παρασκευάζεται ἀπό τούς Ἄραβες, ἐπιτυγχάνεται ὕστερα ἀπὸ βράσιμο τῶν κορυφῶν τοῦ θαλεροῦ φυτοῦ μέσα σέ βούτυρο μέ λίγο νερό. Περνάμε ἀπὸ τὴ μηχανὴ τοῦ πουρέ, ἀφοῦ ἐξατμιστεῖ ἐντελῶς κάθε ὑγρασία, καί παράγουμε ἔτσι ἓνα παρασκεύασμα πού ἔχει τὴν ὄψη ἀλοιφῆς, χρώματος κιτρινοπράσινου καί διατηρεῖ μιά δυσάρεστη ὄσμη χασίς καί τσαγγοῦ βούτυρου. Μέ τὴ μορφή αὐτὴ τό χρησιμοποιοῦμε σέ σβολαράκια τῶν δύο ἕως τεσσάρων γραμμαρίων· λόγῳ ὅμως τῆς ἀποκρουστικῆς του ὄσμης πού ἐντείνεται μέ τὸν καιρό, οἱ Ἄραβες παρασκευάζουν τό *παχύ ἐκχύλισμα* σέ μαρμελάδα.

Ἡ πιό εὐχρηστὴ μορφή μαρμελάδας, ἡ λεγόμενη *νταουαμέσκ*, εἶναι ἓνα μείγμα παχιοῦ ἐκχυλίσματος, ζάχαρης καί διαφόρων ἀρωματικῶν ὅπως βανίλιας, κανέλας, φυστικιῶν, ἀμύγδαλων, μόσχου. Καμιὰ φορά μάλιστα προσθέτουν λίγη κανθαριδίνη ἀποβλέποντας σ' ἓνα ἀποτέλεσμα πού δέν ἔχει τίποτα τό κοινό μέ τά συνηθισμένα ἀποτελέσματα τοῦ χασίς. Στὴν καινούρια αὐτὴ μορφή τό χασίς δέν εἶναι καθόλου δυσάρεστο καί μπορούμε νά τό παίρνουμε σέ δόσεις τῶν 15, 20 καί 30 γραμμαρίων, εἴτε μέσα σέ μία διπλωμένη φέτα ἄζυμου ψωμοῦ εἴτε σ' ἓνα φλιτζάνι καφέ.

Τά πειράματα τῶν κ.κ. Σμίθ, Γκαστινέλ καί Ντεκουρτίβ ἀπέβλεπαν στό νά ἀνακαλυφτεῖ ἡ ἀρχή τῆς δραστικότητος τοῦ χασίς. Παρ' ὅλες τίς προσπάθειές τους, ἡ χημική του σύσταση εἶναι ἀκόμα λίγο γνωστή· γενικά ὅμως οἱ ιδιότητές του ἀποδίδονται σέ μιά ρητινώδη ὕλη πού περιέχει σέ ἀρκετά μεγάλη δόση, σέ ἀναλογία περίπου 10%. Γιά νά ἐξαχθεῖ ἡ ρητίνη αὐτή μετατρέπεται τό ἀποστεγνωμένο φυτό σέ χοντρή σκόνη πού πλένεται πολλές φορές μέ οἰνόπνευμα· ὕστερα τό οἰνόπνευμα διωλίζεται ὥστε νά μειωθεῖ· ἀφήνεται νά ἐξατμισθεῖ ἕως ὅτου μείνει μιά πυκνότητα ἐκχυλίσματος· ἀκολουθεῖ κατεργασία τοῦ ἐκχυλίσματος μέ νερό πού διαλύει τίς ξένες κολλώδεις οὐσίες καί τότε ἡ ρητίνη ἀπομένει ἐντελῶς καθαρή.

Τό προϊόν αὐτό, χρώματος βαθυπράσινου, εἶναι μαλακό καί ἀναδίνει σέ πολύ ἔντονο βαθμό τή χαρακτηριστική ὄσμή τοῦ χασίς. Πέντε, δέκα, δεκαπέντε γραμμάρια ἀρκοῦν γιά νά ἔχουμε ἐκπληκτικά ἀποτελέσματα. Ἀλλά ἡ χασισίνη πού χορηγεῖται καί μέ μορφή δισκίων σοκολάτας ἢ χαπιῶν μέ πιπερόριζα (ἀλλιῶς, ζιγγίβερι), ὅπως τό νταουαμέσκ καί τό παχύ ἐκχύλισμα, ἔχει καί αὐτή ἀποτελέσματα λίγο πολύ δραστικά καί ποικίλα στή φύση, κατά τήν ἰδιοσυγκρασία τῶν ἀτόμων καί τή νευρική τους εὐπάθεια. Ἀκόμα καλύτερα ὅμως, τό ἀποτέλεσμα ποικίλλει μέσα στό ἴδιο τό ἄτομο. Ἄλλοτε ἔχουμε μίαν ἄμετρη καί ἀκατανίκητη εὐθυμία, ἄλλοτε μίαν αἴσθησι εὐεξίας καί ζωικῆς πληρότητας, ἄλλοτε πάλι ἕναν ἀμφίβολο ὕπνο μέ ὄνειρα. Ὑπάρχουν ὡστόσο φαινόμενα πού ἀναπαράγονται ἀρκετά τακτικά, ἰδίως σέ πρόσωπα μέ ἀνάλογη ἰδιοσυγκρασία καί μόρφωση· ὑπάρχει κάτι τό ἐνιαῖο μέσα στήν ποικιλία πού θά μοῦ ἐπιτρέψει νά συντάξω χωρίς πολύ κόπο αὐτή τή μονογραφία τῆς μέθης στήν ὁποία ἀναφέρθηκα παραπάνω.

Στήν Κωνσταντινούπολη, τήν Ἀλγερία, ἀκόμα καί τή Γαλλία, ὀρισμένα ἄτομα καπνίζουν χασίς ἀνακατωμένο μέ καπνό· τότε ὅμως τά ἐν λόγω φαινόμενα παράγονται σέ μορφή πολύ ἥπια καί, ἄς ποῦμε, νωθρή. Ἄκουσα νά λένε ὅτι τελευταῖα κατόρθωσαν νά ἐξαγάγουν ἀπό τό χασίς μέσω διωλίσεως ἕνα αἰθέριο ἔλαιο πού ὅπως φαίνεται περιέχει μιά ιδιότητα πολύ πῖό ἐνεργη-

τική απ' ὅ,τι ὅλα τὰ παρασκευάσματα τὰ γνωστά μέχρι σήμερα· δέν ἔχει ὅμως μελετηθεῖ ἄρκετά γιά νά μπορῶ νά μιλήσω μέ βεβαιότητα γιά τὰ ἀποτελέσματα της. Εἶναι περιττό νά προσθέσω ὅτι τό τσαί, ὁ καφές καί τὰ οἰνοπνευματώδη ἐνισχύουν σημαντικά καί ἐπιταχύνουν λίγο πολύ τήν ἐκδήλωση τῆς μυστηριώδους αὐτῆς μέθης.

III

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΟΥ ΣΕΡΑΦΙΜ²²

Τί νιώθουμε; Τί βλέπουμε; Πράγματα θαυμάσια, θεάματα ἐκπληκτικά, δέν εἶναι ἔτσι; Εἶναι ἀλήθεια τόσο ὠραῖο; Καί τόσο τρομερό; Καί τόσο ἐπικίνδυνο; Αὐτές εἶναι οἱ συνηθισμένες ἐρωτήσεις πού ἀποτείνουν, μέ περιέργεια ἀνάκατη μέ φόβο, οἱ ἀδαεῖς·στούς γνῶστες. Θυμίζουν παιδική ἀνυπομονησία μπροστά σέ κάτι μυστικό, σάν ἐκείνη ἀνθρώπων πού δέν κούνησαν ποτέ απ' τή γωνιά τους ὅταν βρεθοῦν μέ κάποιον πού γύρισε ἀπό μακρινές καί ἄγνωστες χῶρες. Φαντάζονται τή μέθη τοῦ χασίς σάν κάποια ὑπερφυή χώρα, σάν ἕνα ἀχανές θέατρο θαυμάτων καί ταχυδακτυλουργιῶν, ὅπου ὅλα εἶναι ὑπερφυσικά καί ἀπρόβλεπτα. Πρόκειται γιά προκατάληψη, γιά παρανόηση πλήρη. Κι ἀφοῦ γιά τήν πλειονότητα τῶν ἀναγνωστῶν καί τῶν φιλοπερίεργων ἡ λέξη χασίς συνεπιφέρει τήν ἰδέα ἐνός κόσμου παράδοξου καί ἀνάστατου, τήν ἀναμονή ὑπερφυῶν ὄνείρων (θά 'ταν καλύτερα νά λέγαμε παραισθήσεων, οἱ ὁποῖες ἐξάλλου εἶναι λιγότερο συχνές απ' ὅ,τι ὑποτίθεται), θά ἐπισημάνω ἀμέσως τή σημαντική διαφορά ἀνάμεσα στίς ἐπιπτώσεις τοῦ χασίς καί τὰ φαινόμενα τοῦ ὕπνου. Στόν ὕπνο, τό περιπετειῶδες αὐτό ταξίδι κάθε νύχτας, ὑπάρχει ὅπωςδῆποτε κάτι απ' τό θαῦμα· εἶναι ἕνα θαῦμα τοῦ ὁποίου ἡ ἐπαναληπτικότητα ξεθωριάζει τό μυστήριο. Τά ὄνειρα τῶν ἀνθρώπων εἶναι δύο κατηγοριῶν. Ἄλλα, γεμάτα ἀπό τήν καθημερινή τους ζωή, ἀπό τίς ἀνησυχίες τους, τίς ἐπιθυμίες τους, τίς διαστροφές τους, συνδυάζονται μ' ἕνα τρόπο λίγο πολύ

παράδοξο μέ αντικείμενα μισοϊδωμένα κατά τήν προηγούμενη μέρα πού κόλλησαν αδιάκριτα στήν έκτεταμένη όθόνη τής μνήμης. Νά ποιό είναι τό φυσικό όνειρο· είναι ό ίδιος ό άνθρωπος. "Όμως τό άλλο είδος τών όνείρων! Τά άλλογα, άπρόβλεπτα όνειρα, τά χωρίς σχέση ή αναφορά στό χαρακτήρα, τή ζωή και τά πάθη του όνειρευτή! Τά όνειρα αυτά, πού θά ονομάσω ιερογλυφικά, αντιπροσωπεύουν όπως είναι φανερό τήν υπερφυσική του πλευρά, κι άκριβώς έξαιτίας του άλλου χαρακτήρα τους οί άρχαίοι τά θεώρησαν θεϊά. 'Επειδή είναι ανεξήγητα μέ αιτίες φυσικές, τούς απέδωσαν μιά αιτία έξω άπό τόν άνθρωπο· άκόμα δέ και σήμερα, χωρίς νά αναφέρουμε τούς όνειρομάντες, ύπάρχει μιά φιλοσοφική σχολή πού βλέπει στά όνειρα του είδους αυτου πότε μιά επιτίμηση, πότε μιά συμβουλή· μέ λίγα λόγια ένα συμβολικό και ήθικό πίνακα δημιουργημένο μέσα στό ίδιο τό μυαλό του ανθρώπου πού ύπνώνει. Είναι ένα λεξικό πού χρειάζεται μελέτη, μιά γλώσσα τής όποίας οί σοφοί είναι δυνατό νά βρούν τό κλειδί.

Στή μέθη του χασίς, τίποτα παρόμοιο δέν ισχύει. Δέ θά βγοϋμε ποτέ άπό τό φυσικό όνειρο. 'Η μέθη, είναι αλήθεια, σ' όλη τή διάρκειά της δέν θά είναι παρά ένα άπέραντο όνειρο, χάρη στήν ένταση τών χρωμάτων και τήν ταχύτητα τών συλλήψεων· αλλά θά διατηρεί πάντα τήν ιδιαίτερη τονικότητα του άτομου. 'Ο άνθρωπος θέλησε νά όνειρευτεί, τό όνειρο θά γίνει κυβερνήτης του ανθρώπου· αλλά τό όνειρο αυτό θά είναι σίγουρα γιός του πατέρα του. 'Ο άργόσχολος βάλθηκε μέ όλες του τίς πνευματικές δυνάμεις νά εισαγάγει τεχνητά τό υπερφυσικό στή ζωή και τή σκέψη του· όμως στό τέλος, παρ' όλη τή συμπτωματική ένέργεια τών έντυπώσεών του, δέν είναι παρά ό ίδιος άνθρωπος έπαυξημένος, ό ίδιος αριθμός ύψωμένος στή νιοστή δύναμη. Είναι ύποταγμένος· αλλά για κακή του τύχη είναι ύποταγμένος στον ίδιο του τόν έαυτό, δηλαδή στό ήδη κυρίαρχο στοιχείο μέσα του· *θέλησε νά παραστήσει τόν άγγελο κι έγινε κτήνος*²³ — κτήνος πολύ ισχυρό πρός στιγμήν, αν δηλαδή μπορούμε νά ονομάσουμε ισχύ μιά έξαιρετική ευαισθησία χωρίς έλεγχο ό όποιος νά τήν μετριάξει ή νά τήν εκμεταλλεύεται.

Οἱ ἄνθρωποι λοιπόν τοῦ κόσμου καί οἱ ἄδαις, πού ἔχουν τήν περιέργεια νά δοκιμάσουν ἐξαιρετικές ἀπολαύσεις, ἄς γνωρίζουν καλά ὅτι δέν θά βροῦν στό χασίς τίποτα τό θαυματοουργό, δέν θά βροῦν ἀπολύτως τίποτα ἄλλο ἀπό τό φυσικό σέ ὑπερβολή. Τό μυαλό καί ὁ ὄργανισμός πάνω στά ὁποῖα δρᾷ τό χασίς δέν θά ἀποδώσουν παρά τά φαινόμενα τά συνηθισμένα κι ἀτομικά, ἐπαυξημένα, εἶναι ἀλήθεια, ὡς πρός τόν ἀριθμό καί τή δραστηριότητα, πάντα ὅμως πιστά στήν καταγωγή τους. Ὁ ἄνθρωπος δέν διαφεύγει ἀπό τή μοῖρα τῆς φυσικῆς καί ἠθικῆς του κράσης: τό χασίς γιά τίς ἐντυπώσεις καί τίς συνήθειες σκέψεις τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ, εἶναι ὅ,τι ἕνας μεγεθυντικός καθρέφτης, ἀλλά πάντα καθρέφτης.

Νά τώρα τό παραισθησιογόνο μπροστά στά μάτια σας: λίγη πράσινη μαρμελάδα, ὅσο ἕνα καρύδι, μέ μιά παράξενη μυρωδιά, σέ βαθμό πού προκαλεῖ ὀρισμένη ἀπώθηση καί τάσεις ναυτίας, ὅπως ἐξάλλου θά προκαλοῦσε κάθε λεπτή μυρωδιά, ἀκόμα κι εὐχάριστη, στόν ὑπέρτατο βαθμό ἐντασης καί, ἂν θέλετε, πυκνότητάς της. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά παρατηρήσω παρενθετικά, ὅτι ἡ πρόταση αὐτή μπορεῖ νά ἀντιστραφεῖ, καί ὅτι ἡ πιό ἀπεχθής, ἡ πιό ἐξοργιστική μυρωδιά θά μεταβάλλονταν ἴσως σέ εὐχαρίστηση ἐφόσον περιορίζονταν στό ἐλάχιστο ἀπό ἄποψη ποσότητας καί ἐξάπλωσης. Ἴδου λοιπόν ἡ εὐτυχία! γεμίζει τό κοῖλο ἑνός μικροῦ κουταλιοῦ! Ἡ εὐτυχία μέ τά ξεφαντώματά της, τίς τρέλες, τά παιδιάριατά της! Καταπιεῖτε δίχως φόβο· δέν θά πεθάνετε. Τά φυσικά σας ὄργανα δέν θά πάθουν καμιά βλάβη. Ἄργότερα ἴσως, ἡ πολύ συχνή καταφυγή στή γητεία αὐτή θά ἐλαττώσει τή δύναμη τῆς θέλησής σας, ἴσως χάσετε ἕνα μέρος ἀπό τό σημερινό ἀνδρισμό σας· ὅμως ἡ τιμωρία εἶναι τόσο μακρινή καί ἡ φύση τοῦ μελλοντικοῦ ὀλέθρου τόσο δύσκολα προσδιορίζεται! Τί διακινδυνεύετε; λίγη νευρική κούραση αὔριο. Μήπως δέν διακινδυνεύετε καθημερινά πολύ σοβαρότερες κυρώσεις γιά πολύ μικρότερες ἀπολαβές; Τό ἀποφασίσατε λοιπόν. Μάλιστα γιά νά τοῦ δώσετε μεγαλύτερη δύναμη καί διαστολή διαλύσατε τό παχύ ἐκχύλισμα σ' ἕνα φλιτζάνι μαύρου καφέ· φροντίσατε νά ἔχετε ἄδειο τό στομάχι, μεταθέτοντας γιά τίς

έννεα ἢ τίς δέκα τό βράδυ τό στερεό γεῦμα, ὥστε νά ἀφήσετε κάθε ἐλευθερία στό δηλητήριο νά δράσει· τό πολύ πολύ νά πάρετε σέ μιά ὥρα μιά ἐλαφριά σούπα. Εἴσαστε τώρα καλά σαβουρωμένος γιά ἓνα μακρú καί παράδοξο ταξίδι. Ὁ ἀτμός σφύριξε, τά πανιά εἶναι προσανατολισμένα, κι ἔχετε σέ σχέση μέ τούς κοινούς ταξιδιωτές τό πλεονέκτημα νά ἀγνοεῖτε ποῦ πηγαίνετε. Ἐσεῖς τό θελήσατε. Ζήτω ἡ μοίρα!

Ἐπιθέτω ὅτι εἶχατε τήν πρόνοια νά ἐπιλέξετε τή σωστή στιγμή γιά τήν περιπετειώδη αὐτή ἐξερεύνηση. Τό τέλειο ὄργιο χρειάζεται τήν τέλεια ἄνεση. Τό ξέρετε ἄλλωστε ὅτι τό χασίς αὐξάνει στήν ὑπερβολή ὄχι μόνο τό ἄτομο ἀλλά καί τίς συνθήκες καί τό περιβάλλον· δέν σᾶς περιμένουν καθήκοντα πού ἀπαιτοῦν προσοχή, ἀκρίβεια· δέν ἔχετε οἰκογενειακά βάρη· δέν ἔχετε ἐρωτικούς καημούς. Εἶναι ἀνάγκη νά προφυλάγεστε. Ἐνα παράπονο, μιά ἀνησυχία, μιά ἀνάμνηση καθήκοντος πού ἀπαιτεῖ ἀπό σᾶς θέληση καί συγκέντρωση τή δεδομένη στιγμή θά ἤχοῦσαν μέσ' στό μεθύσι σας σάν νεκρώσιμη καμπάνα καί θά δηλητηρίαζαν τή χαρά σας. Ἡ ἀνησυχία θά γινόταν ἄγχος, τό παράπονο μαρτύριο. Ἄν —μέ τήν προϋπόθεση ὅτι οἱ ὄροι αὐτοί τηροῦνται— ὁ καιρός εἶναι καλός, ἂν βρῖσκεστε μέσα σέ περιβάλλον εὐχάριστο, ὅπως ἓνα γραφικό τοπίο ἢ ἓνα διαμέρισμα μέ ποιητική διακόσμηση, ἂν ἀκόμα μπορεῖτε νά ἔχετε καί λίγη μουσική, τότε τόσο τό καλύτερο.

Γενικά στή μέθη τοῦ χασίς ὑπάρχουν τρεῖς φάσεις ἀρκετά εὐδιάκριτες μεταξύ τους καί ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον νά παρακολουθεῖ κανεῖς τά πρῶτα συμπτώματα τῆς πρώτης φάσης στους ἀρχάριους. Ἐχετε ἀκούσει ἀόριστα νά μιλᾶνε γιά τή θαυμαστή ἐπενέργεια τοῦ χασίς· ἡ φαντασία σας ἔχει ἤδη δημιουργήσει μιά ἰδέα ἰδιαίτερη, κάτι σάν τήν ἰδεώδη μέθη· ἀνυπομονεῖτε νά δεῖτε ἂν ἡ πραγματικότητα θά ἀνταποκριθεῖ τελικά στό μέγεθος τῶν προσδοκιῶν σας. Αὐτό ἀρκεῖ γιά νά σᾶς ρίξει ἀπό τήν ἀρχή σέ μιά κατάσταση ἄγχους ἀρκετά εὐνοϊκή γιά τήν κατακτητική καί καθυποτακτική διάθεση τοῦ δηλητηρίου. Οἱ περισσότεροι ἀρχάριοι, στόν πρῶτο βαθμό μύησης, παραπονιοῦνται ὅτι τά ἀποτελέσματα ἀργοῦν· τά περιμένουν μέ παιδική ἀνυπομονησία καί

ἐπειδὴ τὸ παραισθησιογόνον δὲν ἐπενεργεῖ ἄρκετά γρήγορα ὅπως θὰ ἤθελαν, ἐπιδίδονται σὲ ἐπίδειξη δυσπιστίας πού πολὺ χαροποιεῖ ὄλους τοὺς παλιούς μνημένους πού ξέρουν πῶς συμπεριφέρεται τὸ χασίς. Τὰ πρῶτα σημεῖα, ὅπως οἱ ἐκδηλώσεις μιᾶς μπόρας πού διστάζει ἐδῶ καὶ πολλή ὥρα, ἐμφανίζονται καὶ πολλαπλασιάζονται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἴδιας τῆς δυσπιστίας. Στὴν ἀρχὴ σᾶς κυριεῦει μιὰ ἀνόητη, ἀκαταμάχητη ἰλαρότητα. Οἱ κρίσεις αὐτές ἀδικαιολόγητης εὐθυμίας, γιὰ τὴν ὁποία αἰσθάνεσθε σχεδόν ντροπὴ, ἐπανερχονται συχνά καὶ διακόπτουν μεσοδιαστήματα χαύνωσης κατὰ τὰ ὁποία προσπαθεῖτε νὰ συγκεντρωθεῖτε. Οἱ πιό ἀπλές λέξεις, οἱ πιό κοινές ἰδέες ἀποκτοῦν μιὰ παράδοξη, καινούρια φυσιογνωμία· ἐκπλήττεσθε μάλιστα ὅτι μέχρι τώρα τίς βρίσκατε τόσο ἀπλές. Ὁμοιότητες καὶ προσεγγίσεις ἀσυνάρτητες, ἐντελῶς ἀπρόβλεπτες, λογοπαίγνια δίχως τέλος, ἀπόπειρες ἀστείων ἀναπηδοῦν συνεχῶς ἀπὸ τὸ μυαλό σας. Ὁ δαίμονας σᾶς ἔχει κυριεύσει. Περιττό νὰ ἀντιστυλωθεῖτε σ' αὐτὴ τὴν ἰλαρότητα, μιὰ ἰλαρότητα ὀδυνηρὴ σὰ γαργάλισμα. Πότε πότε γελᾶτε μέ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό σας, μέ τὴν ἀνοησία σας, καὶ μέ τὴν τρέλα σας, καὶ οἱ σύντροφοί σας, ἂν ἔχετε, γελᾶνε ἐπίσης μέ τὴν κατάστασή σας καὶ μέ τὴ δική τους· ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν ἔχουν κακία δὲν αἰσθάνεσθε κι ἐσεῖς πίκρα.

Αὐτὴ ἡ εὐθυμία, ἀλληλοδιαδόχως χαυνωτικὴ καὶ σπαρακτικὴ, αὐτὴ ἡ ἀδιαθεσία μέσα στὴ χαρὰ, αὐτὴ ἡ ἀνασφάλεια, αὐτὴ ἡ διστακτικότητά τῆς ἀρρώστιας δὲν διαρκοῦν γενικά πολὺ. Πολύ σύντομα, οἱ σχέσεις τῶν ἰδεῶν μεταξὺ τους γίνονται τόσο ἀόριστες καὶ τὸ κατευθυντήριον νῆμα πού συνενώνει τίς ἔννοιές σας τόσο ἰσχνό ὥστε μόνο οἱ συνένοχοί σας μποροῦν νὰ σᾶς καταλάβουν. Καὶ πάλι, πάνω στό θέμα αὐτό, ἀπὸ τὴν πλευρά τους δὲν ὑπάρχει κανένα μέσο ἐπαλήθευσης· ἴσως νομίζουν ὅτι σᾶς καταλαβαίνουν κι ἡ ψευδαἰσθησιμὴ εἶναι ἀμοιβαία. Αὐτὰ τὰ παιδιαροκαμώματα, αὐτὰ τὰ ξεσπάσματα γέλιου, πού μοιάζουν μέ ἐκρήξεις, εἶναι φανερώματα πραγματικῆς τρέλας ἢ τουλάχιστον ἀσυναρτησίας μανιακοῦ, γιὰ ὁποιοδήποτε δὲν εἶναι στὴν ἴδια κατάστασι μέ σᾶς. Μέ τὸν ἴδιο τρόπο, ἡ σωφροσύνη καὶ ὁ κοινὸς νοῦς, ἡ κανονικότητά τῶν σκέψεων τοῦ γνωστικοῦ μάρ-

тура πού παραμένει νηφάλιος, σᾶς χαροποιεῖ καί σᾶς διασκεδά-
ζει ὡς ἓνα ἰδιαίτερο εἶδος παραφροσύνης. Οἱ ρόλοι ἔχουν
ἀντιστραφεῖ. Ἡ ψυχραιμία του σᾶς ὠθεῖ στά ἄκρα τῆς εἰρω-
νείας. Δέν εἶναι, ἀλήθεια, μιά κατάσταση μυστηριωδῶς κωμική,
ἡ κατάσταση ἑνός ἀνθρώπου πού χαίρεται μέ μιά ἀκατανόητη
εὐθυμία γιά ὅποιον δέν βρίσκεται στόν ἴδιο κόσμο μαζί του; Ὁ
τρελός λυπᾶται τό συνετό καί ἀπό τή στιγμή ἐκείνη, ἡ ἰδέα τῆς
ἀνωτερότητάς του ἀρχίζει νά ξεμυτίζει στόν ὀρίζοντα τῆς διά-
νοιάς του. Σέ λίγο θά μεγαλώσει, θά ἐξογκωθεῖ καί θά ἐκραγεῖ
σάν μετέωρο.

Ἐπῆρξα σχετικά μάρτυρας μιᾶς τέτοιας σκηνῆς πού ἔφτασε
ὡς τήν ὑπερβολή καί πού τό κωμικοτραγικό της στοιχεῖο δέν
ἦταν ἀντιληπτό παρά μόνο ἀπ' ὅσους γνώριζαν, τουλάχιστον
ἀπό παρατηρήσεις πάνω σέ ἄλλους, τίς ἐπιπτώσεις τοῦ παρα-
σκευάσματος καί τήν τεράστια διαφορά ἐπιπέδου πού δημιουργεῖ
ἀνάμεσα σέ δύο διάνοιες πού εἶναι ὑποτίθεται ἴσες. Ἐνας
διάσημος μουσικός πού ἀγνοοῦσε τίς ἰδιότητες τοῦ χασίς καί δέν
εἶχε ἴσως ἀκούσει ποτέ νά μιᾶνε γι' αὐτό, καταφτάνει σέ μιά
συναναστροφή ὅπου ὅλοι σχεδόν εἶχαν ἤδη πάρει. Προσπαθοῦν
νά τοῦ δώσουν νά καταλάβει τίς θαυμάσιες ἐπιπτώσεις του. Στίς
ἐκπληκτικές αὐτές ἀφηγήσεις χαμογελάει μέ χάρη, ἀπό ὑποχρέ-
ωση, σάν κάποιος πού δέχεται εὐχαρίστως νά προσποιηθεῖ γιά
λίγα λεπτά. Ἡ πλάνη του γρήγορα ἀνακαλύπτεται ἀπό τούς
γύρω του, πού τό πνεῦμα τους ἔχει ὀξυνθεῖ ἀπό τό δηλητήριο. Τά
γέλια τους τόν πληγώνουν· τά ξεσπάσματα χαρᾶς, τά λογοπαί-
γνια, οἱ ἀλλαγμένες φυσιογνωμίες, ὅλη ἡ νοσηρή αὐτή ἀτμό-
σφαιρα τόν ἐκνευρίζουν καί τόν ὠθοῦν νά δηλώσει, νωρίτερα
ἴσως ἀπ' ὅσο θά ἤθελε, ὅτι αὐτή ἡ φάρσα εἶναι κακῆς ποιότητας
καί θά πρέπει ἀσφαλῶς νά εἶναι ἀρκετά κουραστική γιά αὐτούς
πού τήν παίζουν. Ἡ αἴσθησις τοῦ κωμικοῦ φωτίζει ὅλα τά
πνεύματα σάν ἀστραπή. Ἡ χαρά μεγαλώνει. «Αὐτή ἡ φάρσα
ἴσως εἶναι καλή γιά σᾶς», λέει, «ἀλλά ὄχι γιά μένα». «Ἄρκει πού
εἶναι καλή γιά μᾶς», ἀπαντᾷ μ' ἐγωισμό ἓνας ἀπό τούς ἀρρώ-
στους. Μήν ξεροντας ἄν ἔχει νά κάνει μέ ἀληθινούς τρελοῦς ἢ μέ
ἀνθρώπους πού καμώνονται τούς τρελοῦς, ὁ φίλος μας πιστεύει

ὅτι τό πίο συνετό εἶναι νά ἀποσυρθεῖ. Κάποιος ὅμως κλειδώνει τήν πόρτα καί κρύβει τό κλειδί. Κάποιος ἄλλος, γονατίζοντας μπροστά του, τοῦ ζητάει συγνώμη στό ὄνομα τῆς συναναστροφῆς καί τοῦ δηλώνει μέ ἀναίδεια, ἀλλά μέ δάκρυα στά μάτια ὅτι, παρ' ὄλη τήν πνευματική του κατωτερότητα, πού πιθανῶς νά προκαλεῖ λίγο οἶκτο, ὅλοι αἰσθάνονται γι' αὐτόν βαθύτατη φιλία. Ἐκεῖνος ὑποχωρεῖ τελικά καί μένει· μάλιστα δέχεται, ὕστερα ἀπό ἐπίμονες παρακλήσεις, νά παίξει λίγη μουσική. "Ὅμως οἱ ἤχοι τοῦ βιολιοῦ, καθῶς ἀπλώνονταν μέσα στό χῶρο σάν κάποια νέα μολυσματική μετάδοση, εἶχαν *σπαρακτικά* (ἡ λέξη δέν εἶναι ὑπερβολική) ἀποτελέσματα, πότε πάνω στόν ἕνα ἄρρωστο πότε πάνω στόν ἄλλο. Κι ἀκούγονταν βραχνοί, βαθιοί ἀναστεναγμοί, αἰφνίδια ἀναφιλητά ἢ πάλι δάκρυα σιωπηλά κυλοῦσαν σάν ρυάκια. Ὁ μουσικός, περίτρομος, διακόπτει καί πλησιάζοντας αὐτόν τοῦ ὁποίου ἡ μακαριότητα ἔκανε τό μεγαλύτερο θόρυβο τόν ρωτάει ἂν ὑποφέρει πολύ καί τί πρέπει νά γίνει γιά ν' ἀνακουφιστεῖ. "Ἐνας ἀπό τούς παρισταμένους, πνεῦμα πρακτικό, προτείνει λεμονάδα καί ὀξέα. Ἄλλά ὁ ἄρρωστος, μέ μάτια ὄλο ἔκσταση, τούς κοιτάζει μέ ἀπερίγραπτη περιφρόνηση. Πῶς εἶναι δυνατό νά θέλει κανεῖς νά θεραπεύσει ἕναν ἄρρωστο ἀπό ὑπερβολική ζωή, ἄρρωστο ἀπό χαρά!

"Ὅπως φαίνεται ἀπό τό ἀνέκδοτο αὐτό, ἡ καλοσύνη κατέχει ἄρκετά μεγάλη θέση στά αἰσθήματα πού δημιουργεῖ τό χασίς. Εἶναι μιά καλοσύνη χαλαρή, νωθρή, βουβή· προέρχεται ἀπό μιά συναισθηματική διαχυτικότητα νευρικής φύσεως. Σάν γιά νά ἐνισχύσει τήν ἄποψη αὐτή, ἕνα πρόσωπο μοῦ διηγήθηκε μιά περιπέτεια πού τοῦ συνέβηκε σέ κατάσταση μέθης καί ἐπειδή εἶχε διατηρήσει μέ μεγάλη ἀκρίβεια τήν ἀνάμνηση τῶν αἰσθημάτων του, κατάλαβα τέλεια σέ τί ἀμηχανία κωμικοτραγική, ἀξεμπέρδευτη τόν εἶχε ρίξει αὐτή ἡ διαφορά ὀπτικής γωνίας ἢ ἐπιπέδου πού ἔλεγα προηγουμένως. Δέν θυμᾶμαι ἂν ἐπρόκειτο γιά τήν πρώτη ἢ γιά τή δεύτερη ἐμπειρία τοῦ ἐν λόγῳ προσώπου. Εἶχε μήπως πάρει μιά δόση λιγάκι ὑπερβολική ἢ μήπως τό χασίς, χωρίς καμιά ἄλλη φανερή αἰτία (ὅπως συμβαίνει συχνά), εἶχε ἀποτελέσματα πολύ πίο δραστικά; Μοῦ διηγήθηκε ὅτι μέσα στήν

ἀπόλαυσή του, τὴν ὑπέρτατη αὐτὴ ἀπόλαυση τοῦ νὰ αἰσθάνεσαι γεμάτος ζωὴ καὶ νὰ θεωρεῖς τὸν ἑαυτό σου μεγαλοφυΐα, εἶδε ξαφνικά κάτι πού τὸν τρόμαξε. Ἐνῶ ἦταν θαμπωμένος ἀπὸ τὴν ὁμορφιά τῶν αἰσθημάτων του, τὰ αἰσθήματα αὐτά τοῦ δημιούργησαν ἀτότομα τρόμο. Ἀναρωτήθηκε τί θὰ γινόταν τό μυαλό του καὶ οἱ λειτουργίες του, ἂν ἡ κατάσταση αὐτὴ, πού θεωροῦσε ὑπερφυσική, συνέχιζε νὰ ἐπιτείνεται, ἂν τὰ νεῦρα του γίνονταν ὀλοένα πιο εὐαίσθητα. Λόγω τῆς ἰκανότητος γιὰ ἐξόγκωση πού διαθέτει τό πνευματικὸ μάτι τοῦ ἀσθενοῦς, ὁ φόβος αὐτός θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀνείπωτο μαρτύριο. «Ἦμουν, ἔλεγε, σάν ἄλογο ἀφηνιασμένο πού τρέχει πρὸς μία ἄβυσσο καὶ ἐνῶ θέλει νὰ σταματήσει, δὲν μπορεῖ. Πράγματι, ἦταν ἕνας τρομακτικὸς καλ-πασμὸς, καὶ ἡ σκέψη μου, σκλάβια τῆς περιστασης, τοῦ περιβάλλοντος, τῆς σύμπτωσης καὶ ὄλων ὅσων μποροῦν νὰ ἐννοηθοῦν μέ τὴ λέξη *τύχη*, εἶχε πάρει μιὰ τροπὴ ἀληθινὰ καὶ ἀπόλυτα ἀνεξέλεγκτη. Εἶναι πολὺ ἀργά! ἐπαναλάμβανα ἀπελπισμένος χωρὶς διακοπὴ στὸν ἑαυτό μου. Ὅταν ὁ τρόπος αὐτός τοῦ αἰσθάνεσθαι ἔληξε, ἐμπειρία πού μοῦ φάνηκε χρονικὰ ἀτέλειωτη ἀλλὰ πού μόλις εἶχε κρατήσει λίγα λεπτά, ὅταν νόμισα ὅτι μποροῦσα ἐπιτέλους νὰ βυθιστῶ στὴ μακαριότητα, τὴν τόσο ἀκριβὴ στοὺς Ἀνατολίτες, πού διαδέχεται τὴν ὀργισμένη φάση, ξέσπασε γιὰ μένα νέα *δυστυχία*. Μιὰ νέα ἀνησυχία, πολὺ πεζὴ καὶ πολὺ παιδαριώδης, μέ πλάκωσε. Θυμήθηκα ξαφνικά ὅτι ἤμουν καλεσμένος σὲ δεῖπνο, σὲ ἐσπερίδα ἀνθρώπων σοβαρῶν. Ἐβλεπα ἀπὸ πρὶν τὸν ἑαυτό μου μέσα σ' ἕνα πλῆθος προσώπων μυαλωμένων καὶ διακριτικῶν, πού τό καθένα διατηρεῖ τὸν αὐτοέλεγχό του, κι ἔβλεπα τὸν ἑαυτό μου ὑποχρεωμένο νὰ κρύβει μέ προσοχὴ τὴν κατάσταση τοῦ πνεύματός του μέσα στὴ φωταψία πολυάριθμων λύχνων. Πίστευα ἀσφαλῶς ὅτι θὰ τό κατόρθωνα, ἀλλὰ σχεδὸν λιποθυμοῦσα ὅταν σκεφτόμουν τὴν προσπάθεια πού ἔπρεπε νὰ καταβάλω γι' αὐτό. Δὲν ξέρω ἀπὸ ποιά σύμπτωση ἀναδύθηκαν στὴ μνήμη μου τὰ λόγια τοῦ Εὐαγγελίου: "Οὐαὶ δι' οὗ τό σκάνδαλον ἔρχεται", καὶ ὅσο ἤθελα νὰ τὰ ξεχάσω, ὅσο προσπαθοῦσα νὰ τὰ ξεχάσω, τόσο τὰ ἐπαναλάμβανα ἀδιάκοπα μέσα μου. Ἡ δυστυχία μου (διότι ἐπρόκειτο γιὰ πραγματικὴ

δυστυχία) πήρε τότε επιβλητικές διαστάσεις. Παρ' ὅλη τήν ἄδυναμία μου, ἀποφάσισα νά καταβάλω λίγη ἐνέργεια καί νά συμβουλευτῶ ἕνα φαρμακοποιό, διότι ἀγνοοῦσα ποιά ἦταν τά ἀντενεργά φάρμακα καί ἤθελα νά πάω στήν κοσμική συγκέντρωση, ὅπου μέ καλοῦσε τό καθῆκον, μέ πνεῦμα ἀπαλλαγμένο κι ἐλεύθερο. Στό κατώφλι ὅμως τοῦ καταστήματος μέ κυρίευσε ξαφνικά μιά σκέψη πού μέ ἀνέκοψε λίγα λεπτά καί μ' ἔκανε νά συλλογιστῶ. Εἶχα μόλις δεῖ τόν ἑαυτό μου στόν καθρέφτη μιᾶς πρόσωσης καί εἶχα ξαφνιαστεῖ ἀπό τό πρόσωπό μου. Τί χλωμάδα! Καί τά χεῖλια πρὸς τά μέσα, τά μάτια μεγαλωμένα! Θά τόν ἀνησυχῆσω τόν ἄνθρωπο, εἶπα μέσα μου, καί γιά μιά ἀνοησία! Προσθέσετε τώρα σ' αὐτό τήν αἴσθηση τοῦ γελοίου πού ἤθελα νά ἀποφύγω, τό φόβο μήπως συναντήσω κόσμο μέσα στό κατάστημα. "Ὁμως ἡ αἰφνίδια ἀγαθὴ διάθεση γιά τόν ἄγνωστό μου φαρμακοποιό κυριαρχοῦσε μέσα μου πάνω στά ἄλλα μου αἰσθήματα. Φανταζόμουν τόν ἄνθρωπο ἐκεῖνο τόσο εὐαίσθητο ὅσο ἡμουν κι ἐγὼ τήν μοιραία ἐκείνη στιγμή, καί καθὼς φανταζόμουν ἐπίσης ὅτι τό αὐτί καί ἡ ψυχὴ του, ὅπως τά δικά μου, θά ἀνταποκρίνονταν καί στόν ἐλάχιστο θόρυβο, ἀποφάσισα νά μῶ στό κατάστημα στίς μύτες τῶν ποδιῶν. Σέ καμιά περίπτωση, ἔλεγα μέσα μου, ἡ διακριτικότητά μου δέν θά εἶναι ἀρκετά μεγάλη ἀπέναντι σέ ἕναν ἄνθρωπο τοῦ ὁποίου θά συνεγείρω τή συμπόνια. "Υστερα ὑποσχόμουν στόν ἑαυτό μου νά σβῆσω ὅσο τό δυνατόν τόν ἤχο τῆς φωνῆς μου, ὅπως τό θόρυβο τῶν βημάτων μου — τήν ξέρετε τῆ φωνή τοῦ χασίς! Ἐπιβλητική, βαθιά, λαρυγγική μοιάζει πολύ στή φωνή τῶν παλιῶν ὀπιοφάγων. Τό ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἀντίθετο ἀπ' αὐτό πού ἐπεδίωκα. Ἀποφασισμένος νά καθησυχάσω τόν φαρμακοποιό, τόν κατατρόμαξα. Δέν ἤξερε τίποτα σχετικό μ' αὐτὴ τήν ἀρρώστια, δέν εἶχε ποτέ ἀκούσει νά μιλᾶνε γι' αὐτήν. Ὡστόσο μέ κοιτοῦσε μέ περιέργεια ἀνακατωμένη μέ πολλή καχυποψία. Μ' ἔπαιρνε γιά τρελό, γιά κακοποιό, γιά ζητιάνο; Τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτά δίχως ἄλλο, μά ὅλες αὐτές οἱ παράλογες ιδέες περνοῦσαν ἀπ' τό μυαλό μου. Ἀναγκάστηκα (ὦ, τί κούραση) νά τοῦ ἐξηγήσω γιά πολλή ὥρα τί εἶναι ἡ μαρμελάδα ἀπό καννάβι καί σέ τί χρησιμεύει, ἐπανα-

λαμβάνοντάς του άκατάπαυστα ότι δέν ύπάρχει κίνδυνος, ότι δέν ύπάρχει γι' αὐτόν λόγος άνησυχίας καί ότι τό μόνο πού ζητῶ εἶναι ἕνα μέσο μετριάσμοῦ ἢ άντενέργειας, ἐπιμένοντας κάθε τόσο ότι λυπᾶμαι πολύ γιά τήν ἐνόχληση πού τοῦ προξενῶ. Τέλος — καί καταλάβετε καλά ὄλο τόν ἐξευτελισμό πού περιεῖχαν γιά μένα αὐτές οἱ λέξεις — μέ παρακάλεσε άπλῶς νά πηγαίνω. Αὐτή ὑπῆρξε ἡ άνταμοιβή τῆς ὑπερβολικῆς συμπόνιας καί καλοσύνης μου. Πῆγα στήν κοσμική ἐσπερίδα καί δέν σκανδάλισα κανέναν. Κανείς δέν μάντεψε τίς ὑπεράνθρωπες προσπάθειες πού χρειάστηκε νά καταβάλω γιά νά μή διαφέρω άπό τόν ἄλλο κόσμο. Δέν θά ξεχάσω ὅμως ποτέ τά βασανιστήρια μιᾶς ὑπερποιοτικῆς μέθης άσυμβίβαστης πρὸς τήν κοινωνική ἐτικέτα καί αντίθετης πρὸς τό καθῆκον!»

Ἐάν καί τείνω άπό χαρακτήρα νά αισθάνομαι συμπάθεια γιά τίς ὀδύνες πού προέρχονται άπό τή φαντασία δέν μπόρεσα νά μή γελάσω μ' αὐτή τήν άφήγηση. Ὁ άφηγητής δέν διορθώθηκε. Συνέχισε νά ζητάει άπό τήν καταραμένη μαρμελάδα τή διεύερση ἐκείνη πού πρέπει νά ζητᾶμε άπό τόν ἴδιο μας τόν ἑαυτό. Ἐπειδή ὅμως εἶναι ἄνθρωπος φρόνιμος, τακτικός, *ἄνθρωπος τοῦ κόσμου*, ἐλάττωσε τίς δόσεις, πράγμα πού τοῦ ἐπέτρεψε νά αὐξήσει τή συχνότητά τους. Θά ἐκτιμῆσει ἄργότερα τοὺς σάπιους καρπούς αὐτῆς τῆς δίαιτας.

Ἐπανέρχομαι τώρα στήν κανονική πορεία τῆς μέθης. Μετά τήν πρώτη φάση παιδικῆς εὐθυμίας παρατηρεῖται ἕνα εἶδος στιγμιαίου κατευνασμοῦ. Σύντομα ὅμως προαναγγέλλονται καινούρια γεγονότα μέ μιά αἴσθηση ψύχρας στά ἄκρα (πού μπορεῖ μάλιστα σέ ὀρισμένα ἄτομα νά ἐνταθεῖ σέ κρύο δριμύ) καί μεγάλη ἄδυναμία σ' ὄλα τά μέλη· τά χέρια σας εἶναι άπό βούτυρο καί μέσα στό κεφάλι σας καθῶς καί σέ ὄλο σας τό εἶναι αισθάνεσθε μιά χώνωση καί μιά άποβλάκωση ἐνοχλητική. Τά μάτια σας μεγαλώνουν, μοιάζουν σάν τραβηγμένα πρὸς ὄλες τίς κατευθύνσεις άπό μιά δίχως οἶκτο ἔκσταση. Μιά ὠχρότητα χύνεται σ' ὄλο σας τό πρόσωπο. Τά χεῖλια στενεύουν καί πηγαίνουν ὀλοένα μέσα στό στόμα μέ μιά δυσφορία στήν άναπνοή — χαρακτηριστικό φιλοδοξίας, ἄλλες ὥρες, ἀνθρώπου πού

κατέχεται από μεγάλα σχέδια, καταπιέζεται από άχανεις σκέψεις ή κρατάει την αναπνοή του για να έκτιναχθεί. Ὁ λαϊμός μοιάζει να φράζει. Ὁ οὐρανίσκος ξεραίνεται από μιά δίψα πού θά σᾶς ἦταν ανέκφραστα εὐχάριστο να ἱκανοποιήσετε, ἂν ἡ ἀγαλλίαση τῆς νωθρότητας δέν σᾶς ἦταν ἀκόμα πιά πολύτιμη καί δέν ἀντιστεκόταν στήν παραμικρή μετακίνηση τοῦ σώματός σας. Ἀγροῖκοι καί βαθιοί ἀναστεναγμοί ξεφεύγουν ἀπό τό στήθος σας, σά να μή μπορούσε τό παλαιό σας σῶμα να ἀνεχθεῖ τίς ἐπιθυμίες καί τή δραστηριότητα τῆς καινούριας σας ψυχῆς. Πότε πότε ἕνας κλονισμός στό σῶμα σᾶς ἐπιβάλλει μιάν ἀθέλητη κίνηση, ὅπως τά τινάγματα ἐκεῖνα στό τέλος μιᾶς κοπιαστικῆς μέρας ἢ μιᾶς νύχτας μέ θύελλα, λίγο πρὶν ἔρθει ὀριστικά ὁ ὕπνος.

Πρὶν προχωρήσω, θέλω να διηγηθῶ, σχετικά μέ τήν αἴσθηση ψύχρας πού ἀνέφερα πιά πάνω, ἀκόμα ἕνα ἀνέκδοτο πού θά χρησιμεύσει γιά να φανεῖ ὡς ποιό σημεῖο οἱ ἐπιπτώσεις, ἀκόμα καί οἱ καθαρὰ σωματικές, μπορούν να ποικίλλουν ἀπό ἄτομο σέ ἄτομο. Τή φορά αὐτή ὁ ἀφηγητής εἶναι ἕνας λόγιος καί σέ ὀρισμένα ἀποσπάσματα τῆς ἱστορίας του μπορούμε πιστεῦω να διακρίνουμε ἐνδείξεις μιᾶς λογοτεχνικῆς ἰδιοσυγκρασίας.

«Εἶχα πάρει, διηγεῖται, μιά μέτρια δόση ἀπό τό παχύ ἐκχύλισμα καί ὄλα πῆγαιναν εὐνοϊκά. Ἡ κρίση νοσηρῆς εὐθυμίας εἶχε κρατήσει λίγο καί βρισκόμουν σέ μιά κατάσταση χαλάρωσης καί κατάπληξης πού ἔφτανε σχεδόν ὡς τήν εὐτυχία. Εἶχα λοιπόν τή βεβαιότητα ὅτι θά περνοῦσα μιά ἡσυχη βραδιά χωρίς ἔγνοιες. Δυστυχῶς ἡ τύχη μέ ἀνάγκασε να συνοδέψω κάποιον στό θέατρο. Ἀποδέχτηκα τό ρόλο μέ γενναιότητα, ἀποφασισμένος να ἀποκρύψω τήν τεράστια ἐπιθυμία μου γιά ἀδράνεια καί ἀκίνησια. Ἐπειδή ὄλες οἱ ἄμαξες τῆς συνοικίας πού μένω ἦταν ἤδη πιασμένες, τό πῆρα ἀναγκαστικά ἀπόφαση να κάνω τή μακριά διαδρομή μέ τά πόδια καί να διασχίσω τό σαματά τῶν ὀχημάτων, τήν ἠλιθιότητα τῶν συζητήσεων τῶν περαστικῶν, ἕναν ὀλόκληρο ὠκεανό ἀσημαντότητάς. Μιά ἔλαφριά ψύχρα εἶχε ἤδη ἐκδηλωθεῖ στήν ἄκρη τῶν δαχτύλων μου· σύντομα μετατράπηκε σέ ἐντονότατο κρύο, σά να εἶχα τά χέρια σ' ἕνα κουβά μέ παγωμένο νερό. Δέν ὑπέφερα ὁμως· αὐτή ἡ αἴσθηση ἢ σχεδόν

ὄξεια εἰσχωροῦσε μέσα μου μᾶλλον ὡς ἡδονή. Ὡστόσο μοῦ φαινόταν ὅτι τό κρύο μέ κυρίεψε ὀλοένα περισσότερο καθώς συνεχιζόταν τό ἀτέρμονο ἐκεῖνο ταξίδι. Ρώτησα δύο ἢ τρεῖς φορές τό πρόσωπο πού συνόδευα ἄν πράγματι ἔκανε τόσο κρύο· μοῦ ἀπάντησε ὅτι ἀντίθετα ἡ θερμοκρασία ἦταν κάτι παραπάνω ἀπό χλιαρή. Ἐγκατεστημένος ἐπιτέλους στήν αἴθουσα, κλεισμένος στό κουτί πού μοῦ προόριζαν, μέ τήν προοπτική τριῶν τεσσάρων ὥρων ἡσυχίας, νόμιζα ὅτι εἶχα πιά φτάσει στή γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Τά αἰσθήματα πού ἀπωθοῦσα κατά τή διαδρομή μέ ὄση λίγη ἐνέργεια διέθετα ἀπελευθερώθηκαν βίαια καί ἀφέθηκα ἀπερίσπαστος στή σιωπηλή μου φρενίτιδα. Τό ψύχος αὔξανε συνεχῶς κι ὥστόσο ἔβλεπα ἀνθρώπους ἐλαφροντυμένους ἢ ἀκόμα καί νά σκουπίζουν τό μέτωπο μέ ὕφος κουρασμένο. Μέ κατέλαβε ἡ χαροποιά ἰδέα ὅτι ἤμουν ἄνθρωπος προνομιούχος πού μόνο σ' αὐτόν εἶχε δοθεῖ ἡ χάρη νά κρυώνει τό καλοκαίρι μέσα σέ μιᾶ αἴθουσα θεάτρου. Τό ψύχος αὐξήθηκε μέχρι σημείου ἀνησυχητικοῦ· μά πάνω ἀπ' ὄλα μέ κατεῖχε ἡ περιέργεια νά δῶ ὡς ποῖο βαθμό θά ἔπεφτε ἡ θερμοκρασία. Τέλος ἔφτασε σέ τέτοιο σημείο, ἔγινε τόσο πλῆρες, τόσο γενικό, ὥστε ὅλες μου οἱ ἰδέες νά παγώσουν κατά κάποιο τρόπο· ἤμουν ἕνα κομμάτι σκεπτόμενου πάγου· ἔβλεπα τόν ἑαυτό μου ὡς ἄγαλμα λαξεμένο ἀπό μιᾶ ἐνιαία στήλη πάγου· καί ἡ παλαβή αὐτή παραίσθηση μοῦ δημιουργοῦσε ὑπερηφάνια, μοῦ προκαλοῦσε μιᾶ ἠθική εὐεξία πού δέν θά μπορούσα νά σᾶς προσδιορίσω. Αὐτό πού πρόσθετε στήν ἀποτρόπαια τούτη ἀπόλαυση ἦταν ἡ βεβαιότητα ὅτι ὅλοι οἱ παριστάμενοι ἀγνοοῦσαν τή φύση μου καί τήν ὑπεροχή μου ἀπέναντί τους· ἐπιπλέον ἦταν κι ἡ εὐτυχία τοῦ νά σκέπτομαι ὅτι ὁ σύντροφός μου οὔτε στιγμή δέν εἶχε ὑποπτευθεῖ τά παράδοξα αἰσθήματα πού μέ κατεῖχαν. Ἡ προσποίησή μου ἔβρισκε τήν ἀνταμοιβή της, ἡ ὑπέρμετρη ἡδονή μου ἦταν ἀληθινό μυστικό.

Ἐξάλλου μόλις μπῆκα στό θεωρεῖο μου τά μάτια μου βρέθηκαν ἀπότομα μέσα στό ἔρεβος, ἐντύπωση πού μοῦ φαίνεται συγγενεῦει μέ τήν ἔννοια τοῦ κρύου. Εἶναι πολύ πιθανό, οἱ δύο αὐτές ἰδέες νά πῆραν δύναμη ἡ μία ἀπό τήν ἄλλη. Ὡπως ξέρετε τό χασίς ὑποβάλλει πάντα λαμπρές φωταψίες, θαμπωτική αἴγλη,

καταρράκτες ὕγρου χρυσοῦ· ὁποιοδήποτε φῶς τοῦ χρησιμεύει, αὐτό πού κυλάει σάν ποτάμι ὅσο καί ἐκεῖνο πού μοιάζει μέ ψήγματα χρυσοῦ πιασμένα σέ μύτες ἢ προεξοχές, τά κηροπήγια τῶν σαλονιῶν, οἱ λαμπάδες τοῦ μήνα τῆς Παναγίας,²⁴ οἱ ρόδινοι καταρράχτες τῶν δειλινῶν. Φαίνεται ὅτι ὁ ἄθλιος ἐκεῖνος πολυέλαιος ἄπλωνε ἓνα φῶς πολύ πενιχρό γιά τήν ἀκόρεστη αὐτή δίψα γιά λάμπη· μοῦ φάνηκε, ὅπως σᾶς εἶπα, ὅτι εἶχα μπεῖ σ' ἓνα κόσμο ἐρέβους, πού ἄλλωστε γινόταν πυκνότερο βαθμιαῖα, ἐνῶ ὄνειρευόμουν τήν πολική νύχτα καί τόν αἰώνιο χειμῶνα. "Ὅσο γιά τή σκηνή (σκηνή ἀφιερωμένη στό κωμικό εἶδος), ἦταν τό μόνο φωτεινό σημεῖο· ἦταν ἀπειροελάχιστη, πολύ μακρινή, ὅπως στήν ἄκρη ἑνός τεράστιου στερεοσκοπίου. Νά σᾶς πῶ ὅτι ἄκουγα τούς ἠθοποιούς, δέν θά ἦταν ἀλήθεια· τό ξέρετε ὅτι αὐτό εἶναι ἀδύνατο· κάθε τόσο ἡ σκέψη μου ἄρπαζε στά πεταχτά κανένα κουρέλι φράσης καί, ὅπως ἡ ἐπιδέξια χορεύτρια, τό χρησιμοποιοῦσε σάν ἔλασμα γιά νά ἐκτιναχτεῖ σέ πολύ μακρινές ὄνειροπολήσεις. Θά μπορούσατε νά ὑποθέσετε ὅτι ἓνα δράμα πού παρακολουθεῖς μ' αὐτό τόν τρόπο, στερεῖται λογικῆς καί συνοχῆς· ἀπατᾶσθε· ἀνακάλυπτα ἓνα πολύ λεπτό νόημα στό δράμα πού ἡ ἀφαίρεσή μου δημιουργοῦσε. Τίποτα δέν μέ σκανδάλιζε σ' αὐτό κι ἔμοιαζα λίγο στόν ποιητή ἐκεῖνο πού, βλέποντας γιά πρώτη φορά τήν *Ἑσθήρ* στό θέατρο, ἔβρισκε πολύ φυσικό τό γεγονός νά κάνει ὁ "Αμαν ἐρωτική ἐξομολόγηση στή βασίλισσα. Ἐπρόκειτο, ὅπως μαντεύετε, γιά τή στιγμή πού πέφτει στά πόδια τῆς *Ἑσθήρ* ἰκετεύοντάς την νά συγχωρέσει τά ἐγκλήματά του. "Αν παρακολουθοῦσαμε ὅλα τά δράματα μ' αὐτό τόν τρόπο, θά κέρδιζαν πολύ σέ ὁμορφιά, ἀκόμα καί τοῦ Ρακίνα.

Οἱ ἠθοποιοί μοῦ φαίνονταν ἐξαιρετικά μικροί, περίκλειστοι σ' ἓνα περίγραμμα ἀκριβές καί ἐπιμελημένο ὅπως οἱ φιγοῦρες τοῦ Μεσσοιέ.²⁵ Ἐβλεπα μέ εὐκρίνεια ὄχι μόνο τίς μικρολεπτομέρειες τῶν φορεμάτων τους, ὅπως τά σχέδια τῶν ὑφασμάτων, τίς ραφές, τά κουμπιά κ.τ.λ., ἀλλά ἀκόμα τή διαχωριστική γραμμή ἀνάμεσα στό ψεύτικο καί τό ἀληθινό μέτωπο, τό ἄσπρο, τό μπλέ καί τό κόκκινο, κι ὅλα τά μέσα πού χρησιμεύουν στό φτιασίδωμα. Καί οἱ λιλιπούτειοι αὐτοί εἶχαν γιά περίβλημα μιά κρύα

καί μαγική λάμψη, ὅπως τῆ λάμψη πού προσθέτει ἓνα πεντακά-
θαρο τζάμι σέ μιά ἐλαιογραφία. "Ὅταν ἐπιτέλους μπόρεσα νά βγῶ
ἀπό τήν κρύπτη αὐτῆ τοῦ παγεροῦ ἐρέβους καί, μέ τῆ διάλυση
τῆς ἐσωτερικῆς φαντασμαγορίας, ξαναβρῆκα τόν ἑαυτό μου,
δοκίμασα μιάν ἐξάντληση πιά μεγάλη ἀπ' ὅση ποτέ μοῦ ἔφερε
ἀπαιτητική καί καταναγκαστική ἐργασία».

Πράγματι, στήν περίοδο αὐτῆ τῆς μέθης εἶναι πού σημειώνε-
ται μιά καινούρια διαπεραστικότητα, μιά ἀνώτερη διεισδυτικό-
τητα ὄλων τῶν αἰσθήσεων. Ἡ ὄσφρηση, ἡ ὄραση, ἡ ἀκοή, ἡ
ἀφή συμμετέχουν ὅλες μαζί στήν πρόοδο αὐτῆ. Τά μάτια σκο-
πεύουν στό ἄπειρο. Τό αὐτί προσλαμβάνει ἤχους σχεδόν ἀσύλ-
ληπτους μέσα στό μεγαλύτερο σάλιο. Τότε ἀκριβῶς ἀρχίζουν οἱ
παραισθήσεις. Ἀργά, διαδοχικά, τά ἐξωτερικά ἀντικείμενα παίρ-
νουν παράδοξες ὄψεις· παραμορφώνονται καί μεταμορφώνονται.
"Ὑστερα ἔρχονται τά διαφορούμενα, οἱ παρανοήσεις καί οἱ μετα-
θέσεις ἰδεῶν. Οἱ ἤχοι περιβάλλονται μέ χρώματα καί τά χρώματα
περιέχουν μουσική. Αὐτό, θά πεῖτε, εἶναι πολύ φυσικό καί κάθε
ποιητική διάνοια σέ κανονική κατάσταση ὑγείας εὐκολα συλ-
λαμβάνει τέτοιες ἀναλογίες. "Ἐχω ὅμως ἤδη εἰδοποιήσει τόν
ἀναγνώστη ὅτι τίποτα τό συγκεκριμένα ὑπερφυσικό δέν ὑπάρχει
στή μέθη τοῦ χασίς, μόνο πού οἱ ἀναλογίες αὐτές ἀποκτοῦν τότε
μιά ἀσυνήθιστη ζωηρότητα· εἰσχωροῦν, εἰσβάλλουν στό μυαλό,
τό συνθλίβουν μέ τό δεσποτικό τους χαρακτήρα. Οἱ μουσικοί
φθόγγοι γίνονται ἀριθμοί καί ἂν τό πνεῦμα σας εἶναι προικι-
σμένο μέ κάποια μαθηματική ἱκανότητα, τότε ἡ μελωδία, ἡ
ἀρμονία πού ἀκοῦτε, ἐνῶ διατηρεῖ τόν ἡδονικό καί αἰσθησιακό
χαρακτήρα της, μεταμορφώνεται σέ μιά ἀχανή μαθηματική
πράξη, στήν ὁποία οἱ ἀριθμοί γεννοῦν ἀριθμούς καί τῆς ὁποίας
τίς φάσεις καί τήν ἐξέλιξη παρακολουθεῖτε μέ ἀνεξήγητη εὐκο-
λία καί μέ εὐχέρεια ἐκτελεστῆ.

Συμβαίνει κάποτε ἡ προσωπικότητα νά ἐξαφανίζεται καί ἡ
ἀντικειμενικότητα πού εἶναι ἰδιότητα τῶν πανθειστῶν ποιητῶν,
ἀναπτύσσεται μέσα σας κατά τρόπο τόσο ἀφύσικο ὥστε ἡ θέα
τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων σᾶς κάνει νά ξεχνᾶτε τήν ἴδια σας
τήν ὑπαρξη καί νά συγχέεστε μέ ἐκεῖνα. Τό μάτι σας προσηλώνε-

ται σ' ένα δέντρο αρμονικό, λυγισμένο από τον άνεμο· σέ λίγα δευτερόλεπτα, ό,τι για τό μυαλό του ποιητή δέν θά ήταν παρά παρομοίωση πολύ φυσική, γίνεται για τό δικό σας πραγματικότητα. 'Αποδίδετε πρώτα απ' όλα στό δέντρο τά πάθη σας, τόν πόθο σας ή τή μελαγχολία σας· τά βογγητά του και οί ταλαντεύσεις του γίνονται δικά σας και σέ λίγο είσαστε έσεεις τό δέντρο. Μέ τόν ίδιο τρόπο, τό πουλί πού αιωρείται στό βάθος του γαλάζιου αντιπροσωπεύει άρχικά τήν άθάνατη έπιθυμία τής αιώρησης πάνω από τά ανθρώπινα πράγματα· ήδη όμως είσαστε έσεεις τό πουλί. Σās φαντάζομαι καθιστό νά καπνίζετε. 'Η προσοχή σας αναπαύεται κάπως περισσότερο απ' όσο είναι φυσικό πάνω στά κυανωπά σύννεφα πού αναδίνονται από τήν πίπα σας. 'Η ιδέα μιās άργής, συνεχούς, αιώνιας έξάτμισης κατέλαβε τό μυαλό σας και σύντομα θά τήν εφαρμόσετε στις ίδιες σας τίς σκέψεις, στή σκεπτόμενη ύλη σας. 'Εξαιτίας μιās παράδοξης σύγχισης, ένα είδος μετάθεσης ή πνευματικής ύποκατάστασης θά αισθανθείτε νά έξατμίζεστε και θά αποδώσετε στήν πίπα σας (πού μέσα της αισθάνεστε συσπειρωμένος και μαζεμένος σάν καπνός) τήν παράξενη ίκανότητα νά *σās καπνίζει*.

Γιά καλή τύχη, αυτή ή άτέρμονη φαντασιοπληξία δέν κράτησε παρά ένα λεπτό, διότι ένα διάλειμμα νηφαλιότητας σās έπέτρεψε ύστερα από μεγάλη προσπάθεια, νά συμβουλευθείτε τό εκκρεμές. Μά ένα άλλο ρεύμα ιδεών σās παρασέρνει. Θά σās στριφογυρίσει άλλο ένα λεπτό στή ζωντανή του δίνη, και τό λεπτό αυτό θά είναι πάλι μιá δεύτερη αιωνιότητα. Διότι οί αναλογίες χρόνου και όντος είναι έντελώς διασαλευμένες από τήν πληθώρα και τήν ένταση τών αισθήσεων και τών ιδεών. Θά νόμιζε κανείς ότι ζούμε πολλές ανθρώπινες ζωές στό διάστημα μιās ώρας. Μοιάζετε τότε σ' ένα φανταστικό μυθιστόρημα πού αντί νά είναι γραμμένο είναι ζωντανό. Δέν ύφίσταται πιά έξίσωση ανάμεσα στά όργανα και τίς απολαύσεις· και είναι κυρίως από τήν σκέψη αυτή πού ανακύπτει ή μομφή για τό επικίνδυνο αυτό παιχνίδι από τό όποιο ή έλευθερία εξαφανίζεται.

"Όταν μιλάω για παραισθήσεις δέν πρέπει νά παίρνετε τή λέξη στήν αυστηρή σημασία της. 'Υπάρχει μιá πολύ σημαντική

ἀπόχρωση ἀνάμεσα στήν καθαρὴ παραίσθηση, αὐτὴ πού συχνά οἱ γιατροὶ ἔχουν τὴν εὐκαιρία νά μελετοῦν, καί τὴν παραίσθηση ἢ μᾶλλον τὴν πλάνη τῶν αἰσθήσεων μέσα στήν διανοητικὴ κατάσταση πού προκαλεῖ τὸ χασίς. Στὴν πρώτη περίπτωση, ἡ παραίσθηση εἶναι αἰφνίδια, τέλεια καί μοιραία· ἐπιπλέον δὲν βρίσκει πρόσχημα ἢ δικαιολογία στὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ὁ ἀσθενὴς βλέπει μιὰ μορφή, ἀκούει ἤχους ἐκεῖ πού δὲν ὑπάρχουν. Στὴ δευτέρη περίπτωση, ἡ παραίσθηση εἶναι προοδευτικὴ, σχεδόν ἐκούσια καί δὲν φτάνει στήν τελειότητα, δὲν ὠριμάζει, παρά μέ τὴν ἐνέργεια τῆς φαντασίας. Τέλος ἔχει κάποιον πρόσχημα. Ὁ ἤχος θά μιλήσει, θά πεῖ συγκεκριμένα πράγματα, ἀλλὰ ὑπῆρχε ἤχος. Τό μεθυσμένο μάτι τοῦ ἀνθρώπου πού ἔχει κυριεύσει τὸ χασίς θά δεῖ παράδοξες μορφές· πρὶν ὅμως γίνουν παράδοξες ἢ τερατώδεις, οἱ μορφές αὐτές ἦταν ἀπλές καί φυσικές. Ἡ ἐνέργεια, ἡ ζωηρότητα ἢ ἀληθινὰ ἔντονη τῆς παραίσθησης μέσα στὴ μέθη κατά τίποτα δὲν ἀναιρεῖ τὴν πρωταρχικὴ αὐτὴ διαφορά. Ἡ τελευταία ἔχει τίς καταβολές της στό περιβάλλον καί στό παρόν, ἡ πρώτη δὲν ἔχει καταβολές.

Γιὰ νά καταλάβετε καλύτερα αὐτό τὸ κόχλασμα τῆς φαντασίας, αὐτό τὸ ὠρίμασμα τοῦ ὄνειρου καί τὴν ποιητικὴ παιδογονία στήν ὁποία εἶναι καταδικασμένο ἓνα μυαλό διαποτισμένο ἀπὸ τὸ χασίς, θά διηγηθῶ ἀκόμα ἓνα ἀνέκδοτο. Αὐτὴ τὴ φορά δὲν μιᾶ ἓνας ἀργόσχολος νεαρός, οὔτε ἓνας ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων· εἶναι μιὰ γυναίκα, γυναίκα λίγο ὠριμη, φιλοπερίεργη, μέ εὐέξαπτο μυαλό, πού ἀφοῦ ἐνέδωσε στήν ἐπιθυμία νά κάνει τὴ γνωριμία τοῦ δηλητηρίου, περιγράφει, σέ μιὰν ἄλλη κυρία, τὸ κυριότερό της ὄραμα ὡς ἐξῆς. Μεταγράφω λέξη πρὸς λέξη:

«Ὅσο παράδοξα καί καινούρια τὰ αἰσθήματα πού ἀποκόμισα ἀπὸ τὴ δωδεκάωρη τρέλα μου (δωδεκάωρη ἢ εἰκοσάωρη; στ' ἀλήθεια δὲν ξέρω καθόλου) δὲν θέλω νά τὰ ξαναδοκιμάσω. Ἡ πνευματικὴ διέγερση εἶναι ὑπερβολικὰ ἔντονη, ἡ κούραση πού ἀκολουθεῖ ὑπερβολικὰ μεγάλη· καί γιὰ νά τὸ πῶ ἔξω ἀπ' τὰ δόντια, βρίσκω στήν παιδαριωδία αὐτὴ κάτι τὸ ἐγκληματικό. Ἐπιτέλους ἐνέδωσα στήν περιέργεια· ἔπειτα ἦταν μιὰ τρέλα συλλογικὴ, σέ σπίτι παλιῶν φίλων καί δὲν ἔβλεπα σπουδαῖο

κακό στό νά θυσιάσω λίγο τήν αξιοπρέπειά μου. Πρίν ἀπ' ὅλα πρέπει νά σᾶς πῶ ὅτι τό καταραμένο αὐτό χασίς εἶναι οὐσία πολὺ ὑπουλη· αἰσθάνεσθε καμιά φορά ὅτι ἔχετε ἀπαλλαγεῖ ἀπό τή μέθη, ἀλλά πρόκειται γιά ψεύτικη ἡρεμία. Ἔχουμε ὑφέσεις καί νέες ἐξάρσεις. Ἔτσι κατά τίς δέκα τό βράδυ βρισκόμουν σέ μία ἀπ' αὐτές τίς παροδικές καταστάσεις· νόμιζα ὅτι ἤμουν ἀπελευθερωμένη ἀπ' αὐτή τήν ὑπερπληθώρα ζωῆς πού μοῦ εἶχε φέρει τόσες ἀπολαύσεις, εἶναι ἀλήθεια, ἀλλά πού δέν ἦταν χωρίς ἀνησυχία καί φόβο. Κάθισα νά δειπνήσω μέ εὐχαρίστηση σάν ἐξαντλημένη ἀπό μακρὺ ταξίδι. Διότι μέχρι ἐκείνη τή στιγμή ἀπό προνοητικότητα εἶχα ἀποφύγει νά φάω. Ἀλλά πρίν ἀκόμα σηκωθῶ ἀπό τό τραπέζι, ἤμουν ξανά θύμα τοῦ παραληρήματος, ὅπως τό ποντίκι τῆς γάτας, καί τό δηλητήριο ἄρχισε πάλι νά παίξει μέ τό φτωχό μυαλό μου. Μολονότι τό σπίτι μου βρίσκεται σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπό τό ἀρχοντικό τῶν φίλων μας καί ὑπῆρχε στή διάθεσή μου ἅμαξα, αἰσθανόμουν τόσο καταπιεστικά τήν ἀνάγκη νά ὄνειρευτῶ καί νά ἀφεθῶ σ' αὐτή τήν ἀκατανίκητη τρέλα, ὥστε δέχτηκα μέ χαρά τήν προσφορά πού μοῦ ἔγινε νά μείνω ἐκεῖ ὡς αὔριο. Τό γνωρίζετε τό ἀρχοντικό αὐτό· ξέρετε ὅτι τό μέρος πού μένουν οἱ οἰκοδεσπότες διαρρυθμίστηκε, ντύθηκε, ζωογονήθηκε ὥστε νά γίνει μοντέρνο, ἀλλά ὅτι τό μέρος πού κατά κανόνα παραμένει ἀκατοίκητο ἀφέθηκε ὅπως ἦταν, μέ τό παλιό του ὕφος καί τήν παλιά του διακόσμηση. Ἀποφασίστηκε νά ὀργανωθεῖ πρόχειρα μιά κρεβατοκάμαρα γιά μένα στό μέρος αὐτό τοῦ ἀρχοντικοῦ καί γιά τό σκοπὸ αὐτό ἐπιλέχτηκε τό μικρότερο δωμάτιο, ἓνα εἶδος μουντουάρ κάπως ξεβαμμένο καί ἐγκαταλειμμένο, ἀλλά ὄχι γιά τό λόγο αὐτό λιγότερο χαριτωμένο. Πρέπει νά σᾶς τό περιγράψω ὅπως μπορῶ, γιά νά καταλάβετε τήν παράδοξη ὀπτασία τῆς ὁποίας ἔπεσα θύμα, ὀπτασία πού μέ κατεῖχε ὀλόκληρη μιά νύχτα χωρίς νά μπορῶ νά ἀντιληφθῶ τό πέρασμα τῶν ὥρῶν.

Τό μουντουάρ αὐτό εἶναι πολὺ μικρὸ καί στενὸ. Στό ὕψος τῆς κορνίζας τῶν τοίχων τό ταβάνι κυρτώνεται γιά νά σχηματίσει θόλο· οἱ τοῖχοι εἶναι σκεπασμένοι μέ στενοῦς, ἐπιμήκεις καθρέφτες, χωρισμένους μέ ὀρθογώνια πλαίσια ζωγραφισμένα μέ

τοπία στό άνέμελο ύφος τών διακοσμήσεων. Στό ύψος τής κορνίζας, στους τέσσερις τοίχους, παριστάνονται διάφορες αλληγορικές μορφές, άλλες σέ στάσεις άνάπαυσης, άλλες σέ κίνηση, νά τρέχουν ή νά φτερουγίζουν. Άπό πάνω τους μερικά φανταχτερά πουλιά καί λουλούδια. Πίσω από τίς μορφές ύψώνεται ένα δικτυωτό, πού δίνει τήν έντύπωση φυσικοῦ καί παρακολουθεῖ φυσιολογικά τήν καμπύλη τοῦ ταβανιοῦ. Τό ταβάνι αὐτό εἶναι ἐπιχρυσωμένο. Όλα τά μεσοδιαστήματα άνάμεσα στίς διακοσμητικές ρίγες καί τίς μορφές εἶναι λοιπόν ἐπιχρυσωμένα καί στό κέντρο τό χρυσό διακόπτεται μόνο άπό τό γεωμετρικό πλέγμα πού άπομιμείται δικτυωτό. Τό βλέπετε κι έσεῖς ὅτι τό ὄλο μοιάζει λίγο μέ ένα ιδιαίτερα κομψό κλουβί, ένα πολύ ὠραῖο κλουβί γιά ένα πολύ μεγάλο πουλί. Πρέπει νά προσθέσω ὅτι ή νύχτα ήταν πολύ ὁμορφη, πολύ διαυγής, ή σελήνη πολύ ζωντανή, μέχρι σημείου ὥστε καί άφοῦ έσβησα τό κερί, ὄλος αὐτός ὁ διάκοσμος παρέμενε ὁρατός, φωταγωγημένος ὄχι άπό τό μάτι τοῦ μυαλοῦ μου, ὅπως ἴσως θά φαντάζεστε, αλλά άπό τό φέγγος τής ὠραίας αὐτῆς νύχτας τής ὁποίας οἱ άνταύγειες έπεφταν πάνω σ' ὄλο αὐτό τό κέντημα χρυσοῦ, καθρεπτῶν καί πολυποικίλων χρωμάτων.

Στήν άρχή εἶδα μέ πολλή μου έκπληξη μεγάλες έκτάσεις νά άπλώνονται μπροστά μου, δίπλα μου, άπ' ὄλες τίς μεριές· ποτάμια διάφανα καί τοπία πρασινωπά πού καθρεφτίζονται σέ ἤρεμα νερά. Μαντεύετε ἐδῶ τό άποτέλεσμα τής άντανάκλασης τών ὀρθογώνιων πλαισίων στους καθρέφτες. Σηκώνοντας τά μάτια εἶδα ένα ἡλιοβασίλεμα, ὁμοιο μέ λιωμένο μέταλλο πού ψύχεται. Ήταν τό χρυσό στό ταβάνι· αλλά τό δικτυωτό μέ έκανε νά σκέπτομαι ὅτι εἶμαι μέσα σ' ένα κλουβί ή σ' ένα είδος σπιτιοῦ άνοιχτοῦ άπ' ὄλες τίς μεριές στό διάστημα καί ὅτι άπ' ὄλα αὐτά τά θαύματα μέ χῳρίζαν μόνο τά κάγκελα τής ὑπέροχης φυλακῆς μου. Στήν άρχή γελοῦσα μέ τήν ψευδαίσθηση· αλλά ὄσο κοιτοῦσα, τόσο ή μαγεία μεγάλωνε, τόσο έπαιρνε ζωή, διαφάνεια καί γινόταν δεσποτικά πραγματική. Άπό τή στιγμή εκείνη κυριάρχησε στό μυαλό μου ή ιδέα τοῦ έγκλεισμοῦ, χωρίς αὐτό νά ζημιώνει, πρέπει νά ὁμολογήσω, τίς ποικίλες απολαύ-

σεις πού μου ἔδινε τό ἀπλωμένο γύρω μου καί πάνω μου θέαμα. Πίστευα πώς εἶμαι κλεισμένη ἐπὶ πολύ διάστημα, χιλιάδες χρόνια ἴσως μέσα σ' αὐτό τό ὑπέρλαμπρο κλουβί, ἀνάμεσα σέ μαγικά τοπία μ' αὐτούς τούς ὑπέροχους ὀρίζοντες στό βάθος. Ὀνειρευόμουν τήν *Ὠραία κοιμωμένη στό Δάσος*, τή δοκιμασία τοῦ ἐξιλασμοῦ, τή μελλοντική ἀπελευθέρωση. Πάνω ἀπό τό κεφάλι μου φτερούγιζαν φανταχτερά πουλιά τῶν τροπικῶν, καί ἐπειδή ἔφτανε στό αὐτί μου ὁ μακρινός ἤχος ἀπό τά κουδουνάκια γύρω ἀπό τό λαιμό τῶν ἀλόγων στόν δημόσιο δρόμο, ὄραση καί ἀκοή συγχώνευαν τίς ἐντυπώσεις τους σέ μία μοναδική ἰδέα, ἔτσι ὥστε νά ἀποδίδω στά πουλιά τό μυστηριώδες τραγούδι τοῦ χαλκοῦ πιστεύοντας ὅτι βγαίνει ἀπό μεταλλικά λαρύγγια. Ἦταν αὐτονόητο ὅτι μιλοῦσαν γιά μένα καί πανηγύριζαν τήν αἰχμαλωσία μου. Χοροπηδηχτοί πίθηκοι, κωμικοί σάτυροι ἔμοιαζαν νά διασκεδάζουν μ' αὐτή τήν ξαπλωμένη αἰχμάλωτη, τήν καταδικασμένη σέ ἀκίνησία. Ὅλες ὅμως οἱ μυθολογικές θεότητες μέ κοιτοῦσαν μ' ἓνα γοητευτικό χαμόγελο, σάν γιά νά μέ ἐνθαρρύνουν νά ὑπομείνω μέ ὑπομονή τή μαγγανεία καί οἱ κόρες τῶν ματιῶν τους γλιστροῦσαν στίς ἄκρες τῶν βλεφάρων σάν γιά νά πιάσουν τό βλέμμα μου. Συμπέρανα ὅτι ἂν κάποια παλαιά σφάλματα, κάποιες ἄγνωστες καί σ' ἐμένα τήν ἴδια ἁμαρτίες, εἶχαν κάνει ἀναγκαῖα αὐτή τήν προσωρινή τιμωρία,μποροῦσα ὥστόσο νά ὑπολογίζω σέ κάποια ὑψηλότερη καλοσύνη, πού ὅσο κι ἂν μέ καταδίκαζε σέ φρονιμάδα, θά μου παρεῖχε χαρές πίο βαθιές ἀπό τίς κουκλίστικες χαρές ἀπό τίς ὁποῖες ἡ νεότητά μας εἶναι γεμάτη. Βλέπετε ὅτι ἠθικοί διαλογισμοί δέν ἔλειπαν ἀπό τό ὄνειρό μου· ἀλλά πρέπει νά ὁμολογήσω ὅτι ἡ χαρά τοῦ νά ἀτενίζω αὐτές τίς μορφές κι αὐτά τά λαμπρά χρώματα καθῶς καί τό νά πιστεύω ὅτι εἶμαι τό ἐπίκεντρο ἑνός ἀπίστευτου δράματος, ἀπορροφοῦσε συχνά ὅλες τίς ἄλλες σκέψεις μου. Ἡ κατάσταση αὐτή κράτησε καιρό, πολύ καιρό... Κράτησε ὡς τό πρωί; τό ἄγνοῶ. Εἶδα ξαφνικά τόν πρωινό ἥλιο ἐγκατεστημένο μέσα στό δωμάτιό μου· δοκίμασα ζωηρή ἐκπληξη, καί παρ' ὅλες τίς προσπάθειες πού κατέβαλε ἡ μνήμη μου, στάθηκε ἀδύνατο νά καταλάβω ἂν εἶχα κοιμηθεῖ ἢ ἂν εἶχα ὑπομείνει καρτερικά μιά

ἐξαισία ἀυπνία. Πρὶν ἀπὸ λίγο ἦταν νύχτα, καὶ τώρα ἦταν μέρα! Παρ' ὄλα αὐτά εἶχα ζήσει πολύ, ὦ ναι, πάρα πολύ!... Ἐπειδὴ ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου ἢ μᾶλλον τὸ μέτρο τοῦ χρόνου εἶχε καταργηθεῖ, δέν ἦταν δυνατό νά μετρήσω τή νύχτα παρά ἀπό τήν πληθώρα τῶν σκέψεών μου. Ὅσοδῆποτε μεγάλη κι ἂν μοῦ φάνηκε ἡ διάρκειά της ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη, νόμιζα ἀλήθεια ὅτι δέν εἶχε διαρκέσει παρά λίγα δευτερόλεπτα ἢ ἀκόμα ὅτι δέν εἶχε πιάσει καθόλου τόπο μέσ' στήν αἰωνιότητα.

Δέν σᾶς μιλῶ γιά τήν κούρασή μου... ἦταν ἀπέραντη. Λένε ὅτι ὁ ἐνθουσιασμός τῶν ποιητῶν καί τῶν δημιουργῶν μοιάζει μ' αὐτό πού δοκίμασα ἐγώ, μολονότι ὑπέθετα πάντα ὅτι οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐπιφορτισμένοι μέ τό νά μᾶς συγκινοῦν θά πρέπει νά εἶναι προικισμένοι μέ μιά πολύ ἤρεμη ἰδιοσυγκρασία· ἂν ὅμως τό ποιητικό παραλήρημα μοιάζει μ' αὐτό πού μοῦ ἔφερε μιά μικρή κουταλιά μαρμελάδας, τότε οἱ χαρές τοῦ κοινοῦ κοστίζουν, μοῦ φαίνεται, πολύ ἀκριβά στούς ποιητές καί δέν εἶναι χωρίς εὐχαρίστηση, χωρίς κάποια πεζή ἱκανοποίηση πού ἐπιτέλους αἰσθάνθηκα *σπίτι μου*, στό πνευματικό *σπίτι μου*, θέλω νά πῶ στήν πραγματική ζωή».

Νά μιά γυναίκα λογική, χωρίς ἀμφιβολία· δέν θά χρησιμοποιήσουμε ὅμως τήν ἀφήγησή της παρά μόνο γιά νά κάνουμε ὀρισμένες χρήσιμες παρατηρήσεις συμπληρωματικές τῆς συνοπτικῆς αὐτῆς περιγραφῆς τῶν κυριότερων αἰσθημάτων πού παράγονται ἀπ' τό χασίς. Ἄνεφερε τό δεῖπνο σάν εὐχαρίστηση πού ἔρχεται στήν ὥρα της, τή στιγμή πού μιά παροδική νηνεμία (μολονότι ἔμοιαζε ὀριστική), τῆς ἐπιτρέπει νά ἐπανέλθει στήν πραγματική ζωή. Πράγματι, ὑπάρχουν, ὅπως εἶπα, στό χασίς διακοπές καί γαληνέματα παραπλανητικά, καί συχνά τό χασίς προκαλεῖ μιάν ἀδηφάγα πείνα καί σχεδόν πάντα ὑπερβολική δίψα. Μόνο πού τό δεῖπνο καί τό νυχτερινό φαγητό, ἀντί νά φέρει ὀριστική ἀνάπαυση, δημιουργεῖ χειρότερη ὑποτροπή κι αὐτή τήν κρίση ἰλίγγου γιά τήν ὁποία παραπονιόταν ἡ κυρία, κρίση τήν ὁποία συνόδευαν ὀπτασίες μαγευτικές μέ ἑλαφριά ἀπόχρωση τρόμου, στίς ὁποῖες ἀφέθηκε μέ διάθεση θετική καί πολύ καλή θέληση. Ἡ τυραννική πείνα καί δίψα, γιά τίς ὁποῖες ἔγινε λόγος,

δέν είναι δυνατό νά ικανοποιηθοῦν χωρίς κάποιο μόχθο. Διότι ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τόσο πολύ πάνω ἀπό τά ὑλικά πράγματα ἢ μᾶλλον αἰσθάνεται τόσο ἐξουθενωμένος ἀπό τή μέθη του, ὥστε τοῦ χρειάζεται πολύ σθένος γιά νά μετακινήσει μιά μπουκάλα ἢ ἕνα πηροῦνι.

Ἡ τελική κρίση, ἐπακόλουθο τῆς χώνευσης τῶν τροφῶν, εἶναι πραγματικά πολύ βίαιη· ἀδύνατο νά τήν παλέψουμε. Παρόμοια κατάσταση δέν θά ἦταν ὑποφερτή ἂν διαρκοῦσε πολύ κι ἂν δέν παραχωροῦσε σέ λίγο τή θέση της σέ ἄλλη φάση τῆς μέθης, πού στήν παραπάνω περίπτωση ἐκδηλώθηκε μέ ὑπέροχες ὀπτασίες, ἥπια τρομακτικές, ἀλλά καί ταυτόχρονα γεμάτες παρηγοριά. Ἡ νέα αὐτή κατάσταση ὀνομάζεται ἀπό τούς Ἐνατολίτες *κίεφ*. Δέν πρόκειται πιά γιά κάτι τό στροβιλιστικό καί ταραχώδες, ἀλλά γιά μιά μακαριότητα ὅλο γαλήνη κι ἀκίνησία, μιά παραίτηση ὅλο αἴγλη. Ἐπ' ὦρα πολλή δέν εἴσαστε πιά κύριος τοῦ ἑαυτοῦ σας, ἀλλά δέν νιώθετε πιά θλίψη γι' αὐτό. Ὁ πόνος καί ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου ἔχουν ἐξαφανιστεῖ, ἢ ἂν καμιά φορά τολμήσουν νά ἐμφανιστοῦν, ἔχουν μεταμορφωθεῖ ἀπό τήν κυρίαρχη αἴσθηση καί εἶναι τότε σέ σχέση μέ τή γνωστή τους μορφή ὅ,τι εἶναι ἡ ποιητική μελαγχολία σέ σχέση μέ τόν ἐνεργητικό πόνο.

Ὅμως πρὶν ἀπ' ὅλα ἄς παρατηρήσουμε ὅτι στήν ἀφήγηση τῆς κυρίας αὐτῆς (γι' αὐτό τό σκοπό τή μετέγραψα) ἡ παραίτηση εἶναι νόθο εἶδος καί ἀντλεῖ τό λόγο ὑπαρξῆς της ἀπό τό ἐξωτερικό περιβάλλον· τό μυαλό δέν εἶναι παρά ἕνας καθρέφτης ὅπου ὁ περίγυρος ἀντικατοπτρίζεται μεταμορφωμένος κατά τρόπο ὑπερβολικό. Ὑστερα βλέπουμε νά ὑπείσέρχεται αὐτό πού ἄφοβα θά ὀνόμαζα ἠθική παραίτηση: τό ὑποκείμενο νομίζει ὅτι ὑπόκειται σέ μιά δοκιμασία ἐξιλασμοῦ· ὅμως ἡ θηλυκή ιδιοσυγκρασία, ἐλάχιστα κατάλληλη γιά ἀνάλυση, δέν ἐπέτρεψε στήν κυρία νά προσέξει τόν ιδιαίτερα αἰσιόδοξο χαρακτήρα τῆς ἐν λόγω παραίτησης. Τό καλοσυνάτο βλέμμα τῶν ὀλύμπιων θεοτήτων ἐξωραϊζεται ἀπό τήν ιδιαίτερη γυαλιστερή ἐπίστρωση τῶν *χασισίν*. Δέν θά πῶ ὅτι ἡ κυρία αὐτή ἔφτασε ὡς τήν τύψη· ἀλλά οἱ σκέψεις της, στραμμένες στιγμιαῖα πρὸς τή μελαγχολία καί τή

μεταμέλεια, γρήγορα χρωματίστηκαν από την ελπίδα. Είναι κάτι πού θά μᾶς δοθεῖ καί πάλι ἡ εὐκαιρία νά πιστοποιήσουμε.

Μιλáει γιά τήν κούραση τῆς ἐπομένης. Πράγματι ἡ κούραση αὐτή εἶναι μεγάλη, ἀλλά δέν ἐκδηλώνεται ἀμέσως· καί ὅταν ἀναγκάζεστε νά τήν ἀναγνωρίσετε δοκιμάζετε κάποιαν ἐκπληξη. Διότι ἀρχικά, ὅταν ἔχετε πιά διαπιστώσει ἐπαρκῶς ὅτι μιά νέα μέρα ἀνέτειλε στόν ὀρίζοντα τῆς ζωῆς σας, νιώθετε μιά καταπληκτική εὐεξία· ἔχετε τήν αἴσθησι μιᾶς ὑπέροχης πνευματικῆς ἐλαφράδας. Μά δέν προφταίνετε νά σηκωθεῖτε πού νιώθετε νά σᾶς ἀκολουθεῖ καί νά σᾶς καθυστερεῖ ἕνα περίσσεμα μέθης, σάν σφαῖρα καταδίκου πού ἀπόμεινε ἀπό τήν πρόσφατη δουλεία σας. Τά ἀδύνατα πόδια σας σᾶς ὀδηγοῦν χωρίς εὐστάθεια καί κάθε στιγμή φοβάστε μήπως σπάσετε σάν λεπτεπίλεπτο ἀντικείμενο. Μιά βαθιά χαύνωση (ὑπάρχουν ἄτομα πού διατείνονται ὅτι ἔχει τή χάρη της) κυριεύει τό μυαλό σας καί διαχέεται σ' ὅλες τίς λειτουργίες σας, σάν ὀμίχλη σ' ἕνα τοπίο. Κι ὀρίστε πού γιά λίγες ὥρες ἀκόμα, εἴσαστε ἀνίκανος γιά δουλειά, δράση, ἐνεργητικότητα. Εἶναι ἡ τιμωρία γιά τήν ἀνόσια ἐλευθεριότητα μέ τήν ὁποία σπαταλήσατε τό νευρικό σας ὑγρό. Διασκορπίσατε τήν προσωπικότητά σας στους τέσσερις ἀνέμους καί τώρα, τί μόχθος γιά νά τήν περιμαζέψετε καί νά τήν συγκεντρώσετε!

V

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ - ΘΕΟΣ

Εἶναι καιρός νά ἀφήσουμε κατά μέρος ὅλη αὐτή τή θαυματοποιία καί τό μεγάλο κουκλοθέατρο πού γεννήθηκε ἀπό τήν ἔξαψη παιδικῶν ἐγκεφάλων. Δέν ἔχουμε τάχα νά μιλήσουμε γιά πράγματα πío σπουδαῖα: γιά τίς μεταβολές τῶν ἀνθρώπινων αἰσθημάτων καί μέ μιά λέξη, γιά τήν ἠθική τοῦ χασίς;

Μέχρι τώρα ἔκανα μόνο μιά συντομευμένη μονογραφία τῆς μέθης· περιορίστηκα στό νά τονίσω τά κύρια χαρακτηριστικά της, ιδίως τά ὑλικά χαρακτηριστικά της. Μά τό πío σημαντικό

πιστεύω γιά τόν πνευματικό ἄνθρωπο εἶναι νά γνωρίσει τή δράση τοῦ δηλητηρίου στό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, νά γνωρίσει δηλαδή τήν ἐξόγκωση, τήν παραμόρφωση καί τήν ὑπερβολή τῶν συνηθισμένων του αἰσθημάτων καί τῶν ἠθικῶν του ἀντιλήψεων, πού παρουσιάζουν τότε, μέσα σέ μιά ἐντελῶς ἰδιαίτερη ἀτμόσφαιρα, φαινόμενο πραγματικῆς διάθλασης.

Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος πού, ἀφοῦ παραδόθηκε γιά καιρό στό ὄπιο ἢ τό χασίς, μπόρεσε νά βρεῖ, ἐξασθενημένος ὅπως ἦταν ἀπό τή συνήθεια τῆς δουλείας, τήν ἀπαραίτητη ἐνεργητικότητα γιά νά ἀπελευθερωθεῖ, μοῦ φαίνεται σάν τόν φυλακισμένο πού δραπέτευσε. Μοῦ ἐμπνέει μεγαλύτερο θαυμασμό ἀπό τόν συνετό πού δέν ἔσφαλλε ποτέ, φροντίζοντας πάντα νά ἀποφεύγει τόν πειρασμό. Οἱ Ἕλλητες, προκειμένου γιά ὄπιοφάγους, χρησιμοποιοῦν συχνά ὄρους πού μόνο στούς ἀθῶους, πού δέ γνώρισαν τή φρίκη τῆς κατάπτωσης αὐτῆς, μποροῦν νά φαίνονται ὑπερβολικοί: *άλυσοδεμένοι, πεδοκλωμένοι, σκλαβωμένοι!*²⁶ Ἀλυσίδες, ἀλήθεια — πού δίπλα τους ὄλες οἱ ἄλλες, ἀλυσίδες τοῦ καθήκοντος, ἀλυσίδες τοῦ παράνομου ἔρωτα, δέν εἶναι παρά νήματα γάζας καί ἱστοί ἀράχνης! Φρικαλέος γάμος τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἑαυτό του! «Εἶχα γίνει σκλάβος τοῦ ὀπίου· μέ κρατοῦσε στά δεσμά του, καί ὄλα τά ἔργα καί τά σχέδιά μου εἶχαν πάρει τό χρῶμα τῶν ὄνείρων μου», εἶπε ὁ σύζυγος τῆς Λίγειας. Ἄλλά σέ πόσα ὑπέροχα ἀποσπάσματα ὁ Ἕντγκαρ Πόου, ὁ ἀσύγκριτος αὐτός ποιητής, ὁ φιλόσοφος πού δέν ἔχει διαψευσθεῖ καί στόν ὁποῖο πρέπει πάντα νά ἀνατρέχουμε σχετικά μέ τίς μυστηριώδεις διανοητικές παθήσεις, δέν περιγράφει τή σκοτεινή καί σαγηνευτική αἴγλη τοῦ ὀπίου; Ὁ ἔραστής τῆς ὄλο φῶς Βερενίκης, Αἰγεύς, ὁ μεταφυσικός, μιλάει γιά κάποια ἀλλοίωση τῶν λειτουργιῶν του πού τόν ἐξαναγκάζει νά προσδίνει μιά ἀφύσικη, τερατώδη ἀξία στά πιά ἄπλά φαινόμενα: «Τό νά ὄνειροπολῶ ἐπί πολλές ὄρες χωρίς νά κουράζομαι, μέ τήν προσοχή μου προσηλωμένη σέ κάποια παιδαριώδη σημείωση στό περιθώριο ἢ μέσα στή σελίδα τοῦ βιβλίου· τό νά μένω ἀπορροφημένος τό μεγαλύτερο μέρος μιᾶς καλοκαιρινῆς ἡμέρας ἀπό μιά παράδοξη σκιά πού πέφτει λοξά πάνω στήν ταπετσαρία ἢ τό πάτωμα· τό νά ξεχνιέμαι μιά ὄλο-

κληρη νύχτα κοιτάζοντας τή σταθερή φλόγα ενός λυχναριού ἢ τή θράκα στό τζάκι· τό νά ὄνειρεύομαι συνέχεια γιά μέρες τό ἄρωμα ενός λουλουδιοῦ· τό νά ἐπαναλαμβάνω μονότονα μιά κοινή λέξη, ὡσότου ὁ ἦχος ἀπ' τό πολύ νά ἐπαναλαμβάνεται παύει νά μεταδίδει ὁποιαδήποτε ἔννοια στό μυαλό... αὐτές ἦταν μερικές ἀπό τίς κοινότερες καί λιγότερο ὀλέθριες ιδιοτροπίες τῶν πνευματικῶν μου λειτουργιῶν, ιδιοτροπίες ὄχι βέβαια ἀπολύτως χωρίς τό ὅμοιό τους, ἀλλά πού ἀσφαλῶς ἀψηφοῦν ὁποιαδήποτε ἀνάλυση ἢ ἐξήγηση». Καί ὁ νευρικός Αὐγουστος Μπέντλου πού κάθε πρωί, πρὶν ἀπό τόν περίπατό του, καταπίνει μιά δόση ὀπίου, μᾶς ὁμολογεῖ ὅτι τό κύριο ὄφελος πού ἔχει ἀπ' αὐτή τήν καθημερινή δηλητηρίαση εἶναι ὅτι ἀναπτύσσει γιά κάθε πράγμα, ἀκόμα καί γιά τό πιό εὐτελές, ἕνα ὑπερβολικό ἐνδιαφέρον: «Ὡστόσο, τό ὄπιο εἶχε ἐπιφέρει τό συνηθισμένο του ἀποτέλεσμα, δηλαδή νά προσδώσει σ' ὄλο τόν ἐξωτερικό κόσμο ἕνα ἐντατικό ἐνδιαφέρον. Τό τρεμούλιασμα ενός φύλλου, τό χρῶμα ενός χόρτου πού ξεμυτᾶ, τό σχῆμα ενός τριφυλλιοῦ, τό βουητό μιᾶς μέλισσας, ἡ λάμψη μιᾶς δροσοσταλίδας, ὁ ἀναστεναγμός τοῦ ἀνέμου, οἱ ἀόριστες εὐωδιές πού ξεφεύγουν ἀπ' τό δάσος, δημιουργοῦσαν ἕναν ὀλόκληρο κόσμο ἐμπνεύσεων, μιά ὑπέροχη καί ποικιλόχρωμη συνοδεία ἀκατάστατων καί *ραψωδιακῶν* σκέψεων».

Ἔτσι ἐκφράζεται μέσα ἀπ' τά πρόσωπά του ὁ δάσκαλος τῆς φρίκης, ὁ πρίγκιπας τοῦ μυστηρίου. Τά δύο αὐτά χαρακτηριστικά τοῦ ὀπίου ταιριάζουν τέλεια καί στό χασίς. Καί στή μία καί στήν ἄλλη περίπτωση, ἡ διάνοια, ἐλεύθερη πρὶν ἀπό λίγο, σκλαβώνεται· ἀλλά ἡ λέξη *ραψωδιακός*, προσδιορίζοντας τόσο καλά μιά ἀκολουθία σκέψεων πού ὑποβάλλονται καί ἐξουσιάζονται ἀπό τόν ἐξωτερικό κόσμο καί τό τυχαῖο τῶν περιστάσεων, περιέχει μίαν ἀλήθεια πιό ἀληθινή καί πιό τρομερή στήν περίπτωση τοῦ χασίς. Ἐδῶ, ἡ ἱκανότητα συλλογισμοῦ δέν εἶναι παρά ναυάγιο στό ἔλεος ὄλων τῶν ρευμάτων καί ἡ ἀκολουθία τῶν σκέψεων εἶναι *ἀπείρως* πιό ἐπιταχυνόμενη καί πιό *ραψωδιακή* — πράγμα πού σημαίνει πιστεῦω ἀρκετά καθαρά, ὅτι ὡς πρὸς τό ἄμεσο παρόν τό χασίς εἶναι πολύ πιό βίαιο ἀπό τό ὄπιο, πολύ πιό

ἐχθρικό στόν ὀμαλό βίο, μέ ἄλλα λόγια, πρόξενο πολύ μεγαλύτερης ταραχῆς. Ἄγνοῶ ἄν δέκα χρόνια συνεχοῦς δηλητηρίασης μέ χασίς ἐπιφέρουν καταστροφές ἴσες πρός ἐκεῖνες πού ἐπιφέρουν δέκα χρόνια δίαιτας μέ ὄπιο· αὐτό πού λέω εἶναι ὅτι ὡς πρός τό παρόν καί ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐπαύριο, τό χασίς ἔχει ἀποτελέσματα πió θανάσιμα· τό ἕνα εἶναι ἕνας πρᾶος μαυλιστής, τό ἄλλο ἕνας ἔξαλλος δαίμονας.

Θά ἤθελα, στό τελευταῖο αὐτό μέρος, νά προσδιορίσω καί νά ἀναλύσω τήν ἠθική φθορά πού προκαλεῖ ἡ ἐπικίνδυνη καί ἐξαίσια αὐτή ἄσκηση, φθορά τόσο μεγάλη καί κίνδυνος τόσο βαθύς, ὥστε αὐτοί πού ἐπιστρέφουν ἀπό τήν ἀναμέτρηση μέ ἐλαφριές μόνο βλάβες, μοῦ φαίνονται σάν κάποιους ἀνδρείους πού ξέφυγαν ἀπό τή σπηλιά τοῦ πολύμορφου Πρωτέα ἢ νίκησαν τόν "Αδη σάν τόν Ὀρφέα. Θεωρῆστε, ἄν θέλετε, τόν τρόπο αὐτό ἔκφρασης ὑπερβολική μεταφορά, γιά μένα πάντως τά διεγερτικά αὐτά δηλητήρια εἶναι ὄχι μόνο ἕνα ἀπό τά πió τρομακτικά καί τά πió ἀσφαλή μέσα πού διαθέτει τό Πνεῦμα τοῦ Ἑρέβους γιά νά διαταράξει καί νά ὑποτάξει τήν ἄθλια ἀνθρωπότητα, ἀλλά καί μιά ἀπό τίς πió τέλειες ἐνσωματώσεις του.

Τή φορά αὐτή, γιά νά συντομεύσω τό ἔργο μου καί νά κάνω πió σαφή τήν ἀνάλυσή μου, ἀντί νά συγκεντρώσω σκόρπια ἀνέκδοτα, θά ἐπισωρεύσω σ' ἕνα μόνο φανταστικό πρόσωπο μιά πληθώρα παρατηρήσεων. Ἔχω λοιπόν ἀνάγκη ἀπό μιά ὑποθετική ψυχή τῆς δικῆς μου ἐπιλογῆς. Στίς *Ἐξομολογήσεις* του, ὁ Ντέ Κουίνσου διαβεβαιώνει, καί δικαίως, ὅτι τό ὄπιο, ἀντί νά ἀποκοιμίζει τόν ἄνθρωπο, τόν διεγείρει, ἀλλά ὅτι τόν διεγείρει μόνο κατά τή φυσιολογική του τάση, ἔτσι ὥστε, γιά νά κρίνουμε τά θαύματα τοῦ ὀπίου, θά ἦταν παράλογο νά πάρουμε ὡς πρότυπο ἕναν ἔμπορο βοδιῶν· διότι αὐτός δέν θά ὄνειρεύεται παρά βόδια καί βοσκοτόπια. Ἄρα δέν χρειάζεται νά περιγράψω τίς βαριές φαντασιώσεις ἑνός κτηνοτρόφου μεθυσμένου μέ χασίς· ποιός θά τίς διάβαζε μέ εὐχαρίστηση; Ποιός θά εἶχε τήν ὑπομονή νά τίς διαβάσει; Γιά νά ἐξιδανικεύσω τό θέμα μου, πρέπει νά συγκεντρώσω ὅλες μου τίς ἀκτίνες σέ ἕνα μοναδικό κύκλο, πρέπει νά ἐπιδιώξω τήν πώλωσή τους· ὁ δέ τραγικός κύκλος ὅπου θά τίς

περισυλλέξω, θά είναι, ὅπως τό εἶπα,²⁷ μιά ψυχή τῆς ἐπιλογῆς μου, κάτι ἀνάλογο μέ αὐτό πού ὁ 18ος αἰώνας ἀποκαλοῦσε *ἄνθρωπο εὐαίσθητο*, μ' αὐτό πού ἡ ρομαντική σχολή ὀνόμαζε *ἄνθρωπο ἀκατανόητο* καί μ' αὐτό πού οἱ οἰκογένειες καί ὁ ὄχλος τῆς μπουρζουαζίας καταδικάζουν γενικά μέ τό ἐπίθετο *ἐκκεντρικός*.

Μιά ἰδιοσυγκρασία κατά τό ἥμισυ νευρική καί κατά τό ἥμισυ χολερική εἶναι ἡ πιό πρόσφορη γιά τίς ἐξελίξεις μιᾶς παρόμοιας μέθης· ἄς προστεθεῖ σ' αὐτήν ἕνα πνεῦμα καλλιεργημένο, ἐξασκημένο στή μελέτη τῆς μορφῆς καί τοῦ χρώματος· μιά καρδιά τρυφερή, κουρασμένη ἀπό τή δυστυχία, ἀλλά πρόθυμη ἀκόμα γιά ξανάνιωμα. Θά φτάσουμε, ἂν θέλετε, μέχρι νά παραδεχτοῦμε παλιά σφάλματα καί — φυσικό ἐπακόλουθο μιᾶς φύσης εὐερέθιστης — ἂν ὄχι ἀκριβῶς τύψεις, τουλάχιστο ὅμως λύπη γιά τό βεβηλωμένο κι ἀδικοχαμένο χρόνο. Κλίση πρός τή μεταφυσική, γνώση τῶν διαφορῶν ὑποθέσεων τῆς φιλοσοφίας γιά τήν ἀνθρώπινη μοίρα δέν εἶναι ἀσφαλῶς περιττά συμπληρώματα, οὔτε κι αὐτός ὁ ἔρωτας τῆς ἀρετῆς — ἀρετῆς ἀφηρημένης, στωικῆς ἢ μυστικῆς — πού ἐμφανίζεται σέ ὅλα τά βιβλία μέ τά ὁποῖα τρέφονται τά σημερινά παιδιά, ὡς τό κορύφωμα στό ὁποῖο μπορεῖ νά φτάσει μιά ἐξαιρετική ψυχή. "Αν προσθέσετε σέ ὅλα αὐτά μιά μεγάλη λεπτότητα αἰσθήσεων, πού παρέλειψα, ὡς ἐπιπρόσθετο ὄρο, νομίζω ὅτι ἔχω συγκεντρώσει ὅλα τά γενικά στοιχεῖα τά πιό κοινά τοῦ σύγχρονου εὐαίσθητου ἀνθρώπου ἢ αὐτοῦ πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε *κοινότυπη μορφή πρωτοτυπίας*. "Ας δοῦμε τώρα τί θά γίνει ἡ ἀτομικότητα αὐτή ἐξωθημένη ἀπ' τό χασίς στά ἄκρα. "Ας ἀκολουθήσουμε τή λιτανεία αὐτή τῆς ἀνθρώπινης φαντασίας μέχρι τόν ἔσχατο καί λαμπρότερο σταθμό της, μέχρι τό σημεῖο ὅπου τό ἄτομο πιστεύει πιά στήν ἴδια του τή θεότητα.

"Αν εἴσαστε μιά ἀπό τίς ψυχές αὐτές, ἡ ἔμφυτη ἀγάπη σας γιά τή μορφή καί τό χρῶμα θά βρεῖ πρὶν ἀπ' ὅλα ἀφθονότατη τροφή στά πρῶτα στάδια τῆς μέθης σας. Τά χρώματα θά ἀποκτήσουν ἀσυνήθιστη ἐνεργητικότητα καί θά εἰσδύσουν στό μυαλό σας μέ νικηφόρα ἔνταση. Εὐαίσθητες, μέτριες ἢ ἀκόμα καί κακές οἱ

ζωγραφιές τῶν ταβανιῶν θά ζωντανέψουν μέ μιὰ ζωντάνια τρομακτική· τό πιό πρόστυχο ζωγραφισμένο χαρτί πού καλύπτει τούς τοίχους τῶν πανδοχείων θά ἀποκτήσει βάθος ὑπέροχων φαντασμαγορικῶν παραστάσεων. Οἱ νύμφες ἐκτυφλωτικές σᾶς κοιτάζουν μέ μεγάλα μάτια πιό βαθιά καί πιό διαυγή ἀπό τόν οὐρανό καί τό νερό· τά πρόσωπα τῆς ἀρχαιότητας, μέ περιβολές ἱερατικές ἢ στρατιωτικές, ἀνταλάσσουν μαζί σας, μέ μόνο τό βλέμμα, βαρυσήμαντες ἐκμυστηρεύσεις. Οἱ ἐλιγμοί τῶν γραμμῶν εἶναι μιὰ γλώσσα τελειωτική στή διαύγειά της, ὅπου διαβάζετε τήν ἀναταραχή καί τήν ἐπιθυμία τῶν ψυχῶν. Στό μεταξύ ἀναπτύσσεται ἡ μυστηριώδης προσωρινή κατάσταση τοῦ πνεύματος ὅπου τό βάθος τῆς ζωῆς, μέ ἀνορθωμένα τά πολλαπλά του προβλήματα ἀποκαλύπτεται ἀκέραιο στή θεά — ὅσοδήποτε φυσική καί συνηθισμένη— πού βλέπουν τά μάτια μας· ἔτσι τό πρῶτο τυχόν ἀντικείμενο γίνεται ζωντανό σύμβολο. Ὁ Φουριέ καί ὁ Σβέντενμποργκ,²⁸ ὁ ἕνας μέ τίς ἀναλογίες, ὁ ἄλλος μέ τίς ἀντιστοιχίες του, ἔχουν ἐνσαρκωθεῖ σέ ὁ,τιδήποτε ζωικό ἢ φυτικό πέφτει στήν ἀντίληψή σας, καί ἀντί νά διδάσκουν μέ τή φωνή σᾶς κατηχοῦν μέ τή μορφή καί τό χρῶμα. Ἡ κατανόηση τῆς ἀλληγορίας παίρνει μέσα σας διαστάσεις ἄγνωστες σ' ἐσᾶς τόν ἴδιο. Ἄς σημειώσουμε ἐν παρόδῳ ὅτι ἡ ἀλληγορία, ἕνα εἶδος τόσο πνευματικό, πού οἱ ἀδέξιοι ζωγράφοι μᾶς ἔμαθαν νά περιφρονοῦμε, ἀλλά πού στήν πραγματικότητα ἀνήκει στίς ἀρχέγονες καί πιό φυσικές μορφές τῆς ποίησης, ξαναβρίσκει τή νόμιμη κυριαρχία της μέσα σέ μιὰ διάνοια φωτισμένη ἀπό τή μέθη. Τό χάσις ἐκτείνεται τότε πάνω σ' ὅλη τή ζωή σάν μαγική στίλβη· τή χρωματίζει μέ ἔμφαση καί φωτίζει ὅλο της τό βάθος. Ὁδοντωτά τοπία, ὀρίζοντες πού ἀπομακρύνονται, προοπτικές πόλεων ξεπλυμένων ἀπό τή νεκρική πελιδνότητα τῆς καταιγίδας ἢ φωταγωγημένων ἀπό τή συγκεντρωμένη πύρα τοῦ ἡλιοβασιλέματος — βάθος τοῦ χώρου, ἀλληγορία τοῦ βάθους τοῦ χρόνου— ὁ χορός, ἡ χειρονομία ἢ ἀπαγγελία τῶν ἠθοποιῶν, ἂν ἔχετε καταφύγει σέ κανένα θέατρο, ἢ τυχαία φράση ἑνός βιβλίου στήν ὁποία θά πέσουν τά μάτια σας— ὅλα τελικά, τό σύνολο τῶν ὄντων ὑψώνεται μπροστά σας μέ μιὰ καινούρια δόξα, ἀνυποψίαστη ὡς τότε. Ἡ γραμμα-

τική, ἡ ἴδια ἢ στείρα αὐτὴ γραμματική, γίνεται κάτι σάν μαγικὴ τελετὴ ἐπικλήσεων· οἱ λέξεις ἀνασταίνονται καὶ ξαναπαίρνουν σάρκα καὶ ὄστα, τὸ οὐσιαστικὸ μέσα στοῦ οὐσιαστικὸ του μεγαλειῶ, τὸ ἐπίθετο διάφανο ἔνδυμα πού τὸ περιβάλλει καὶ τὸ χρωματίζει μέ τὴ γυαλάδα του, καὶ τὸ ρῆμα, ἄγγελος τῆς κίνησης, πού δίνει τὴν ὄθηση στὴ φράση. Ἡ μουσικὴ, ἄλλη αὐτὴ γλῶσσα ἀγαπητὴ στοὺς ὀκνηροὺς ἢ στὰ βαθιὰ πνεύματα πού ἀναζητοῦν ξεκούραση στὴν ποικιλία τῆς ἐργασίας, σὰς μιλάει γιὰ τὸν ἑαυτὸ σας καὶ σὰς διηγεῖται τὸ ποίημα τῆς ζωῆς σας· ἐνσωματώνεται μαζί σας κι ἐσεῖς διαλύεστε μέσα της. Μιλάει γιὰ τὸ πάθος σας, ὄχι μέ τρόπο θολό κι ἀκαθόριστο, ὅπως τίς νωχελικὲς βραδιές μιὰ μέρα ὄπερας, ἀλλὰ ἐμπεριστατωμένα, θετικὰ καθὼς κάθε κίνηση τοῦ ρυθμοῦ σημειώνει μιὰ κίνηση γνωστὴ τῆς ψυχῆς σας, κάθε νότα μεταμορφώνεται σέ λέξη καὶ ὀλόκληρο τὸ ποίημα εἰσδύει στοῦ μυαλό σας σάν ἔμψυχο λεξικὸ.

Δέν πρέπει νὰ νομίζετε ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ φαινόμενα παράγονται στοῦ μυαλό φύρδην-μίγδην, μέ τὸν στριγγὸ ἤχο τῆς πραγματικότητος καὶ τὴν ἀκαταστασία τῆς ἐξωτερικῆς ζωῆς. Τὸ ἐσωτερικὸ μάτι τὰ μεταμορφώνει ὅλα καὶ δίνει σέ κάθε πράγμα τὸ συμπλήρωμα ὁμορφιάς πού τοῦ λείπει ὥστε νὰ ἴναι ἄξιο νὰ ἀρέσει. Ἐπίσης μέ τὴν κυρίως ἡδονικὴ καὶ αἰσθησιακὴ αὐτὴ φάση εἶναι πού πρέπει νὰ συνδέσουμε τὸν ἔρωτα γιὰ τὰ διάφανα νερά, τρεχάμενα ἢ στεκάμενα, ἔρωτα πού ἀναπτύσσεται τόσο ἐκπληκτικὰ μέσα στὴ διανοητικὴ μέθη ὀρισμένων καλλιτεχνῶν. Οἱ καθρέφτες γίνονται πρόσχημα γιὰ τὴν ὄνειροπόληση, αὐτὴ πού μοιάζει μέ πνευματικὴ δίψα συνταιριασμένη μέ τὴ φυσιολογικὴ δίψα πού ψήνει τὸ λαρύγγι καὶ πού ἀνέφερα παραπάνω· τὰ ἀποσυρόμενα νερά, τὰ παιγνίδια τῶν νερῶν, οἱ ἁρμονικοὶ καταρράχτες, ἢ γαλάζια ἀπεραντοσύνη τῆς θάλασσας κυματίζουν, τραγουδοῦν, κοιμοῦνται μέ μιὰ χάρη ἀνεξήγητη. Τὸ νερό ἐκτείνεται σάν πραγματικὸς γητευτὴς καί, μολονότι δέν πιστεύω πολὺ στὴ μανιακὴ τρέλα πού προκαλεῖ τὸ χασίς, δέν ἐγγυῶμαι ὅτι ἡ θεὰ ἑνὸς διαφανοῦ βάραθρου εἶναι ἐντελῶς ἀκίνδυνη γιὰ ἕνα πνεῦμα ἐρωτευμένο μέ τὴν ἔκταση καὶ τὸ κρύσταλλο καὶ ὅτι ὁ

παλαιός μύθος της 'Οντίν²⁹ δέν μπορεί νά γίνει γιά τό παράφορο πνεῦμα μιά τραγική πραγματικότητα.

Νομίζω ὅτι μίλησα ἄρκετά γιά τήν τερατώδη ἐξόγκωση τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου, δύο ἰδέες συγγενεῖς πάντοτε, ἀλλά τίς ὅποιες τό πνεῦμα ἀντιμετωπίζει τότε δίχως λύπη καί δίχως φόβο. Διαπερνᾷ μέ κάποια μελαγχολική ἀγαλλίαση τά βαθιά χρόνια καί βυθίζεται θαρραλέα μέσα σέ ἀτέλειωτες προοπτικές. Σωστά θά μαντέψατε, ὑποθέτω, ὅτι αὐτή ἡ ἀφύσικη καί τυραννική ἐξόγκωση ἀφορᾷ ἐπίσης ὅλα τά αἰσθήματα καθώς καί ὅλες τίς ἰδέες· ἀφορᾷ καί τήν καλοσύνη· νομίζω ὅτι ἔδωσα ἕνα ἄρκετά καλό παράδειγμα σχετικά· ἀφορᾷ καί τήν ἀγάπη. Ἡ ἰδέα τῆς ὁμορφιάς θά πρέπει φυσιολογικά νά κατέχει πολύ μεγάλη θέση σέ μιά πνευματική ἰδιοσυστασία σάν αὐτή πού φαντάστηκε. Ἡ ἄρμονία, τό ἰσοζύγισμα τῶν γραμμῶν, ἡ εὐρυθμία τῶν κινήσεων φαίνονται στόν ὄνειροπόλο ὡς ἀναγκαιότητες, ὡς *καθήκοντα*, ὄχι μόνο γιά ὅλα τά ὄντα τῆς δημιουργίας, ἀλλά καί γιά τόν ἴδιο τόν ὄνειροπόλο, πού βρίσκεται, στήν περίοδο αὐτή τῆς κρίσης, προικισμένος μέ μιά ὑπέροχη ἰκανότητα κατανόησης τοῦ ἀθάνατου συμπαντικοῦ ρυθμοῦ. Καί ἂν ὁ φανατικός μας εἶναι ὁ ἴδιος στερημένος ἀπό ἀτομική ὁμορφιά, μή νομίζετε ὅτι ὑποφέρει ἐπί πολύ γιά τήν ὁμολογία πού ἀναγκάζεται νά κάνει, οὔτε ὅτι θεωρεῖ τόν ἑαυτό του παράφωνα νότα μέσα στόν κόσμο τῆς ἄρμονίας καί τῆς ὁμορφιάς πού ἐπινόησε ἡ φαντασία του. Τά σοφίσματα τοῦ χασίς εἶναι πολυάριθμα καί θαυμαστά, τείνουν γενικά πρὸς τήν αἰσιοδοξία, καί ἕνα ἀπό τά κυριότερα, τό πιό ἀποτελεσματικό, εἶναι αὐτό πού μεταμορφώνει τήν ἐπιθυμία σέ πραγματικότητα. Χωρίς ἀμφιβολία τό ἴδιο συμβαίνει σέ πολλές περιπτώσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὅμως ἐδῶ πόσο μεγαλύτερος εἶναι ὁ ζῆλος καί ἡ ἐπιδεξιότητα! Ἔπειτα, πῶς ἕνα ὄν τόσο προικισμένο γιά τήν κατανόηση τῆς ἄρμονίας, ἕνα εἶδος ἱερέα τοῦ Ὠραίου, εἶναι ποτέ δυνατό νά ἀποτελέσει ἐξαίρεση καί στίγμα στήν ἴδια του τῆ θεωρία; Ἡ ἠθική ὁμορφιά καί ἡ δύναμή της, ἡ χάρη καί οἱ σαγῆνες της, ἡ εὐγλωττία καί τά ἀνδραγαθήματά της, ὅλες αὐτές οἱ ἰδέες παρουσιάζονται ὡς διορθωτικά μιᾶς ἀδιάκριτης ἀσκή-

μιας, ύστερα ώς παρηγορητρες, τέλος ώς τέλειοι κόλακες μιᾶς φανταστικῆς βασιλικῆς ἐξουσίας.

“Όσο γιά τόν ἔρωτα, ἔχω ἀκούσει πολλά πρόσωπα νά γυρεύουν, μέ τήν ἔξαψη φιλοπερίεργων γυμνασιόπαιδων, νά πληροφορηθοῦν σχετικά ἀπό πρόσωπα στά ὁποῖα ἦταν γνωστή ἡ χρήση τοῦ χασίς. Τί μπορεί νά εἶναι αὐτή ἡ ἐρωτική μέθη, τόσο ἤδη ισχυρή ἀπό φυσικοῦ της, ὅταν βρίσκεται κλεισμένη μέσα στήν ἄλλη μέθη, ὅπως ἕνας ἥλιος μέσα σ’ ἕναν ἄλλο ἥλιο; Τό ἐρώτημα αὐτό ἀνακύπτει μέσα σέ πλῆθος κεφάλια ἀνθρώπων πού ὀνομάζω χαζούς τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Γιά νά ἀπαντήσω σέ ἕνα ἄσεμνο ὑπονοούμενο, στό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἐρωτήματος πού δέν τολμᾷ νά ξεπροβάλει, θά παραπέμψω τόν ἀναγνώστη στόν Πλίνιο,³⁰ ἐκεῖ ὅπου μιλάει γιά τίς ιδιότητες τοῦ κανναβιοῦ μέ τρόπο πού διαλύει πάνω στό θέμα πολλές αὐταπάτες. Ξέρουμε ἐπιπλέον ὅτι ἡ ἀτονία εἶναι τό πιό συνηθισμένο ἀποτέλεσμα τῆς κατάχρησης πού κάνουν οἱ ἄνθρωποι τῶν νεύρων τους καθώς καί τῶν εἰδικῶν οὐσιῶν πού τά διεγείρουν. Ἐπειδή τώρα δέν πρόκειται ἐδῶ γιά πραγματική δύναμη, ἀλλά γιά συγκίνηση καί ἐντυπωσιασμό, θά παρακαλέσω ἀπλῶς τόν ἀναγνώστη νά σκεφτεῖ ὅτι ἡ φαντασία ἑνός ἀνθρώπου νευρικοῦ, μεθυσμένου ἀπ’ τό χασίς, ἐξωθεῖται μέχρι σημείου καταπληκτικοῦ, τόσο λίγο προσδιορισμοῦ ὅσο ἡ ἀνώτατη δυνατή φόρα τοῦ ἀνέμου μιᾶς λαίλαπας, καί ὅτι οἱ αἰσθήσεις του εἶναι ἐκλεπτυσμένες σέ σημεῖο ἐξίσου δύσκολο νά προσδιοριστεῖ. Εἶναι ἐπομένως ἐπιτρεπτό νά πιστέψουμε ὅτι ἕνα ἐλαφρό χᾶδι, τό πιό ἁθῶο, μιᾶ χειραψία γιά παράδειγμα, μπορεί νά ἔχει ἑκατονταπλασιασμένη ἀξία λόγω τῆς τωρινῆς κατάστασης τῆς ψυχῆς καί τῶν αἰσθήσεων, ὥστε ἐνδεχομένως νά ὀδηγηθοῦν αὐτές καί μάλιστα πολύ σύντομα σ’ ἕνα εἶδος συγκοπῆς πού θεωρεῖται ἀπό τούς πρόστυχους θνητούς ὡς τό ἄκρον ἄωτον τῆς εὐτυχίας. Ἄλλά ὅτι τό χασίς ξυπνᾷ, σέ μιᾶ φαντασία πού συχνά ἀπασχολοῦν τά πράγματα τῆς ἀγάπης, τρυφερές ἀναμνήσεις στίς ὁποῖες ἡ ὀδύνη καί ἡ δυστυχία προσθέτουν μάλιστα κανούρια λάμψη, αὐτό εἶναι ἀναμφίβολο. Εἶναι ἐξίσου βέβαιο ὅτι στήν ἀνησυχία αὐτή τοῦ πνεύματος ὑπαισέρχεται μιᾶ ισχυρή δόση αἰσθησιασμοῦ. Ἐξάλλου δέ θά

ἦταν ἄχρηστο νά παρατηρήσουμε — πράγμα πού θά ἄρκοῦσε γιά νά διαπιστωθεῖ στό σημεῖο αὐτό ἡ ἀνηθικότητα τοῦ χασίς — ὅτι μιά αἵρεση Ἰσμηλιτῶν (ἀπό τούς Ἰσμηλίτες κατάγονται οἱ Ἄσασέν)³¹ ἐκτρέπονταν στή λατρεία της πολύ πέρα ἀπό τό ἀμερόληπτο Λίγκαμ,³² συγκεκριμένα μέχρι τήν ἀπόλυτη καί ἀποκλειστική λατρεία τοῦ θηλυκοῦ ἡμίσεος τοῦ συμβόλου αὐτοῦ. Δέν θά ἔταν καθόλου ἀφύσικο, δεδομένου ὅτι κάθε ἄνθρωπος εἶναι παράσταση τῆς Ἱστορίας, νά προκύψει μιά αἵρεση ἀσελγῆς, μιά τερατώδης θρησκεία στό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου πού ἀφέθηκε ἄβουλα στό ἔλεος ἑνός σατανικοῦ παραισθησιογόνου καί πού χαμογελᾷ μπροστά στήν κατασπατάληση τῶν ἴδιων του τῶν ἱκανοτήτων.

Ἐχοντας δεῖ νά ἐκδηλώνεται μέσα στή μέθη τοῦ χασίς μιά παράξενη καλοσύνη ἀπέναντι καί σ' ἀγνώστους ἀκόμα, ἕνα εἶδος φιλανθρωπίας τῆς ὁποίας ἡ οὐσία εἶναι μᾶλλον οἶκτος παρά ἀγάπη (ἐδῶ εἶναι πού ἀναφαίνεται τό πρῶτο σπέρμα τοῦ σατανικοῦ πνεύματος πού θά ἀναπτυχθεῖ μέ τρόπο καταπληκτικό), ἀλλά πού φτάνει μέχρι τό φόβο μήπως πικράνουμε ὅποιονδήποτε, καταλαβαίνουμε ὡς ποῖο σημεῖο μπορεῖ νά φτάσει ὁ ἐντοπισμένος αἰσθηματισμός πρὸς ἕνα ἀγαπημένο πρόσωπο, πού παίξει ἢ ἔχει παίξει ἕνα σημαντικό ρόλο στόν ἠθικό βίο τοῦ ἄρρώστου. Ἡ λατρεία, ἡ περιπάθεια, ἡ προσευχή, τά ὄνειρα εὐτυχίας προβάλλονται καί ἐκτινάζονται μέ τή φιλόδοξη ἐνεργητικότητα καί τή λαμπρότητα πυροτεχνήματος ὅμοια μέ τήν πυρίτιδα καί τίς χρωστικές οὐσίες πού περιέχονται στή φωτιά, ἀστράφτουν καί σβῆνουν μέσα στά ἐρέβη. Δέν ὑπάρχει συναισθηματικός συνδυασμός στόν ὁποῖο ἡ εὐπλαστη ἀγάπη ἑνός δούλου τοῦ χασίς νά μὴν προσφέρεται. Μιά προστατευτική τάση, ἕνα φλογερό αἶσθημα πατρικῆς ἀφοσίωσης μπορεῖ νά ἀναμιγνύονται μέ τόν ἔνοχο αἰσθησιασμό πού τό χασίς θά βρεῖ πάντα τρόπο νά δικαιολογήσει καί νά συγχωρέσει. Προχωρεῖ ἀκόμα πιο πολύ. Φαντάζομαι παλαιά σφάλματα πού ἔχουν ἀφήσει στήν ψυχὴ ἴχνη πικρά, ἕνα σύζυγο ἢ ἕνα ἔραστή πού στή φυσιολογική του κατάσταση ἀτενίζει μέ θλίψη ἕνα παρελθόν μέ καταιγίδες ποικίλων ἀποχρώσεων. Ἡ πίκρα ἐκείνη μπορεῖ τώρα

νά μεταβληθεῖ σέ γλυκασμό· ἡ ἀνάγκη τῆς συγνώμης κάνει τή φαντασία πιά ἐπιτήδεια καί πιά ἱκετευτική, ἐνῶ ἡ ἴδια ἡ τύψη, μέσα στό διαβολικό αὐτό δράμα πού δέν ἐκφράζεται παρά μ' ἕνα μακρὺ μονόλογο, μπορεῖ νά ἐπιδράσει ὡς διεγερτικό καί νά ἀναθερμάνει μέ δύναμη τόν ἐνθουσιασμό τῆς καρδιάς. Ναι, ἡ τύψη! Εἶχα ἄδικο ὅταν ἔλεγα ὅτι τό χασίς, σ' ἕνα πνεῦμα ἀληθινά φιλοσοφικό, παρουσιάζεται ὡς ἕνα τέλειο σατανικό ὄργανο; Ἡ τύψη, παράδοξο συστατικό τῆς τέρψης, σύντομα πνίγεται μέσα στήν ἐξαίσια *θέα* τῆς τύψης, μέσα σ' ἕνα εἶδος ἡδονικῆς ἀνάλυσης· καί ἡ ἀνάλυση αὐτή εἶναι τόσο γοργή, ὥστε ὁ ἄνθρωπος, ὁ φυσικός αὐτός διάβολος, γιά νά μιλήσουμε ὅπως οἱ θιασῶτες τοῦ Σβέντενμποργκ, δέν ἀντιλαμβάνεται πόσο ἀθελήτη εἶναι καί πόσο, ἀπό δευτερόλεπτο σέ δευτερόλεπτο, πλησιάζει ὁ ἴδιος τῆ διαβολική τελειότητα. *Θαυμάζει* τήν τύψη του καί ὑπερηφανεύεται, ἐνῶ ταυτόχρονα χάνει τήν ἐλευθερία του.

Ὅριστε λοιπόν ὁ ὑποθετικός μου ἄνθρωπος, τό πνεῦμα τῆς ἐκλογῆς μου, φτασμένο στό βαθμό ἐκεῖνο ἱκανοποίησης καί γαλήνης ὅπου *ἀναγκαστικά* πιά θαυμάζει τόν ἑαυτό του. "Ὅλες οἱ ἀντιφάσεις σβήνονται, ὅλα τά φιλοσοφικά προβλήματα γίνονται διαυγή ἢ φαίνονται τουλάχιστον τέτοια. "Ὅλα γίνονται ὑλικό ἀπόλαυσης. Ἡ πληρότητα τῆς παρούσας ζωῆς του τοῦ ἐμπνέει ὑπέρμετρη ἀλαζονεία. Μιά φωνή μιλάει μέσα του (ἀλίμονο, δέν εἶναι παρά ἡ δική του) καί τοῦ λέει: «Ἐχεις τώρα τό δικαίωμα νά θεωρεῖς τόν ἑαυτό σου ἀνώτερο ἀπό τούς ἄλλους ἀνθρώπους· κανεῖς δέν γνωρίζεις καί δέν θά μπορούσε νά καταλάβει ὅλα ὅσα σκέπτεσαι καί αἰσθάνεσαι· θά ἦταν μάλιστα ἀνίκανοι νά ἐκτιμήσουν τήν καλοσύνη πού σοῦ ἐμπνέουν. Εἶσαι ἕνας βασιλιάς πού οἱ περαστικοί παραγνωρίζουν καί πού ζεῖ στήν μοναξιά τῆς πεποίθησής του· μά τί σέ νοιάζει; Μήπως δέν κατέχεις τήν ὑπέρτατη ἐκείνη περιφρόνηση πού κάνει τόσο ἀγαθή τήν ψυχή;»

Ὡστόσο μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι πότε πότε μιά ὀδυνηρή ἀνάμνηση διαπερνᾷ καί χαλάει αὐτή τήν εὐτυχία. Μιά ἐξωτερική νύξη μπορεῖ νά ζωντανέψει ἕνα παρελθόν δυσάρεστο στή μνήμη. Ἀπό πόσες κουτές καί ταπεινές πράξεις δέν εἶναι γεμάτο τό παρελθόν, πράξεις ἀληθινά ἀνάξιες γιά τόν βασιλέα αὐτό τῆς

σκέψης και πού ρυπαίνουν την ιδεώδη του άξιοπρέπεια; Νά είστε βέβαιος ότι ο άνθρωπος του χασίς θά αντιμετωπίσει θαρραλέα τά επιτιμητικά αυτά φαντάσματα και μάλιστα θά βρεϊ τρόπο νά ποριστεί νέα στοιχεία ίκανοποίησης και άλαζονείας από τίς άπαίσιες αυτές άναμνήσεις. 'Η ανάπτυξη του σκεπτικού του θά είναι ή ακόλουθη: άφοϋ περάσει ή πρώτη αϊσθηση οδύνης, θά αναλύσει μέ περιέργεια αυτή τήν πράξη ή τό αϊσθημα του όποιου ή άνάμνηση διαταράσσει τήν παρούσα έξιδανίκευση, τίς αιτίες πού τόν κινούσαν άλλοτε, τίς συνθήκες πού τόν περιέβαλλαν, και άν δέν βρεϊ μέσα στίς συνθήκες αυτές άρκετούς λόγους, άν όχι για νά συγχωρήσει τό άμάρτημά του, αλλά τουλάχιστον για νά τό έλαφρύνει, μή φανταστείτε ότι θά θεωρήσει τόν έαυτό του ήττημένο! Είμαι παρών στό σκεπτικό του σά νά έπρόκειτο για μηχανισμό πίσω από διάφανο γυαλί: «Αυτή ή γελοία, ανανδρη ή ταπεινή πράξη πού ή άνάμνησή της μέ τάραξε για μία στιγμή, βρίσκεται σέ πλήρη αντίθεση πρός τήν άληθινή μου φύση, τήν τωρινή μου φύση, και ή σφοδρότητα μέ τήν όποία τήν καταδικάζω, ή ιεροεξεταστική μέριμνα μέ τήν όποία τήν αναλύω και τήν κρίνω, άποδεικνύουν τίς ύψηλές και θεϊες τάσεις μου πρός τήν άρετή. Πόσοι άνθρωποι ύπάρχουν στόν κόσμο, τόσο ίκανοί στό νά αυτοκρίνονται, τόσο άυστηροί ώστε νά καταδικάζονται;» Και όχι μόνο καταδικάζεται αλλά και ύπερηφανεύεται. 'Αφοϋ έτσι ή άπαίσια άνάμνηση άπορροφηθεί από τή θέα τής ιδανικής άρετής, τής ιδανικής μεγαλοψυχίας, τής ιδανικής ιδιοφυϊας, παραδίνεται μέ άδολη συνείδηση στό θριαμβευτικό πνευματικό του όργιο. Εΐδαμε ότι, παραποιώντας κατά τρόπο ιερόσυλο τό μυστήριο τής έξομολόγησης, όντας ταυτόχρονα έξομολογούμενος κι έξομολογητής, έδωσε στόν έαυτό του μίαν εύκολη άφεση άμαρτιών ή, ακόμα χειρότερο, ότι πορίστηκε από τήν καταδίκη του νέα τροφή για τήν άλαζονεία του. "Ηδη, από τή θέαση τών όνειρων του και τών ένάρετων σχεδίων του, συμπεραίνει και για τήν πρακτική του ίκανότητα στήν άρετή· ή έρωτική ενεργητικότητα μέ τήν όποία άγκαλιάζει τό φάντασμα αυτό τής άρετής του φαίνεται άρκετή και αναντίρρητη άπόδειξη τής άπαραίτητης άνδρικής ενεργητικότητας για τήν έκπλήρωση του ιδανικού του.

Συγγέει έντελῶς τό ὄνειρο μέ τή δράση καί ἡ φαντασία του, θερμαινόμενη ὀλοένα περισσότερο μπροστά στό μαγευτικό θέαμα τῆς ἴδιας του τῆς φύσης, ἀναμορφωμένης κι ἐξιδανικευμένης, ὑποκαθιστᾷ τό πραγματικό του ἄτομο, τόσο φτωχό σέ θέληση τόσο πλούσιο σέ ματαιοδοξία, μέ τή σαγηνευτική αὐτή εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του καί καταλήγει στήν ἀνακήρυξη τῆς ἀποθέωσῆς του μέ αὐτά τά καθαρά καί ἀπλά λόγια, πού περιέχουν γι' αὐτόν ἕναν ὀλόκληρο κόσμο βδελυρῶν ἀπολαύσεων: «*Εἶμαι ὁ πῖό ἐνάρετος ἄνθρωπος τοῦ κόσμου!*»

Αὐτό δέν σᾶς φέρνει στή μνήμη τόν Ζάν-Ζάκ,³³ πού κι αὐτός, ἀφοῦ ἐξομολογήθηκε στό σύμπαν, τόλμησε, ὄχι χωρίς κάποια ἡδονή, νά βγάλει τήν ἴδια κραυγή θριάμβου (ἢ ἔστω, ἡ διαφορά εἶναι πολύ μικρή) μέ τήν ἴδια εἰλικρίνεια καί τήν ἴδια πεποίθηση; Ὁ ἐνθουσιασμός μέ τόν ὁποῖο θαύμαζε τήν ἀρετή, ἡ νευρική συμπονετικότητα πού γέμιζε δάκρυα τά μάτια του στή θεά μιᾶς καλῆς πράξης ἢ στή σκέψη ὄλων τῶν καλῶν πράξεων πού θά μπορούσε νά κάνει, ἀρκοῦσαν γιά νά τοῦ δώσουν μίαν ὑπερθετική ἰδέα γιά τήν ἠθική του ἀξία. Ὁ Ζάν-Ζάκ ἦταν μεθυσμένος χωρίς χασίς.

Νά συνεχίσω πῖό πέρα τήν ἀνάλυση αὐτῆς τῆς νικηφόρας μονομανίας; Νά ἐξηγήσω μέ ποιό τρόπο, κάτω ἀπό τό κράτος τοῦ δηλητηρίου, ὁ φίλος μας γίνεται σέ λίγο κέντρο τοῦ σύμπαντος; Μέ ποιό τρόπο γίνεται ἡ ζωντανή καί ἀκραία ἔκφραση τοῦ ρητοῦ πού λέει ὅτι τό πάθος τά ἀνάγει ὄλα στόν ἑαυτό του; Πιστεῖει στήν ἀρετή καί τήν ἰδιοφυῖα του· δέν μαντεύετε τό τέλος; Ὅλα τά ἀντικείμενα τοῦ περιβάλλοντός του εἶναι ἰσάριθμες ἀφορμές πού ἀναρριπίζουν μέσα του ἕνα κόσμο σκέψεων, ὅλες τους πῖό χρωματιστές, πῖό ζωντανές, πῖό λεπτές ἀπό ποτέ, κι ὅλες τους περιβεβλημένες μιά μαγική γυαλάδα. «Αὐτές οἱ θαυμάσιες πόλεις, λέει στόν ἑαυτό του, ὅπου τά ὑπέροχα κτίρια κλιμακώνονται ὅπως στά σκηνικά· τά ὠραῖα αὐτά πλοῖα πού μέσα στήν νοσταλγική ἀκαματοσύνη τους σκαμπανεβάζει ἡ θάλασσα στό ἀραξοβόλι καί πού μοιάζουν νά μεταφράζουν τή σκέψη μας: πότε θά φύγουμε γιά τήν εὐτυχία; Αὐτά τά μουσεῖα πού ξεχειλίζουν ἀπό ὠραῖες μορφές καί μεθυστικά χρώματα· αὐτές οἱ βιβλιοθήκες

ὅπου ἔχουν συσσωρευτεῖ οἱ ἐργασίες τῆς ἐπιστήμης καί τὰ ὄνειρα τῆς μούσας· τὰ συγκεντρωμένα αὐτά ὄργανα πού μιλοῦν μέ μιά μόνο φωνή· αὐτές οἱ σαγηνευτικές γυναῖκες, ἀκόμα πιό χαριτωμένες λόγω τῆς γνώσης μέ τήν ὁποία στολίζονται καί τῆς φειδωλίας τῶν βλεμμάτων· ἅ! ὅλα αὐτά ἔχουν γίνει *γιά μένα, γιά μένα, γιά μένα!* Γιά μένα ἡ ἀνθρωπότητα δούλεψε, μαρτύρησε, προσφέρθηκε θυσία — γιά νά χρησιμεύσει ὡς νομή, ὡς βοσκοτόπι³⁴ στήν ἀνελέτητη πείνα μου γιά συγκίνηση, γιά γνώση τῆς ὁμορφιάς!» Πηδῶ καί συντομεύω. Κανείς δέν θά ἐκπλαγεῖ ἀπό τήν τελική, ὑπέρτατη σκέψη πού θ' ἀναπηδήσει ἀπό τό μυαλό τοῦ ὄνειροπόλου: «*Ἔγινα Θεός!*»· ἀπό τήν ἄγρια, διακαή κραυγή πού ἐκτινάζεται ἀπό τό στήθος του μέ τέτοια ἐνεργητικότητα, τέτοια δύναμη, ὥστε ἂν ἡ θέληση καί οἱ πεποιθήσεις ἑνός μεθυσμένου εἶχαν ἀποτελεσματικότητα, ἡ κραυγή αὐτή θά ἀνέτρεπε τούς διασκορπισμένους στούς δρόμους τοῦ οὐρανοῦ ἀγγέλους: «*Εἶμαι Θεός!*»· Ἀλλά σέ λίγο ἡ λαίλαπα αὐτή τῆς ἔπαρσης μεταβάλλεται σέ μιά θερμοκρασία ἡρεμης, βουβῆς, ἀναπαυμένης μακαριότητος καί ἡ ὁλότητα τῶν ὄντων παρουσιάζεται χρωματισμένη καί σάμπως φωτισμένη ἀπό μιά θειάφινη χαραυγή. Ἄν κατά τύχη γλιστρήσει στήν ψυχή αὐτοῦ τοῦ οἰκτροῦ εὐδαίμονος μιά ἀμυδρή ἀνάμνηση: Ἄραγε δέν ὑπάρχει κάποιος ἄλλος Θεός; — πιστέψετε ὅτι θά ἀντιστυλωθεῖ μπροστά του, θά συζητήσῃ τίς θελήσεις του καί θά τόν ἀντιμετωπίσῃ χωρίς τρόπο. Ποιός εἶναι ὁ Γάλλος φιλόσοφος πού γιά νά κοροϊδέσῃ τίς μοντέρνες γερμανικές θεωρίες, εἶπε: «*Εἶμαι ἕνας θεός πού δείπνησε ἄσκημα*»; Ἡ εἰρωνεία αὐτή δέν θά ἔπιανε σ' ἕνα μυαλό συνεπαρμένο ἀπ' τό χασίς καί θά ἀπαντοῦσε ἡρεμα: «*Πιθανό νά δειπνησα ἄσκημα, ἀλλά εἶμαι Θεός*».

V

ΕΠΙΜΥΘΙΟ

Ἄλλο μῆρα, τήν τρομερή ἐπαύριο, ὅλα τά ἐξασθενι-

σμένα, τὰ κουρασμένα ὄργανα, τὰ χαλαρωμένα νεῦρα, οἱ γαργαλιστικές διαθέσεις γιά κλάμα, ἡ ἀπόλυτη ἀδυναμία γιά ὅποιαδήποτε συγκέντρωση σέ συνεχή δουλειά σᾶς πληροφοροῦν μέ σκληρότητα ὅτι παίξατε ἕνα ἀπαγορευμένο παιχνίδι. Ἡ ἀπαίσια φύση, ἀπογυμνωμένη ἀπό τήν φωταψία τῆς προηγούμενης μέρας θυμίζει τὰ μελαγχολικά κατάλοιπα μιᾶς γιορτῆς. Ἡ βούληση εἶναι πού κυρίως προσβάλλεται — ἀπ' ὅλες τίς λειτουργίες ἡ πολυτιμότερη. Λένε, καί εἶναι σχεδόν ἀλήθεια, ὅτι ἡ οὐσία αὐτή δέν προκαλεῖ κανένα ὀργανικό κακό, κανένα σοβαρό κακό τουλάχιστο. Εἶναι ὅμως δυνατό νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἕνας ἄνθρωπος ἀνίκανος γιά δραστηριότητα καί κατάλληλος μόνο γιά ὄνειρα εἶναι καλά στήν ὑγεία του, ἔστω κι ἂν ὅλα τὰ μέλη του εἶναι σέ καλή κατάσταση; Τώρα, γνωρίζουμε ἀρκετά τήν ἀνθρώπινη φύση ὥστε νά μή μᾶς διαφεύγει ὅτι ἕνας ἄνθρωπος πού μπορεῖ μέ μιᾶ κουταλιά μαρμελάδα νά προμηθευτεῖ στή στιγμή ὅλα τὰ καλά τῆς γῆς καί τοῦ οὐρανοῦ, δέν θά θελήσει νά ἀποκτήσει τό ἕνα χιλιοστό ἀπ' αὐτά δουλεύοντας. Φαντάζεστε ἕνα κράτος πού οἱ πολῖτες του μεθᾶνε μέ χασίς; Τί πολῖτες ἀλήθεια! Τί πολεμιστές! Τί νομοθέτες! Ἀκόμα καί στήν Ἀνατολή, ὅπου ἡ χρήση τοῦ χασίς εἶναι τόσο διαδεδομένη, ὑπάρχουν κυβερνήσεις πού συνειδητοποίησαν τήν ἀνάγκη νά τό ἀποκηρῶξουν. Πράγματι, ἀπαγορεύεται στό ἄτομο ἐπί ποινῆ ἐκπτώσεως καί διανοητικοῦ θανάτου νά διαταράσσει τίς πρωταρχικές συνθῆκες ὑπαρξῆς του καί νά χαλάει τήν ἰσορροπία ἀνάμεσα στίς λειτουργίες του καί τίς γύρω συνθῆκες μέσα στίς ὁποῖες εἶναι προορισμένες νά ἀσκοῦνται· μέ μιᾶ λέξη, νά διαταράσσει τή μοῖρα του, ὑποκαθιστώντας σ' αὐτή ἕνα πεπρωμένο νέου τύπου. Ἄς θυμόμαστε τόν Μέλμοθ,³⁵ τό θαυμαστό αὐτό ἔμβλημα. Τό τρομαχτικό του μαρτύριο ὀφείλεται στή δυσαναλογία ἀνάμεσα στίς ὑπέροχες ἰκανότητές του, ἀποκτημένες στή στιγμή χάρη σ' ἕνα σατανικό σύμφωνο, καί στό περιβάλλον ὅπου, ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ, εἶναι καταδικασμένος νά ζεῖ. Καί κανεῖς ἀπ' αὐτούς πού θέλει νά σαγηνεύσει δέν συγκατανεύει νά τοῦ ἀγοράσει, μέ τούς ἴδιους ὄρους, τό τρομερό του προνόμιο. Πράγματι, κάθε ἄνθρωπος πού δέν παραδέχεται τούς ὄρους τῆς

ζωής πουλάει την ψυχή του. Είναι εύκολο νά συλλάβει κανείς τή σχέση πού υπάρχει ανάμεσα στις σατανικές δημιουργίες τῶν ποιητῶν καί τά ζωντανά πλάσματα τά δοσμένα στά διεγερτικά. Ὁ ἄνθρωπος θέλησε νά γίνει Θεός, καί νάτος, πολύ σύντομα, χάρη σ' ἕναν ἀνεξέλεγκτο ἠθικό νόμο, πεσμένος χαμηλότερα ἀπό τήν πραγματική του φύση. Είναι μιά ψυχή πού πουλιέται λιανικά.

Ὁ Μπαλζάκ πίστευε χωρίς ἀμφιβολία ὅτι δέν υπάρχει γιά τόν ἄνθρωπο μεγαλύτερη ντροπή οὔτε βαθύτερη ὀδύνη παρά ἡ παραίτηση ἀπό τή βούλησή του. Τόν εἶδα μιά φορά σέ μιά συγκέντρωση ὅπου γινόταν λόγος γιά τίς θαυμαστές ἐπιπτώσεις τοῦ χασίς. Ἄκουγε καί ρωτοῦσε μέ μιά διασκεδαστική προσοχή καί ζωηρότητα. Τά πρόσωπα πού τόν εἶχαν γνωρίσει καταλαβαίνουν ὅτι πρέπει νά ἦταν ἐνδιαφερόμενος. Ἀλλά ἡ ἰδέα ὅτι μπορούσε νά σκέπτεται παρά τή θέλησή του τόν ἐνοχλοῦσε ἐντονότατα. Τοῦ πρόσφεραν νταουαμέσκ' τό ἐξέτασε, τό μύρισε καί τό ἐπέστρεψε χωρίς νά τό ἀγγίξει. Ἡ πάλη ανάμεσα στή σχεδόν παιδική του περιέργεια καί τήν ἀπέχθειά του γιά τήν παραίτηση προδίδονταν στό ἐκφραστικό του πρόσωπο κατά τρόπο χτυπητό. Ἡ ἀγάπη τῆς ἀξιοπρέπειας ὑπερίσχυσε. Πράγματι εἶναι δύσκολο νά φανταστοῦμε τό θεωρητικό αὐτό τῆς θέλησης, τόν πνευματικό δίδυμο τοῦ Λουί Λαμπέρ,³⁶ νά συγκατατίθεται στήν ἀπώλεια ἑνός μέρους τῆς πολύτιμης αὐτῆς οὐσίας.

Παρ' ὅλες τίς θαυμαστές ὑπηρεσίες πού προσέφεραν ὁ αἰθέρας καί τό χλωροφόρμιο, μοῦ φαίνεται ὅτι ἀπό ἄποψη πνευματιστικῆς³⁷ φιλοσοφίας τό ἴδιο ἠθικό στίγμα φέρουν ὅλες οἱ μοντέρνες ἐφευρέσεις πού τείνουν νά μειώσουν τήν ἀνθρώπινη ἐλευθερία καί τόν ἀπαραίτητο πόνο. Ἄκουσα κάποτε, ὄχι χωρίς κάποιο θαυμασμό, μιά παραδοξολογία ἀπό μέρους ἑνός ἀξιωματικοῦ πού μοῦ διηγόταν τήν ὀδυνηρή ἐγχείριση στήν ὁποία ὑποβλήθηκε ἕνας Γάλλος στρατηγός στό Ἑλ-Ἀγκουάτ, ἀπό τήν ὁποία καί πέθανε παρ' ὄλο τό χλωροφόρμιο. Ὁ στρατηγός αὐτός ἦταν ἄνθρωπος πολύ ἀνδρεῖος, καί μάλιστα κάτι περισσό-τερο, μιά ἀπό ἐκεῖνες τίς ψυχές γιά τίς ὁποῖες ἰσχύει φυσιολογικά ὁ χαρακτηρισμός: ἰπποτικός. «Αὐτό πού τοῦ χρειαζόταν,

μοῦ ἔλεγε, δέν ἦταν χλωροφόρμιο, ἀλλά τὰ βλέμματα ὀλόκληρου τοῦ στρατοῦ καί ἡ μουσική τῶν συνταγμάτων. "Ἐτσι ἴσως νά εἶχε σωθεῖ». Ὁ χειροῦργος δέν ἦταν τῆς γνώμης τοῦ ἀξιωματικοῦ, ἀλλά ὁ στρατιωτικός ἱερέας θά εἶχε ἀσφαλῶς θαυμάσει παρόμοια αἰσθήματα.

Εἶναι ἀλήθεια περιττό, ὕστερα ἀπ' ὅλες αὐτές τίς παρατηρήσεις, νά ἐπιμένει κανεῖς πάνω στόν ἀνήθικο χαρακτήρα τοῦ χασίς. "Ἄν τό συγκρίνω μέ τήν αὐτοκτονία, μίαν αὐτοκτονία ἀργή, μ' ἓνα ὄπλο πάντα ματωμένο καί πάντα ἀκονισμένο, κανένα λογικό πνεῦμα δέ θά 'χει ἀντίρρηση. "Ἄν τό ἐξομοιώσω μέ τή μαγγανεία, μέ τή μαγεία, πού θέλουν, ἐπενεργώντας πάνω στήν ὕλη καί μέ τρόπους ἀπόκρυφους τῶν ὁποίων τήν πλαστότητα ἢ τήν ἀποτελεσματικότητα τίποτα δέν μπορεῖ νά ἀποδείξει, νά κερδίσουν μιά δεσποτεία, ἀνεπίτρεπτη στόν ἄνθρωπο ἢ ἐπιτρεπτή μόνο σέ ὅποιον κρίνεται ἄξιος γι' αὐτήν, καμιά φιλοσοφημένη ψυχή δέν θά κατακρίνει τήν παρομοίωση. Ἡ ἐκκλησία καταδικάζει τή μαγεία καί τή μαγγανεία ἐπειδή μάχονται τίς προθέσεις τοῦ Θεοῦ, ἐπειδή καταργοῦν τό ρόλο τοῦ χρόνου καί ἀνακηρύσσουν περιττούς τούς ὄρους τῆς ἀγνότητος καί τῆς ἠθικῆς: κι ἐπειδή ἡ ἴδια ἡ ἐκκλησία, δέν θεωρεῖ νόμιμους καί ἀληθινούς θησαυρούς, παρά ἐκείνους πού κερδίζονται μέ μιά ἀδιάλειπτη καλή πρόθεση. Ὀνομάζουμε αἰσχροκερδή τόν παίκτη ἐκεῖνο πού βρῆκε τρόπο νά κερδίσει στά σίγουρα: πῶς θά ὀνομάσουμε τόν ἄνθρωπο πού θέλει νά ἀγοράσει, μέ λίγα νομίσματα, τήν εὐτυχία καί τή μεγαλοφυΐα; Εἶναι ἀκριβῶς τό ἀλάνθαστο τοῦ μέσου πού συνιστᾷ τήν ἀνηθικότητά του, ὅπως τό ὑποτιθέμενο ἀλάνθαστο τῆς μαγείας ἐπιβάλλει σ' αὐτήν τό κολασμένο του στίγμα. Ἀξίζει ἄραγε νά προσθέσω ὅτι τό χασίς, ὅπως ὅλες οἱ μοναχικές χαρές, κάνει τό ἄτομο ἄχρηστο στούς ἀνθρώπους, καί τήν κοινωνία περιττή στό ἄτομο, καθώς τό σπρώχνει νά αὐτοθαυμάζεται ἀκατάπαυστα καί τό γκρεμίζει μέρα μέ τή μέρα στό φωτεινό βάραθρο ὅπου ἀποθαυμάζει σάν Νάρκισσος τό πρόσωπό του;

"Ἄν τουλάχιστο, μέ τίμημα τήν ἀξιοπρέπειά του, τήν τιμιότητά του καί τήν ἐλευθερία τῆς βούλησής του, μποροῦσε ὁ

ἄνθρωπος νά ποριστεῖ ἀπό τό χασίς μεγάλα πνευματικά ὀφέλη, νά τό μετατρέψει σ' ἓνα εἶδος μηχανῆς τοῦ σκέπτεσθαι, σέ ὄργανο γόνιμο! Εἶναι μιά ἐρώτηση πού συχνά ἔχω ἀκούσει νά γίνεται καί ἀπαντῶ. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὅπως ἔχω διεξοδικά ἐξηγήσει, τό χασίς δέν ἀποκαλύπτει στό ἄτομο τίποτα ἄλλο παρά τό ἄτομο τό ἴδιο. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό ἄτομο αὐτό βρίσκεται ὑψωμένο στήν τρίτη δύναμη καί σπρωγμένο στά ἄκρα· καί ἐπειδὴ εἶναι ἐξίσου βέβαιο ὅτι ἡ ἀνάμνηση τῶν ἐντυπώσεων ἐπιζεῖ καί μετά τό ὄργιο, ἡ προσδοκία τῶν *ὠφελιμιστῶν* αὐτῶν δέν φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἀδικαιολόγητη. Ἄλλά θά τοὺς παρακαλέσω νά προσέξουν ὅτι οἱ σκέψεις, ἀπό τίς ὁποῖες λογαριάζουν νά ποριστοῦν ἓνα τόσο μεγάλο κέρδος, δέν εἶναι στήν πραγματικότητα τόσο ὁμορφες ὅσο φαίνονται κάτω ἀπό τή στιγμιαία τους μεταμπίεση, σκεπασμένες μέ μαγικά ἐπιχρυσώματα. Κατάγονται μᾶλλον ἀπό τή γῆ παρά ἀπό τόν οὐρανό καί ὀφείλουν μεγάλο μέρος τῆς ὁμορφιάς τους στή νευρική ταραχή, στήν ἀπληστία μέ τήν ὁποία τό πνεῦμα χυμᾶει ἀπάνω τους. Ἔπειτα, ἡ προσδοκία αὐτή εἶναι ἓνας φαῦλος κύκλος: ἄς παραδεχτοῦμε γιά μιά στιγμή ὅτι τό χασίς χαρίζει ἢ τουλάχιστον αὐξάνει τήν ιδιοφυΐα· ξεχνοῦν ὅτι εἶναι μέσα στή φύση τοῦ χασίς νά ἐξαδυνατίζει τή θέληση καί ὅτι μέ τόν τρόπο αὐτό μᾶς παραχωρεῖ ἀπό τή μιά ὅ,τι μᾶς στερεῖ ἀπό τήν ἄλλη, δηλαδή τή φαντασία χωρίς τήν ἱκανότητα νά ἐπωφεληθοῦμε ἀπ' αὐτήν. Τέλος πρέπει νά σκεφτοῦμε, ἔχοντας κατά νοῦ ἓναν ἄνθρωπο ἄρκετά ἐπιτήδειο καί ἄρκετά σφριγηλό ὥστε νά ἀποφύγει αὐτή τήν κατάσταση, ἓναν ἄλλο κίνδυνο, μοιραῖο, τρομερό· τόν κίνδυνο πού περιέχουν ὅλοι οἱ ἔθισμοί. Ὅλοι σέ λίγο μεταμορφώνονται σέ ἀνάγκες. Αὐτός πού θά καταφύγει σ' ἓνα δηλητήριο γιά νά σκεφτεῖ δέν θά μπορεῖ πλέον νά σκέφτεται *χωρίς* δηλητήριο. Ἄναλογίζεστε τήν ἀπαίσια μοίρα ἑνός ἀνθρώπου πού ἡ φαντασία του, παράλυτη, δέν μπορεῖ πλέον νά λειτουργήσῃ χωρίς τή βοήθεια τοῦ χασίς ἢ τοῦ ὀπίου;

Στίς φιλοσοφικές μελέτες, τό ἀνθρώπινο πνεῦμα μιμούμενο τήν πορεία τῶν ἄστρων, ὀφείλει νά ἀκολουθήσῃ μιά καμπύλη πού τό ὀδηγεῖ στό σημεῖο ἐκκίνησής του. Συμπεραίνω, σημαίνει

κλείνω ένα κύκλο. Στην αρχή μίλησα για τή θαυμαστή αυτή κατάσταση, στην οποία τό ανθρώπινο πνεῦμα βρίσκεται κάποτε ριγμένο σάν από ειδική χάρη· είπα ὅτι ἀποβλέποντας ἀδιάκοπα στό νά ἀναθερμάνει τίς προσδοκίες του καί νά ὑψωθεῖ πρὸς τό ἄπειρο, σέ ὅλες τίς χῶρες καί ὅλες τίς ἐποχές, δείχνει μιὰ ἐξωφρενική προτίμηση γιά ὅλες ἐκεῖνες τίς οὐσίες, ἀκόμα καί ἐπικίνδυνες, πού, ἐξάπτοντας τήν προσωπικότητά του, μποροῦν νά ἐμφανίσουν γιά μιὰ στιγμή στά μάτια του ἕνα εὐκαιριακό παράδεισο, στόχο ὄλων τῶν ἐπιθυμιῶν του, καί τέλος ὅτι τό ριψοκίνδυνο αὐτό πνεῦμα, φθάνοντας, δίχως νά τό καταλάβει, μέχρι τήν κόλαση, μαρτυρεῖ ἔτσι τό ἀρχέγονο μεγαλεῖο του. Ἄλλά ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι τόσο ἐγκαταλειμμένος, τόσο στερημένος ἀπό τίμια μέσα γιά νά φτάσει στά οὐράνια, ὥστε νά εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐπικαλεστεῖ τή φαρμακεία καί τή μαγγανεία· δέν χρειάζεται νά πουλήσει τήν ψυχή του γιά νά πληρώσει τά μεθυστικά χάρδια καί τήν εὐνοια τῶν οὐρί. Τί εἶναι ἕνας παράδεισος πού ἀγοράζεται μέ τίμημα τήν αἰώνια σωτηρία; Φαντάζομαι ἕναν ἄνθρωπο (βραχμάνα, ποιητή ἢ χριστιανό φιλόσοφο;) στήν κορφή τοῦ ἀπόκρημνου Ὀλύμπου τῆς πνευματικότητας· γύρω του οἱ μοῦσες τοῦ Ραφαήλ καί τοῦ Μαντένια, γιά νά τόν παρηγορήσουν γιά τίς ἀτέλειωτες νηστείες του καί γιά τίς συνεχεῖς προσευχές του, συνδυάζουν τούς πιό εὐγενεῖς χορούς τους, τόν κοιτάζουν μέ τά πιό γλυκά τους βλέμματα καί μέ τά πιό φωτεινά τους χαμόγελα· ὁ θεῖος Ἀπόλλων, ὁ κύριος κάθε γνώσης (ὁ Ἀπόλλων τοῦ Φρανκαβίλλα, τοῦ Ἄλμπερτ Ντύρερ, τοῦ Γκόλτσιους³⁸ ἢ ὁποιοῦδήποτε ἄλλου; Τί σημασία ἔχει! Μήπως δέν ὑπάρχει ἕνας Ἀπόλλων γιά κάθε ἄνθρωπο πού τό ἀξίζει;) χαϊδεύει μέ τό δοξάρι του τίς πιό συγκινητικές χορδές του. Ἀπό κάτω, στά πόδια τοῦ βουνοῦ, μέσα στούς βάλτους καί τή λάσπη, τό κοπάδι τῶν θνητῶν, ὁ ἐσμός τῶν εἰλώτων, κάνει ψεύτικους μορφασμούς χαρᾶς καί μπήγει οὐρλιαχτά πού τούς προκαλεῖ τό δάγκωμα τοῦ δηλητηρίου· καί λυπημένα ὁ ποιητής λέει στόν ἑαυτό του: «Οἱ δυστυχεῖς αὐτοί πού οὔτε νήστεψαν οὔτε προσευχήθηκαν καί πού ἀρνήθηκαν νά λυτρωθοῦν μέ τή δουλειά ζητοῦν ἀπό τή μαύρη μαγεία τόν τρόπο ν' ἀνυψωθοῦν

διά μιᾶς στήν ὑπερφυσική ὕπαρξη. Ἡ μαγεία τούς ἐξαπατᾷ καί ἀνάβει ἐμπρός στά μάτια τους μιά ψεύτικη εὐτυχία, ἕνα ψεύτικο φῶς· ἐνῶ ἐμεῖς, ποιητές καί φιλόσοφοι, ἀνακαινίσαμε τήν ψυχή μας μέ τήν ἀδιάκοπη δουλειά καί τήν περισυλλογή· μέ τή συνεχή ἄσκηση τῆς θέλησης καί τή μόνιμη εὐγένεια τῶν προθέσεων, δημιουργήσαμε γιά χρήση μας ἕνα κῆπο ἀληθινῆς ὀμορφιάς. Ἐμπιστευόμενοι τό λόγο πού λέει ὅτι ἡ πίστη μετακινεῖ ὄρη, ἐπιτελέσαμε τό μόνο θαῦμα γιά τό ὁποῖο μᾶς δόθηκε ἡ ἄδεια ἀπό τό Θεό!»

I

ΡΗΤΟΡΙΚΕΣ ΠΡΟΦΥΛΑΞΕΙΣ

«*Ω* *ἐσύ*, δίκαιο, πανοὔργο, πανίσχυρο *ὄπιο*! καταπραϋντικό βάλαμο για τίς καρδιές φτωχῶν καί πλουσίων, για τίς πληγές πού δέ θά γιάνουν καί για τούς πόνους πού παρακινοῦν τό πνεῦμα στήν ἀνταρσία. *Ω* εὐγλωττο *ὄπιο*, πού μέ τή δυνατή ρητορική σου ἀφοπλίζεις τήν ὀργή καί για μιá νύχτα δίνεις πάλι στόν *ἐνοχο* τίς ἐλπίδες τῆς νιότης του καί τά χέρια πού εἶχε ἄλλοτε, ἀγνά ἀπό αἷμα· πού δίνεις στόν περήφανο ἄνθρωπο για λίγο τή λησμοσύνη για

*Ἄδικίες πού δέ βρήκανε το δίκιο τους
ταπεινώσεις πού δέν πῆραν γδικιωμό.³⁹*

πού προσκομίζεις ψευδομάρτυρες στό δικαστήριο τῶν ὀνείρων, για τό θρίαμβο τῆς σφαγιασμένης ἀθωότητος· πού ἀποστομώνεις τήν ψευδορκία καί ἀνατρέπεις τίς ἀποφάσεις τῶν ἄδικων δικαστῶν, χτίζεις πάνω στά ἐρέβη, μέ τόν ἀφάνταστο πλοῦτο τῶν εἰκόνων τοῦ μυαλοῦ, πόλεις καί ναούς πού ξεπερνοῦν τήν τέχνη τοῦ Φειδία καί τοῦ Πραξιτέλη, ξεπερνοῦν σέ λάμψη τή Βαβυλώνα καί τήν Ἑκατόμυλο·⁴⁰ καί ἀπό τήν ἀναρχία τῶν ὀνείρων

τοῦ ὕπνου φέρνεις στό φῶς τοῦ ἡλίου τίς μορφές καλλονῶν πού ἔχουν θαφτεῖ πρὶν ἀπό πολύ καιρό καί τά εὐλογημένα σπιτικά πρόσωπα, καθαρμένα ἀπό τίς ταπεινώσεις τοῦ τάφου. Μόνο ἐσύ χαρίζεις τά δῶρα αὐτά στόν ἄνθρωπο· μόνο ἐσύ κρατᾶς τά κλειδιά τοῦ παραδείσου, ὦ δίκαιο, πανοῦργο, πανίσχυρο ὄπιο!» Ἄλλά πρὶν ὁ συγγραφέας βρεῖ τό θάρρος νά βγάλει, πρὸς τμήν τοῦ ἀγαπημένου του ὀπίου, τή βίαιη αὐτή κραυγή σάν ἀπό εὐγνωμοσύνη ἀγάπης, πόσα τεχνάσματα, πόσες ρητορικές προφυλάξεις! Στήν ἀρχή ὁ αἰώνιος ἰσχυρισμός ὄλων ὄσων ἔχουν νά κάνουν ἐνοχοποιητικές ὁμολογίες κι εἶναι ὡστόσο σχεδόν ἀποφασισμένοι νά ἀντλήσουν εὐχαρίστηση ἀπ' αὐτές.

«Χάρη στόν κόπο πού κατέβαλα πιστεύω ὅτι οἱ ἀναμνήσεις αὐτές θά ἀποδειχτοῦν ὄχι μόνο ἐνδιαφέρουσες, ἀλλά καί σέ μεγάλο βαθμό χρήσιμες καί ἐποικοδομητικές. Μέ τήν ἐλπίδα αὐτή τίς κατέγραψα· καί γιά τό λόγο αὐτό πρέπει νά μοῦ συγχωρηθεῖ ἡ τόλμη νά διασπᾶσω αὐτό τό λεπτεπίλεπτο καί ἀξιοσέβαστο φράγμα ἐπιφυλακτικότητας πού συνήθως μᾶς συγκρατεῖ ἀπό τό νά ἐκθέσουμε δημόσια τίς πλάνες καί τίς ἀναπηρίες μας. Ὁμολογῶ ὅτι τίποτα δέν προσβάλλει περισσότερο τά αἰσθήματα τῶν Ἄγγλων ἀπό ἕνα ἀνθρώπινο πλάσμα πού ἐννοεῖ νά μᾶς ἐπιβάλλει τό θέαμα τῶν ἠθικῶν του οὐλῶν καί τραυμάτων, ἀποσύροντας βίαια τά πέπλα σεμνότητας πού ὁ χρόνος καί ἡ ἐπιείκεια γιά τήν ἀνθρώπινη ἀδυναμία ἄπλωσαν πάνω τους».

Πράγματι, προσθέτει, τό ἔγκλημα καί ἡ ἀθλιότητα γενικά ἀποφεύγουν τή δημόσια προσοχή καί, ἀκόμα καί στό κοιμητήριο, ἀποτραβιοῦνται ἀπό τόν πληθυσμό πού τό κατοικεῖ, σάν νά ἀποποιοῦνται ταπεινά κάθε δικαίωμα συνάφειας μέ τή μεγάλη ἀνθρώπινη οἰκογένεια. Ἄλλά στήν περίπτωση τοῦ Ὀπισφάγου, δέν ὑπάρχει ἔγκλημα, ὑπάρχει μόνο ἀδυναμία καί μάλιστα τόσο εὐκολοσυγχώρητη! ὅπως θά ἀποδείξει στήν προοιμιακή του βιογραφία· ἔπειτα τό ὄφελος πού θά προκύψει γιά τοὺς ἄλλους ἀπό τήν ἀφήγηση μιᾶς ἐμπειρίας πανάκριβα ἀποκτημένης μπορεῖ νά ἀποζημιώσει πλουσιοπάροχα γιά τήν προσβολή τῆς σεμνότητας καί νά δημιουργήσει μιᾶ νόμιμη ἐξαίρεση.

Στήν προσφώνηση αὐτή πρὸς τόν ἀναγνώστη βρίσκουμε

ὀρισμένες πληροφορίες γιά τόν μυστηριώδη αὐτό λαό τῶν ὀπιοφάγων, τό ρεμβῶδες αὐτό ἔθνος, τό χαμένο μέσα στούς κόλπους τοῦ ἔθνους τοῦ δραστήριου. Εἶναι πολυάριθμοι, περισσότεροι ἀπ' ὅσοι πιστεύεται. Εἶναι καθηγητές, εἶναι φιλόσοφοι, ἕνας λόρδος πού κατέχει ὑψηλότατη θέση, ἕνας ὑφυπουργός. Ἐν περιπτώσεις τόσο πολυάριθμες ἀπό τήν ὑψηλή κοινωνία ἔπεσαν, χωρίς ἰδιαίτερη ἔρευνα, στήν ἀντίληψη ἑνός μόνο ἀτόμου, τί τρομακτική στατιστική θά μπορούσαμε νά κάνουμε γιά ὀλόκληρο τόν πληθυσμό τῆς Ἑγγλίας! Τρεῖς φαρμακοποιοί τοῦ Λονδίνου, σέ ἀπόκεντρος μάλιστα συνοικίες, διαβεβαιώνουν (τό 1821) ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν ἐρασιτεχνῶν τοῦ ὀπίου εἶναι τεράστιος καί ὅτι ἡ δυσκολία νά διακρίνουν ἀνάμεσα στά ἄτομα πού τό ἔχουν ὡς εἶδος καθημερινῆς διαίτας κι ἐκείνους πού τό ἐπιζητοῦν μέ κακές προθέσεις⁴¹ εἶναι γι' αὐτούς αἰτία γιά καθημερινές στενοχώριες. Ὁμως τό ὀπιο ἤρθε νά ἐπισκεφτεῖ καί τίς παρυφές τῆς κοινωνίας· καί στό Μάντσεστερ, τό Σάββατο τό ἀπόγεμα, οἱ πάγκοι τῶν φαρμακείων εἶναι στρωμένοι μέ χάπια προετοιμασμένα ἐν ὄψει τῆς βραδινῆς ζήτησης. Γιά τούς ἐργάτες τῆς βιομηχανίας τό ὀπιο εἶναι μιά οἰκονομική ἡδονή· κι αὐτό γιατί ἡ μείωση τῶν ἡμερομισθίων κάνει τελικά τή μπίρα καί τά οἶνοπνευματώδη ὄργιο δαπανηρό. Μά μή νομίσετε ὅτι, ὅταν τά ἡμερομίσθια ἀυξηθοῦν, ὁ Ἑγγλος ἐργάτης θά ἐγκαταλείψει τό ὀπιο γιά νά ἐπιστρέψει στίς πρόστυχες χαρές τοῦ ἀλκοόλ. Ἡ γητεία ἔχει συντελεστεῖ· ἡ θέληση ἔχει δαμασθεῖ· ἡ ἀνάμνηση τῆς ἀπόλαυσης θά ἀσκεῖ αἰώνια τήν τυραννία της.

Ἐν φύσεις βάνουσες καί ἀποκτηνωμένες ἀπό τήν καθημερινή, χωρίς θέλγητρο δουλειά εἶναι δυνατό νά βρίσκουν στό ὀπιο ἀπέραντη παρηγοριά, ποιά ἄραγε νά εἶναι ἡ ἐπίδρασή του πάνω σ' ἕνα πνεῦμα εὐφυές καί μορφωμένο, πάνω σέ μιά φλογερή καί καλλιεργημένη φαντασία, ἰδιαίτερα ἂν ἔχει πρόωρα ὀργωθεῖ ἀπό τήν γονιμοποιό ὀδύνη — πάνω σ' ἕνα μυαλό σημαδεμένο ἀπό τή μοιραία ὀνειροπόληση, *touched with pensiveness*, γιά νά χρησιμοποήσω τήν ἐκπληκτική ἔκφραση τοῦ συγγραφέα; Αὐτό εἶναι τό θέμα τοῦ θαυμαστοῦ βιβλίου πού θά ξετυλίξω σάν ἕνα ἀπίστευτο χαλί τοῦ τοίχου μπροστά στά μάτια τοῦ ἀναγνώστη. Θά συ-

μπτύξω βεβαίως πολλά· ὁ Ντέ Κουίνσου εἶναι κυρίως συγγραφέας τῶν παρεκβάσεων· ἡ ἔκφραση *χιουμοριστής* τοῦ πηγαίνει καλύτερα παρά σέ ὅποιονδήποτε ἄλλο· παρομοιάζει, σ' ἓνα σημεῖο, τή σκέψη του μέ θύρσο, μιά ἀπλή ράβδο πού ὀφείλει ὅλη της τή φυσιογνωμία καί ὅλη της τή χάρη στό περίπλοκο φύλλωμα πού τήν τυλίγει. Γιά νά μή χάσει τίποτα ὁ ἀναγνώστης ἀπό τοὺς συγκινητικούς πίνακες πού συνθέτουν τήν οὐσία τοῦ τόμου, ἀφοῦ ὁ χῶρος πού διαθέτω εἶναι περιορισμένος, μέ μεγάλη μου λύπη θά βρεθῶ στήν ἀνάγκη νά παραλείψω ἀρκετά πολύ διασκεδαστικά παραγεμίσματα, πολλές ἐξαισίες ἀναπτύξεις θεμάτων πού δέν ἔχουν ἄμεση σχέση μέ τό ὄπιο, ἀλλά μόνος σκοπός τους εἶναι νά δείξουν τό χαρακτήρα τοῦ ὀπιόφαγου. Ὡστόσο τό βιβλίον εἶναι σφριγηλό ὥστε νά μαντεύεται, ἔστω καί κάτω ἀπό τό συνεπτυγμένο αὐτό κάλυμμα, ἔστω καί σέ ἀπλή ἀποσπασματική κατάσταση.

Τό ἔργο (*Confessions of an english opium-eater, being an extract from the life of a scholar*) εἶναι διηρημένο σέ δύο μέρη: τό ἓνα, *Confessions*· τό ἄλλο, συμπλήρωμά του, *Suspiria de profundis*. Κάθε μέρος ἔχει διάφορες ὑποδιαιρέσεις, ἀπό τίς ὁποῖες μερικές πού εἶναι σά λογικά συμπεράσματα ἢ ἐπίμετρα, θά τίς παραλείψω. Ἡ διαίρεση τοῦ πρώτου μέρους εἶναι ἀπλούστατη καί λογική· προκύπτει ἀπό τό ἴδιο τό θέμα: *Προοιμιακές ἐξομολογήσεις· Οἱ ἡδονές τοῦ ὀπίου· Τά βασανιστήρια τοῦ ὀπίου· Οἱ προοιμιακές ἐξομολογήσεις*, πάνω στίς ὁποῖες θά πρέπει νά ἐπεκταθῶ πió πολύ, ἀποβλέπουν σέ κάτι πού εὐκόλα μαντεύεται. Πρέπει ὁ ἥρωας νά γίνει γνωστός, πρέπει νά ἀγαπηθεῖ, νά ἐκτιμηθεῖ ἀπό τόν ἀναγνώστη. Ὁ συγγραφέας, πού ἀνέλαβε νά μᾶς προκαλέσει τό ζωνηρό ἐνδιαφέρον γιά ἓνα θέμα τόσο φαινομενικά μονότονο ὅσο ἡ περιγραφή μιᾶς ὀρισμένης μέθης, ἐννοεῖ νά μᾶς δείξει πόσο δικαιολογημένος εἶναι· θέλει νά ἐπισύρει στό πρόσωπό του τή συμπάθεια, μιά συμπάθεια ἀπό τήν ὁποία θά κερδίσει ὀλόκληρο τό ἔργο. Τέλος, κι αὐτό εἶναι πολύ σημαντικό, ἡ ἀφήγηση ὀρισμένων περιστατικῶν, κοινά καθεαυτά ἴσως, ἀλλά σημαντικά καί σοβαρά ἐξαιτίας τῆς εὐαισθησίας ἐκείνου τόν ὁποῖο ἀφοροῦν, γίνεται, μ' ἓνα τρόπο, τό κλειδί τῶν καταπληκτικῶν

αίσθημάτων και δραμάτων πού θά πολιορκήσουν ἀργότερα τό μυαλό του. Πολλοί γέροντες, σκυμμένοι πάνω στά τραπέζια τῶν καπηλειῶν, ξαναβλέπουν τόν ἑαυτό τους μέσα στό χαμένο περιβάλλον τους· ἡ μέθη τους εἶναι στήν οὐσία ἡ ἐξατμισμένη τους νεότητα. Μέ τόν ἴδιο τρόπο τά γεγονότα στήν ἀφήγηση τῶν *ἐξομολογήσεων* σφετερίζονται σημαντικό μέρος ἀπό τά μεταγενέστερα δράματα. Ἀνασταίνονται ὅπως τά ὄνειρα ἐκεῖνα πού δέν εἶναι παρά οἱ παραμορφωμένες ἢ μεταμορφωμένες ἀναμνήσεις τῶν ἔμμονων παραστάσεων μιᾶς μέρας κοπιαστικῆς.

II

ΠΡΟΟΙΜΙΑΚΕΣ ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΣΕΙΣ

Ἄχι, δέν εἶναι ἐπειδή ἀναζητοῦσε μιά ἔνοχη καί νωχελική ἡδονή πού ἄρχισε νά παίρνει ὄπιο, ἀλλά ἀπλῶς γιά νά γλυκάνει τό στομαχικό μαρτύριο πού τοῦ εἶχε δημιουργήσει ἡ σκληρή συνήθεια τῆς πείνας. Αὐτή ἡ ἀγωνία ἀπό τήν ἔλλειψη τροφῆς χρονολογεῖται ἀπό τήν πρώτη νεότητά του, καί σέ ἡλικία εἴκοσι ὀκτώ ἐτῶν τό κακό καί τό φάρμακό του κάνουν τήν πρώτη τους ἐμφάνιση στή ζωή του, μετά ἀπό ἀρκετά μακριά περίοδο εὐτυχίας, ἀσφάλειας καί καλοζωίας. Μέσα σέ ποιές συνθήκες γεννιέται ἡ μοιραία αὐτή ἀγωνία, θά τό δοῦμε ἀμέσως.

ἌΟ μελλοντικός *ὀπισθάγος* ἦταν ἐπτά ἐτῶν ὅταν πέθανε ὁ πατέρας του, ἀφήνοντάς τον στή φροντίδα κηδεμόνων πού τόν ἔστειλαν γιά τήν προκαταρκτική του μόρφωση σέ διάφορα σχολεῖα. Πολύ νωρίς διακρίθηκε γιά τίς φιλολογικές του ἐπιδόσεις, ιδιαίτερα γιά τήν πρώιμη γνώση τῶν ἐλληνικῶν. Στά δεκατρία του, ἔγραφε ἐλληνικά· στά δεκαπέντε, μποροῦσε, ὄχι μόνο νά κάνει ἐλληνικούς στίχους πάνω σέ λυρικά μέτρα, μά ἀκόμα καί νά μιλάει ἐλληνικά μ' εὐφράδεια καί χωρίς δισταγμό, ἰκανότητα πού τή χρωστοῦσε στή συνήθεια νά αὐτοσχεδιάζει κάθε μέρα στά ἐλληνικά, μεταφράζοντας ἀπό τίς ἀγγλικές ἡμερίδες. Ἡ ἀνάγκη νά βρίσκει στή μνήμη καί τή φαντασία του

πλήθος περιφράσεων για νά ἀποδώσει σέ μιά γλώσσα νεκρή ιδέες καί εἰκόνες ἀπόλυτα σύγχρονες, τόν ἐφοδίασε μέ ἕνα λεξιλόγιο πάντα ἔτοιμο καί πολύ πιό σύνθετο καί ἐκτεταμένο ἀπό ἐκεῖνο πού εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ταπεινῆς ὑπομονῆς σέ θέματα καθαρὰ φιλολογικά. «Αὐτό τό παιδί, ἔλεγε ἕνας δάσκαλός του δείχνοντάς τόν σ' ἕνα ξένο, θά μπορούσε νά ἀγορεύσει μπροστά σ' ἕνα ὄχλο Ἀθηναίων πολύ καλύτερα ἀπ' ὅ,τι ἐσύ κι ἐγώ μπροστά σ' ἕναν ἀγγλικό». Τόν πρῶμο αὐτό ἐλληνιστή τόν χώρισαν δυστυχῶς ἀπό τόν ἐξαίρετο δάσκαλό του· καί ἀφοῦ πέρασε ἀπό τά χέρια ἑνός ἄξεστου παιδαγωγοῦ πού ἔτρεμε συνεχῶς μήπως τό παιδί ἀποκαλύψει τήν ἄγνοιά του, παραδόθηκε στή φροντίδα ἑνός καλοῦ καί στέρεου καθηγητῆ, πού ὥστόσο ὑστεροῦσε ἐπίσης σέ κομψότητα καί δέν εἶχε τίποτα ἀπό τή φλογερή καί ἀκτινοβόλα εὐρυμάθεια τοῦ πρῶτου. Κακό πράγμα γιά ἕνα παιδί νά μπορεῖ νά κρίνει τούς δασκάλους του καί νά τοποθετεῖται πιό ψηλά ἀπ' αὐτούς. Μεταφράζανε Σοφοκλῆ καί πρὶν ἀρχίσει τό μάθημα, ὁ ἐπιμελής καθηγητής, ὁ ἀρχιδιδάσκαλος⁴², ἔτοιμαζόταν μέ γραμματική καί λεξικό γιά τήν ἀνάγνωση τῶν χορικῶν, ἐξαλείφοντας προκαταβολικά ἀπό τό κείμενο κάθε ἀμφιβολία καί δυσκολία. Στό μεταξύ ὁ νεαρός (ἔμπαινε στά δεκαεφτά) φλεγόταν νά πάει σιῶ πανεπιστήμιο, ἀλλά τοῦ κάκου βασάνιζε τούς κηδεμόνες του πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα. Ὁ ἕνας, ἄνθρωπος καλός καί λογικός, ζοῦσε πολύ μακριά. Ἀπό τούς ἄλλους τρεῖς, οἱ δύο εἶχαν ἐμπιστευθεῖ ὅλες τους τίς ἐξουσίες στόν τέταρτο· κι αὐτόν μᾶς τόν ζωγραφίζει ὡς τόν πιό πεισματάρη μέντορα τοῦ κόσμου καί τόν πιό ἐρωτευμένο μέ τή ἴδια του τή θέληση. Ὁ ριψοκίνδυνος νεαρός παίρνει μιά μεγάλη ἀπόφαση· θά ἐγκαταλείψει τό σχολεῖο. Γράφει σέ μιά χαριτωμένη καί ἐξαίρετη γυναίκα, οἰκογενειακή φίλη ἀσφαλῶς, πού παιδί τόν εἶχε κρατήσει στά γόνατά της, γιά νά τῆς ζητήσῃ πέντε γκινέες. Σέ λίγο καταφτάνει μιά ἀπάντηση γεμάτη μητρικό θέλημα μέ τό διπλάσιο ποσό. Τό μαθητικό του βαλάντιο περιεῖχε δύο ἀκόμα γκινέες· δώδεκα γκινέες εἶναι τεράστια παρουσία γιά ἕνα παιδί πού δέ γνωρίζει τίς καθημερινές ἀνάγκες τῆς ζωῆς. Δέν ἀπόμενε πιά παρά ἡ ἀπόδραση. Τό ἐπόμενο

ἀπόσπασμα είναι ἀπ' αὐτά πού δέν ἀποφασίζω νά συντομεύσω. Κι ἔπειτα είναι καλό γιά τόν ἀναγνώστη νά μπορεῖ πότε πότε νά γεύεται προσωπικά τό διεισδυτικό, τό *θηλυκό* ὕφος τοῦ συγγραφέα.

«Εἶναι σωστή ἡ παρατήρηση τοῦ δρα Τζόνσον⁴³ (καί συγχρόνως πολύ συγκινητική, πράγμα πού σπάνια μπορεῖ νά λεχθεῖ γιά τίς παρατηρήσεις του), ὅτι ποτέ δέν κάνουμε κάτι συνειδητά γιά τελευταία φορά (κάτι δηλαδή ἀπ' ὅσα εἶχαμε συνηθίσει ἀπό καιρό νά κάνουμε) χωρίς θλίψη στήν καρδιά. Τήν ἀλήθεια αὐτή τήν ἔνιωσα βαθιά φεύγοντας ἀπό ἕνα μέρος πού δέν ἀγαποῦσα καί ὅπου δέν ὑπῆρξα εὐτυχής. Τή βραδιά πρίν φύγω γιά πάντα, πόνεσα ἀκούγοντας νά ἀντηχεῖ στήν παλιά ψηλοτάβανη σχολική αἴθουσα ἡ βραδινή προσευχή γιατί τήν ἄκουγα γιά τελευταία φορά καί τή νύχτα ὅταν ἔγινε προσκλητήριο καί διαβάστηκε ὁ κατάλογος κι ἀκούστηκε πρῶτο, ὅπως πάντα, τό ὄνομά μου, προχώρησα καί περνώντας μπροστά ἀπό τόν διευθυντή πού στεκόταν δίπλα, ὑποκλίθηκα καί τόν κοίταξα στό πρόσωπο μέ περιέργεια λέγοντας μέσα μου: «Εἶναι γέρος καί ἀνάπηρος· δέν θά τόν ξαναδῶ σ' αὐτό τόν κόσμο». Εἶχα δίκιο. Ποτέ δέν τόν ξαναεἶδα καί ποτέ δέν θά τόν ξαναδῶ. Μέ κοίταξε μέ αὐταρέσκεια, μοῦ χαμογέλασε καλοσυνάτα, μοῦ ἀνταπέδωσε τό χαιρετισμό μου (ἤ μᾶλλον τόν ἀποχαιρετισμό μου) καί χωρίσαμε (μολονότι δέν τό ἤξερε) γιά πάντα. Πνευματικά δέν μπορούσα νά τόν ἐκτιμήσω, μά ὑπῆρξε πάντα καλός μαζί μου καί μοῦ εἶχε κάνει πολλές παραχωρήσεις· γι' αὐτό θλιβόμουν στή σκέψη τῆς ὀδύνης πού θά τοῦ προξενούσα.

Ξημέρωσε τό πρωί πού ἐπρόκειτο νά μέ ρίξει στή θάλασσα τοῦ κόσμου, τό πρωί ἀπό τό ὁποῖο ὅλη ἡ ἐπόμενη ζωή μου, σέ πολλά καί σημαντικά πράγματα, πῆρε τήν ἰδιαίτερη χροιά της. Ἔμενα στό ἴδιο κτίριο μέ τόν διευθυντή καί ἀπό τή μέρα τοῦ ἐρχομοῦ μου μοῦ εἶχε δοθεῖ κατά χάρη ἕνα ἰδιαίτερο δωμάτιο πού μοῦ χρησίμευε τόσο γιά ὑπνοδωμάτιο ὅσο καί γιά σπουδαστήριο. Στίς τρεῖς καί μισή σηκώθηκα καί κοίταξα μέ βαθιά συγκίνηση τούς ἀρχαίους πύργους (τῆς μητρόπολης τοῦ Μάντσεστερ⁴⁴) ντυμένους μέ τό πρῶτο πρῶτο φῶς, ἐνῶ ἄρχιζαν νά παίρνουν

χρῶμα μέσα στην άστραφτερή αΐγλη μιᾶς άσυννέφιαστης αὐγῆς τοῦ Ἰουνίου. Ἦμουν σταθερός καί άμετακίνητος στό σκοπό μου αλλά παραγμένος από τήν προαίσθηση άβέβαιων ταλαιπωριῶν καί κινδύνων· καί άν μπορούσα νά εΐχα προβλέψει τή λαίλαπα καί τή θύελλα τῶν θλίψεων πού έπρόκειτο νά ξεσπάσουν άπάνω μου ή ταραχή μου θά ήταν, καί δικαιολογημένα, πολύ πιό δυνατή. Στην ταραχή αὐτή ή βαθιά γαλήνη τοῦ πρωινού παρουσίαζε μιᾶ τρυφερή αντίθεση καί ὡς ένα βαθμό μέ επηρεάζε σαν φάρμακο. Ἡ ήσυχία ήταν πιό βαθιά κι άπ' τά μεσάνυχτα· καί για μένα ή ήσυχία ενός καλοκαιρινού πρωινού εΐναι πιό συγκινητική άπό όποιαδήποτε άλλη ήσυχία, διότι ένῶ τό φῶς εΐναι πλατύ καί δυνατό, ὅπως τό μεσημεριανό φῶς άλλες έποχές τοῦ χρόνου, φαίνεται νά διαφέρει άπό τό φῶς τῆς προχωρημένης μέρας, κυρίως επειδή ὁ άνθρωπος δέν έχει άκόμα εμφανιστεΐ· έτσι ή ειρήνη τῆς φύσης καί τῶν άθῶν πλασμάτων τοῦ Θεοῦ φαίνεται άσφαλῆς καί βαθιά μόνο ὅσο ή παρουσία τοῦ ανθρώπου καί τό κινητικό άνήσυχο πνεῦμα του δέν έρχονται νά ταραξουν τήν άγιότητά της. Ντύθηκα, πῆρα τό καπέλο καί τά γάντια μου καί χασομέρησα λίγο στό δωμάτιο. Για έναμιση χρόνο τό δωμάτιο αὐτό ὑπῆρξε τό φρούριο τῆς σκέψης μου· έδῶ διάβαζα καί μελετοῦσα ένα μεγάλο μέρος τῆς νύχτας· καί μολονότι ήταν άλήθεια ὅτι τόν τελευταῖο καιρό, ἐγώ ὁ πλασμένος για άγάπη, στοργή καί άφοσίωση εΐχα χάσει κάθε κέφι καί χαρά στόν άγώνα καί τόν πυρετό τῆς φιλονικίας μέ τόν κηδεμόνα μου, από μιάν άλλη πλευρά, ένα παιδί σαν ἐμένα, έρωτευμένο μέ τά βιβλία, άφοσιωμένο στίς πνευματικές άναζητήσεις, δέν μπορούσε παρά νά έχει άπολαύσει κάποιες εὐτυχισμένες ὥρες, άκόμα καί μέσα στην άποθάρρυνσή του. Ἔκλαιγα καθώς κοίταζα γύρω τήν πολυθρόνα, τό τζάκι, τό γραφεΐο καί άλλα οικεΐα άντικείμενα, ξέροντας μέ βεβαιότητα ὅτι δέν θά τά ξανάβλεπα. Ἀπό τότε ὡς τήν ὥρα πού γράφω αὐτές τίς γραμμές, πέρασαν δεκαοχτώ χρόνια· κι ὡστόσο τήν ἴδια τούτη στιγμή βλέπω καθαρά, σά νά'ταν χτές, τό περίγραμμα καί τήν έκφραση τοῦ άντικειμένου πάνω στό ὁποῖο άπόθεσα ένα άποχαιρετιστήριο βλέμμα· ήταν ή προσω-

πογραφία της έλκυστικῆς*... πού κρεμότανε πάνω από τό τζάκι· τά μάτια καί τό στόμα της ἦταν τόσο ὁμορφα καί ὄλη ἡ φυσιογνωμία της ἀκτινοβολοῦσε τόση καλοσύνη καί θεία ἡρεμία, ὥστε χιλιάδες φορές εἶχα ἀφήσει νά πέσει ἡ πένα ἢ τό βιβλίο γιά νά ζητήσω ἀπ' αὐτήν παρηγοριά, ὅπως ὁ πιστός ἀπό τόν προστάτη ἅγιό του. Ἐνῶ ρέμβαζα μπροστά της ξεχασμένος, ἡ βαθιά φωνή τοῦ ρολοιοῦ ἀνάγγειλε ὅτι ἡ ὥρα ἦταν τέσσερις. Σηκώθηκα στίς μύτες τῶν ποδιῶν ὡς τήν εἰκόνα, τή φίλησα κι ὕστερα βγῆκα ἀθόρυβα κι ἔκλεισα τήν πόρτα γιά πάντα!

Τόσο ἀνάμικτα κι ἀξεχώριστα εἶναι στή ζωῆ τά γέλια καί τά κλάματα πού ἀκόμα δέν μπορῶ νά θυμηθῶ χωρίς χαμόγελο ἕνα περιστατικό πού συνέβηκε τότε καί πού παρά λίγο νά ματαιώσῃ τήν ἄμεση ἐκτέλεση τῶν σχεδίων μου. Εἶχα ἕνα μπαοῦλο ἐξαιρετικά βαρῦ· διότι ἐκτός ἀπό τά ροῦχα μου περιεῖχε σχεδόν ὄλη μου τή βιβλιοθήκη. Ἡ δυσκολία ἦταν πῶς νά φτάσω ὡς τό καρότσι. Τό δωμάτιό μου βρισκόταν ἐξαιρετικά ψηλά καί τό χειρότερο ἦταν ὅτι ἡ σκάλα πού ἐξυπηρετοῦσε αὐτό τό τμήμα τοῦ κτιρίου κατέληγε σέ ἕνα διάδρομο πού περνοῦσε μπροστά ἀπό τήν πόρτα τῆς κρεβατοκάμαρας τοῦ διευθυντῆ. "Ὅλοι οἱ ὑπηρετές μέ λάτρευαν καί ξέροντας ὅτι καθένας τους θά ἦταν πρόθυμος νά μέ ἐξυπηρετήσῃ στά κρυφά, ἐμπιστεύτηκα τήν ἀμηχανία μου σ' ἕναν καμαριέρη τοῦ διευθυντῆ. Μοῦ ὀρκίστηκε νά κάνει ὅ,τι ἐπιθυμοῦσα· καί ὅταν ἔφτασε ἡ ὥρα ἀνέβηκε γιά νά μεταφέρει τό μπαοῦλο. Φοβόμουν ὅτι τό πράγμα ξεπερνοῦσε τίς δυνάμεις ὁποιοῦδήποτε ἀνθρώπου. "Ὅμως ὁ ὑπηρετής αὐτός ἦταν ἕνα παλικάρι

*Μέ ὦμους Ἄτλαντα ἱκανούς νά φέρουν
τό βάρος πανίσχυρων βασιλείων.*⁴⁶

καί μέ πλάτη τόσο εὐρύχωρη ὅσο καί ἡ πεδιάδα τοῦ Σῶλσμπερυ. Ἐπέμενε λοιπόν νά κατεβάσῃ τό μπαοῦλο μόνος, ἐνῶ ἐγώ περίμενα μέ ἀγωνία ἐκεῖ πού τέλειωνε ὁ χαμηλότερος ὄροφος.

*Ἴσως τῆς κυρίας μέ τίς δέκα γκινέες⁴⁵

Για ένα διάστημα τόν άκουγα νά κατεβαίνει μέ άργά σταθερά βήματα, αλλά δυστυχώς, από τήν άνησυχία του, καθώς πλησίαζε τό επικίνδυνο σημείο, λίγα βήματα πρίν από τό διάδρομο, γλίστρησε τό πόδι του και τό τεράστιο βάρος φεύγοντας από τούς ώμους του κέρδιζε τόση όρμή πέφτοντας από σκαλί σέ σκαλί, ώστε φτάνοντας κάτω άναποδογύρισε ή μάλλον πετάχτηκε όρθιο μέ δαιμονικό σαματά κοπανώντας τήν πόρτα τής κρεβατοκάμαρας του *άρχιδιδασκάλου*. Πρώτη μου σκέψη ήταν ότι τά πάντα είχαν χαθεί κι ότι ή μόνη έλπίδα νά πραγματοποιήσω τή φυγή μου ήταν νά θυσιάσω τίς άποσκευές μου. Όστόσο ύστερα από μικρή σκέψη άποφάσισα νά περιμένω τό τέλος τής περιπέτειας. Ο ύπηρέτης ήταν πανικόβλητος τόσο γιά λογαριασμό του όσο και γιά δικό μου· αλλά παρ' όλα αυτά, ή κωμικότητα του άτυχου αυτού έπεισοδίου τόν κυρίεψε τόσο άκαταμάχητα πού ξέσπασε σέ γέλια — αλλά γέλια παρατεταμένα, θορυβώδη, καμπανιστά πού θά ξυπνοϋσαν και τούς *Έπτά Κοιμωμένους*.⁴⁷ Στούς ήχους τής εύθυμης αυτής μουσικής τόσο κοντά στά αυτιά τής καθυβρισμένης έξουσίας δέν μπόρεσα νά μήν προσθέσω τούς δικούς μου, όχι τόσο εξαιτίας τής άτυχης *άπερισκεψίας* του μπαούλου, όσο εξαιτίας του άποτελέσματος πάνω στά νεϋρα του ύπηρέτη. Φυσικά κι οί δύο μας περιμέναμε νά πεταχτεί όπου νά 'ναι από μέσα ό δρ..., άφοϋ γενικά κι ένα ποντίκι νά σάλευε όρμοϋσε σά μαντρόσκυλο άπ' τή φωλιά του. Άλλά όσο παράξενο κι αν φανεϊ, στήν περίπτωση αυτή, όταν ό θόρυβος και τά γέλια έσβησαν, ούτε ήχος ούτε καν θρόισμα δέν άκούστηκε άπ' τό ύπνοδωμάτιο. Ο δρ... υπέφερε από μιά όδυνηρή πάθηση, πού καμιά φορά τόν κρατοϋσε άγρυπνο, αλλά πού ίσως, όταν κατάφερνε νά ναρκωθεί, τόν έκανε νά κοιμάται πió βαθιά. Παίρνοντας θάρρος από τή σιωπή, ό ύπηρέτης σήκωσε και πάλι τό φορτίο και συμπλήρωσε τήν κάθοδο χωρίς άλλο άτύχημα. Περιμένα ώσπου νά δω τό μπαϋλο νά φορτώνεται σέ καροτσάκι και νά τραβάει γιά τήν άμαξα. "Υστερα χωρίς άλλο όδηγό παρά τή θεία πρόνοια ξεκίνησα μέ τά πόδια, μ' ένα μικρό πακέτο προσωπικά είδη στή μασχάλη, έναν άγαπημένο "Αγγλο ποιητή

στή μιά τσέπη κι ένα τόμο πολύ μικροῦ σχήματος μέ έννέα τραγωδίες τοῦ Εὐριπίδη στήν ἄλλη».

Ἀρχικά ὁ μαθητής ἐρωτοτροποῦσε μέ τήν ἰδέα νά τραβήξει κατά τό Οὐέστμορλαντ· ἀλλά κάποιο τυχαῖο περιστατικό πού δέν μᾶς ἐξηγεῖ τόν ἔκανε νά ἀλλάξει δρομολόγιο μέ ἀποτέλεσμα νά βρεθεῖ στή Βόρεια Οὐαλλία. Ἀφοῦ περιπλανήθηκε γιά ένα διάστημα στό Ντενμπιγκσάιρ, στό Μεριονεθσάιρ καί στό Κέρναρβονσάιρ, ἐγκαταστάθηκε σ' ένα μικρό πολύ εὐπρόσωπο σπίτι στό Μπ(άνγκορ)⁴⁸ ἀλλά ένα ἐπεισόδιο πού τοῦ τσαλάκωσε τή νεαρή του περηφάνια μέ τρόπο κωμικότατο τόν ἔκανε νά τό ἐγκαταλείψει. Ἡ σπιτονοικοκυρά του εἶχε ὑπηρετήσει στό σπίτι ενός ἐπισκόπου εἴτε ὡς οἰκονόμος εἴτε ὡς νταντά. Ἡ ἀπίθανη ἀλαζονεία τοῦ ἀγγλικοῦ κλήρου μεταδίδεται γενικά ὄχι μόνο στά παιδιά τῶν ἀξιωματοῦχων του ἀλλά καί στούς ἴδιους τούς ὑπηρέτες. Σέ μιά μικρή πόλη ὅπως τό Μπ(άνγκορ), τό νά ἔχεις ζήσει καί μόνο μέ τήν οἰκογένεια τοῦ ἐπισκόπου εἶναι φανερό ὅτι ἀποτελοῦσε διάκριση· ἔτσι ἡ καλή γυναίκα δέν εἶχε ἄλλο στά χεῖλη παρά μόνο: «Ἡ σεβασμιότατος ἔκανε αὐτό, ὁ σεβασμιότατος ἔκανε ἐκεῖνο· ὁ σεβασμιότατος ἦταν ἀπαραίτητος στό κοινοβούλιο, ἀπαραίτητος στήν Ὁξφόρδη...». Ἴσως ἔβρισκε ὅτι ὁ νέος δέν ἄκουγε τούς λόγους της μέ ἀρκετή εὐλάβεια. Μιά μέρα εἶχε πάει νά ὑποβάλει τά σέβη της στόν ἐπίσκοπο καί στήν οἰκογένειά του, κι ἐκεῖνος τή ρωτοῦσε γιά τίς μικροῦποθέσεις της. Ἐχοντας ἀκούσει ὅτι εἶχε νοικιάσει τό σπίτι της, ὁ καλός ἱεράρχης φρόντισε νά τῆς συστήσει νά εἶναι πολύ προσεκτική στήν ἐπιλογή τῶν ἐνοικιαστῶν της. «Μπέτυ, τῆς εἶπε, μήν ξεχνᾶς ὅτι τό μέρος αὐτό εἶναι πάνω στό μεγάλο δρόμο πού βγάζει στήν πρωτεύουσα· ἀναγκαστικά εἶναι σταθμός γιά ένα πλῆθος Ἴρλανδούς ἀπατεῶνες πού δραπετεύουν ἀπό τούς δανειστές τους στήν Ἀγγλία καί Ἡ Ἀγγλους ἀπατεῶνες πού ἔχουν χρέη στό Ἡ Αἰλ-όφ-Μάν».⁴⁹ Καί ἡ καλή γυναίκα, καθώς διηγόταν περήφανη τή συνάντησή της μέ τόν ἐπίσκοπο, δέν παρέλειψε νά προσθέσει τί τοῦ ἀπάντησε: «Σεβασμιότατε, δέν νομίζω ὅτι ὁ νεαρός αὐτός κύριος εἶναι ἀπατεώνας, διότι...» «Δέν φαντάζομαι νά μέ περνᾶτε γιά ἀπατεώνα», ἀπάντησε ὁ μαθητής ὀργισμένος. «Στό μέλλον θά

σᾶς ἀπαλλάξω ἀπό τήν ἔγνοια νά σκέπτεσθε παρόμοια πράγματα». Κι ἐτοιμάζεται νά φύγει. Ἡ δυστυχισμένη σπιτονοικοκυρά εἶχε κάθε διάθεση νά ὑποχωρήσει· ἀλλά ἐκεῖνος μέσα στό θυμό του ξεστόμιζε πράγματα ἀρκετά ἀνευλαβή γιά τόν ἐπίσκοπο καί κάθε συμφιλίωση ἔγινε ἀδύνατη. «Ἦμουν, λέει, ἀληθινά ἀγανακτισμένος ἀπό τήν εὐκολία μέ τήν ὁποία ὁ ἐπίσκοπος εἶχε συκοφαντήσει ἕνα πρόσωπο πού δέν εἶχε δεῖ ποτέ του καί μοῦ ῥθε ἡ ἐπιθυμία νά τοῦ κάνω γνωστές τίς σκέψεις μου στά ἑλληνικά, πράγμα πού ἀπό τή μιά μεριά θά ἀποτελοῦσε προσωρινή ἐτυμηγορία ὑπέρ τῆς τιμιότητάς μου κι ἀπό τήν ἄλλη (ὅπως τουλάχιστον ἤλπιζα) θά ἀνάγκαζε τόν ἐπίσκοπο νά μοῦ ἀπαντήσει στήν ἴδια γλώσσα· στήν περίπτωση αὐτή, δέν ἀμφέβαλλα, θά καταφαινόταν, ὅτι ἂν δέν ἦμουν τόσο πλούσιος ὅσο ἡ εὐγένειά του, ἦμουν ὁμως πολύ καλύτερος ἑλληνιστής. Ψυχραιμότερες σκέψεις ἔβγαλαν ἀπ' τό μυαλό μου τό παιδιάστικο αὐτό σχέδιο...»

Ἡ πλάνης βίος ξαναρχίζει· ἀλλά ἀπό πανδοχεῖο σέ πανδοχεῖο γρήγορα βρίσκεται χωρίς χρήματα. Γιά καμιά δεκαπενταριά μέρες ἀναγκάζεται νά ἀρκεῖται σέ ἕνα μόνο πιάτο τῆ μέρα. Ἡ ἄσκηση καί ὁ βουνίσιος ἀέρας πού ἐπιδροῦσαν ἔντονα στό νεανικό του στομάχι ἔκαναν τήν αὐστηρή αὐτή δίαιτα πολύ ὀδυνηρή· γιατί τό μοναδικό αὐτό γεῦμα συνίστατο σέ τσάι ἢ καφέ. Τέλος τό τσάι κι ὁ καφές γίνονται ἀνέφικτη πολυτέλεια καί σ' ὄλο τό διάστημα τῆς διαμονῆς του στήν Οὐαλλία ἐπιζει τρώγοντας ἀποκλειστικά βατόμουρα καί κόκκους ἀγριοτριανταφυλλιάς. Ἀπό καιρό σέ καιρό μιά καλή φιλοξενία διακόπτει, σάν γιορτή, τήν ἀναχωρητική αὐτή δίαιτα· καί τῆ φιλοξενία αὐτή τήν πληρώνει γενικά μέ μικρές ὑπηρεσίες ὡς δημόσιος γραφιάς. Κάνει χρέη γραμματέα γιά τούς χωρικούς πού ἔχουν συγγενεῖς στό Λονδίνο ἢ τό Λίβερπουλ. Τίς πιά πολλές φορές πρέπει νά γράφει ἐρωτικά γράμματα γιά κοπέλες πού εἶχαν κάνει ὑπρέτριες στό Σρώσπερυ ἢ ἄλλες πόλεις τῆς ἀγγλικῆς ἀκτῆς, πρὸς τούς ἀγαπητικούς πού ἄφησαν ἐκεῖ. Διηγεῖται μάλιστα κι ἕνα σχετικό ἐπεισόδιο πού εἶναι συγκινητικό. Σ' ἕνα ἀπομονωμένο σημεῖο τοῦ Μεριονεθσάιρ, στό Χλάν-υ-στύντιου, μένει πάνω ἀπό τρεῖς μέρες, στό σπίτι κάποιων νεαρῶν πού τοῦ

φέρονται μέ χαριτωμένη ἐγκαρδιότητα· εἶναι τέσσερις ἀδελφές καί τρεῖς ἀδελφοί, πού μιᾶνε ὅλοι τους ἀγγλικά,⁵⁰ κι εἶναι προικισμένοι μέ μιᾶ ντόπια χάρη καί ὁμορφιά ἐντελῶς μοναδικές. Γράφει ἕνα γράμμα γιά ἕναν ἀπ' τούς ἀδελφούς, πού ἔχοντας ὑπηρετήσει σέ πολεμικό πλοῖο, διεκδικοῦσε ἕνα μερίδιο λαφύρων καί, μέ μεγαλύτερη μυστικότητα, δύο ἐρωτικά γράμματα γιά δύο ἀπό τίς ἀδελφές. Τά ἀπλοϊκά αὐτά πλάσματα, μέ τήν ἀθωότητα, τή φυσική τους εὐγένεια καί τό ντροπαλό τους ἐρύθημα, ὅταν ὑπαγορεύουν τίς ὁδηγίες τους, θυμίζουν τά διαυγή καί λεπτεπίλεπτα θέληγτρα τῶν παλαιῶν λευκωμάτων. Ἐκτελεῖ τόσο καλά τά καθήκοντά του, ὥστε οἱ λευκές ἐκεῖνες κοπέλες μένουν ἔκθαμβες πού μπόρεσε νά συμβιβάσει τίς ἀπαιτήσεις μιᾶς ὑπερήφανης σεμνότητας μέ τή μυστική τους διάθεση νά ἐκμυστηρευθοῦν τά πιό τρυφερά πράγματα. Ὁμως ἕνα πρωί παρατηρεῖ μιᾶ περίεργη στενοχώρια, σχεδόν κατάθλιψη· ὀφείλεται στό ὅτι οἱ γέροντες γονεῖς ἐπιστρέφουν· εἶναι ἄνθρωποι μεμψίμοιροι καί αὐστηροί πού εἶχαν πάει σέ μιᾶ ἐτήσια συγκέντρωση Μεθοδιστῶν στό Κέρναρβον. Σέ κάθε φράση πού τούς ἀποτείνει ὁ νεαρός, ἄλλη ἀπάντηση δέν παίρνει παρά: «*Dym Sassenach*» (*no English*). «Ὅσα καλά λόγια κι ἄν ἔλεγαν τά παιδιά γιά μένα, δέν ἦταν δύσκολο νά καταλάβω ὅτι τό ταλέντο μου στήν ἐρωτική ἐπιστολογραφία δέν ἀποτελοῦσε σπουδαιότερη σύσταση γιά τό βαρύ χαρακτήρα δυό ἐξηντάρηδων μεθοδιστῶν ἀπό τούς στίχους μου πάνω σέ σαπφικά ἢ ἀλκαϊκά μέτρα». Καί ἀπό φόβο μήπως ἡ ἐγκάρδια φιλοξενία τῆς νιότης μεταβληθεῖ ἀπό τούς ἄξεστους ἐκείνους γέροντες σέ ἄσπλαχνη ἐλεημοσύνη, ξαναρχίζει τήν παράξενη περιπλάνησή του.

Ὁ συγγραφέας δέν μᾶς λέει μέ ποιά εὐφυή μέσα κατόρθωσε, παρ' ὅλη τήν ἀθλιότητά του, νά φτάσει στό Λονδίνο. Μά ἐδῶ, ἡ ἀθλιότητα αὐτή ἀπό ὀδυνηρή πού ἦταν γίνεται ἀναντίρρητα τρομερή, μιᾶ καθημερινή σχεδόν ἀγωνία. Ἄς φανταστοῦμε δεκαεῖς ἐβδομάδες μαρτυρίου ἐξαιτίας μιᾶς μόνιμης πείνας πού μόλις ἀνακουφιζόταν μέ λίγα ψίχουλα ψωμοῦ, ψίχουλα πού ἀφαιροῦσε μέ ἐπιτηδειότητα ἀπό τό τραπέζι κάποιου γιά τόν ὁποῖο θά μιλήσουμε σέ λίγο· ἄς φανταστοῦμε δύο μῆνες, μέρα-

νύχτα στό ύπαιθρο· τέλος έναν ύπνο διαταραγμένο από τήν αγωνία καί τά περιοδικά τινάγματα. Σίγουρα τό ριψοκίνδυνο μαθητικό έγχείρημα τοῦ κόστιζε άκριβά. "Όταν έφτασε ή σκληρή έποχή τοῦ χρόνου σάν για νά αυξήσει τά δεινά του, πού έμοιαζαν νά μήν μποροῦν νά επιδεινωθοῦν περισσότερο, εἶχε τήν εὐτυχία νά βρεῖ μιá στέγη, μά τί στέγη! 'Ο άνθρωπος στοῦ όποίου τό πρόγευμα ήταν παρών κι από τόν όποιο αφαιροῦσε λίγα κομματάκια κόρας, τοῦ έδωσε τήν άδεια νά κοιμάται σ' ένα άχανές άκατοίκητο σπίτι πού ένοικίαζε ό ίδιος. 'Ο άνθρωπος πίστευε ότι ό φίλος μας ήταν άρρωστος, αλλά άγνοοῦσε ότι ήταν παντελῶς στερημένος από κάθε τί. 'Ός προς τήν επίπλωση, τό σπίτι δέν εἶχε παρά ένα τραπέζι καί μερικές καρέκλες· μιá σκονισμένη έρημος γεμάτη ποντίκια. Μέσα σ' αὐτή τήν άπελπισία κατοικοῦσε ώστόσο μιá δυστυχημένη μικρούλα, όχι βλάκας, αλλά παραπάνω από άπλοϊκή κι όχι ασφαλῶς ωραία, ήλικίας μέχρι δέκα χρονῶν, εκτός αν ή πείνα πού τήν έσκαβε από μέσα εἶχε γεράσει πρόωρα τό πρόσωπό της. "Αν ήταν άπλῶς ύπηρέτρια ή νόθα κόρη τοῦ ανθρώπου εκείνου, ό συγγραφέας δέν τό έμαθε ποτέ. 'Η φτωχή κι έγκαταλειμμένη μικρούλα έδειξε μεγάλη χαρά όταν έμαθε ότι στό μέλλον θά εἶχε ένα σύντροφο τίς μαῦρες ώρες τῆς νύχτας. Τό σπίτι ήταν άχανές, καί ή άπουσία επίπλων καί καλυμμάτων στους τοίχους δυνάμωνε τήν άκουστική· τό μυρμήγκιασμα τῶν ποντικῶν γέμιζε θόρυβο τίς αίθουσες καί τό κλιμακοστάσιο. 'Εκτός από τά σωματικά δεινά τοῦ κρύου καί τῆς πείνας, ή δυστυχημένη παιδούλα κατόρθωσε νά εφεύρει κι ένα φανταστικό: φοβόταν τούς βρικόλακες. 'Ο νεαρός τῆς ύποσχέθηκε νά τήν προστατεύσει άπ' αὐτούς καί προσθέτει άρκετά κωμικά: «ήταν ή μόνη βοήθεια πού μποροῦσα νά τῆς προσφέρω». Τά δύο αὐτά δυστυχημένα πλάσματα, αδύνατα, πεινασμένα, ξεπαγιασμένα, πλάγιαζαν στό πάτωμα έχοντας για προσκέφαλο στοῖβες νομικά έγγραφα, χωρίς άλλο σκέπασμα παρά μιá παλιά χλαίνη ίππασίας. 'Αργότερα ανακάλυψαν σέ μιá σοφίτα ένα παλιό σκέπασμα σοφᾶ, ένα απομεινάρι από χαλί καί μερικά άλλα κουρέλια πού τούς κρατοῦσαν λίγη ζέστη παραπάνω. 'Η καημένη ή παιδούλα σφιγγότανε άπάνω του για ζεστασιά καί για

ἀσφάλεια ἀπό τούς ἐχθρούς της ἀπ' τόν ἄλλο κόσμο. "Όταν δέν ὑπέφερε πιά πολύ ἀπ' ὅσο συνήθως τήν ἔπαιρνε στήν ἀγκαλιά του, καί ἡ μικρή, μέσα στή ζεστασιά τῆς ἀδελφικῆς ἐπαφῆς, παραδινόταν συχνά στόν ὕπνο, ἐνῶ αὐτός δέν τό κατόρθωνε. Κι αὐτό γιατί τούς δύο τελευταίους μῆνες τῶν δοκιμασιῶν του κοιμόταν πολύ ὅλη τή μέρα ἢ μᾶλλον ἔπεφτε σέ ξαφνική νάρκη· κακός ὕπνος πού τάραζαν ὄνειρα πληθωρικά· ξυπνοῦσε ἀδιάκοπα καί ξανακοιμόταν ἀδιάκοπα, καθῶς ὁ πόνος καί ἡ ἀγωνία διέκοπταν βίαια τόν ὕπνο του ἐνῶ ἡ ἐξάντληση βρίσκοντάς τον χωρίς ἀντίσταση τοῦ τόν ξανάφερνε. Ποιός ἄνθρωπος νευρικός δέν ξέρει αὐτόν τόν ὕπνο τοῦ σκύλου, πού λέει κι ἡ ἀγγλική γλώσσα στήν ἐλλειπτική της δραστικότητα; Διότι οἱ ἠθικές ὀδύνες ἔχουν ἐπιπτώσεις ἀνάλογες μέ ἐκεῖνες τῶν φυσικῶν, ὅπως εἶναι ἡ πείνα. Ἄκοῦμε τόν ἑαυτό μας νά γρυλλίζει· καμιά φορά ξυπνᾶμε ἀπό τήν ἴδια μας τή φωνή· τό στομάχι σκάβεται ὀλοένα πιά πολύ καί σφίγγεται σά σφουγγάρι πού πιέζει ἕνα ρωμαλέο χέρι· τό διάφραγμα στενεύει καί σηκώνεται· ἡ ἀναπνοή κόβεται καί ἡ ἀγωνία ὅσο πάει καί μεγαλώνει, ὥσπου, βρίσκοντας τό φάρμακό της μέσα στήν ἴδια τήν ἔνταση τῆς ὀδύνης, ἡ ἀνθρώπινη φύση ξεσπᾶ σέ μιά διαπεραστική κραυγή, σ' ἕνα ἀνασκίρτημα ὅλου τοῦ σώματος πού φέρνει ἐπιτέλους μιά βίαιη ἀπολύτρωση.

Στό μεταξύ ὁ κύριος τοῦ σπιτιοῦ κατέφτανε καμιά φορά ξαφνικά καί μάλιστα πολύ νωρίς τό πρωί· ἄλλοτε δέν ἐρχόταν καθόλου. Ζοῦσε σ' ἕνα διαρκή φόβο τῶν δικαστικῶν κλητήρων, καί τελειοποιώντας τήν τακτική τοῦ Κρόμουελ, κοιμόταν κάθε νύχτα σέ ἄλλη συνοικία· ἐξέταζε ἀπό μιά θυρίδα τά πρόσωπα ὄσων χτυποῦσαν τήν πόρτα καί προγευμάτιζε μόνος μέ τσάι κι ἕνα ψωμάκι ἢ λίγα μπισκότα ἀγορασμένα στό δρόμο, χωρίς ποτέ νά προσκαλεῖ κανέναν. Στή διάρκεια τοῦ θαυμαστά λιτοῦ αὐτοῦ προγεύματος, ὁ νεαρός ἔβρισκε πονηρά κάποιο πρόσχημα γιά νά παραμένει στό δωμάτιο καί νά πιάνει συζήτηση· ὕστερα μέ τό πιά ἀδιάφορο ὕφος πού μπορούσε νά προσποιηθεῖ, τσιμποῦσε τά τελευταῖα ὑπολείμματα ψωμιοῦ πού σέρνονταν πάνω στό τραπέζι· μά ὑπῆρχαν φορές πού κανένα παρόμοιο λείψανο δέν περίσσευε γι' αὐτόν· ὅλα εἶχαν καταβροχθιστεῖ. "Όσο γιά τό κοριτσάκι δέν

ήταν ποτέ δεκτό στο γραφείο του ανθρώπου εκείνου (αν μπορεί να χαρακτηριστεί έτσι μια αποθήκη με χαρτομάνι και παλιούς τίτλους). Στίς έξι ώρα, τό μυστηριώδες πρόσωπο ξεπόρτιζε κι έκλεινε τό δωμάτιό του. Τό πρωί μόλις έμπαινε, ή μικρούλα κατέβαινε κι άφοσιωνόταν στην ύπηρεσία του. "Όταν άρχιζε γι' αυτόν ή ώρα τής δουλειάς και τών υποθέσεων, ό νεαρός σουρτουκής έβγαινε και πήγαινε για σεργιάνι ή για νά κάτσει σε κανένα πάρκο ή άλλο μέρος. Τό βράδυ επέστρεφε στο θλιβερό του κατάλυμα και στον ήχο του ρόπτρου ή μικρούλα έτρεχε μέ τό τρεμουλιάρικο βήμα της νά του άνοίξει.

Στά κατοπινά πιό ώριμα χρόνια του, κάποια μέρα, 15 Αυγούστου, μέρα τών γενεθλιών του, ό συγγραφέας θέλησε νά ρίξει ένα βλέμμα στο άσυλο εκείνο τής παλαιάς του άθλιότητας. Στη φωτοχυσία ενός ωραίου σαλονιού, είδε ανθρώπους πού έπαιρναν τσάι και φαίνονταν πανευτυχείς: θαυμαστή αντίθεση μέ τή σκοτεινάγρα, τό κρύο, τή σιωπή και τήν κατάθλιψη πριν από δεκαοχτώ χρόνια, όταν τό ίδιο αυτό σπίτι στέγαζε ένα πειναλέο λόγιο κι ένα έγκαταλειμμένο κοριτσάκι. 'Αργότερα έκανε μερικές προσπάθειες για νά βρει τά ίχνη τής παιδούλας. Μπόρεσε νά επιζηήσει; 'Απόκτησε παιδιά; Καμιά είδηση. Τήν άγαπούσε σάν συμμέτοχο στην άθλιότητά του γιατί δέν ήταν ούτε όμορφη, ούτε ευχάριστη, ούτε καν έξυπνη. Κανένα άλλο θέλγητρο από ένα ανθρώπινο πρόσωπο. 'Η άπλή ανθρώπινη φύση στην πιό φτωχή της έκφραση. 'Αλλά, όπως είπε, νομίζω, ό Ροβεσπιέρος, στο γνωστό του ύφος από πυρωμένο πάγο, καμινευμένο και καταψυγμένο σάν τήν άφαίρεση: «'Ο άνθρωπος δέν βλέπει ποτέ τον άνθρωπο δίχως ευχαρίστηση!»

'Αλλά ποιός ήταν και τί έκανε αυτός ό άνθρωπος, ό ένοικιαστής του κτιρίου μέ τίς τόσο μυστηριώδεις συνήθειες; 'Ηταν ένας απ' αυτούς τούς ανθρώπους μέ ποικίλες υποθέσεις, πού υπάρχουν σε όλες τίς μεγάλες πόλεις, τούς ανακατεμένους σε όλες τίς περίπλοκες δικαστικές έριδες, πού χρησιμοποιούν πονηρά τό νόμο κι έχουν αφήσει κατά μέρος τή συνείδησή τους για λίγο, περιμένοντας πιό ευνοϊκές περιστάσεις για νά χρησιμοποιήσουν και πάλι τό πολυτελές αυτό είδος. 'Ο συγγραφέας μās

λέει πώς ἂν ἤθελε θά μπορούσε νά μᾶς διασκεδάσει πολύ εἰς βάρος τοῦ δυστυχημένου ἐκείνου καί νά μᾶς διηγηθεῖ παράδοξες σκηνές κι ἀνεκτίμητα ἐπεισόδια· θέλησε ὅμως νά τά ξεχάσει ὅλα καί νά μή θυμᾶται παρά ἕνα πράγμα μόνο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ἀξιοπεριφρόνητος ἀπό ἄλλες ἀπόψεις, ὑπῆρξε πάντα ἐξυπηρετικός ἀπέναντί του, ἀκόμα καί γενναιόδωρος, ὅσο τουλάχιστον τό ἐπέτρεπαν οἱ δυνάμεις του. Ἐκτός ἀπ' τό ἄδυτο μέ τό χαρτομάνι, ὅλα τά δωμάτια ἦταν στή διάθεση τῶν δύο παιδιῶν· ἔτσι κάθε βράδυ εἶχανε στή διάθεσή τους μεγάλη ἐπιλογή καταλυμάτων καί μπορούσαν νά στήνουν τή σκηνή τους γιά τή νύχτα σ' ὅποιο σημεῖο τούς ἄρεσε.

Ἄλλά ὁ νεαρός μας εἶχε καί μίαν ἄλλη φίλη γιά τήν ὁποία εἶναι καιρός νά μιλήσουμε. Γιά νά διηγηθῶ τό ἐπεισόδιο αὐτό ὅπως τοῦ ἀξίζει, θά ἤθελα νά κλέψω — πῶς νά τό πῶ — ἕνα φτερό ἀπό φτερούγα ἀγγέλου, τόσο ἡ εἰκόνα αὐτή μοῦ φαίνεται ἀγνή, γεμάτη εἰλικρίνεια, θέλγητρο κι εὐσπλαχνία. « Ἀπό τήν πρώτη μου νεότητα, λέει ὁ συγγραφέας, τό ἄχα τιμή μου νά συζητάω ἐλεύθερα, *more socratico*, μέ ὅλα τά ἀνθρώπινα πλάσματα, ἄντρες γυναῖκες καί παιδιά, πού ἔριχνε ἡ τύχη στό δρόμο μου. Εἶναι μία συνήθεια πού βοηθαίει στή γνώση τῆς ἀνθρώπινης φύσης, τά καλά αἰσθήματα καί τήν εἰλικρίνεια τῶν τρόπων, πού ἀρμόζει σέ ὅποιον θέλει νά λέγεται φιλόσοφος. Γιατί ὁ φιλόσοφος δέν πρέπει νά βλέπει μέ τά μάτια τοῦ ρηχοῦ καί περιορισμένου πλάσματος πού αὐτοαποκαλεῖται *ἄνθρωπος τοῦ κόσμου* καί εἶναι γεμάτος στενές καί ἐγωιστικές προλήψεις, ἀλλά πρέπει νά θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ὄν ἀληθινά *πανανθρώπινο*, σέ ἴση κοινωνία καί σχέση μέ τούς ὑψηλούς καί τούς ταπεινούς, τούς μορφωμένους καί τούς ἀμόρφωτους, τούς ἔνοχους καί τούς ἀθώους». Ἀργότερα μέσα στίς ἀπολαύσεις πού τοῦ χαρίζει τό γενναιόδωρο ὄπιο, θά δοῦμε νά ἀναπαράγεται πάλι τό ἴδιο πνεῦμα παγκόσμιας ἐλεημοσύνης καί ἀδελφότητος, ἀλλά ἐνεργοποιημένο καί αὐξημένο ἀπό τό δαιμόνιο τῆς μέθης. Στούς δρόμους τοῦ Λονδίνου λοιπόν, ἀκόμα περισσότερο παρά στήν Οὐαλλία, ὁ χειραφετημένος σπουδαστής μας εἶχε γίνει ἕνα εἶδος περιπατητικοῦ, ἕνας φιλόσοφος τοῦ δρόμου πού διαλογιζόταν συνεχῶς μέσα στή δίνη

της μεγάλης πόλης. Τό επεισόδιο πού θά διηγηθεῖ ἴσως φανεῖ λίγο ἀσυνήθιστο γιά ἀγγλικό βιβλίο, διότι γνωρίζουμε ὅτι ἡ βρετανική λογοτεχνία ἐξωθεῖ τή σεμνότητα μέχρι τή σεμνοτυφία· ἀλλά τό βέβαιο εἶναι ὅτι τό ἴδιο θέμα, μόλις τό θίξει ἡ γαλλική πένα, γρήγορα γίνεται *σόκιν*, ἐνῶ ἐδῶ δέν ἔχει παρά μόνο θέλγητρο κι εὐπρέπεια. Γιά νά τό ποῦμε καθαρά μέ δύο λόγια, ὁ σουρτούκης μας συνδέθηκε μέ πλατωνική φιλία μέ μία *περιπατητική* τοῦ ἔρωτα. Ἡ Ἄννα δέν εἶναι μιά ἀπ' αὐτές τίς τολμηρές, ἐκτυφλωτικές καλλονές πού τά δαιμονικά τους γυαλιστερά μάτια διαπερνοῦν τήν ὁμίχλη καί πού ἔχουν τήν ἀδιαντροπιά τους γιά φωτοστέφανο. Ἡ Ἄννα εἶναι πλάσμα πολύ ἀπλό, πολύ συνηθισμένο, ἀπογυμνωμένο κι ἐγκαταλειμμένο ὅπως τόσα ἄλλα, πλάσμα πού ἡ προδοσία ἔριξε πολύ χαμηλά. Μιά εἶχε πάνω της αὐτό τό ἀνείπωτο θέλγητρο, αὐτό τό θέλγητρο τῆς ἀδυναμίας καί τῆς καλοσύνης, μέ τό ὅποιο ἤξερε ὁ Γκαίτε νά προικίζει ὅλα τά θηλυκά ὄντα τοῦ μυαλοῦ του, καί πού ἔκανε τή μικρή Μαργαρίτα μέ τά κόκκινα χέρια, πλάσμα ἀθάνατο. Πόσες φορές στίς μονότονες περιπλανήσεις τους στήν ἀτέλειωτη Ὁξφορντ-στρήτ, μέσα στή μυρμηγκιά τῆς μεγάλης πόλης πού ἔσφυζε ἀπό ἐνεργητικότητα, ὁ πειναλέος σπουδαστής δέν ἐξόρκισε τή δυστυχισμένη φίλη του νά ζητήσῃ τή βοήθεια τοῦ δικαστηρίου ἐναντίον τοῦ παλιάνθρωπου ἐκείνου πού τήν εἶχε ἀπογυμνώσει, καί πόσες φορές δέν εἶχε προσφεθεῖ νά τήν στηρίξῃ μέ τή μαρτυρία καί τήν εὐγλωττία του! Ἡ Ἄννα ἦταν ἀκόμα πιό νέα ἀπό τόν ἴδιο, μόλις δεκαεξί ἐτῶν. Πόσες φορές δέν τόν εἶχε προστατέψῃ ἀπό τοὺς ἀξιοματικούς τῆς ἀστυνομίας πού ἤθελαν νά τόν διώξουν ἀπό τίς ἐξώπορτες ὅπου προστατευόταν. Μιά φορά ἔκανε κάτι παραπάνω ἢ φτωχή ἐγκαταλειμμένη ὑπαρξη: εἶχαν καθίσει, ἐκείνη κι ὁ φίλος της, στήν πλατεία τοῦ Σόχο, στά σκαλοπάτια ἑνός σπιτιοῦ πού ἀπό τότε, κάθε φορά πού τό προσπερνᾶ, ὅπως ὁμολογεῖ, δέν μπορεῖ νά μή νιώσῃ ἕνα σφίξιμο στήν καρδιά ἀπό τή σουβλιά τῆς ἀνάμνησης καί νά μήν ἀποτίσει μέσα του φόρο τιμῆς στή μνήμη τῆς ἀξιολύπητης καί γενναιοψυχῆς κοπέλας. Τή μέρα ἐκείνη εἶχε αἰσθανθεῖ πιό ἀδύνατος ἀκόμα καί πιό ἄρρωστος ἀπ' ὅ,τι συνήθως· μόλις ὅμως κάθισε, τοῦ

φάνηκε ὅτι τό κακό χειροτέρευε. Εἶχε ἀκουμπήσει τό κεφάλι στόν ἀδελφικό — μέσα στή δυστυχία — κόρφο τοῦ κοριτσιοῦ, ὅταν ξαφνικά ξέφυγε ἀπό τήν ἀγκαλιά της κι ἔπεσε ἀνάσκελα στά σκαλοπάτια τῆς πόρτας. Χωρίς ἕνα δραστικό διεγερτικό θά πέθαινε ἢ τουλάχιστο θά ἔπεφτε γιά πάντα σέ μιά κατάσταση ἀθεράπευτης ἀδυναμίας. Καί τότε, τήν κρίσιμη ἐκείνη στιγμή τῆς ζωῆς του, τό ἄμοιρο πλάσμα τοῦ ἔτεινε ἕνα χέρι σωτηρίας, τό πλάσμα αὐτό πού δέν εἶχε γνωρίσει ἀπό τόν κόσμο παρά τήν προσβολή καί τήν ἀδικία. Ἔβγαλε μιά κραυγή τρόμου καί χωρίς νά χάσει δευτερόλεπτο ἔτρεξε στήν Ὁξφορντ-στρήτ, ἀπ' ὅπου γύρισε σχεδόν ἀμέσως μ' ἕνα ποτήρι πορτό ἐνισχυμένο μέ μπαχαρικά· ἡ ἀναζωογονητική του ἐνέργεια ὑπῆρξε θαυμαστή γιά ἕνα στομάχι ἄδειο πού δέν θά μπορούσε ἐξάλλου νά ἀνεχθεῖ καμιά στέρεη τροφή. «Ἔω νεαρή μου εὐεργέτιδα! Πόσες φορές, στά χρόνια πού ἤρθαν, σέ τόπους μοναχικούς πού βρέθηκα, γεμάτος ἀπ' τή σκέψη σου, μέ λύπη στήν καρδιά καί τέλεια ἀγάπη, πόσες φορές δέν εὐχήθηκα νά εἶχε καί ἡ εὐλογία μιᾶς καρδιάς πού συνθλίβει ἡ εὐγνωμοσύνη τό ἴδιο ὑπερφυσικό προνόμιο, τήν ἴδια ὑπερφυσική δύναμη πού οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδαν στήν πατρική κατάρτα: νά ἐπιμένει στό σκοπό της ὥσπου νά ἐκπληρωθεῖ μέ μοιραία ἀναγκαιότητα! — καί νά μπορούσε ἡ εὐγνωμοσύνη μου νά λάβει κι αὐτή ἀπ' τόν οὐρανό τήν ἱκανότητα νά σέ καταδιώξει, νά σέ ταράξει, νά σέ παγιδέψει, νά σέ αἰφνιδιάσει καί νά σέ συλλάβει μέσα στόν πυκνό ζόφο ἑνός λονδρέζικου καταγώγιου ἢ ἀκόμα, ἂν ἦταν δυνατό, μέσα στό ζόφο τοῦ τάφου, γιά νά σέ ξυπνήσει μ' ἕνα αὐθεντικό μήνυμα εἰρήνης καί συγνώμης καί τελικῆς συμφιλίωσης!»

Γιά νά αἰσθάνεται κανεῖς ἔτσι, θά πρέπει νά ἔχει ὑποφέρει πολύ, θά πρέπει νά ἔχει μιά ἀπό τίς καρδιές ἐκεῖνες πού ἡ δυστυχία ἀνοίγει καί μαλακώνει, ἀντίθετα ἀπό ἄλλες πού κλείνει καί σκληραίνει. Ὁ Βεδουίνος τοῦ πολιτισμοῦ ἀνακαλύπτει μέσα στή Σαχάρα τῶν μεγάλων πόλεων πολλές αἰτίες γιά συμπόνια πού ἀγνοεῖ ὁ ἄνθρωπος τοῦ ὁποῦ ἡ εὐαισθησία περιορίζεται στό σπιτικό καί τήν οἰκογένεια. Μέσα στό *βάραθρο*⁵¹ τῶν πρωτευουσῶν, ὅπως στήν ἔρημο, ὑπάρχει κάτι πού δυναμώνει καί

διαπλάθει τήν ἀνθρώπινη καρδιά, τή δυναμώνει μέ ἄλλο τρόπο, ὅταν δέν τήν διαφθείρει καί δέν τήν ἐξαδυνατίζει ὡς τήν τέλεια κατάπτωση καί τήν αὐτοκτονία.

Μιά μέρα, λίγο καιρό μετά τό περιστατικό, συνάντησε στήν "Αλμπερμαλ-στρήτ" ἕνα παλιό φίλο τοῦ πατέρα του ὁ ὁποῖος τόν ἀναγνώρισε ἀπό τό οἰκογενειακό του ὕφος· ἀπάντησε σ' ὅλες τίς ἐρωτήσεις του μέ εἰλικρίνεια χωρίς νά τοῦ κρύψει τίποτα, ἀπαιτώντας μόνο νά τοῦ δώσει τό λόγο του ὅτι δέν θά τόν παραδώσει στούς κηδεμόνες του. Τέλος τοῦ ἔδωσε ὡς διεύθυνσή του τό σπίτι τοῦ σπιτονοικοκύρη του, τοῦ παράδοξου ἐκείνου δικηγόρου. Τήν ἐπομένη, λάβαινε μέσα σέ ἐπιστολή, πού ὁ δικηγόρος τοῦ παρέδωσε μέ κάθε ἐντιμότητα, ἕνα χαρτονόμισμα τῶν δέκα λιρῶν.

Ὁ ἀναγνώστης θά ἐκπλαγεῖ πού ὁ νεαρός δέν ζήτησε ἀπό τήν ἀρχή ἕνα φάρμακο γιά τήν ἀθλιότητά του, εἴτε κάνοντας μιά κανονική ἐργασία εἴτε γυρεύοντας βοήθεια ἀπό τούς παλιούς οἰκογενειακοὺς φίλους. "Ὅσον ἀφορᾷ τό τελευταῖο αὐτό μέσο, ὁ κίνδυνος νά τό χρησιμοποιήσει ἦταν προφανής. Ὑπῆρχε φόβος νά εἰδοποιηθοῦν οἱ κηδεμόνες, καί ὁ νόμος τούς ἔδινε κάθε δικαίωμα νά ἐπαναφέρουν μέ τή βία τό νεαρό στό σχολεῖο ἀπ' ὅπου εἶχε δραπετεύσει. "Ἐτσι μιά δύναμη πού συναντᾶμε συχνά στούς πῖο θηλυκοὺς καί πῖο εὐαίσθητους χαρακτήρες, τοῦ ἔδινε τό θάρρος νά ἀνέχεται ὅλες τίς στερήσεις καί τούς κινδύνους γιά νά μή διακινδυνεύσει ἕνα τόσο ταπεινωτικό ἐνδεχόμενο. Ἐξάλλου πού νά τούς βρεῖ τούς φίλους τοῦ πατέρα του, πού εἶχε πεθάνει πρὶν ἀπό δέκα χρόνια, φίλους πού ξεχνοῦσε ὡς καί τά ὀνόματά τους, τῶν περισσότερων τουλάχιστον. "Ὅσο γιά ἐργασία, εἶναι βέβαιο ὅτι θά μπορούσε νά εἶχε βρεῖ μέ σχετικά καλή ἀμοιβή ὡς διορθωτής ἐλληνικῶν τυπογραφικῶν δοκιμῶν· αἰσθανόταν μάλιστα πολύ ἱκανός νά ἐκπληρώσει παρόμοια καθήκοντα κατά τρόπο ὑποδειγματικό· μά πάλι ποιόν νά βρεῖ γιά νά τόν συστήσει σ' ἕναν εὐπόληπτο ἐκδοτικό οἶκο; Τέλος παραδέχεται ὅτι δέν τοῦ πέρασε ποτέ ἀπ' τό νοῦ ὅτι ἡ φιλολογική ἐργασία μπορούσε νά εἶναι πηγὴ κερδῶν. Ποτέ δέν εἶχε σκεφεῖ ἄλλο τρόπο γιά νά βγεῖ ἀπό τήν ἀξιοθρήνητη κατάστασή του, ἀπό τό

νά δανειστεί χρήματα μέ τήν προοπτική τῆς περιουσίας πού εἶχε δικαίωμα νά περιμένει. Τέλος κατόρθωσε νά κάνει τή γνωριμία μερικῶν Ἑβραίων, πού ὁ ἐν λόγῳ δικηγόρος εἶχε πελάτες στίς σκοτεινές ὑποθέσεις τους. Τό νά τούς ἀποδείξει ὅτι οἱ προσδοκίες του ἦταν πραγματικές, δέν παρουσίαζε δυσκολία, ἐφόσον οἱ ἰσχυρισμοί του μποροῦσαν νά ἐπαληθευτοῦν στό Ντόκτορς Κόμμον.⁵² Μά ἔμενε νά λυθεῖ ἓνα πρόβλημα ἐντελῶς ἀπρόοπτο γι' αὐτόν, τό πρόβλημα τῆς προσωπικῆς του ταυτότητας. Τοῦς ἔδειξε τότε ὀρισμένα γράμματα πού νεαροί φίλοι, ἀνάμεσα σ' ἄλλους ὁ κόμης τοῦ ("Ἀλταμοντ) καί, σπουδαιότερο, ὁ πατέρας του μαρκήσιος τοῦ (Σλάιγκο)⁵³ τοῦ εἶχαν στείλει ὅσο ἔμενε στήν Οὐαλλία, γράμματα πού εἶχε πάντα στήν τσέπη. Οἱ Ἑβραῖοι συγκατατέθηκαν ἐπιτέλους νά τοῦ ὑποσχεθοῦν διακόσιες ἢ τριακόσιες λίρες μέ τόν ὄρο ὅτι ὁ νεαρός κόμης τοῦ ("Ἀλταμοντ) — πού, ἐν παρόδῳ, δέν ἦταν πιά μέγας ἀπ' τόν ἴδιο — θά δεχόταν νά ἐγγυηθεῖ τήν ἐξόφλησή τους τήν ἐποχή τῆς ἐνηλικίωσής τους. Μαντεύουμε ὅτι σκοπός τοῦ δανειστή δέν ἦταν μόνο νά πραγματοποιήσει ἓνα ὁποιοδήποτε κέρδος ἀπό τήν ὑπόθεση, πολύ μικρή ἐξάλλου γι' αὐτόν, ἀλλά νά συνάψει σχέσεις μέ τό νεαρό κόμη, πού γνώριζε καλά τήν μελλοντική τεράστια περιουσία του. Γιά τό λόγο αὐτό, μόλις ἔλαβε τίς δέκα λίρες του, ὁ σουρτούκης μας ἐτοιμάστηκε νά πάει στό Ἦτον. Τρεῖς σχεδόν λίρες πῆρε ὁ μέλλον δανειστής γιά ἔξοδα συντάξεως τοῦ συμβολαίου· ἓνα μικρό ποσό δόθηκε ἐπίσης στό δικηγόρο ὡς ἀποζημίωση γιά τή χωρίς ἐπιπλα φιλοξενία του· δεκαπέντε σελίνια διέθεσε γιά εὐπρεπισμό τῶν ρούχων του (ποιόν εὐπρεπισμό!); τέλος ἡ φτωχή ἢ Ἄννα εἶχε κι αὐτή μερίδιο ἀπό τήν τύχη πού τοῦ ἔλαχε. — "Ἐνα σκοτεινό χειμωνιάτικο ἀπόβραδο πηγαίνει στό Πικαντίλλυ, συντροφιά μέ τή φτωγή κοπέλα, ἔχοντας σκοπό νά κατέβει στό Σάλτχιλλ μέ τήν ταχυδρομική ἄμαξα τοῦ Μπρίστολ. Ἐπειδή ἔχουν μπροστά τους καιρό, μπαίνουν στό Γκόλντεν-σκουέαρ καί κάθονται στή γωνιά τῆς Σέρραρντ-στρήτ γιά νά ἀποφύγουν τήν ὄχλοβοή καί τά φῶτα τοῦ Πικαντίλλυ. Τῆς εἶχε ὑποσχεθεῖ νά μὴν τήν ξεχάσει καί νά τήν βοηθήσει μόλις θά εἶχε τή δύναμη νά τό κάνει. Στήν

πραγματικότητα ήταν γι' αυτόν καθήκον, και μάλιστα καθήκον επιτακτικό, και τή στιγμή εκείνη αισθανόταν τήν τρυφερότητα του γιά τήν αδελφή αυτή τής τύχης νά πολλαπλασιάζεται από τή συμπόνια πού τοῦ ἐνέπνεε ἡ ἔσχατη ἀδυναμία τῆς. Παρ' ὅλα τά χτυπήματα πού εἶχε ὑποστεί ἡ ὑγεία του, αὐτός ἦταν σχετικά χαρούμενος και μάλιστα γεμάτος προσδοκίες, ἐνῶ ἡ "Αννα ἦταν θανάσιμα μελαγχολική. Τή στιγμή τοῦ ἀποχωρισμοῦ πέρασε τά χέρια τῆς γύρω ἀπ' τό λαιμό του και βάλθηκε νά κλαίει χωρίς νά βγάζει λέξη. "Ἐλπίζε νά ἐπιστρέψει σέ μιὰ ἐβδομάδα τό ἀργότερο και συμφωνήθηκε μεταξύ τους ὅτι ἀπό τό πέμπτο κιόλας βράδυ και κάθε βράδυ ἀπό κεῖ και πέρα θά ἐρχόταν νά τόν περιμένει στίς ἔξι κοντά στό τέρμα τῆς Γκρέητ-Τίτσηλντ-στρήτ, τό συνηθισμένο λιμάνι τῶν συναντήσεών τους και τόπος ἀνάπαυσης γι' αὐτούς, μέσα στή μεγάλη Μεσόγειο τῆς "Οξφορντ-στρήτ. "Ἐτσι νόμιζε ὅτι εἶχε πάρει ὅλα τά ἀπαραίτητα μέτρα γιά νά τήν ξαναβρεῖ· ὅμως εἶχε ξεχάσει ἕνα: ἡ "Αννα δέν τοῦ εἶχε ποτέ πει τό οἰκογενειακό τῆς ὄνομα ἢ, ἂν τοῦ τό εἶχε πει, τό εἶχε ξεχάσει ὡς κάτι χωρίς σημασία. Οἱ ἐλευθερίων ἠθῶν γυναῖκες μέ ἀνώτερες ἀξιώσεις, φανατικές ἀναγνώστριες μυθιστορημάτων, εὐχαρίστως αὐτοαποκαλοῦνται *μὲς Ντάγκλας*, *μὲς Μόνταγκιου* κ.ἄ., ἀλλά οἱ πιό ταπεινές ἀπό τίς δυστυχημένες αὐτές κοπέλες εἶναι γνωστές μόνο μέ τά βαπτιστικά τους, Μαίρη Τζέην Φραγκίστη κ.ἄ. Ἐξάλλου ἕνα δυνατό συνάχι και βραχνάδα ταλαιπωροῦσαν τή μέρα ἐκείνη τήν "Αννα, κι ὅπως ἦταν ἀπασχολημένος τήν ὑπέριστα ἐκείνη στιγμή στό νά τήν ἀνακουφίσει μέ λόγια παρηγορητικά και νά τήν συμβουλέψει νά προσέξει τό συνάχι τῆς, ξεχάσε ἐντελῶς νά τή ρωτήσῃ τό ἐπίθετό τῆς, πού ἦταν και τό ἀσφαλέστερο μέσο γιά νά ξαναβρεῖ τά ἴχνη τῆς σέ περίπτωση πού κάποιος ἀπό τούς δύο δέν ἐρχόταν στή συνάντηση ἢ οἱ σχέσεις τους διακόπτονταν γιά καιρό.

Περικόπτω δραστικά τίς λεπτομέρειες τοῦ ταξιδιοῦ· τό ἐνδιαφέρον του εἶναι ἡ τρυφερότητα και γενναιοψυχία ἐνός χοντροκάπελα, πού πάνω στό στήθος και μέσ' στήν ἀγκαλιά του ἀποκοιμήθηκε ὁ ἥρωάς μας, ὅπως πάνω στόν κόρφο παραμάνας, ναρκωμένος ἀπό τήν ἐξάντληση και τό κούνημα τοῦ ὀχήματος.

Τό άλλο του ενδιαφέρον είναι ένας μακρὺς ὕπνος στό ὑπαιθρο ἀνάμεσα στό Σλάου καί τό Ἴητον· κι αὐτό γιατί χρειάστηκε νά γυρίσει πίσω, ὅταν ἀνακάλυψε ξυπνώντας ἀπότομα μέσα στήν ἀγκαλιά τοῦ διπλανοῦ του, ὅτι χωρίς νά τό καταλάβει εἶχανε περάσει τό Σάλτχιλλ κάπου ἕξι ἢ ἑπτὰ μίλια. Φτάνοντας στό τέρμα τοῦ ταξιδιοῦ, μαθαίνει ὅτι ὁ νεαρός λόρδος ἔχει φύγει ἀπό τό Ἴητον.

Στήν ἀπελπισία του, ζητάει νά προγευματίσει μέ τόν λόρδο Ντ(έσαρτ),⁵⁴ ἄλλο παλαιό του φίλο, μέ τόν ὁποῖο ὥστόσο ὁ δεσμός ἦταν πολύ λιγότερο στενός. Ἦταν τό πρῶτο καλό τραπέζι στό ὁποῖο τοῦ δόθηκε ἡ ἄδεια νά καθίσει ἀπό μῆνες, κι ὥστόσο δέν μπόρεσε τίποτα νά ἀγγίξει. Ἦδη ὅταν ἦταν στό Λονδίνο, τή μέρα πού εἶχε λάβει τό χαρτονόμισμα τῶν δέκα λιρῶν εἶχε ἀγοράσει δυό φραντζολάκια ἀπό ἕνα φούρνο πού πρὶν ἀπό δύο μῆνες ἢ ἕξι ἐβδομάδες τόν ἔτρωγε μέ τά μάτια μέ τέτοια σφοδρή ἐπιθυμία ὥστε ἡ ἀνάμνησή της τοῦ ἦταν σχεδόν ταπεινωτική. Ἄλλά τό τόσο περιπόθητο ψωμί τοῦ ἔφερε τότε ἀδιαθεσία, καί γιά ἐβδομάδες ἀργότερα τοῦ ἦταν ἀδύνατο νά ἀγγίξει ἕνα ὀποιοδήποτε πιάτο χωρίς κίνδυνο. Μέσα στήν ἴδια τήν καρδιά τῆς πολυτέλειας καί τῆς ἄνεσης, ἡ ὄρεξή του εἶχε ἐξαφανιστεῖ. Ἀφοῦ ἐξήγησε στό λόρδο Ντ(έσαρτ) τήν ἀξιοθρήνητη κατάσταση τοῦ στομαχοῦ του, ὁ τελευταῖος παράγγειλε κρασί, πράγμα πού ὑπῆρξε μεγάλη χαρά. Ὅσον ἀφορᾷ τό πραγματικό ἀντικείμενο τοῦ ταξιδιοῦ, τήν ἐξυπηρέτηση πού εἶχε τήν πρόθεση νά ζητήσῃ ἀπό τόν κόμητα (Ἄλταμοντ), καί λόγω ἀπουσίας του ζητοῦσε τώρα ἀπό τό λόρδο Ντ(έσαρτ) δέν μπόρεσε νά τό ἐξασφαλίσῃ πλήρως. Συγκεκριμένα ὁ λόρδος Ντ(έσαρτ) μή θέλοντας νά τόν πληγῶσῃ μέ μιᾶ ὀλοκληρωτική ἄρνηση, συγκατανεύει νά δώσῃ τήν ἐγγύησή του ἀλλά βάζοντας ὀρισμένες προθεσμίες καί ὀρισμένους ὅρους. Ἐνθαρρυσμένος ἀπό τή μισή αὐτή ἐπιτυχία ἐπιστρέφει στό Λονδίνο, ὕστερα ἀπό τριήμερη ἀπουσία καί ξαναβρίσκει τούς Ἑβραίους φίλους του. Δυστυχῶς οἱ δανειστὲς ἀρνοῦνται νά δεχτοῦν τούς ὅρους τοῦ λόρδου Ντ(έσαρτ) καί ἡ ἀνατριχιαστική ἐκείνη ζωή του θά ξανάρχιζε ἴσως, μέ μεγαλύτερους κινδύνους αὐτή τή φορά, ἂν στήν ἀρχή

τῆς νέας αὐτῆς κρίσης, ἀπό μιὰ σύμπτωση πού δέν μᾶς ἐξηγεῖ, δέν τοῦ προσφερόταν μιὰ εὐκαιρία ἀπό μέρους τῶν κηδεμόνων του καί ἄν μιὰ πλήρης συμφιλίωση δέν ἄλλαζε τή ζωή του. Φεύγει ἀπό τό Λονδίνο βιαστικά καί ὕστερα ἀπό λίγο διάστημα μπαίνει στό πανεπιστήμιο. Μόνο ὕστερα ἀπό πολλούς μήνες μπόρεσε νά ξαναδεῖ τό θέατρο ἐκεῖνο τῶν νεανικῶν του δοκιμασιῶν.

Ἄλλά τί ἀπέγινε ἡ δύστυχη Ἄννα; Τήν ἀναζητοῦσε κάθε βράδυ· κάθε βράδυ τήν περίμενε στή γωνιά τῆς Τίτσοφλντ-στρήτ. Ζήτησε νά πληροφορηθεῖ γι' αὐτήν ἀπό ὄλους πού τυχόν τή γνώριζαν· τίς τελευταῖες ὥρες τῆς παραμονῆς του στό Λονδίνο ἔβαλε σέ ἐνέργεια γιά νά τή βρεῖ ὅλα τά μέσα πού εἶχε στή διάθεσή του. Ἦξερε τό δρόμο πού ἔμενε, ἀλλά ὄχι τό σπίτι· ἐξάλλου θυμόταν ἀμυδρά ὅτι πρὶν χωρίσουν τήν τελευταία φορά εἶχε ὑποχρεωθεῖ νά μετακομίσει ἐξαιτίας τῆς βαναυσότητος τοῦ ξενοδόχου της. Ἀπό τοὺς ἀνθρώπους στοὺς ὁποίους ἀποτεινόταν, ἄλλοι, ἀπ' τή θερμῆ τῶν ἐρωτήσεών του, ἔκριναν ὅτι τά κίνητρα τῆς ἀναζήτησης αὐτῆς ἦταν ἀδιάντροπα κι ἀπαντοῦσαν μέ γέλια· ἄλλοι πάλι νομίζοντας ὅτι κυνηγοῦσε κανένα θηλυκό πού τοῦ ἔχε κλέψει τίποτα ψιλοπράματα, ἦταν φυσικά πολύ λίγο διατεθειμένοι νά γίνουν καταδότες. Τέλος, πρὶν φύγει ἀπό τό Λονδίνο ὀριστικά, ἄφησε τή μελλοντική του διεύθυνση σ' ἓνα πρόσωπο πού γνώριζε τήν Ἄννα ἐξ ὄψεως, ἀλλά δέν ἄκουσε ποτέ πιά νά μιᾶνε γι' αὐτήν. Μέσα στά βᾶσανα τῆς ζωῆς αὐτό ὑπῆρξε ἡ μεγαλύτερη θλίψη γι' αὐτόν. Σημειῶστε ὅτι ὁ ἄνθρωπος πού μιλάει ἔτσι εἶναι ἓνας ἄνθρωπος βαθύς, ἀξιοσύστατος ὄχι μόνο γιά τήν πνευματικότητα τοῦ ἤθους του ἀλλά καί γιά τό ὕψος τῶν γραπτῶν του.

«Ἄν ζοῦσε θά πρέπει ἀσφαλῶς νά ψάχναμε συχνά ὁ ἓνας τόν ἄλλον τήν ἴδια ἀκριβῶς στιγμή στοὺς ἀπέραντους λαβύρινθους τοῦ Λονδίνου· ἴσως μάλιστα σέ ἀπόσταση λίγων βημάτων ὁ ἓνας ἀπ' τόν ἄλλο, ἀπόσταση ἀρκετή σ' ἓνα δρόμο τοῦ Λονδίνου γιά νά δημιουργήσει αἰώνιο χωρισμό. Γιά μερικά χρόνια ἔλπιζα ὅτι ζοῦσε, καί θά πρέπει, στίς διάφορες ἐπισκέψεις μου στό Λονδίνο, νά ἐξέτασα πολλές χιλιάδες γυναικεῖα πρόσωπα μέ τήν προσδο-

κία νά συναντήσω τό δικό της. Μιά στιγμή νά τήν ἔβλεπα, θά τήν ἀναγνώριζα ἀνάμεσα σέ χίλιες γυναῖκες· γιατί, μολονότι δέν ἦταν ὁμορφη, ἡ ἔκφρασή της ἦταν γλυκιά καί εἶχε ἕναν ιδιαίτερα χαριτωμένο τρόπο νά κρατάει τό κεφάλι. Τήν ἔψαχνα, ὅπως εἶπα, μέ ἐλπίδα. Ναί, γιά χρόνια πολλά! "Ὁμως σήμερα θά φοβόμουν νά τή δῶ· καί τό τρομερό ἐκεῖνο συνάχι, πού τόσο μέ ἀνησυχοῦσε ὅταν ἀποχωριζόμασταν, εἶναι σήμερα ἡ παρηγοριά μου. Δέν θέλω πιά νά τήν ξαναδῶ, ἀλλά τήν ὄνειρεύομαι καί ὄχι δίχως εὐχαρίστηση, σάν κάποια πού κεῖται ἀπό καιρό στόν τάφο — τάφο Μαγδαληνῆς θά ἤθελα νά πιστεύω — ἀποδημώντας ἀπό τόν κόσμο αὐτό πρὶν οἱ προσβολές καί ἡ βαρβαρότητα σπιλώσουν καί παραμορφώσουν τή φυσική της ἀφέλεια ἢ πρὶν ἡ βαναυσότητα τῶν παλιανθρώπων συμπληρώσει τήν κατερείπωση ἐκείνης στήν ὁποία κατέφεραν τά πρῶτα πλήγματα.

"Ἐτσι λοιπόν, "Ὁξφορντ-στρήτ, πετρόστηθη ἐσὺ μητριά, πού ἀφουγκράστηκες τούς ἀναστεναγμούς τῶν ὀρφανῶν καί ἤπιες τά δάκρυα τῶν παιδιῶν, ἀπαλλάχτηκα ἐπιτέλους ἀπό σένα! Εἶχε ἔρθει ὁ καιρός πού δέν θά ἤμουν πιά καταδικασμένος νά βηματίζω ὀδυνηρά στά ἀτέλειωτα πεζοδρομιά σου, νά παλεύω μέσα σέ φρικτά ὄνειρα ἢ μέσα στήν ἀγρύπνια τῆς λιμοκτονίας! "Ἡ "Ἄννα κι ἐγὼ ἀφήσαμε πίσω μας πολυάριθμους κληρονόμους στά χνάρια τῶν βημάτων μας· ἄλλα ὀρφανά ἀναστέναζαν, διάδοχοι τῶν συμφορῶν μας· δάκρυα χύθηκαν ἀπό ἄλλα παιδιά· καί σύ, "Ὁξφορντ-στρήτ, ἐπανελάβες ἀπό τότε τήν ἠχώ τῶν βογγητῶν ἀναρίθμητων καρδιῶν. "Ἄλλά γιά μένα ἡ καταιγίδα πού πέρασα χωρὶς νά πεθάνω ἔμοιαζε νά εἶναι ἡ ἐγγύηση μιᾶς μακρόχρονης καλοκαιριᾶς...».

Εἶχε ἐντελῶς χαθεῖ ἡ "Ἄννα; "Ἄχ, ὄχι! Θά τήν ξαναδοῦμε μέσα στοὺς κόσμους τοῦ ὀπίου· παράδοξο μεταμορφωμένο φάντασμα, θά ἀναδυθεῖ ἀργά μέσα ἀπὸ τοὺς καπνοὺς τῆς μνήμης, ὅπως τό δαιμόνιο τῶν *χίλιων καί μιᾶς νύχτας* μέσα ἀπὸ τοὺς ἀτμούς τῆς μπουκάλας. "Ὅσο γιά τόν *ὀπισθάγο*, οἱ ὀδύνες τῆς νεότητος ἔριξαν μέσα του ρίζες βαθιές πού θά γίνουν δέντρα καί τά δέντρα αὐτά θά ρίξουν πάνω σ' ὅλα τά ἀντικείμενα τῆς ζωῆς τό νεκρώσιμο φύλλωμά τους. "Ὁμως τίς καινούριες ὀδύνες, πού

τήν προαίσθησή τους ἔχουμε ἀπό τίς τελευταῖες σελίδες τοῦ βιογραφικοῦ μέρους τοῦ βιβλίου, θά τίς ὑπομείνει μέ θάρρος καί μέ τή σταθερότητα ἑνός ὄριμου πνεύματος καί θά τίς ἀπαλύνει ἡ πύο βαθιά καί πύο τρυφερή συμπάθεια. Οἱ σελίδες αὐτές περιέχουν τήν πύο εὐγενική ἐπίκληση καί τίς πύο τρυφερές εὐχαριστεῖες σέ μιά θαρραλέα σύντροφο, καθισμένη μόνιμα δίπλα στό προσκέφαλο ὅπου ἀναπαύεται τό πνεῦμα του, τό ταραγμένο ἀπό τίς Ἐρινύες. Ὁ Ὀρέστης τοῦ ὀπίου βρῆκε τήν Ἡλέκτρα του, Ἡλέκτρα πύο γιά χρόνια σκούπιζε τούς ἰδρῶτες τῆς ἀγωνίας ἀπό τό μέτωπό του καί δρόσιζε τά χεῖλη του, φρυγμένα ἀπό τόν πυρετό. «Γιατί ὑπῆρξες ἡ Ἡλέκτρα μου, ἀκριβή συντρόφισσα τῶν κατοπινῶν μου χρόνων! Καί δέν θέλησες νά ἐπιτρέψεις σέ μιάν Ἑλληνίδα ἀδελφή νά νικήσει μιάν Ἀγγλίδα σύζυγο οὔτε σέ ψυχική εὐγένεια οὔτε σέ ὑπομονετική στοργή!» Ἄλλοτε, μέσα στίς νεανικές του δυστυχίες, καθώς περιπλανιόταν στήν Ὁξφορντ-στρήτ τίς φεγγαρόλουστες νύχτες, βύθιζε συχνά τά βλέμματά του (βρίσκοντας σ' αὐτό μιά φτωχή παρηγοριά) στούς δρόμους πύο διέσχιζαν τό κέντρο τῆς συνοικίας τοῦ Μαρυλέμπον καί πύο ἔβγαζαν στήν ἐξοχή· καί ταξιδεύοντας νοερά στίς μακριές προοπτικές, μισές στό φῶς καί μισές στή σκιά, ἔλεγε μέσα του: «Αὐτή εἶναι ἡ κατεύθυνση κατά τό Βορρᾶ, ἡ κατεύθυνση κατά τό (Γκράσμηρ⁵⁵) καί ἄν εἶχα φτερά περιστεριοῦ, αὐτή τήν κατεύθυνση θά ἀκολουθοῦσα γιά νά βρῶ τή γαλήνη!»

Ἦταν ἄνθρωπος ὅπως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, τυφλός στίς ἐπιθυμίες του. Γιατί ἦταν ἀκριβῶς ἐκεῖ, στό Βορρᾶ, στό ἴδιο ἐκεῖνο μέρος, στήν ἴδια ἐκεῖνη κοιλάδα, στό ἴδιο ἐκεῖνο περιπόθητο σπίτι πύο τόν περίμεναν οἱ καινούριες του ὀδύνες καί ὀλόκληρος θίασος ἀπαίσιων φαντασμάτων. Ὁμως ἐκεῖ ἔμενε καί ἡ Ἡλέκτρα μέ τή θεραπευτική της καλοσύνη· ἀκόμα καί σήμερα, ὅταν διασχίζει τό ἀπέραντο Λονδίνο, ἕνας μοναχικός συλλογισμένος ἄνθρωπος, μέ σφιγμένη τήν καρδιά ἀπό ἀναρίθμητες θλίψεις πύο γυρεύουν τό βάλαμο τῆς οἰκιακῆς στοργῆς, κοιτάζοντας τούς δρόμους πύο κατευθύνονται ἀπό τήν Ὁξφορντ-στρήτ κατά τό Βορρᾶ καί ἀναλογιζόμενος τήν ἀγαπημένη του Ἡλέκτρα πύο τόν περιμένει στήν ἴδια πάντα κοιλάδα, στό ἴδιο πάντα σπίτι, ἀναφωνεῖ ὅπως

ἄλλοτε παιδί: « ὦ, νά εἶχα φτερά περιστεριοῦ! Αὐτή τήν κατεύ-
θυνση θά ἀκολουθοῦσα γιά νά βρῶ τή γαλήνη!»

Ὁ πρόλογος τέλειωσε καί μπορῶ νά ὑποσχεθῶ στόν ἀναγνώ-
στη, χωρίς φόβο νά ὑπαναχωρήσω, ὅτι ἡ αὐλαία θά ξανασηκωθεῖ
μόνο γιά νά φανεῖ ἡ πιό ἐκπληκτική, ἡ πιό περίπλοκη καί ἡ πιό
λαμπρή ὄπτασία πού δημιούργησε ποτέ πάνω στό χιόνι τοῦ
χαρτιοῦ τό λεπτεπίλεπτο ἐργαλεῖο τοῦ λογοτέχνη.

III

ΟΙ ΗΛΟΝΕΣ ΤΟΥ ΟΠΙΟΥ

Ὅπως εἶπα καί στήν ἀρχή, αὐτό πού ὀδήγησε τό συγγραφέα
τῶν ἀπομνημονευμάτων αὐτῶν στή χρήση, συχνή στήν ἀρχή
καθημερινή ἀργότερα, τοῦ ὀπίου, ἦταν ἡ ἀνάγκη ἀνακούφισης
τῶν πόνων ἑνός ὀργανισμοῦ ἐξασθενημένου ἀπό τίς οἰκτρές
ἐκεῖνες νεανικές περιπέτειες. Ὅτι ἡ ἀκατανίκητη ἐπιθυμία νά
ἀνανεώσει τίς μυστηριώδεις ἡδονές πού ἀνακάλυψε ἀπό τήν
ἀρχή τόν παρότρυνε νά ἐπαναλάβει συχνά τό πείραμα, δέν τό
ἀρνεῖται, τό ὁμολογεῖ μάλιστα μέ ἀθωότητα ψυχῆς· μιά δικαιολο-
γία μόνο ἐπικαλεῖται. Ἀλλά ὅταν πρώτη φορά αὐτός καί τό ὄπιο
ἔκαναν γνωριμία, ἦταν μέσα σέ κοινότατες συνθήκες. Μιά μέρα
πού τόν ἔπιασε πονόδοντος, ἀπέδωσε τό πράγμα στό ὅτι εἶχε
διακόψει μιά ὀρισμένη ὑγιεινή· καί ἐπειδή ἀπό παιδί συνήθιζε νά
βουτάει κάθε μέρα τό κεφάλι μέσα σέ κρύο νερό, εἶχε τήν
ἀπρονοησία νά καταφύγει καί στήν περίπτωση αὐτή στήν ἴδια
μέθοδο. Ὑστερα ξαναπλάγιασε μέ τά μαλλιά του νά τρέχουν
νερό. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἕνας δυνατός ρευματικός πόνος στό
κεφάλι καί τό πρόσωπο πού κράτησε ὄχι λιγότερες ἀπό εἴκοσι
μέρες. Τήν εἰκοστή πρώτη, μιά βροχερή φθινοπωρινή Κυριακή
τοῦ 1804, καθῶς περιπλανιόταν στούς δρόμους τοῦ Λονδίνου γιά
νά ξεχάσει τόν πόνο (ἦταν ἡ πρώτη φορά πού ξανάβλεπε τό
Λονδίνο μετά τήν εἰσαγωγή του στό πανεπιστήμιο) συνάντησε
ἕνα συμφοιτητή του πού τοῦ σύστησε νά πάρει ὄπιο. Μιά ὥρα

ἀφοῦ πῆρε τό βάμα τοῦ ὀπίου, στήν ποσότητα πού τοῦ εἶχε ὀρίσει ὁ φαρμακοποιός, ὁ πόνος ἐξαφανίστηκε ἐντελῶς. "Ὁμως τό ὄφελος αὐτό, πού τοῦ εἶχε φανεῖ τόσο σπουδαῖο ἐδῶ καί λίγη ὥρα, δέν ἦταν τίποτα σέ σχέση μέ τίς καινούριες χαρές πού ξαφνικά τοῦ ἀποκαλύφθηκαν. Τί ἀνύψωση τοῦ πνεύματος! Τί κόσμοι ἐσωτερικοί! "Ἦτανε ἄραγε αὐτό ἡ πανάκεια, τό φάρμακον νηπενθές γιά ὅλα τά ἀνθρώπινα ἄλγη;

«Αὐτό τό μεγάλο μυστικό τῆς εὐτυχίας γιά τό ὁποῖο φιλονικοῦσαν οἱ φιλόσοφοι τόσους αἰῶνες εἶχε τελικά ἀνακαλυφτεῖ! Ἡ εὐτυχία μποροῦσε τώρα νά ἀγοράζεται γιά μιά πέννα καί νά μεταφέρεται στό τσεπάκι τοῦ γιλέκου· ἡ ἔκσταση ἦταν δυνατό νά κλειστεῖ σέ μιά μπουκάλα καί ἡ ψυχική γαλήνη νά ἀποσταλεῖ μέ τήν ταχυδρομική ἄμαξα! Ὁ ἀναγνώστης θά νομίσει ἴσως ὅτι θέλω νά γελάσω, ἀλλά τό ἄχω συνήθεια ἀπό παλιά νά ἀστειεύομαι μέσα στόν πόνο καί μπορῶ νά διαβεβαιώσω ὅτι δέ γελάει πολὺ ὅποιος ἔχει συχνά πάρε-δῶσε μέ τό ὄπιο. Ἀκόμα κι οἱ χαρές του ἔχουν βαθύ κι ἐπιβλητικό χαρακτήρα καί, στήν πιό εὐτυχισμένη του κατάσταση, ὁ ὀπιόφάγος δέν μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ στό ρόλο τοῦ Ἀλλέγκρο· ἀκόμα καί τότε μιλάει καί σκέπτεται ὅπως ἀρμόζει στόν Πενσερόζο».⁵⁶

Ὁ συγγραφέας θέλει πρῖν ἀπ' ὅλα νά ὑπερασπιστεῖ τό ὄπιο ἀπό ὀρισμένες συκοφαντίες: τό ὄπιο δέν εἶναι ἀποναρκωτικό, τουλάχιστο γιά τό μυαλό· δέν εἶναι μεθυστικό· ἂν τό λαύδανο μπορεῖ σέ μεγάλες ποσότητες νά μεθᾶ, δέν εἶναι ἐξαιτίας τοῦ ὀπίου ἀλλά τοῦ οἶνοπνεύματος πού περιέχει. Στή συνέχεια κάνει μιά σύγκριση ἀνάμεσα στίς ἐπιπτώσεις τοῦ ἀλκοόλ κι ἐκεῖνες τοῦ ὀπίου, καί ὀρίζει πολὺ καθαρά τίς διαφορές τους: ἔτσι ἡ ἀπόλαυση πού δίνει τό κρασί εἶναι συνεχῶς ἀνιούσα· στό τέλος τῆς ἀνόδου αὐτῆς ἐξασθενίζει, ἐνῶ ἡ ἀπόλαυση ἀπό τό ὄπιο, ἀφοῦ ἀρχίσει, παραμένει σταθερή γιά ὀκτώ ἢ δέκα ὥρες· ἡ πρώτη εἶναι περίπτωση ὀξείας, ἡ δεύτερη χρονίας ἀπόλαυσης· ἐκεῖ ἔχουμε ἀνάφλεξη, ἐδῶ μιά ὁμοιόμορφη κι ἀμετάβλητη φωτιά. Ἀλλά ἡ μεγάλη διαφορά εἶναι κυρίως αὐτή: τό κρασί διαταράσσει τίς διανοητικές λειτουργίες ἐνῶ τό ὄπιο φέρνει σ' αὐτές τήν τέλεια τάξη κι ἀρμονία. Τό κρασί ἀφαιρεῖ ἀπό τόν ἄνθρωπο τήν

αὐτοκυριαρχία του, τό ὄπιο τήν κάνει πίο εὐπροσάρμοστη καί ἤρεμη. "Ὅλοι ξέρουμε ὅτι τό κρασί δίνει ἐξαιρετική ἔνταση, ἄν καί στιγμιαία, στά αἰσθήματα περιφρόνησης καί θαυμασμοῦ, ἀγάπης καί μίσους. Ἐντίθετα τό ὄπιο μεταδίδει σέ ὅλες τίς λειτουργίες ἕνα βαθύ αἶσθημα πειθαρχίας καί κάτι σάν θεία ὑγεία. Οἱ μεθυσμένοι ἀπό κρασί ὀρκίζονται αἰώνια φιλία, δίνουν τά χέρια καί χύνουν δάκρυα, χωρίς κανεῖς νά ξέρει γιατί· εἶναι φανερό ὅτι ὁ αἰσθησιακός ἄνθρωπος ἔχει φτάσει στό ἀπόγειό του. "Ὅμως ἡ διαστολή τῶν καλοπροαίρετων αἰσθημάτων, ὡς συνέπεια τοῦ ὀπίου, δέν εἶναι μιά πυρετώδης ἔξαψη, ἀλλά μᾶλλον ἡ ἐπαναφορά καί ἀποκατάσταση τοῦ πρωτόγονα καλοῦ καί δίκαιου ἀνθρώπου στή φυσική του κατάσταση, μετά τήν ἀπαλλαγή του ἀπό τίς πίκρες πού εἶχαν περιστασιακά φθείρει τήν εὐγενική του ἰδιοσυγκρασία. Τέλος ὅσο μεγάλες κι ἄν εἶναι οἱ ὠφέλειες τοῦ κρασιοῦ, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι συχνά ἀγγίζει τήν τρέλα ἢ τουλάχιστον τόν παραλογισμό, καί ὅτι πέρα ἀπό ὀρισμένο σημεῖο ἐξαερώνει, κατά κάποιο τρόπο, καί διασκορπίζει τήν πνευματική ἐνέργεια· ἐνῶ τό ὄπιο μοιάζει πάντα νά ἡρεμεῖ αὐτό πού βρίσκεται σέ ταραχή καί νά συγκεντρώνει τό σκόρπιο. Μέ δύο λόγια, μέ τή βοήθεια τοῦ κρασιοῦ εἶναι τό καθαρά ἀνθρώπινο καί μάλιστα, πολύ συχνά, τό βάνουσο στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου πού σφετερίζεται τήν ἐξουσία· ἐντίθετα ὁ ὀπιόφαγος αἰσθάνεται βαθύτατα ὅτι τό ἐξαγνισμένο στοιχεῖο τοῦ εἶναι του καί οἱ ἠθικές του κλίσεις βρίσκονται σέ πλήρη ἐλευθερία καί, πρὶν ἀπ' ὅλα, ὅτι ἡ διάνοιά του ἀποκτᾷ μιά παρηγορητική ἀσυννέφιαστη διαύγεια.

Ὁ συγγραφέας ἀρνεῖται ἐπίσης ὅτι ἡ πνευματική διεγέρση πού προκαλεῖ τό ὄπιο ἀκολουθεῖται κατ' ἀνάγκη ἀπό μιά ἀνάλογη κατάπτωση καί ὅτι ἡ χρήση τοῦ ναρκωτικοῦ αὐτοῦ ἔχει ὡς φυσική καί ἄμεση συνέπεια μιά ἀδράνεια καί χαύνωση τῶν λειτουργιῶν. Μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι γιά δέκα χρόνια, τήν ἐπομένη τῆς κραιπάλης, αἰσθανόταν ἐξαιρετικά καλά στό μυαλό του. "Ὅσο γιά τή χαύνωση, γιά τήν ὁποία τόσοι συγγραφεῖς ἔχουν μιλήσει καί ἡ ὁποία ἔχει γίνει πιστευτή ἀπό τήν ἀποκτίνωση τῶν Τούρκων, μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι δέν τή γνώρισε ποτέ. "Ὅτι τό

ὄπιο, σύμφωνα μέ τήν εἰδολογική του κατάταξη ἐπενεργεῖ, πρὸς τό τέλος, ὡς ναρκωτικό, αὐτό δέν ἀποκλείεται· ἀλλά τά πρῶτα του ἀποτελέσματα εἶναι πάντα ἡ διέγερση καί ἡ ἔξαρση τοῦ ἀνθρώπου· εἶναι μιά ἀνύψωση τοῦ πνεύματος πού δέν διαρκεῖ λιγότερο ἀπό ὀκτώ ὥρες· ἔτσι εἶναι σφάλμα τοῦ ὀπιοφάγου ἄν δέν κανονίζει τή λήψη τῆς δόσης ὥστε ὅλη ἡ ναρκωτική ἐπίδραση νά ἀσκηθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ φυσιολογικοῦ του ὕπνου. Γιά νά μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νά κρίνει ἄν τό ὄπιο εἶναι ἱκανό νά ἀποχαυνώσει τίς λειτουργίες ἑνός ἀγγλικοῦ μυαλοῦ, ὁ συγγραφέας θά μᾶς δώσει δύο δείγματα ἀπόλαυσης, καί πραγματευόμενος τό θέμα ὄχι μέ ἐπιχειρήματα ἀλλά μέ παραδείγματα, θά διηγηθεῖ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο περνοῦσε τά ὀπιοφαγικά του βράδια στό Λονδίνο, στό διάστημα ἀνάμεσα στό 1804 καί 1812. Ἐργαζόταν τότε ἐξαιρετικά σκληρά καί ἐπειδή κατανάλωνε ὅλο του τό χρόνο σέ σοβαρές μελέτες, νόμιζε ὅτι εἶχε κι αὐτός δικαίωμα, ὅπως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, νά ἀναζητεῖ πότε πότε τήν ξεκούραση καί τήν ψυχαγωγία πού τοῦ ταίριαζε περισσότερο.

«Τήν ἐπόμενη Παρασκευή, ἄν θέλει ὁ Θεός, ἔχω σκοπό νά μεθύσω», ἔλεγε ὁ μακαρίτης δούκας τοῦ (Νόρφολκ).⁵⁷ Ἐτσι κι ὁ συγγραφέας μας ὄριζε ἀπό πρῖν πότε καί πόσο συχνά μέσα σ' ἕνα ὀρισμένο διάστημα θά παραδινόταν στήν ἀγαπημένη του κραιπάλη. Αὐτό συνέβαινε μιά φορά κάθε τρεῖς ἐβδομάδες, σπάνια συχνότερα, συνήθως Τρίτη καί Σάββατο βράδυ, πού ἦταν βραδιές ὄπερας. Ἦταν τότε ἡ ὠραία ἐποχή τῆς Γκρασσίνι.⁵⁸ Ἡ μουσική εἰσχωροῦσε λοιπόν στά αὐτιά του, ὄχι σάν ἀπλή λογική ἀλληλουχία ἀπό εὐχάριστους ἤχους, ἀλλά σάν μιά σειρά ἀπό ὑπομνήματα, σάν τούς φθόγγους μιᾶς ἐπωδῆς πού ἀνακαλοῦσε μπροστά στό πνευματικό του μάτι ὅλη τήν περασμένη ζωή του. Ἡ μουσική ὅπως τή διερμηνεύει καί τήν εἰκονογραφεῖ τό ὄπιο! — τέτοιας λογιῆς ἦταν ἡ πνευματική αὐτή κραιπάλη, τῆς ὁποίας τό μεγαλεῖο καί τήν ἔνταση κάθε πνεῦμα κάπως ἐκλεπτυσμένο μπορεῖ εὐκόλα νά συλλάβει. Πολλοί ἄνθρωποι ρωτοῦν ποιές θετικές ιδέες περιέχουν οἱ ἤχοι· ξεχνοῦν ἢ μᾶλλον ἀγνοοῦν ὅτι ἡ μουσική, συγγενῆς τῆς ποίησης ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, ἀντιπροσωπεύει μᾶλλον αἰσθήματα παρά ιδέες· ὑποβάλλει ιδέες, εἶναι

ἀλήθεια, ἀλλά ἡ ἴδια δέν τίς περιέχει. "Ὄλη ἡ περασμένη ζωὴ του, μᾶς λέει, ζοῦσε μέσα του, ὄχι χάρις σέ καμιὰ προσπάθεια τῆς μνήμης, ἀλλά σάν νά ἦταν παρούσα, ἐνσαρκωμένη στή μουσική. Δέν ἦταν ὀδυνηρὴ πιά ἡ θέα τῆς· ὅλη ἡ πεζότητα καί ἡ ὠμότητα, πού ὑπάρχουν ἐγγενεῖς στά ἀνθρώπινα, εἶχαν ἀποκλεισθεῖ ἀπό τὴ μυστηριώδη αὐτὴ ἀνάσταση ἢ εἶχαν διαλυθεῖ καί πνιγεῖ μέσα σέ μιὰ ἰδεώδη ἀχλή, ἐνῶ τὰ παλαιὰ του πάθη βρίσκονταν ἀνυψωμένα, ἐξευγενισμένα, ἀποπνευματωμένα. Πόσες φορές δέν πρέπει νά εἶδε σάν σ' ἓνα δεύτερο θέατρο, φωταγωγημένο μέσα στό μυαλό του ἀπό τό ὄπισθον καί τὴ μουσική, τοὺς δρόμους καί τὰ βουνά ὅπου περιδιάβαζε, χειραφετημένος μαθητὴς, καί τοὺς καλοὺς οἰκοδεσπότες του στὴν Οὐαλλία καί τὰ ἐρέβη τῶν ἀπέραντων δρόμων τοῦ Λονδίνου, πού ἔσχιζαν οἱ ἀστραπές, καί τίς μελαγχολικὲς φιλίες του καί τίς ἀτέλειωτες δυστυχίες πού παρηγοροῦσε ἡ "Αννα καί ἡ ἐλπίδα ἐνός καλύτερου αὔριο! 'Επιπλέον, σ' ὀλόκληρη τὴν αἴθουσα, στά διαλείμματα τῆς παράστασης, οἱ ἰταλικὲς κουβέντες καί ἡ μουσικὴ μιᾶς γλώσσας ξένης στά στόματα τῶν γυναικῶν, πρόσθεταν στή μαγεία τῆς βραδιάς· γιατί εἶναι γνωστό ὅτι ἡ ἄγνοια μιᾶς γλώσσας κάνει τό αὐτὶ πῶς εὐαίσθητο στὴν ἁρμονία τῆς. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, κανένας δέν εἶναι πῶς ἰκανὸς νά ἀπολαύσει ἓνα τοπίο ἀπ' αὐτόν πού τό ἀντικρίζει πρώτη φορά καθὼς ἡ φύση παρουσιάζεται μπροστά του θαυμαστή, μὴν ἔχοντας χάσει τίποτα στά μάτια του ἐξαιτίας τῆς συνήθειας τοῦ βλέμματος.

'Αλλά μερικές φορές τὰ σαββατόβραδα, ἓνας ἄλλος πειρασμὸς πῶς παράξενος κι ὄχι λιγότερο γοητευτικὸς, νικοῦσε τὴν ἀγάπη του γιὰ τὴν ἰταλικὴ ὄπερα. 'Ἡ ἐν λόγω ἀπόλαυση, ἀρκετά δελεαστικὴ ὥστε νά συναγωνίζεται τὴ μουσική, θά μπορούσε νά ὀνομασθεῖ ἐρασιτεχνισμὸς τῆς φιλανθρωπίας. 'Ὁ συγγραφέας ὑπῆρξε δυστυχὴς καί δοκιμάστηκε ἰδιαίτερα σκληρὰ, ἐγκαταλειμμένος πολὺ νέος στὴν ἀδιάφορη δίνη μιᾶς μεγάλης πρωτεύουσας. 'Ακόμα κι ἂν τό πνεῦμα του δέν ἦταν καλὸ, εὐγενικὸ καί στοργικὸ ὅπως ἦταν — κάτι πού θά τό πρόσεξε ἀσφαλῶς ὁ ἀναγνώστης— εὐκόλα μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι κατὰ τίς παρατεταμένες μέρες τῶν περιπλανήσεών του καί τίς ἀκόμα πῶς

παρατεταμένες νύχτες τῆς ἀγωνίας του, εἶχε μάθει νά ἀγαπάει καί νά λυπᾶται τούς φτωχοῦς. Ὁ παλαιός μαθητής θέλει νά ξαναδεῖ τή ζωή αὐτή τῶν ταπεινῶν· θέλει νά βυθιστεῖ μέσα στούς κόλπους τοῦ πλήθους τῶν ἀπόκληρων καί, ὅπως ὁ κολυμβητής ἀγκαλιάζει τή θάλασσα καί ἔρχεται ἔτσι σέ ἄμεση ἐπαφή μέ τή φύση, θέλει κι αὐτός κατά κάποιον τρόπο νά κάνει τό λουτρό τοῦ πλήθους. Ἐδῶ ὁ τόνος τοῦ βιβλίου ὑψώνεται ἀρκετά ὥστε τό θεωρῶ καθῆκον μου νά δώσω τό λόγο στό συγγραφέα τόν ἴδιο:

«Αὐτή τήν ἀπόλαυση, ὅπως εἶπα, δέν μποροῦσα νά τήν ἔχω παρά μόνο τό Σάββατο τό βράδυ. Ἄλλά σέ τί διέφερε τό Σάββατο τό βράδυ ἀπό ὁποιοδήποτε ἄλλο βράδυ; Ἀπό ποιούς μόχθους εἶχα τάχα ν' ἀναπαυθῶ; Ποιό βδομαδιάτικο εἶχα νά λάβω; Τί μ' ἐνδιέφερε λοιπόν τό σαββατόβραδο παρά σάν πρόσκληση γιά νά ἀκούσω τή Γκρασσίνι; Πολύ σωστά, λογικότατε ἀναγνώστη, κι αὐτό πού λές εἶναι ἀναντίρρητο. Ἄλλά οἱ ἄνθρωποι διοχετεύουν τά αἰσθήματά τους πρὸς ποικίλες κατευθύνσεις κι ἐνῶ οἱ περισσότεροι δείχνουν τό ἐνδιαφέρον τους γιά τούς φτωχοῦς συμμετέχοντας, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, στίς δυστυχίες καί τίς λύπες τους, ἐγώ, τήν ἐποχὴ ἐκείνη, ἔπεινα νά ἐκφράσω τό ἐνδιαφέρον μου γι' αὐτούς συμμετέχοντας στίς χαρές τους. Τά βάσανα τῆς φτώχειας τά εἶχα δεῖ πρόσφατα· τά εἶχα δεῖ πολύ καλά ὥστε νά μή θέλω νά ξαναζωντανέψω τήν ἀνάμνησή τους· ἀλλά οἱ χαρές τῶν φτωχῶν, ἡ πνευματική τους παρηγοριά καί ἡ ἀνάπαυση ἀπό τό σωματικό κάματο, δέν εἶναι ποτέ καταθλιπτικό θέαμα. Τώρα, σαββατόβραδο σημαίνει περιοδική ἐπιστροφή τῆς ἀνάπαυσης γιά τόν φτωχό· τά πιό ἐχθρικά μεταξύ τους δόγματα συναντιῶνται στό σημεῖο αὐτό καί ἀναγνωρίζουν τόν κοινό αὐτό ἀδελφικό δεσμό. Τή βραδιά αὐτή ὅλη σχεδόν ἡ χριστιανοσύνη ἀναπαύεται ἀπό τούς κόπους της. Εἶναι μιά ἀνάπαυση πού ἀναγγέλλει μίαν ἄλλη ἀνάπαυση· ἀπέχει ἀπό τή νέα ἀρχή τοῦ μόχθου δύο νύχτες καί ὀλόκληρη μέρα. Γιά τό λόγο αὐτό αἰσθάνομαι πάντα τά σαββατόβραδα ἀπελευθερωμένος κι ἐγώ ἀπό τό ζυγό τοῦ μόχθου, αἰσθάνομαι ὅτι ἔχω νά πάρω κι ἐγώ βδομαδιάτικο καί θά μπορέσω νά ἀπολαύσω τήν πολυτέλεια τῆς ἀνάπαυσης. Ἐπίσης, γιά νά εἶμαι μάρτυρας, σέ ὅσο τό

δυνατό μεγαλύτερη κλίμακα, ενός θεάματος, για τό όποιο αισθανόμουν τόσο βαθιά συμπάθεια, συνήθιζα τά Σάββατα τό βράδυ, μετά άπό μία δόση όπίου, νά περιπλανιέμαι μακριά, χωρίς νά νοιάζομαι για τό δρόμο ή τήν άπόσταση, κατά τίς άγορές όπου μαζεύονται οί φτωχοί για νά ξεδέψουν τούς κόπους τους. Παραμόνεψα καί άκουσα οικογένειες, πού άποτελοΰνταν άπό έναν άντρα, τή γυναίκα του καί ένα ή δυό παιδιά, νά συζητοΰν τά σχέδιά τους, τά μέσα τους, τίς οικονομίες τους ή τίς τιμές τών οικιακών ειδών. Λίγο λίγο εξοικειώθηκα μέ τίς επιθυμίες, τίς δυσκολίες καί τίς άπόψεις τους. Καμιά φορά άκουγα μурμουρητά δυσαρέσκειας, αλλά πολύ συχνότερα οί φυσιογνωμίες καί τά λόγια τους εκδήλωναν ύπομονή, έλπίδα καί γαλήνη. Καί πρέπει νά πω πάνω σ' αυτό, ότι ό φτωχός γενικά είναι πολύ πίο φιλοσοφημένος άπό τόν πλούσιο κατά τό ότι ύποτάσσεται πολύ πίο εύκολα καί πίο εύθυμα σέ ό,τι θεωρεί άθεράπευτα κακά καί άνεπανόρθωτους χαμούς. Κάθε φορά πού μου δινόταν εύκαιρία ή μπορούσα νά τό κάνω χωρίς νά φαίνομαι άδιάκριτος, άνακατευόμεν στίς συντροφίες τους κι έδινα κι εγώ τή γνώμη μου πάνω στό θέμα τής συζήτησης, γνώμη πού μολονότι δέν μαρτυροΰσε πάντα κρίση γινόταν πάντα καλόκαρδα δεκτή. "Αν τά μεροκάματα άνέβαιναν λίγο ή αν επρόκειτο νά άνεβούν προσεχώς, αν ή λίτρα τό ψωμί ήταν λίγο φτηνότερη ή αν κυκλοφοροΰσε ή φήμη ότι τά κρεμμύδια καί τό βούτυρο επρόκειτο σέ λίγο νά φτηνύνουν, αισθανόμουν εύτυχής· αλλά αν τά αντίθετα συνέβαιναν, έβρισκα παρηγοριά στό όπιο. Γιατί τό όπιο (όπως ή μέλισσα πού παίρνει τά ύλικά της άπό τά τριαντάφυλλα καί άπό τήν καπνιά τών καπνοδόχων) έχει τήν τέχνη νά ύποτάσσει όλα τά αισθήματα στή δική του διαπασών. Στούς περίπατους αυτούς ξανοιγόμεν καμιά φορά πάρα πολύ· κι αυτό γιατί ένας όπιοφάγος είναι πολύ εύτυχής ώστε νά μήν προσέχει τό κύλισμα τοΰ χρόνου. Καί καμιά φορά, στήν προσπάθεια νά πηδαλιουχήσω τόν έαυτό μου σπίτι, καθώς προσηλωνόμουν, κατά τίς άρχές τής ναυσιπλοΐας, στό πολικό άστέρι, αναζητώντας φιλόδοξα τό βορειοδυτικό μου πέραςμα, για νά άποφύγω νά περάσω πάλι όλους τούς κάβους καί τίς ποΰντες πού συνάντησα στό ταξίδι τοΰ άπόπλου, έμπαινα

ξαφνικά σέ δαιδαλώδη δρομάκια, αίνιγματώδη ἀδιέξοδα, προβλήματα δρόμων χωρίς πέρασμα, φτιαγμένα γιά νά περιγελοῦν τό θάρρος τῶν ἀχθοφόρων ἢ τή νοημοσύνη τῶν ἀμαξάδων. Ἦταν φορές πού πήγαινα νά πιστέψω ὅτι πρῶτος ἐγώ ἀνακάλυπτα ὀρισμένες ἀπό τίς ἄγνωστες αὐτές περιοχές⁵⁹ καί ἀμφέβαλλα ἂν σημειώνονταν στούς σύγχρονους χάρτες τοῦ Λονδίνου. "Ὁμως γιά ὅλες αὐτές τίς φαντασίες, πλήρωσα πολύ ἀκριβᾶ ὕστερα ἀπό λίγα χρόνια, ὅταν ἡ ἀνθρώπινη μορφή ἤρθε νά μέ τυραννήσει στά ὄνειρά μου καί ὅταν οἱ μπερδεμένες περιπλανήσεις μου στήν καρδιά τοῦ τεράστιου Λονδίνου, ἀναπαράγονταν στόν ὕπνο μου ὡς ἠθικό καί διανοητικό μπερδεμα πού ἔφερνε σύγχιση στή λογική μου καί ἀγωνία ἢ τύψεις στή συνείδησή μου..."

Τό ὄπιο λοιπόν δέν εἶναι ἀναγκαῖο νά προκαλεῖ ἀδράνεια ἢ χαύνωση, ἀφοῦ μποροῦσε κι ἔριχνε τόσο συχνά τόν ὄνειροπόλο μας ἤρωα στά κέντρα ἐκεῖνα πού περισσότερο ἔσφυζαν ἀπό ζωή. Ὡστόσο τά θέατρα καί οἱ ἀγορές δέν εἶναι γενικά τά ἀγαπημένα μέρη ἑνός ὀπιοφάγου, ἰδιαίτερα ὅταν βρίσκεται στήν πληρότητα τῆς ἀπόλαυσης. Τό πλῆθος εἶναι τότε γι' αὐτόν κάτι σάν καταπίεση· ἡ ἴδια ἡ μουσική ἔχει ἕνα χαρακτήρα αἰσθησιακό καί πρόστυχο. Ἀναζητᾷ μᾶλλον τή μοναξιά καί τή σιωπή, ὡς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιά τήν ἔκσταση καί τίς βαθιές ὄνειροπολήσεις του. "Ἀν ἀρχικά ὁ συγγραφέας αὐτῶν τῶν *ἐξομολογήσεων* ρίχτηκε μέσα στό ἀνθρώπινο πλῆθος καί τό ἀνθρώπινο ρεῦμα, ἦταν γιά νά ἀντιδράσει σέ μιά ἔντονη τάση γιά ὄνειροπόληση καί μιά μαύρη μελαγχολία πού ἦταν ἀποτέλεσμα τῶν νεανικῶν του δοκιμασιῶν. Μέ τίς ἐπιστημονικές ἀναζητήσεις καί μέ τήν ἀνθρώπινη συντροφιά, προσπαθοῦσε νά ἀποφύγει ἕνα εἶδος ὑποχονδρίας. Ἀργότερα, ὅταν ἀποκαταστάθηκε ἡ πραγματική του φύση καί διαλύθηκε τό σκοτάδι πού εἶχαν ἀφήσει παλαιές θύελλες, θεώρησε ὅτι μπορεῖ χωρίς κίνδυνο νά παραδοθεῖ στήν τάση του γιά μοναχική ζωή. Τοῦ συνέβηκε ἀρκετές φορές νά περάσει ὀλόκληρη μιάν ὄμορφη καλοκαιρινή νύχτα καθιστός στό παράθυρο κι ἀκίνητος, χωρίς κᾶν διάθεση νά μετακινηθεῖ, ἀπό τή δύση ὡς τήν ἀνατολή τοῦ ἡλίου, μέ τά μάτια γεμάτα ἀπό τήν ἀχανή προοπτική τῆς θάλασσας καί μιᾶς μεγά-

λης πόλης και τό πνεῦμα ἀπό ἐξαισίους παρατεταμένους διαλογισμούς πού τοῦ ὑπέβαλε ἡ θεά αὐτή. Μιά μεγάλη φυσική ἀλληγορία ἐκτείνονταν τότε μπροστά του:

« Ἡ πόλη θαμπή ἀπό τήν ὀμίχλη καί τίς ὑγρές λάμπεις τῆς νύχτας, ἀντιπροσώπευε τή γῆ μέ τίς θλίψεις καί τούς τάφους της, πού μολονότι βρίσκονταν μακριά, στό βάθος, δέν ἦταν ἐντελῶς ξεχασμένοι ἢ ἀθέατοι. Ὁ ὠκεανός μέ τήν αἰώνια ἀνάσα του, μά σκεπασμένος ἀπό μία ἀχανή πραότητα, προσωποποιοῦσε τό πνεῦμα μου καί τή διάθεση πού τό κυβερνοῦσε τότε. Μοῦ φαινόταν ὅτι πρώτη φορά στεκόμουν σέ ἀπόσταση, ἔξω ἀπό τήν ὀχλοβοή τῆς ζωῆς· ὅτι ὁ σάλος, ὁ πυρετός καί ἡ πάλη εἶχαν ἀνασταλεῖ· ὅτι εἶχε δοθεῖ ἀνάπαυλα στήν καρδιά ἀπό τά μυστικά της βάρη, μία ἐορτάσιμη ἀργία, μία ἀπελευθέρωση ἀπ' ὅλους τούς ἀνθρώπινους μόχθους. Ἡ ἐλπίδα πού ἀνθεῖ στά μονοπάτια τῆς ζωῆς δέν ἐρχόταν πιά σέ ἀντίθεση μέ τήν εἰρήνη πού κατοικεῖ στούς τάφους· ἡ κίνηση τῆς διάνοιάς μου μοῦ φαινόταν ἐξίσου ἀνεξάντλητη μέ τῶν οὐρανῶν καί ὁμως ὅλες οἱ ἀνησυχίες εἶχαν κατακάτσει μέσα σέ μία ἀλκυονίδα γαλήνη. Ἦταν μία ἡσυχία πού ἔμοιαζε ἀποτέλεσμα, ὄχι τῆς ἀδράνειας, ἀλλά τοῦ ὑπέροχου ἀνταγωνισμοῦ ἰσχυρῶν ἰσοσθενῶν δυνάμεων· ἄπειρη δραστηριότητα, ἄπειρη ἀνάπαυση!»

« ὦ ἐσύ, δίκαιο, πανοῦργο καί πανίσχυρο ὄπιο!.. κρατᾶς τά κλειδιά τοῦ παραδείσου!...»

Στό σημεῖο αὐτό ἐκδηλώνονται οἱ παράδοξες αὐτές εὐχαριστίες, σφαξιές εὐγνωμοσύνης, πού παρέθεσα λέξη πρὸς λέξη στήν ἀρχή τῆς ἐργασίας αὐτῆς καί πού θά μπορούσαν νά τῆς χρησιμεύσουν ὡς προμετωπίδα. Εἶναι σάν τήν ἀνθοδέσμη πού κλείνει τή γιορτή. Διότι σύντομα ἡ ἀτμόσφαιρα θά σκοτεινιάσει καί οἱ θύελλες θά συσσωρευτοῦν μέσα στή νύχτα.

ΤΑ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΟΠΙΟΥ

Τό 1804 ήταν πού ἔκανε πρώτη φορά γνωριμία μέ τό ὄπιο. Πέρασαν ὀκτώ χρόνια, εὐτυχισμένα κι ἐξευγενισμένα ἀπ' τή μελέτη. Εἶμαστε τώρα στό 1812. Μακριά, πολύ μακριά ἀπό τήν Ὁξφόρδη, σέ διακόσια πενήντα μίλια ἀπόσταση, κλεισμένος σ' ἕνα ἐρημητήριο στό βάθος τῶν βουνῶν, τί κάνει τώρα ὁ ἥρωάς μας (σίγουρα ἀξίζει τόν τίτλο); Μά... παίρνει ὄπιο! Καί τί ἄλλο ἀκόμα κάνει; Μελετάει γερμανική μεταφυσική· διαβάζει Κάντ, Φίχτε, Σέλλινγκ. Θαμμένος σ' ἕνα μικρό ἀγροτόσπιτο, μέ μιά μόνο ὑπηρέτρια, βλέπει νά κυλοῦν οἱ ὥρες, σοβαρές καί ἤρεμες. Παντρεμένος; Ὁχι ἀκόμα. Παίρνει πάντα ὄπιο; Κάθε σαββατόβραδο. Κι αὐτή ἡ συνήθεια διαρκεῖ ἴσως ἀσύστολα ἀπό τήν περίφημη βροχερή Κυριακή τοῦ 1804; Ἀλίμονο, ναί! Καί πῶς εἶναι ἡ ὑγεία του ὕστερα ἀπ' ὅλη αὐτή τή μακρόχρονη καί τακτική κραιπάλη; Ποτέ, μᾶς λέει, δέν ἔνιωθε καλύτερα παρά τήν ἀνοιξη τοῦ 1812. Ἄς προσέξουμε ὅτι μέχρι τώρα δέν ὑπῆρξε παρά ἐρασιτέχνης καί ὅτι τό ὄπιο δέν ἔχει ἀκόμα γίνει καθημερινή του δίαιτα. Οἱ δόσεις ὑπῆρξαν πάντα μετρημένες καί σέ συνετή μεταξύ τους ἀπόσταση μερικῶν ἡμερῶν. Ἴσως ἡ σύνεση καί ἡ μετριοπάθεια αὐτή νά καθυστέρησαν τήν ἐμφάνιση τῶν ἐκδικητικῶν τρόμων. Τό 1813 ἀρχίζει μιά καινούρια περίοδος. Τό προηγούμενο καλοκαίρι, ἕνα ὀδυνηρό γεγονός πού δέν μᾶς ἐξηγεῖ,⁶⁰ τόν ἔπληξε ψυχικά ἀρκετά δυνατά ὥστε τό πράγμα νά ἔχει ἐπιπτώσεις καί στή σωματική του ὑγεία· ἀπό τό 1813 τόν πρόσβαλε ἕνας τρομερός ἐρεθισμός τοῦ στομάχου πού ἔμοιαζε ἐκπληκτικά σ' ἐκεῖνον ἀπό τόν ὁποῖο εἶχε τόσο ὑποφέρει κατά τίς ἀγωνιώδεις νύχτες στά βᾶθη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ δικηγόρου, ἐρεθισμό πού συνόδευαν ὅλα τά νοσηρά παλιά του ὄνειρα. Νά ποιά ἦταν ἐπιτέλους ἡ μεγάλη δικαιολογία του! Τί χρειάζεται τώρα νά ἐπεκταθεῖ πάνω σ' αὐτή τήν κρίση καί νά λεπτολογήσει πάνω σ' ὅλα τά ἐπεισόδια; Ἡ πάλι ὑπῆρξε μακροχρόνια, οἱ πόνοι κουραστικοί καί ἀφόρητοι καί ἡ ἀπαλλαγὴ βρισκόταν

διαρκῶς κοντά του, φτάνει ν' ἄπλωνε τό χέρι. Θά πῶ πρόθυμα σέ ὅσους ποτέ ἐπιθύμησαν ἕνα βάλσαμο, ἕνα νηπενθές γιά τούς καθημερινούς πόνους πού διαταράσσουν τήν ἄσκηση τῆς καθημερινῆς τους ζωῆς καί καταφρονοῦν κάθε προσπάθεια τῆς θέλησῆς τους, σ' ὅλους τούς πνευματικά ἄρρωστους, τούς σωματικά ἄρρωστους, θά πῶ: ὅποιος ἀπό σᾶς εἶναι ἀναμάρτητος εἶτε «ἐν ἔργῳ» εἶτε «ἐν διανοίᾳ» «πρῶτος τόν λίθον βαλέτω!» Ἔτσι ἡ αἰτία ἄς θεωρηθεῖ δεδομένη· ἐξάλλου ὁ συγγραφέας σᾶς παρακαλεῖ νά τόν πιστέψετε· ὅταν ἄρχισε νά παίρνει ὄπιο καθημερινά, ἦταν ἐπεῖγον, ἦταν ἀνάγκη, ἦταν μοιραῖο· ἡ ζωή διαφορετικά ἦταν ἀδύνατη. Καί ἔπειτα, εἶναι λοιπόν τόσοι πολλοί οἱ ἀνδρεῖοι πού ξέρουν νά ἀντιμετωπίζουν ὑπομονετικά, μέ ἀνανεωμένη στιγμή πρὸς στιγμή ἐνεργητικότητα, τόν πόνο, τό μαρτύριο τό πάντα παρόν, τό ποτέ καταπονημένο, μέ τήν προοπτική ἐνός ἀόριστου καί μακρινοῦ κέρδους; Αὐτός πού μοιάζει τόσο γενναῖος καί τόσο ὑπομονετικός, σημαίνει ὅτι ἡ νίκη του δέν εἶχε μεγάλη ἀξία καί αὐτός πού ἀντιστάθηκε γιά λίγο διάστημα ἀνέπτυξε στό διάστημα αὐτό μιά τεράστια παραγνωρισμένη ἐνεργητικότητα. Μήπως οἱ ἀνθρώπινες ἰδιοσυγκρασίες δέν ποικίλλουν σέ τόσο ἀπίθανο βαθμό, ὅσο καί οἱ χημικές δόσεις; «Στή νευρική κατάσταση πού βρίσκομαι μοῦ εἶναι τόσο ἀδύνατο νά ὑποφέρω ἕναν ἀπάνθρωπο ἠθικολόγο ὅσο καί τό ἄβραστο ὄπιο!» Νά ἕνα ὠραῖο ἀπόφθεγμα, ἕνα ἀδιάψευστο ἀπόφθεγμα. Δέν πρόκειται πιά γιά ἐλαφρυντικές περιστάσεις, ἀλλά γιά ἀθωωτικές περιστάσεις.

Τέλος αὐτή ἡ κρίση τοῦ 1813 κατέληξε κάπου, καί τό κάπου αὐτό τό μαντεύουμε. Τό νά ρωτήσουμε ἀπό δῶ καί πέρα τό μοναχικό μας ἦρωα ἄν τήν τάδε μέρα πῆρε ἢ δέν πῆρε ὄπιο, θά ἦταν σάν νά τόν ρωτᾶμε ἄν τά πνεμόνια του ἀνέπνευσαν κανονικά ἢ ἡ καρδιά του λειτούργησε ὅπως ἔπρεπε. Πᾶνε πιά οἱ νηστεῖες τοῦ ὀπίου, πᾶνε τά ραμαζάνια, πάει ἡ ἀποχή! Τό ὄπιο γίνεται μέρος τῆς ζωῆς! Λίγο πρὶν ἀπό τό 1816, τήν πιό ὁμορφη, τήν πιό διαυγή χρονιά τῆς ζωῆς του, μᾶς λέει, κατέβηκε ξαφνικά καί σχεδόν χωρίς προσπάθεια, ἀπό τούς τριακόσιους εἴκοσι κόκκους ὀπίου, δηλαδή ὀκτώ χιλιάδες σταγόνες λαύδανου τήν

ἡμέρα, στούς σαράντα κόκκους, μειώνοντας ἔτσι τήν παράδοξη τροφή του κατά ἑπτά ὄγδοα. Τό σύννεφο βαθιᾶς μελαγχολίας πού εἶχε ἐπικαθίσει στό μυαλό του διαλύθηκε σέ μιά μέρα σάν ἀπό μαγεία, ἡ πνευματική κινητικότητα ἔκανε πάλι τήν ἐμφάνισή της καί μπόρεσε ξανά νά πιστέψει στήν εὐτυχία. Δέν ἔπαιρνε πιά παρά χίλιες σταγόνες λαύδανο τή μέρα (τί ἐγκράτεια!). Ἦταν σάν ἕνα πνευματικό καλοκαιράκι τοῦ Ἀγ. Μαρτίνου.⁶¹ Ξαναδιάβασε Κάντ καί τόν κατάλαβε ξανά ἢ νόμισε ὅτι τόν κατάλαβε. Ξανά αἰσθανόταν μέσα του πληθωρικά τήν ἐλαφράδα, τήν πνευματική εὐθυμία — θλιβερές λέξεις γιά νά μεταφραστεῖ τό ἀμετάφραστο — πού εὐνοοῦν τόσο τή δουλειά ὅσο καί τήν ἄσκηση τῆς ἀδελφοσύνης. Αὐτό τό πνεῦμα καλοσύνης καί συμπάθειας γιά τόν πλησίον, κι ἀκόμα περισσότερο, γενναιοδωρίας, πού μοιάζει λίγο στή γενναιοδωρία τοῦ μεθύστακα (τό παρεμβάλλω χωρίς πρόθεση ἀσέβειας ἀπέναντι σ' ἕνα τόσο σοβαρό συγγραφέα) ἐνεργοποιήθηκε μιά μέρα μέ τόν πιό παράδοξο καί τόν πιό αὐθόρμητο τρόπο, πρὸς ὄφελος ἑνός Μαλαίου.— Προσεῖτε καλά αὐτόν τό Μαλαῖο· θά τόν ξαναβροῦμε ἀργότερα· θά ξαναφανεῖ πολλαπλασιασμένος, κατά τρόπο τρομαχτικό. Γιατί ποιός μπορεῖ νά ὑπολογίσει τίς δυνατότητες ἀντανάκλασης κι ἐπανάληψης ἑνός ὁποιουδήποτε περιστατικοῦ στή ζωὴ ἑνός ὄνειροπόλου; Ποιός μπορεῖ νά σκεφτεῖ, χωρίς νά ἀνατριχιάσει, τήν ἄπειρη διαπλάτυνση τῶν κύκλων στά νερά τοῦ πνεύματος πού διαταράσσει κατά τύχη μιά πέτρα; — Μιά μέρα λοιπόν χτυπάει τήν πόρτα τοῦ σιωπηροῦ ἐκείνου ἐρημητήριου ἕνας Μαλαῖος. Τί δουλειά εἶχε ἕνας Μαλαῖος στά ἀγγλικά βουνά; Ἴσως νά πήγαινε σέ κάποιο λιμάνι, σαράντα μίλια ἀπόσταση ἀπό κεῖ. Ἡ ὑπηρέτρια, γεννημένη στά βουνά, πού δέν ἤξερε περισσότερα μαλαϊκά ἀπ' ὅ,τι ἀγγλικά⁶², καί δέν εἶχε ποτέ της δεῖ σαρίκι, κατατρόμαξε. Ἄλλά καθώς θυμήθηκε ὅτι ὁ κύριός της ἦταν σοφός, θεωρώντας ὅτι πρέπει νά μιλάει ὅλες τίς γλῶσσες τῆς γῆς, ἴσως μάλιστα καί τῆς σελήνης, ἔτρεξε νά τόν βρεῖ γιά νά τόν παρακαλέσει νά ἐξορκίσει τό δαίμονα πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ στήν κουζίνα. Ἐπῆρχε μιά παράξενη καί διασκεδαστική ἀντίθεση ἀνάμεσα στά δύο πρόσωπα καθώς ἀλληλοκοιτάζονταν· τό ἕνα εἶχε ὅλα τά

δείγματα της σαξονικής περηφάνιας, τό άλλο της άσιατικης δουλικότητας· τό ένα ήταν ροδαλό και δροσερό, τό άλλο κιτρι-νιάρικο και χολερικό μέ μικρά εύκίνητα και άνήσυχα μάτια. 'Ο σοφός, γιά νά περισώσει την ύπόληψη του στά μάτια της ύπηρέτριας και τών γειτόνων, του μίλησε έλληνικά· ο Μαλαίος άπάντησε χωρίς άμφιβολία στά μαλαϊκά· δέν συνεννοήθηκαν κι όλα πήγαν καλά. 'Ο Μαλαίος άναπαύτηκε στό πάτωμα της κουζίνας γιά μιά ώρα κι ύστερα έδειξε πώς θέλει νά άναχωρήσει· ο δυστυχής 'Ασιάτης, άν είχε έρθει από τό Λονδίνο μέ τά πόδια, δέν πρέπει νά είχε ανταλλάξει σκέψη μέ ανθρώπινο πλάσμα, από τρεις έβδομάδες. Γιά νά παρηγορήσει τίς πιθανές στενοχώριες της μοναχικης αυτης ζωης, ο συγγραφέας μας, υποθέτοντας ότι ένας άνθρωπος από τίς μακρινές εκείνες χώρες θά πρέπει νά γνώριζε τό όπιο, του χάρισε πριν από την άναχώρησή του ένα χοντρό κομμάτι από τό πολύτιμο είδος. Μπορούμε νά διανοη-θούμε πίο εύγενική αντίληψη της φιλοξενίας; 'Ο Μαλαίος, από την έκφραση του προσώπου του φάνηκε ότι γνώριζε τό όπιο και έκανε μιά μπουκιά τό κομμάτι εκείνο πού άρκοϋσε γιά νά σκοτώσει πολλά άτομα. Αυτό βέβαια ήταν λόγος άνησυχίας γιά ένα φιλεύσπλαχνο πνεύμα· μά δέν άκούστηκε στην περιοχή νά βρέθηκε κανένα πτώμα Μαλαίου στό δρόμο· ο παράδοξος λοιπόν αυτός ταξιδευτής είχε άρκετή οικειότητα μέ τό δηλητήριο· έτσι τό επιδιωκόμενο από τή γενναιοδωρία άποτέλεσμα είχε επιτευ-χθει.

"Όπως είπα λοιπόν, ο όπιοφάγος ήταν άκόμα εύτυχής· ήταν μιά άληθινή εύτυχία σοφοϋ και μοναχικοϋ ανθρώπου έρωτευμέ-νου μέ την άνεση: ένα χαριτωμένο άγροτόσπιτο, μιά ωραία βιβλιοθήκη συγκροτημένη μέ ύπομονή και εύαισθησία κι ο χειμώνας νά μαίνεται στά βουνά. Μιά ωραία κατοικία δέν κάνει τό χειμώνα πίο ποιητικό; Κι ο χειμώνας δέν αυξάνει την ποίηση της κατοικίας; Τό λευκό άγροτόσπιτο βρισκόταν στό βάθος μιας μικρης κοιλάδας κλεισμένης από βουνά άρκετά ψηλά· ήταν σαν κουκουλωμένο μέ δεντράκια πού άπλωναν ένα κάλυμμα από λουλούδια στους τοίχους και σχημάτιζαν γύρω από τά παράθυρα ευωδερά πλαίσια όλη την άνοιξη, τό καλοκαίρι και τό φθινό-

πωρο· τό πράγμα ἄρχιζε μέ τά μαγιάτικα τριαντάφυλλα καί τέλειωνε μέ τά γιασεμιά. "Ὁμως ἡ ώραία ἐποχή, ἡ ἐποχή τῆς εὐτυχίας γιά ἕνα ἄνθρωπο τῶν ὄνειροπολήσεων καί τῶν διαλογισμῶν, ὅπως αὐτός, εἶναι ὁ χειμῶνας καί μάλιστα στήν πιό ἄγρια μορφή του. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού ἀλληλοσυγχάιρονται ἐπειδή οἱ οὐρανοί τούς ἔστειλαν ἕνα χειμῶνα ἤπιο καί εἶναι εὐτυχεῖς ὅταν τελειώνει. Ἀντίθετα αὐτός δέεται κάθε χρόνο νά στείλουν τά οὐράνια τόσο χιόνι, τόσο χαλάζι, τόση παγωνιά ὅση τυχόν περιέχουν. Θέλει ἕνα χειμῶνα καναδικό, ἕνα χειμῶνα ρώσικο· τόν ἀπαιτεῖ ἀφοῦ τόν πλήρωσε. Ἡ φωλιά του τότε θά εἶναι πιό ζεστή, πιό γλυκιά, πιό ἀξιαγάπητη· τά κεριά ἀναμμένα ἀπ' τίς τέσσερις, μιά καλή φωτιά στό τζάκι, ζεστά κιλίμια, βαριές κουρτίνες πού χύνονται κυματιστές ὡς τό πάτωμα, μιά ὁμορφη παρασκευάστρια τσαγιοῦ καί τσαί ἀπό τίς ὀκτώ τό βράδυ ὡς τίς τέσσερις τό πρωί. Χωρίς χειμῶνα καμιά ἀπό τίς ἀπολαύσεις αὐτές δέν εἶναι δυνατή· ὅλες οἱ ἀνέσεις ἀπαιτοῦν θερμοκρασία πολύ χαμηλή· εἶναι ἐξάλλου πανάκριβες. Ὁ ὄνειροπόλος μας λοιπόν ἔχει κάθε δικαίωμα νά ἀπαιτήσῃ ἀπό τό χειμῶνα νά πληρώσῃ τίμια τό χρέος του ὅπως κι αὐτός πληρώνει τό δικό του. Τό σαλόνι εἶναι μικρό καί ἐξυπηρετεῖ δύο σκοπούς. Θά μπορούσε πιό σωστά νά λέγεται βιβλιοθήκη· εἶναι ἐκεῖ στοιβαγμένοι πέντε χιλιάδες τόμοι, ἀγορασμένοι ἕνας ἕνας, ἕνα ἀληθινό κατόρθωμα ὑπομονῆς. Μιά μεγάλη φωτιά καίει στό τζάκι· στό δίσκο δύο φλιτζάνια περιμένουν στά πιατάκια τους, διότι ἡ φιλεύσπλαχνη Ἡλέκτρα, τήν ὁποία μᾶς ἄφησε νά μαντέψουμε, ὁμορφαίνει τό ἀγροτόσπιτο μέ τή μαγγανεία τοῦ ἀγγελικοῦ της χαμόγελου. Σέ τί ὠφελεῖ νά περιγράψῃ τήν ὁμορφιά της; Ὁ ἀναγνώστης θά μπορούσε νά πιστέψῃ ὅτι ἡ δύναμη αὐτή τοῦ φωτός εἶναι δύναμη ἀποκλειστικά φυσική καί εἶναι τῆς δικαιοδοσίας τοῦ γήινου χρωστήρα. Κι ἔπειτα, ἄς μὴν ξεχνᾶμε τό μπουκαλάκι τό λαύδανο, μιά μεγάλη καράφα, εἶναι ἀλήθεια· γιατί βρισκόμαστε πολύ μακριά ἀπό τούς φαρμακοποιούς τοῦ Λονδίνου γιά νά μπορούμε νά ἀνανεώνουμε κάθε τόσο τήν προμήθειά μας. Ἐνα βιβλίο γερμανικῆς μεταφυσικῆς σέρνεται στό τραπέζι, μαρτυρία τῶν αἰώνιων πνευματικῶν φιλοδοξιῶν τοῦ

κατόχου του. — Ὅρεινό τοπίο, σιωπηρό ἔρημητήριο, πολυτέλεια ἢ μᾶλλον στέρεη ἄνεση, ἄπλετος χρόνος γιά διαλογισμό, δριμύς χειμώνας κατάλληλος γιά συγκέντρωση τῶν λειτουργιῶν τοῦ πνεύματος, νάι, ἐπρόκειτο γιά τήν εὐτυχία ἢ μᾶλλον γιά τίς τελευταῖες ἀνταύγειες τῆς εὐτυχίας, γιά μιᾶ διακοπή τῆς μοίρας, γιά ἓνα ἰωβηλαῖο μέσα στή δυστυχία· γιατί νά πού ἀγγίζουμε τήν ὀλέθρια ἐποχή πού «πρέπει ν' ἀποχαιρετήσω τή γλυκιά αὐτή μακαριότητα, νά τήν ἀποχαιρετήσω καί γιά τό χειμῶνα καί γιά τό καλοκαίρι· χαίρετε γέλια καί χαμόγελα· χαῖρε ψυχική μου γαλήνη· χαίρετε προσδοκίες καί ἥσυχα ὄνειρα, χαῖρε εὐλογημένη παρηγοριά τοῦ ὕπνου!» Γιά διάστημα μεγαλύτερο ἀπό τρία χρόνια, ὁ ὄνειροπόλος μας θά εἶναι σάν ἐξόριστος, διωγμένος ἀπό τό κοινό ἔδαφος τῆς εὐτυχίας, γιατί ἔχει φτάσει ἤδη «σέ κάποια Ἰλιάδα προσωπικῶν παθημάτων, ἔχει φτάσει στά βασανιστήρια τοῦ ὀπίου». Σκοτεινή ἐποχή, ἀχανή ἐρέβη πού σχίζουν κατά διαστήματα πληθωρικές καί καταθλιπτικές ὄπτασιες:

*Σάν τό μέγα τό ζωγράφο τό πινέλο πού βουτάει
Μέσα σέ σεισμῶν τό ζόφο καί σ' ἐκλείψεων τά χάη.*

Οἱ στίχοι αὐτοί τοῦ Σέλλεϋ, τόσο ἱεροπρεπεῖς σέ ὕφος καί τόσο ἀληθινά μιλτωνικοί, ἀποδίδουν καλά τό χρῶμα ἐνός ὀπιούχου τοπίου, ἄν ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφραση· ἔχουμε ἐδῶ τό σκυθρωπό οὐρανό καί τόν ἀδιαπέραστο ὀρίζοντα πού τυλίγουν τό μυαλό τό ὑποδουλωμένο στό ὄπιο. Τό ἄπειρο μέσα στή φρίκη καί μέσα στή μελαγχολία καί, πῶ μελαγχολικό ἀπ' ὄλα, ἡ ἀδυναμία νά ἀποσπασθεῖς ὁ ἴδιος ἀπό τό μαρτύριο!

Πρὶν προχωρήσει ὁ ἐξομολογούμενος (δέν πειράζει πότε πότε νά τόν λέμε ἔτσι, μολονότι ἀνήκει, ὅπως φαίνεται, σέ μιᾶ κατηγορία ἐξομολογουμένων, πάντα ἔτοιμων νά ξαναπέσουν στήν ἁμαρτία) μᾶς προειδοποιεῖ ὅτι δέν πρέπει νά ζητᾶμε πολύ αὐστηρή τάξη στό μέρος αὐτό τοῦ βιβλίου, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾶ τίς χρονολογίες. "Ὅταν τό ἔγραψε, ἦταν μόνος στό Λονδίνο, ἀνίκανος νά συγκροτήσῃ μιᾶ κανονική ἀφήγηση, μ' ἓνα πλῆθος πιεστικῶν καί ἀποκρουστικῶν ἀναμνήσεων γιά ὅ-

λικό, ἐξόριστος ἀπό τά φιλικά χέρια πού ξέρουν νά τακτοποιοῦν τά χαρτιά του καί συνήθιζαν νά τοῦ προσφέρουν ὑπηρεσίες γραμματέως. Γράφει χωρίς προφυλάξεις, σχεδόν χωρίς σεμνότητα, ἀπό ἐδῶ καί πέρα, ὑποθέτοντας ὅτι βρίσκεται μπροστά σ' ἕναν ἐπεικὴ ἀναγνώστη μετὰ ἀπό δεκαπέντε ἢ εἴκοσι χρόνια· καί θέλοντας πρὶν ἀπ' ὅλα νά συντάξει ἀπλῶς τό ὑπόμνημα μιᾶς ὀλέθριας περιόδου, τό κάνει καταβάλλοντας κάθε προσπάθεια πού εἶναι ἀκόμα ἱκανός νά καταβάλει σήμερα, μὴν ξέροντας ἀλήθεια ἂν θά βρεῖ ἀργότερα γι' αὐτό τή δύναμη ἢ τήν εὐκαιρία.

Μά γιά ποιό λόγο, θά τοῦ ποῦνε, δέν ἀπαλλάχτηκε ἀπό τή φρίκη τοῦ ὀπίου, εἴτε ἀποβάλλοντας τήν ἔξη εἴτε μειώνοντας τίς δόσεις του; Κατέβαλε μακροχρόνιες καί ὀδυνηρές προσπάθειες γιά νά περιορίσει τήν ποσότητα· ἀλλά ὅσοι ὑπῆρξαν μάρτυρες τῶν ἀξιοθρήνητων αὐτῶν μαχῶν, τῶν διαδοχικῶν αὐτῶν κρίσεων ἀγωνίας, ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι πού τόν ἐκλιπάρησαν νά παραιτηθεῖ ἀπ' αὐτές. Μά γιά ποιό λόγο νά μὴν περιορίσει τήν ποσότητα κατά μιὰ σταγόνα τήν ἡμέρα ἢ νά μὴ μειώσει τή δραστηκότητά της προσθέτοντας νερό; Ὑπολόγισε ὅτι θά τοῦ χρειάζονταν πολλά χρόνια γιά νά ἐπιτύχει μέ τόν τρόπο αὐτό μιάν ἀμφίβολη νίκη. "Ἄλλωστε οἱ λάτρες τοῦ ὀπίου γνωρίζουν ὅτι ὡς ἕνα ὀρισμένο σημεῖο περιορίζεται εὐκολα ἡ δόση καί μάλιστα μ' εὐχαρίστηση, ἀλλά ὅτι κάτω ἀπ' αὐτό τό σημεῖο, ἡ μείωση προκαλεῖ ἔντονους πόνους. Ἄλλά γιατί νά μὴ δεχτεῖ μιὰ παροδική κατάθλιψη λίγων ἡμερῶν; Δέν ὑπάρχει κατάθλιψη· δέν προέρχεται ἀπ' αὐτό ὁ πόνος. Ἀντίθετα, ἡ μείωση τοῦ ὀπίου αὐξάνει τή ζωτικότητα, ὁ σφυγμός βελτιώνεται, ἡ ὑγεία ἐνισχύεται· ἀλλά προκύπτει ἕνας τρομαχτικός ἐρεθισμός τοῦ στομάχου, συνοδευόμενος ἀπό ἄφθονο ἰδρώτα, καί ἀπό μιὰ γενική ἀδιαθεσία πού προέρχεται ἀπό τήν ἔλλειψη ἰσορροπίας ἀνάμεσα στή φυσική ἐνεργητικότητα καί τήν πνευματική ὑγεία. Πράγματι, εὐκολα γίνεται ἀντιληπτό ὅτι τό σῶμα, τό γήινο μέρος τοῦ ἀνθρώπου, πού τό ὄπιο εἶχε εἰρηνεύσει νικηφόρα καί περιορίσει σέ τέλεια ὑποταγή, θέλει νά ἀνακτήσει τά δικαιώματά του, ἐνῶ ἡ ἐξουσία τοῦ πνεύματος, τό ὁποῖο εἶχε ἀποκλειστικά εὐνοηθεῖ μέχρι ἐκείνη τή στιγμή, ἐλαττώνεται σέ ἀνάλογο βαθμό. Πρόκει-

ται για μία διαταραγμένη ισορροπία πού θέλει νά ἀποκατασταθεῖ καί δέν μπορεῖ, χωρίς κρίση. Ἄλλά καί χωρίς νά λάβουμε ὑπόψη τόν ἐρεθισμό τοῦ στομάχου καί τῶν ὑπερβολικῶν ἐφιδρώσεων, δέν εἶναι δύσκολο νά φανταστοῦμε τήν ἀγωνία ἐνός νευρικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὁποίου ἡ ζωτικότητα ἀφυπνίζεται παράδοξα ἐνῶ τό πνεῦμα εἶναι ἀνήσυχο καί ἀδρανές. Στήν τρομαχτική αὐτή κατάσταση, ὁ ἄρρωστος γενικά θεωρεῖ τό κακό προτιμότερο ἀπό τή θεραπεία του καί ὁρμᾷ στά τυφλά πρὸς τή μοίρα του.

Ἐκεῖνος ὁποῖος εἶχε ἀπό καιρό διακόψει τίς μελέτες του. Καμιά φορά, ὕστερα ἀπό παράκληση τῆς γυναίκας του καί μιᾶς ἄλλης κυρίας πού ἐρχόταν νά πάρει μαζί τους τσαί, δεχόταν νά τοὺς διαβάσει δυνατά ποιήματα τοῦ Οὐέρντσουορθ. Σπασμωδικά, ἀπολάμβανε ἀκόμα τοὺς μεγάλους ποιητές γιά λίγο ἀλλά τόν πραγματικό του προορισμό, τή φιλοσοφία, τόν εἶχε ἐντελῶς παραμελήσει. Ἡ φιλοσοφία καί τά μαθηματικά ἀπαιτοῦν μιᾶ προσήλωση σταθερή καί ἀδιάπτωτη, καί τό πνεῦμα του ἔκανε πίσω τώρα μπροστά σ' αὐτό τό καθημερινό καθῆκον μέ μιᾶ ἐνδόμυχη καί ἀπελπιστική συνείδηση ἀδυναμίας. Ἐνα μεγάλο ἔργο, στό ὁποῖο εἶχε ὀρκιστεῖ νά δώσει ὅλες τίς δυνάμεις του, καί τοῦ ὁποίου τόν τίτλο προμηθεύτηκε ἀπό τά κατάλοιπα τοῦ Σπινόζα: *De emendatione humani intellectus*,⁶³ ἔμενε ἀκόμα στά σκαριά, ἀτελείωτο κι αἰωρούμενο, μέ τή θλιβερή ὄψη κάποιων μεγάλων οἰκοδομημάτων πού βάλθηκαν νά χτίσουν σπάταλες κυβερνήσεις ἢ ἀπερίσκεπτοι ἀρχιτέκτονες. Αὐτό πού ἐπρόκειτο νά εἶναι, γιά τοὺς μεταγενέστερους, ἡ ἀπόδειξη τῆς δύναμης καί τῆς ἀφοσίωσής του στήν ὑπόθεση τῆς ἀνθρωπότητας δέν θά χρησίμευε παρά σάν μαρτυρία τῆς ἀδυναμίας καί τῆς ὑπεροψίας του. Εὐτυχῶς πού τοῦ ἔμενε ἀκόμα γιά ψυχαγωγία ἡ πολιτική οἰκονομία. Μολονότι θά πρέπει νά θεωρηθεῖ ἐπιστήμη, δηλαδή ὀργανικό σύνολο, μερικά συστατικά της μέρη ὥστόσο μποροῦν νά ἀποσπασθοῦν καί νά ἐξετασθοῦν μεμονωμένα. Ἡ γυναίκα του τοῦ διάβαζε πότε πότε τίς κοινοβουλευτικές συζητήσεις ἢ πρόσφατα βιβλία γύρω ἀπό τήν πολιτική οἰκονομία, ἀλλά γιά ἕνα βαθυστόχαστο καί ἐμβριθῆ λόγιο ἐπρόκειτο γιά ἀξιοθρήνητη τροφή. Γιά ὅποιον χειρίστηκε ποτέ τή λογική ἦταν τά ἀποφάγια

τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ὡστόσο, ἕνας φίλος ἀπό τό Ἐδιμ-
 βοῦργο τοῦ ἔστειλε τό 1819 ἕνα βιβλίο τοῦ Ρικάρντο,⁶⁴ καί πρὶν
 ἀκόμα τελειώσει τό πρῶτο κεφάλαιο, στήν ἀνάμνηση ὅτι εἶχε
 κάποτε ὁ ἴδιος προφητεύσει τήν ἔλευση ἑνός νομοθέτη τῆς
 ἐπιστήμης αὐτῆς, ἀνέκραξε: «Ἰδού ὁ ἄνθρωπος αὐτός!» Ἡ
 ἔκπληξη καί ἡ περιέργεια ἀναστήθηκαν μέσα του. Ἀλλά τό
 μεγαλύτερο, τό πιό ἐξαίσιον ξάφνιασμα γι' αὐτόν ἦταν ὅτι
 μποροῦσε ἀκόμα νά τοῦ προκαλεῖ ἐνδιαφέρον ὁποιαδήποτε ἀνά-
 γνωση. Ὁ θαυμασμός του γιά τόν Ρικάρντο αὐξήθηκε φυσικά
 ὕστερα ἀπ' αὐτό. Ἐνα ἔργο τόσο βαθύ εἶχε πραγματικά γραφεῖ
 στήν Ἀγγλία τό 19ο αἰῶνα; Γιατί ὑπέθετε ὅτι ἡ σκέψη γενικά
 ἦταν νεκρή στήν Ἀγγλία. Ὁ Ρικάρντο μέ μιὰ μόνη κίνηση εἶχε
 βρεῖ τό νόμο, εἶχε θέσει τή βάση· εἶχε ρίξει μιάν ἀκτίνα φωτός
 μέσα στό ἐρεβῶδες χάος τῶν ὑλικῶν ὅπου εἶχαν χαθεῖ οἱ
 προκάτοχοί του. Ὁ ὄνειροπόλος μας, ἐνθουσιασμένος κι ἐντε-
 λῶς ξανανιωμένος, συμφιλιωμένος μέ τή σκέψη καί τήν ἐργασία,
 βάλθηκε νά γράφει ἢ μᾶλλον νά ὑπαγορεύει στή σύντροφό του.
 Τοῦ φάνηκε ὅτι τό ἐρευνητικό μάτι τοῦ Ρικάρντο ἄφησε νά τοῦ
 διαφύγουν ὀρισμένες σημαντικές ἀλήθειες, τῶν ὁποίων ἡ ἀνά-
 λυση θά περιοριζόταν σέ ἀλγεβρικές παραστάσεις ὥστε νά
 ἀποτελέσουν τό ὑλικό ἑνός μικροῦ ἐνδιαφέροντος τόμου. Ἀπό
 τήν προσπάθεια αὐτή ἑνός ἀρρώστου προέκυψαν τά *Προλεγόμενα*
σέ ὅλα τά μελλοντικά συστήματα πολιτικῆς οἰκονομίας*. Εἶχε κάνει
 σχετικές συμφωνίες μ' ἕναν ἐπαρχιακό τυπογράφο, πού κατοί-
 κοῦσε σέ δεκαοχτώ μίλια ἀπόσταση, ὁ ὁποῖος μάλιστα, γιά νά
 στοιχειοθετηθεῖ τό ἔργο συντομότερα, εἶχε προσλάβει ἕνα πρό-
 σθετο στοιχειοθέτη· τό βιβλίο ἀναγγέλθηκε δύο φορές. Ἀλί-
 μονο, ἔμενε νά γραφεῖ μιὰ εἰσαγωγή (ἔμενε ἡ κούραση μιᾶς
 εἰσαγωγῆς) καί μιὰ ὑπέροχη ἀφιέρωση στόν κ. Ρικάρντο· τί
 μόχθος γιά ἕνα μυαλό ἐξασθενημένο ἀπό τίς ἀπολαύσεις ἑνός
 μόνιμου ὀργίου! Ὡ ταπείνωση ἑνός νευρικοῦ συγγραφέα, βασισ-

*Ὁ,τι καί νά λέει ὁ Ντέ Κουίνσου γιά τήν πνευματική του ἀδυναμία, τό βιβλίο
 αὐτό ἢ κάτι ἀνάλογο, σέ ἀναφορά πρὸς τόν Ρικάρντο, ἐκδόθηκε ἀργότερα. Βλ.
 τόν πλήρη κατάλογο τῶν ἔργων του.⁶⁵

νισμένου από την έσωτερική του ατμόσφαιρα! 'Η αδυναμία ύψώθηκε τρομερή, ανυπέρβλητη, σάν τούς πάγους του πόλου. "Ολες οί συμφωνίες άκυρώθηκαν, ό στοιχειοθέτης άπολύθηκε, καί τά «Προλεγόμενα», ντροπιασμένα, έμειναν άκουμπισμένα για καιρό δίπλα στον πρωτότοκο άδελφό τους, τό περίφημο βιβλίο πού του υπέβαλε ό Σπινόζα.

'Απαίσια κατάσταση! Τό μυαλό σου νά βρίθει από ιδέες καί νά μή μπορείς πιά νά δρασκελίσεις τή γέφυρα πού χωρίζει τούς φανταστικούς κάμπους τής όνειροπόλησης από τή θετική σοδειά τής δράσης! "Αν αυτός πού μέ διαβάζει τώρα γνώρισε τίς ανάγκες των παραγωγών, δέν έχω λόγο νά του περιγράψω τήν άπελπισία ενός ευγενικού πνεύματος, διεισδυτικού, ίκανού, πού παλεύει ένάντια σέ μιά καταδίκη ενός τόσο ξεχωριστού τύπου. 'Αποτρόπαιη γοητεία! "Όσα είπα σχετικά μέ τή μείωση τής θέλησης στή μελέτη μου για τό χασίς ισχύουν καί για τό όπιο. Ν' άπαντήσει σέ γράμματα; Αυτό ήταν γιγαντιαία δουλειά πού αναβάλλονταν από ώρα σέ ώρα, από μέρα σέ μέρα, από μήνα σέ μήνα. Οί χρηματικές υποθέσεις; 'Εξοντωτική παιδαριωδία. 'Η οικιακή οικονομία παραμελεΐται περισσότερο από τήν πολιτική οικονομία. "Αν τό μυαλό τό εξασθενημένο από τό όπιο ήταν ολοκληρωτικά εξασθενημένο, άν, για νά χρησιμοποιήσω μιά άγενή έκφραση, ήταν έντελώς άποκτηνωμένο, τό κακό θά ήταν προφανώς μικρότερο ή τουλάχιστον πιά άνεκτό. 'Αλλά ένας όπιοφάγος δέν παραιτείται από καμιά ήθική του επιδίωξη· βλέπει τό καθήκον, τό αγαπᾶ· θέλει νά ανταποκριθεί σέ ό,τι είναι δυνατό· όμως ή ίκανότητα πραγμάτωσης γι' αυτόν δέν είναι ίση μέ τήν ίκανότητα αντίληψής του. Νά πραγματώσει ότιδήποτε; Μά τί λέω! Είναι σέ θέση καν νά δοκιμάσει; Τό βάρος ενός επιάλτη συνθλίβει όλη του τή θέληση. 'Ο δυστυχής αυτός γίνεται τότε ένα είδος Ταντάλου, ζηλωτής του καθήκοντος, αλλά άνίκανος νά ανταποκριθεί σ' αυτό — ένα πνεῦμα, ένα καθαρό πνεῦμα, αλίμονο! Καταδικασμένο νά επιθυμεί ό,τι δέν μπορεί νά άποκτήσει· ένας γενναῖος πολεμιστής, άτιμασμένος σέ ό,τι πιά αγαπητό έχει, σκλαβωμένος από μιά μοίρα πού τον διατάζει νά μένει στό κρεβάτι καί νά μαραζώνει από άνήμπορη λύσσα!

Ἡ τιμωρία εἶχε ἔρθει λοιπόν, ἀργή μὰ τρομερή. Ἀλίμονο! Δέν ἐπρόκειτο νά ἐκδηλωθεῖ μόνο μέ τήν πνευματική αὐτή ἀδυναμία, ἀλλά καί μέ φρικαλεότητες χειρότερες καί πιό θετικές. Τό πρῶτο σύμπτωμα πού διαπιστώθηκε στήν ὀργανική κατάσταση τοῦ ὀπιοφάγου εἶναι ἀλήθεια παράξενο. Εἶναι ἡ ἀφετηρία, τό σπέρμα μιᾶς ὀλόκληρης σειρᾶς ἀπό ὀδύνες. Τά παιδιά γενικά εἶναι προικισμένα μέ τήν παράδοξη ἱκανότητα νά βλέπουν ἢ μᾶλλον νά δημιουργοῦν, πάνω στή γόνιμη ὀθόνη τοῦ σκότους ἕναν ὀλόκληρο κόσμο ἀπό ἀλλόκοτες ὀπτασίες. Ἡ ἱκανότητα αὐτή σέ πολλά παιδιά ἀσκεῖται χωρίς τή θέλησή τους. Ἄλλα ὀμως ἔχουν τή δύναμη νά καλοῦν καί νά διώχνουν τίς ὀπτασίες κατά βούληση. Σέ μιά τέτοια περίπτωση ὀ ἀφηγητής μας κατάλαβε ὅτι ξαναγινόταν παιδί. Ἦδη, γύρω στά μέσα τοῦ 1817, ἡ ἐπικίνδυνη αὐτή ἱκανότητα τόν βασάνιζε ἀλύπητα. Καθώς ἦταν ξαπλωμένος καί ἄπνος στό κρεβάτι, πένθιμες ἀλλά θαυμαστές συνοδεῖες παρέλαυναν μπροστά στά μάτια του· κτίρια χωρίς τελειωμό ἀρχαῖκοῦ κι ἐπιβλητικοῦ ὕφους ὀρθώνονταν στό χῶρο. Ὄμως τά ὀνειρα τοῦ ὕπνου ἄρχισαν σέ λίγο νά συμμετέχουν στά ὀνειρα τοῦ ξύπνου καί ὅ,τι τό μάτι του προσκαλοῦσε πάνω στό σκοτάδι ἀναπαράγονταν στόν ὕπνο του μέ μιά ἀνησυχητική, ἀφόρητη αἶγλη. Ὄ Μίδας μετέτρεπε σέ χρυσάφι ὅ,τι ἔπιανε κι αἰσθανόταν ὡς μαρτύριο τό εἰρωνικό αὐτό προνόμιο. Ἔτσι κι ὀ ὀπιοφάγος μετέτρεπε σέ ἀναπόφευκτη πραγματικότητα ὀλα τά ἀντικείμενα τῶν ὀνειροπολήσεών του. Ὄλη αὐτή ἡ φαντασμαγορία, ὀσο ὡραία καί ποιητική φαινομενικά, συνοδευόταν ἀπό ἕνα βαθύ ἄγχος καί μιά μαύρη μελαγχολία. Κάθε νύχτα τοῦ φαινόταν ὅτι κατέβαινε χωρίς τελειωμό σέ ἀφῶτιστες ἀβύσσους, πιό κάτω ἀπό ὀποιοδήποτε γνωστό βάθος χωρίς ἐλπίδα νά ξαναέβει. Ἀλλά καί ἀφοῦ ξυπνοῦσε αἰσθανόταν μιάν ἐπίμονη λύπη κι ἀπελπισία πολύ γειτονική στήν ἐξουθένωση. Φαινόμενο ἀνάλογο μέ μερικά πού δημιουργεῖ τό μεθύσι τοῦ χασίς, ἡ αἰσθηση τοῦ χῶρου κι ἀργότερα ἡ αἰσθηση τῆς διάρκειας ἐπηρεάστηκαν ἀλλόκοτα. Μνημεῖα καί τοπία πῆραν μορφή τόσο ἀχανή ὄστε νά πληγῶνουν τό ἀνθρώπινο μάτι. Ὄ χῶρος ἐξογκῶθηκε, κατά κάποιο τρόπο, ἀπεριόριστα. Ἀλλά ἡ διαστολή τοῦ

χρόνου ἔγινε ἀγωνία ἀκόμα πιό ἔντονη· τὰ αἰσθήματα καί οἱ ἰδέες πού γέμιζαν τή διάρκεια μιᾶς νύχτας ἀντιπροσώπευαν γι' αὐτόν ἕνα αἰῶνα. Ἐπιπλέον τά πιό ἀσήμαντα περιστατικά τῆς παιδικῆς ἡλικίας, σκηνές ἀπό καιρό ξεχασμένες, ἀναπαράγονταν στό μυαλό του καί ξαναζοῦσαν μιά καινούρια ζωή. Στόν ξύπνο ἴσως νά μήν τίς θυμόταν, ἀλλά στόν ὕπνο τίς ἀναγνώριζε ἀμέσως. "Ὅπως ὁ ἄνθρωπος πού πνίγεται ξαναβλέπει, τήν ὑπέρτατη στιγμή τῆς ἀγωνίας του, ὀλόκληρη τή ζωή του σάν σέ καθρέφτη· ὅπως ὁ κολασμένος διαβάζει, μέσα σ' ἕνα δευτερόλεπτο, τόν τρομερό ἀπολογισμό ὄλων τῶν γήινων σκέψεών του· ὅπως τά ἄστρα πού σκεπάζει τό φῶς τῆς μέρας ἐμφανίζονται πάλι τή νύχτα, ἔτσι κι ὅλες οἱ χαραγμένες ἐγγραφές στήν ἀσυνείδητη μνήμη ἐμφανίστηκαν σάν γραμμένες μέ συμπαθητική μελάνη.

Ἡ συγγραφέας συνοψίζει τά κυριότερα γνωρίσματα τῶν ὀνείρων του σέ ὀρισμένα δείγματα μέ παράδοξο κι ἐπίφοβο χαρακτήρα. Ἀνάμεσα στά ἄλλα εἶναι ἕνα, ὅπου μέ τήν ἰδιαίτερη λογική τῶν γεγονότων τοῦ ὕπνου, δύο ἱστορικές περίοδοι πολύ ἀπόμακρες μεταξύ τους, βρίσκονται νά γειτονεύουν κατά τόν πιό παράξενο τρόπο. "Ὁμοια καί στό παιδικό μυαλό ἑνός χωριάτη, μιά τραγωδία γίνεται κάποτε ὁ ἐπίλογος τῆς κωμωδίας μέ τήν ὁποία ἄνοιξε τό θέαμα.

«Στά νιάτα μου, ἀλλά καί ἔκτοτε, ὑπῆρξα ἄπληστος ἀναγνώστης τοῦ Τίτου Λίβιου· ἦταν γιά μένα πάντα μιά προσφιλέστατη ἀναψυχή. Ὁμολογῶ ὅτι τόν προτιμῶ τόσο ὡς περιεχόμενο ὅσο καί ὡς ὕφος ἀπό ὁποιοδήποτε ἄλλο Ρωμαῖο ἱστοριογράφο, καί αἰσθάνθηκα ὅλη τήν τρομακτική καί ἐπιβλητική ἡχηρότητα, ὅλη τή δραστική ἀναπαράσταση τοῦ μεγαλείου τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ στίς δύο αὐτές λέξεις πού ἐπανερχονται τόσο συχνά στήν ἀφήγηση τοῦ Τίτου Λίβιου: *Consul Romanus*, ἰδιαίτερα ὅταν ὁ Ὑπατος ἐμφανίζεται μέ τά στρατιωτικά του χαρακτηριστικά. Θέλω νά πῶ ὅτι λέξεις ὅπως βασιλιάς, σουλτάνος, ἄρμοστής κι ὄλοι οἱ ἄλλοι τίτλοι πού συγκεντρώνουν στό πρόσωπο ἑνός ἀτόμου τό μεγαλεῖο ἑνός λαοῦ δέν εἶχαν τή δύναμη νά μοῦ ἐμπνεύσουν τόν ἴδιο σεβασμό. "Ἄν καί δέν διαβάζω πολύ ἱστορία, εἶχα ἐπίσης ἐντροφήσει λεπτομερικά καί μέ πνεῦμα κριτικό

σέ μιά ὀρισμένη περίοδο τῆς ἀγγλικῆς Ἱστορίας, τὴν περίοδο τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολέμου, ἔχοντας μαγνητιστεῖ ἀπὸ τό ἠθικό μεγαλεῖο ὀρισμένων μορφῶν τῆς περιόδου αὐτῆς καί ἀπὸ τό πλῆθος τῶν ἐνδιαφερόντων ἀπομνημονευμάτων τῶν ταραγμένων ἐκείνων καιρῶν, πού ἔφτασαν ὡς ἐμᾶς. Τό δίπτυχο αὐτό τῶν κάπως ἐλαφρότερων ἀναγνωσμάτων μου, πού μοῦ εἶχε συχνά προμηθεύσει ὑλικό γιά σκέψη, μοῦ προμήθευε τώρα ὑλικό γιά ὄνειρα. Συχνά μοῦ συνέβηκε νά δῶ, σέ κατάσταση ξύπνου, ἓνα εἶδος θεατρικῆς δοκιμῆς πού ἀργότερα γινόταν παράσταση πάνω στά φιλόφρονα σκοτάδια: ἓνα πλῆθος κυρίες — ἴσως πανηγύρι καί χοροί. Κι ἄκουγα νά λένε ἢ ἔλεγα ὁ ἴδιος στόν ἑαυτό μου: “Εἶναι οἱ γυναῖκες καί οἱ κόρες ἐκείνων πού συναντιόνταν τόν καιρό τῆς εἰρήνης καί κάθονταν στά ἴδια τραπέζια, ἄνθρωποι πού τοὺς ἔνωναν δεσμοί γάμου ἢ αἵματος· κι ὅμως οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ὕστερα ἀπὸ μιά ὀρισμένη μέρα, τόν Αὐγούστο τοῦ 1642, ποτέ δέν χαμογέλασαν ὁ ἓνας στόν ἄλλο πιά, ποτέ δέν ξανασυναντήθηκαν παρά στά πεδία τῶν μαχῶν: στό Μάρστον Μούρ, στό Νιούμπιουρυ ἢ στό Νέησμπυ ἔκοψαν πέρα γιά πέρα μέ ἀνάληγτο σπαθί κι ἔσβησαν μέ αἷμα τὴν ἀνάμνηση κάθε παλαιᾶς φιλίας”. Οἱ κυρίες χόρευαν καί ἦταν τόσο χαριτωμένες ὅσο στήν αὐλή τοῦ Γεωργίου Δ΄. Ὡστόσο τό ἔξεραι, ὡς καί μέσα στό ὄνειρό μου, ὅτι βρίσκονταν στόν τάφο ἀπὸ δύο σχεδόν αἰῶνες. “Ὅμως ὅλη αὐτή ἡ φαντασμαγορία ἐπρόκειτο νά διαλυθεῖ αἰφνιδίως. “Ἐνα χτύπημα τῶν χειρῶν κι ἀκούγονταν οἱ λέξεις πού τόσο συγκινοῦσαν τὴν καρδιά μου! *Consul Romanus!* Κι ἀμέσως ἐμφανίζοταν, σαρώνοντας τὰ πάντα ἀπὸ μπροστά του, ὑπέροχος κάτω ἀπὸ μιά χλαμύδα ἐκστρατείας, ὁ Παῦλος Αἰμίλιος ἢ ὁ Μάριος, περιστοιχισμένος ἀπὸ ἓνα λόχο ἐκατόνταρχων, μέ τόν πορφυρό χιτῶνα ὑψωμένο στήν ἄκρη μιᾶς λόγχης⁶⁶, ἐνῶ ἀντηχοῦσε ἀπὸ πίσω του ὁ τρομερός ἀλαλαγμός τῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων».

Ἐκπληκτικὲς καί τερατώδεις ἀρχιτεκτονικὲς ὀρθώνονταν στή φαντασία του, παρόμοιες μέ τίς κινούμενες ἐκεῖνες κατασκευές πού τό μάτι τοῦ ποιητῆ βλέπει στά σύννεφα ὅταν τὰ χρωματίζει τό ἠλιόγερα. Σύντομα ὅμως αὐτά τὰ ὄνειρα πύργων, ἐξεδρῶν, ἐπάλλξεων πού ἀνέβαιναν σέ ὕψη ἄγνωστα καί βυθίζονταν σέ

ἀχανή βάθη, τὰ διαδέχτηκαν λιμένες καί τεράστιες ἐκτάσεις νεροῦ. Τό νερό ἔγινε τό ἔμμοно τώρα στοιχεῖο. Ἐπισημάναμε ἤδη στήν ἐργασία μας γιά τό χασίς, αὐτή τήν ἐκπληκτική μεροληψία τοῦ μυαλοῦ γιά τό ὑγρό στοιχεῖο καί τὰ μυστηριώδη θέλγητρά του. Δέν θά λέγατε ὅτι ὑπάρχει μιά παράδοξη συγγένεια ανάμεσα στά δύο αὐτά διεγερτικά, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐπίδρασή τους πάνω στή φαντασία, ἤ, ἄν προτιμᾷτε τήν ἐξήγηση αὐτή, δέν θά λέγατε ὅτι τό ἀνθρώπινο μυαλό κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια ἑνός ναρκωτικοῦ σαγηνεύεται περισσότερο ἀπό ὀρισμένες εἰκόνες; Ὁ χαρακτήρας τῶν νερῶν ἄλλαξε σέ λίγο καί οἱ διάφανες λίμνες πού γυάλιζαν σάν καθρέφτες ἔγιναν θάλασσες καί ὠκεανοί. Ὑστερα μέ μιά νέα μεταμόρφωση οἱ ὑπέροχες αὐτές ὑδάτινες ἐκτάσεις, ἀνησυχητικές μονάχα ἐξαιτίας τῆς συχνότητος καί τῆς ἔκτασής τους, γίνονταν ἕνα φρικτό μαρτύριο. Ὁ συγγραφέας μας εἶχε ἀγαπήσει πολύ τόν ὄχλο, εἶχε βυθιστεῖ μέ πολύ μεγάλη ἡδονή μέσα στίς ἀνθρωποθάλασσες, μέ ἀποτέλεσμα νά πάρει τό ἀνθρώπινο πρόσωπο ρόλο δεσποτικό στά ὄνειρά του. Καί τότε ἐκδηλώθηκε αὐτό πού ἤδη, νομίζω, ὀνόμασε *τυραννία τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς*. «Πάνω στά ταραγμένα νερά τοῦ ὠκεανοῦ ἄρχισε τώρα νά ἐμφανίζεται ἡ ἀνθρώπινη μορφή· ἡ θάλασσα μοῦ φαινόταν στρωμένη μέ ἀναρίθμητα πρόσωπα ἀναστραμμένα κατά τόν οὐρανό: πρόσωπα ὀργισμένα, ἱκετευτικά, ἀπελπισμένα βάλθηκαν νά χορεύουν στήν ἐπιφάνεια κατά χιλιάδες, μυριάδες, κατά γενεές, αἰῶνες· ἡ ταραχή μου ἦταν ἀπέραντη καί τό πνεῦμα μου ἀναπηδοῦσε καί κυλιόταν ὅπως τά κύματα τοῦ ὠκεανοῦ».

Ὁ ἀναγνώστης θά πρόσεξε ἤδη ὅτι ἀπό καιρό δέν εἶναι ὁ ἀνθρώπος πού προσκαλεῖ τίς εἰκόνες, ἀλλά ὅτι οἱ εἰκόνες τοῦ προσφέρονται αὐθόρμητα, δεσποτικά. Δέν μπορεῖ νά τίς διώξει, διότι ἡ θέληση δέν ἔχει πιά δύναμη καί δέν κυβερνᾷ τίς λειτουργίες του. Ἡ ποιητική μνήμη, ἀστείρευτη πηγὴ ἀπολαύσεων ἄλλοτε, ἔγινε τώρα ἀνεξάντλητο ἐργοστάσιο ὀργάνων μαρτυρίου.

Τό 1818, ὁ Μαλαῖος γιά τόν ὁποῖο μιλήσαμε, τόν βασάνιζε χωρίς οἶκτο· ἦταν ἕνας ἀφόρητος ἐπισκέπτης. Ὅπως ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος, ἔτσι καί ὁ Μαλαῖος εἶχε πολλαπλασιαστεῖ. Ὁ

Μαλαῖος εἶχε γίνεῖ ἡ ἴδια ἡ Ἴνδία ἢ ἄρχαία, ἐπιβλητικὴ Ἴνδία ἢ τερατώδης καὶ περίπλοκη ὅπως οἱ ναοὶ καὶ οἱ θρησκείες τῆς ἡ Ἴνδία ὅπου ὅλα, ἀπὸ τῆς πρῶτης συνηθισμένες ὄψεις τῆς ζωῆς ὡς τῆς κλασικῆς μεγαλοπρεπεῖς μνημεῖα πού περιέχει, προορίζονται γιὰ νὰ ἀναστατώνουν καὶ νὰ ἀποσβολώνουν τὸ πνεῦμα τοῦ Εὐρωπαϊοῦ. Καὶ δὲν ἦταν μόνο ἡ Κίνα, ἀλλόκοτη καὶ ἐπίπλαστη, θαυμαστὴ καὶ γηραλέα σάν ξωτικό παραμῦθι, πού καταπίεζε τὴ σκέψη του. Ἡ εἰκόνα τῆς καλοῦσε, πολὺ φυσικὰ, τὴ γειτονικὴ τῆς εἰκόνα, τῆς Ἰνδίας, χώρας τόσο μυστηριακῆς καὶ ἀνησυχητικῆς γιὰ τὸ δυτικὸ πνεῦμα. Ὑστερα ἡ Κίνα καὶ ἡ Ἰνδία σχημάτιζαν μαζί μὲ τὴν Αἴγυπτο μίαν τριάδα ἀπειλητικὴ, ἕνα σύνθετο ἐφιάλτη πού ἔφερνε ποικίλες ἀγωνίες. Μὲ δύο λόγια, ὁ Μαλαῖος εἶχε προσκαλέσει ὅλη τὴν ἀπέραντη μυθικὴ Ἀνατολή. Οἱ ἐπόμενες σελίδες εἶναι πολὺ ὠραῖες γιὰ νὰ τῆς συμπτύξω.

«Κάθε νύχτα μεταφερόμουν ἀπ' αὐτὸ τὸν ἄνθρωπο μέσα σὲ εἰκόνες ἀσιατικῆς. Δὲν ξέρω ἂν ἄλλοι συμμερίζονται τὰ αἰσθηματὰ μου στὸ σημεῖο αὐτό· ἀλλὰ ἔχω πολλές φορές σκεφεῖ ὅτι ἂν ἦμουν ὑποχρεωμένος νὰ ἐγκαταλείψω τὴν Ἀγγλία καὶ νὰ ζήσω στὴν Κίνα μέσα σὲ κινέζικες συνθήκες καὶ τρόπους ζωῆς, μέσα σὲ κινέζικο διάκοσμο, θὰ τρελαινόμουν. Οἱ αἰτίες τοῦ ἀποτροπιασμοῦ μου εἶναι βαθιές· ὀρισμένες μάλιστα ἀπ' αὐτὲς πρέπει νὰ εἶναι κοινές καὶ σὲ ἄλλους. Ἡ νότιος Ἴνδία γενικά εἶναι ἕδρα τρομαχτικῶν εἰκόνων καὶ ἐπίφοβων συνειρμῶν. Ὡς κοιτίδα μόνο τοῦ ἀνθρώπινου γένους θὰ πρέπει νὰ προκαλεῖ κάποια ἀόριστη αἴσθησις τρόμου καὶ σεβασμοῦ. Μὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι λόγοι. Κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχυριστῆ ὅτι οἱ παράδοξες, βάρβαρες καὶ ἰδιότροπες προλήψεις τῆς Ἀφρικῆς ἢ τῶν πρωτόγονων φυλῶν σὲ ἄλλα μέρη τὸν ἐπηρεάζουν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο μὲ ἐκεῖνο τῶν ἀρχαίων, μνημειακῶν, ἀπάνθρωπων καὶ πολύπλοκων θρησκευτικῶν τοῦ Ἰνδοσταν. Ἡ ἀρχαιότητα τῶν ἀσιατικῶν πραγμάτων, τῶν θεσμῶν, τῶν χρονικῶν, τῶν θρησκευτικῶν τύπων εἶναι τόσο ἐντυπωσιακὴ γιὰ μένα, ἢ ἡλικία τῶν φυλῶν καὶ τῶν ὀνομάτων, ἔχει κάτι τὸ τόσο κατεξουσιαστικόν, ὥστε ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἐξουδετερώσουν τὴ νεότητα τῶν ἀτόμων. Ἐνας νεαρὸς Κινέζος μοῦ φαίνεται σάν ἕνας προκατακλυσμαῖος

ἄνθρωπος ἀνανεωμένος. Οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληες, μολονότι δέν ἀνατράφηκαν ὥστε νά γνωρίσουν παρόμοιους θεσμούς, δέν μποροῦν παρά νά ἀνατριχιάζουν μπροστά στίς κάστες μέ τό μυστηριακό τους μεγαλεῖο πού τράβηξε καθεμία τό δρόμο της πρὶν ἀπό ἀμνημόνευτο χρόνο καί ἀρνοῦνται ἀπό τότε νά ξανασιμίζουν. Κανένας ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά μή νιώσει σεβασμό γιά τό ὄνομα τοῦ Γάγγη καί τοῦ Εὐφράτη. Στά αἰσθήματα αὐτά προσθέτει πολύ τό ὅτι ἡ νότιος Ἀσία εἶναι καί ὑπῆρξε ἐπὶ χιλιάδες χρόνια τό μέρος ἐκεῖνο τῆς γῆς πού βρίθεται περισσότερο ἀπό ἀνθρώπινα ὄντα, τό μεγάλο ἐργαστήρι τῶν φυλῶν.⁶⁷ Ὁ ἄνθρωπος στά μέρη αὐτά βγαίνει σάν τό χόρτο. Ἐπίσης οἱ ἀχανεῖς αὐτοκρατορίες, στίς ὁποῖες ἀνέκαθεν οἱ τεράστιοι ἀσιατικοὶ πληθυσμοὶ ἦταν χυμένοι, προσθέτουν μεγαλεῖο στά αἰσθήματα πού περιέχουν οἱ ἀσιατικὲς εἰκόνες καί τά ἀσιατικὰ ὀνόματα. Ἡ Κίνα κυρίως, πέρα ἀπ' ὄλα τά κοινὰ πού ἔχει μέ τὴν ὑπόλοιπη νότιο Ἀσία, μέ τρομάζει ἀπ' τὸν τρόπο ζωῆς καί τά ἦθη της, ἀπό ἓνα ἀπόλυτο ἀποτροπιασμό, ἓνα φράγμα αἰσθημάτων πού μᾶς χωρίζουν ἀπ' αὐτὴν καί πού εἶναι πολύ βαθιὰ γιά νά ἀναλυθοῦν. Θά προτιμοῦσα νά ζῶ μέ τρελοὺς ἢ ἄγρια ζῶα. Θά πρέπει ὁ ἀναγνώστης νά εἰσχωρήσει σέ ὄλες αὐτέες τίς ἰδέες καί σέ πολλές ἄλλες ἀκόμα πού δέν μπορῶ νά πῶ ἢ πού δέν ἔχω καιρό νά ἐκφράσω γιά νά καταλάβει ὄλη τὴ φρίκη πού ἀποτύπωναν στό μυαλό μου τά ὄνειρα τῶν ἀνατολικῶν φαντασμαγοριῶν καί τῶν μυθολογικῶν βασανιστηρίων.

Κάτω ἀπ' τοὺς δύο ἀλληλένδετους ὄρους, τῆς τροπικῆς ζέστης καί τοῦ κάθετου φωτός, μάζευα ὄλα τά πλάσματα — πουλιά, ζῶα, ἐρπετά, δέντρα καί φυτά — ἦθη καί παραστάσεις πού ὑπάρχουν ἐξίσου σ' ὄλες τίς τροπικὲς περιοχές, — καί τά πέταξα φύρδην μίγδην στὴν Κίνα ἢ στό Ἰνδοστάν. Μ' ἓνα παρόμοιο αἶσθημα παρέλαβα καί τὴν Αἴγυπτο μαζί μέ ὄλους τοὺς θεοὺς της καί τὴν ὑπέταξα στὸν ἴδιο νόμο. Πίθηκοι, παπαγάλοι, κακατοῦες μέ κοίταζαν ἀσκαρδαμυκτί, μέ γιουχαίζαν, μοῦ ἔκαναν μορφασμούς ἢ μέ κουτσομπόλευαν. Κατέφευγα σέ παγόδες, καί γιά αἰῶνες ἔμενα καθηλωμένος στὴν κορυφή τους ἢ κλεισμένος σέ μυστικά δωμάτια. Ἕμουν τό εἶδωλο, ἤμουν ὁ ἱερέας· μέ

λάτρευαν, μέ θυσίαζαν. Ἐφευγα τήν ὀργή τοῦ Βράχμα διασχίζον-
τας ὄλα τά δάση τῆς Ἀσίας. Ὁ Βίσνου μέ μισοῦσε. Ὁ Σίβα
μοῦ ἔστηνε καρτέρι. Ἐπεφτα ξαφνικά πάνω στήν Ἰσιδα καί τόν
Ἄσιρι. Εἶχα κάνει κάτι, ἔλεγαν, εἶχα διαπράξει κάποιο ἔγκλημα
πού ἔκανε τήν Ἰσιδα καί τόν κροκόδειλο νά τρέμουν. Ἐμενα
θαμμένος χίλια χρόνια μέσα σέ πέτρινα φέρετρα μαζί μέ μούμιες
καί σφίγγες, μέσα σέ στενοῦς θαλάμους στήν καρδιά αἰώνιων
πυραμίδων. Κροκόδειλοι μέ φιλοῦσαν μέ φιλιά καρκινογόνα· καί
ἤμουν ξαπλωμένος μ' ἓνα πλῆθος ἀνείπωτα γλοιώδη πράγματα
μέσα στίς λάσπες καί τούς καλαμιῶνες τοῦ Νεῖλου.

Δέν μπορῶ νά δώσω στόν ἀναγνώστη παρά μιά ἐπιπόλαια
σύνοψη τῶν «ἀνατολικῶν» μου ὀνείρων, πού ἡ τερατώδης τους
θεατρικότητα μέ γέμιζε πάντα μέ τόση κατάπληξη ὥστε ἡ φρίκη
αὐτή καθεαυτή ἔμοιαζε νά χάνεται γιά λίγο. Ἀργά ἢ γρήγορα
ὁμως ἐρχόταν μιά παλινδρόμηση αἰσθημάτων πού ἀφάνιζε μέ τή
σειρά της τήν ἔκπληξη καί μέ παρέδιδε ὄχι στόν τρόπο τόσο,
ὅσο στό μίσος καί στήν ἀπέχθεια γιά ὅσα ἔβλεπα. Πάνω σέ κάθε
ὄν, κάθε μορφή, κάθε ἀπειλή, τιμωρία, σκοτεινό ἐγκλεισμό
πλανιόταν ἡ αἴσθηση τῆς αἰωνιότητος καί τοῦ ἀπείρου πού μοῦ
ἔφερνε τό ἄγχος καί τήν κατάθλιψη τῆς τρέλας. Δέν ἦταν παρά
στά ὄνειρα αὐτά — μέ μιά ἢ δυό ἀσήμαντες ἐξαιρέσεις — πού
ἐμφανίζονταν οἱ συνθηκῆς τῆς σωματικῆς ἀπέχθειας. Μέχρι τότε
οἱ τρόμοι μου ἦταν μόνο ἠθικοί καί πνευματικοί. Ἀλλά τώρα τά
κύρια στοιχεῖα τῶν ὀνείρων ἦταν ἀπαίσια πουλιά, φίδια καί
κροκόδειλοι — ἰδίως κροκόδειλοι. Οἱ καταραμένοι αὐτοί ἔγιναν
γιά μένα αἰτία μεγαλύτερης φρίκης ἀπ' ὄλα σχεδόν τά ὑπόλοιπα
ὄντα. Ἦμουν ἀναγκασμένος νά ζῶ μαζί τους· καί, ἀλίμονο (ἔτσι
συνέβαινε σχεδόν πάντα στά ὄνειρά μου) γιά αἰῶνες. Καμιά φορά
δραπέτευα καί βρισκόμουν σέ κινέζικα σπίτια μέ τραπέζια ἀπό
καλάμι. Ὅλα τά πόδια τῶν τραπεζιῶν καί τῶν καναπέδων
ἔμοιαζαν προικισμένα μέ ζωή. Τό ἀπαίσιο κεφάλι τοῦ κροκόδει-
λου μέ τά μικρά λοξά του μάτια μέ κοιτοῦσε παντοῦ, ἀπ' ὄλες τίς
μεριές, πολλαπλασιασμένο ἀπό ἀμέτρητες ἐπαναλήψεις. Καί
στεκόμουν ἐκεῖ ἀποτροπιασμένος καί συνεπαρμένος. Τόσο συ-
χνά τό φορικαλέο ἐρπετό τάραζε τά ὄνειρά μου, ὥστε πολλές

φορές τό ἴδιο ὄνειρο διακόπηκε μέ τόν ἴδιο τρόπο. "Ακουγα γλυκές φωνές πού μοῦ μιλοῦσαν (ἀκούω τά πάντα, ἀκόμα κι ὅταν εἶμαι ναρκωμένος) καί ξυπνοῦσα ἀμέσως. Τό φῶς ἦταν ἔντονο· ἦταν μέρα μεσημέρι καί τά παιδιά μου στέκονταν πιασμένα χέρι χέρι στό προσκέφαλό μου. "Ερχονταν νά μοῦ δείξουν τά χρωματιστά τους παπούτσια, τά καινούρια τους φορέματα, ἔρχονταν γιά νά θαυμάσω τήν ἐμφάνισή τους πρίν πᾶνε περίπατο. Σᾶς διαβεβαιώνω ὅτι ἡ μετάβαση ἀπό τόν καταραμένο κροκόδειλο καί τά ἄλλα τέρατα κι ἀπερίγραπτα ἐκτρώματα τῶν ὀνείρων μου στά ἀθῶα ἐκεῖνα πλάσματα, σ' αὐτή τήν ἀπλή ἀνθρώπινη παιδική ἡλικία, ἦταν τόσο τρομερή ὥστε, μεσ' στήν ἰσχυρή καί αἰφνίδια μεταστροφή τοῦ μυαλοῦ μου ἔκλαιγα, χωρίς νά μπορῶ νά κάνω ἄλλιῶς, καθώς φιλοῦσα τά πρόσωπά τους».

Ἐάν ἀναγνώστης περιμένει ἴσως νά ἐμφανιστεῖ στήν πινακοθήκη αὐτή τῶν ἀρχαίων ἐντυπώσεων πού ἀντανακλοῦσε ὁ ὕπνος ἡ μελαγχολική μορφή τῆς καημένης τῆς "Αννας. Νάτην κι αὐτή μέ τή σειρά της. Ἐάν συγγραφέας εἶχε προσέξει ὅτι ὁ θάνατος τῶν ἀγαπημένων μας καί γενικά ἡ ἐνατένιση τοῦ θανάτου ἐπηρεάζουν πολύ περισσότερο τήν ψυχή μας τό καλοκαίρι παρά τίς ἄλλες ἐποχές τοῦ χρόνου. Ἐάν οὐρανός μοιάζει πιό βαθύς, πιό ἀπόμακρος, πιό ἀπεριόριστος. Τά σύννεφα μέ τά ὁποῖα τό μάτι ἀποτιμᾷ τήν ἀπόσταση τοῦ γαλάζιου θόλου, εἶναι πιό πληθωρικά τό καλοκαίρι καί συγκεντρωμένα σέ πιό ἀχανεῖς καί πιό στέρεες μάζες· τό φῶς καί ἡ θέα τοῦ ἡλίου στή δύση του εἶναι πιό σύμφωνα μέ τό χαρακτήρα τοῦ ἀπείρου. Ἐάν ἡ κυριότερη αἰτία εἶναι ὅτι ἡ πληθωρική γενναιοδωρία τῆς ζωῆς τό καλοκαίρι δημιουργεῖ μιάν ἀντίθεση πιό χτυπητή πρός τήν παγωμένη στείρωση τοῦ τάφου. Ἐξάλλου δύο ἰδέες πού ἔχουν σχέση ἀνταγωνιστική μεταξύ τους ἔλκονται ἀμοιβαῖα καί ὑποβάλλουν ἡ μία τήν ἄλλη. Ἐπίσης ὁ συγγραφέας μᾶς ὁμολογεῖ ὅτι, τίς ἀτέρμονες καλοκαιριάτικες μέρες, τοῦ εἶναι δύσκολο νά μή σκέπτεται τό θάνατο, καί ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου ἑνός γνωστοῦ ἢ ἀγαπημένου προσώπου ταραάζει τό μυαλό του πιό ἐπίμονα τή λαμπρή αὐτή ἐποχή. Τοῦ φάνηκε μιά μέρα ὅτι βρισκόταν μπροστά στήν πόρτα τοῦ ἀγροτόσπιτου πού ἔμενε· μέσα στό ὄνειρό

του ήταν μιά Κυριακή πρωί τοῦ Μάη, μιά Κυριακή τοῦ Πάσχα, πράγμα πού καθόλου δέν ἀποκλείει τό ἡμερολόγιο τῶν ὀνείρων. Μπροστά του ἐκτεινόταν τό γνωστό του τοπίο, ἀλλά διεσταλμένο καί ἐπιβλητικότερο λόγω τῆς μαγείας τοῦ ὕπνου. Τά βουνά εἶχαν ψηλώσει πιά πολύ κι ἀπό τίς Ἔλπειες, ἐνῶ τά λιβάδια καί τά δάση στά πόδια τους ἦταν πιά πολύ ἐκτεταμένα· οἱ φράχτες ἦταν φορτωμένοι μέ ἄσπρα τριαντάφυλλα. Ὅπως ἦταν πιά πολύ ἀκόμα, πλάσμα ζωντανό δέ φαινόταν πουθενά, ἐκτός ἀπό γελάδια καί βόδια πού ἀναπαύονταν μέσα στό κοιμητήρι πάνω στά πρασινισμένα μνήματα καί ἰδιαίτερα στόν τάφο ἑνός παιδιοῦ πού εἶχε τρυφερά ἀγαπήσει.⁶⁸ (Τό παιδί αὐτό εἶχε πράγματι ταφεῖ τό ἴδιο ἐκεῖνο καλοκαίρι, καί ἕνα πρωί, πρίν βγεῖ ὁ ἥλιος, ὁ συγγραφέας εἶχε πράγματι δεῖ ζῶα νά ἀναπαύονται κοντά στό μνήμα του). Τότε εἶπε στόν ἑαυτό του: «Θέλει πιά πολύ ἀκόμα γιά νά ἀνατεῖλει ὁ ἥλιος. Σήμερα εἶναι Κυριακή τοῦ Πάσχα. Εἶναι ἡ μέρα πού γιορτάζουμε τούς πρώτους καρπούς τῆς Ἀνάστασης. Θά πάω νά περπατήσω. Θά ξεχάσω σήμερα τίς παλιές μου θλίψεις. Ὁ ἀέρας εἶναι δροσερός καί ἀκίνητος. Τά βουνά εἶναι ψηλά καί φτάνουν ὡς τά οὐράνια· τά ξέφωτα στά δάση εἶναι ἤσυχα σάν τό κοιμητήρι. Ἡ δροσιά θά ξεπλύνει τούς ἰδρωτές ἀπό τό μέτωπό μου καί δέν θά ἔμαι πιά δυστυχής». Κι ἔκανε νά ἀνοίξει τήν πόρτα τοῦ κήπου, ὅταν τό τοπίο ἀριστερά του μεταμορφώθηκε. Ἦταν πάντα Κυριακή τοῦ Πάσχα, πιά πολύ πρωί, ἀλλά ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν ἀνατολίτικη. Θόλοι καί τροῦλοι κάποιας μεγάλης πόλης σχημάτιζαν μιά ἀόριστη ὀδοντωτή γραμμή στόν ὀρίζοντα (ἀνάμνηση ἴσως μιᾶς εἰκόνας ἀπό κάποια Βίβλο πού εἶχε δεῖ μικρός). Ὅχι μακριά ἀπ' αὐτόν σέ μιά πέτρα, κάτω ἀπό φοινικόδεντρα τῆς Ἰουδαίας καθόταν μιά γυναίκα. Ἦταν ἡ Ἄννα! «Εἶχε τά μάτια προσηλωμένα πάνω μου μ' ἕνα ἔντονο βλέμμα. Τέλος τῆς εἶπα: “Σέ ξαναβρίσκω ἐπιτέλους!” Περίμενα, ἀλλά δέν πῆρα καμιά ἀπάντηση. Τό πρόσωπό της ἦταν ἀκριβῶς ὅπως τό εἶχα δεῖ τήν τελευταία φορά, κι ὅμως πόσο ἀλλιώτικο! Πρίν ἀπό δεκαεφτά χρόνια, ὅταν τό φῶς τοῦ φανοστάτη ἔπεφτε στό πρόσωπό της, ὅταν γιά τελευταία φορά φίλησα τά χεῖλη της (τά χεῖλη σου, Ἄννα, πού γιά μένα ἦταν ἀμόλυτα),

τά δάκρυα κυλοῦσαν ἀπ' τὰ μάτια της. Τώρα τὰ δάκρυα εἶχαν στεγνώσει. Φαινόταν πιά ὁμορφή ἀπό τότε, ἀλλά κατὰ τὰ ἄλλα ἦταν ἴδια καί καθόλου μεγαλύτερη στά χρόνια. Τό βλέμμα της ἦταν ἤρεμο ἀλλά προικισμένο μέ μιά παράδοση ἐπισημότητα στήν ἔκφραση καί τήν κοίταζα μ' ἕνα εἶδος φόβου. Ξαφνικά ἡ φυσιογνωμία της σκοτείνιασε· γυρνώντας κατὰ τὰ βουνά εἶδα ἀτμούς πού κυλοῦσαν ἀνάμεσά μας. Σέ μιά στιγμή εἶχαν ὅλα ἐξαφανιστεῖ· ἔπεσε μιά βαριά μαυρίλα· καί σ' ἕνα ἀνοιγοκλείσιμο ματιοῦ βρισκόμουν μακριά, πολύ μακριά ἀπό τὰ βουνά, περπατώντας δίπλα στήν Ἄννα στό φῶς ἀπό τοὺς φανοστάτες τῆς Ὁξφορντ-στρήτ, ὅπως πρὶν ἀπό δεκαεφτά χρόνια, ὅταν ἤμασταν κι οἱ δύο παιδιά».

Ὁ συγγραφέας μᾶς δίνει ἕνα ἀκόμα δείγμα τῶν νοσηρῶν του φαντασιώσεων καί τό τελευταῖο αὐτό ὄνειρο (τοῦ 1820) εἶναι τόσο πιά τρομερό ὅσο πιά ἀόριστο εἶναι, πιά ἀσύλληπτο ἀπ' τή φύση του, κι ὅσο, παρ' ὅλη τή σπαραχτικότητα του, ἐκτυλίσσεται μέσα στόν κινητό, ἐλαστικό διάκοσμο τῆς ἀπροσδιοριστίας. Ἄλλά δέν ἔχω ἐλπίδα νά ἀποδώσω τή μαγεία τοῦ ἀγγλικοῦ ὕφους.

«Τό ὄνειρο ἄρχιζε μέ μιά μουσική πού ἄκουγα συχνά στά ὄνειρά μου, μιά μουσική προετοιμασίας κατάλληλη νά ἀφυπνίσει τό πνεῦμα καί νά τό κρατήσῃ σέ ἀναμονή, μιά μουσική παρόμοια μέ τό ἄνοιγμα τοῦ Ὑμνου τῆς Στέψεως,⁶⁹ πού, ὅπως ἐκείνη, ἔδινε τό αἶσθημα ἑνός ἀχανοῦς ἐμβατήριου, μιᾶς παρέλασης ἵππικοῦ χωρὶς τελειωμό καί ποδοβολητοῦ ἀμέτρητου στρατοῦ. Εἶχε ἔρθῃ τό πρωί μιᾶς ἐπίσημης μέρας, μέρας κρίσης καί τελικῆς προσδοκίας γιά τήν ἀνθρώπινη φύση πού ὑπέφερε ἀπό κάποια μυστηριώδη ἔκλειψη καί δοκιμαζόταν ἀπό ἕνα ἐπίφοβο ἄγχος. Κάπου, δέν ἤξερα πού — μ' ἕνα τρόπο, δέν ἤξερα πῶς — ἀπό κάποια ὄντα, δέν ἤξερα ποιά — διεξάγονταν μιά μάχη, ἕνας ἀγώνας μέσα σ' ἕνα κλίμα ἀγωνίας· ἐκτυλισσόταν σάν ἕνα μεγάλο δρᾶμα ἢ μουσική σύνθεση. Ἡ ψυχική συμμετοχή μου στόν ἀγώνα αὐτό γινόταν γιά μένα ἕνα μαρτύριο ἀπ' τήν ἀβεβαιότητά μου γιά τόν τόπο, τήν αἰτία, τό χαρακτήρα καί τήν ἐνδεχόμενη ἔκβαση τῆς ὑπόθεσης. Ὅπως συμβαίνει συνήθως

στά ὄνειρα, ὅπου ἀναγκαστικά κάνουμε τόν ἑαυτό μας ἐπίκεντρο τῆς δράσης, εἶχα, λέει, τή δύναμη, κι ὥστόσο δέν τήν εἶχα, νά ἀποφασίσω γιά τήν ἔκβαση αὐτή. *Εἶχα* τή δύναμη, ἐφόσον κατόρθωνα νά ἐξαρθῶ ὡς τό σημεῖο νά τό θελήσω, καί ὅμως δέν τήν εἶχα αὐτή τή δύναμη, διότι βρισκόμουν κάτω ἀπό τό βάρος εἴκοσι Ἀτλαντικῶν ἢ κάτω ἀπό τήν κατάθλιψη ἑνός ἀνεξιλέωτου ἐγκλήματος. *Βαθύτερα ἀπ' ὅσο ἔφτασε ποτέ βαρύδι στάθμης*, ἤμουν κατάκοιτος, ἀκίνητος καί ἀδρανής. Τότε, ὅπως σέ μία χορωδία, τό πάθος ἀποκτοῦσε ἕναν ἤχο πῶ βαθύ. "Ἐνα πολύ μεγάλο συμφέρον διακυβευόταν, κάποια σημαντικότερη ὑπόθεση ἀπό ὁποιαδήποτε ὑπερασπίστηκε ποτέ σπαθί ἢ διακήρυξε σάλπιγγα. "Ὑστερα ξαφνικός συναγερμός, βιαστικά πηγαίνελα· πανικός ἄπειρου πλήθους προσφύγων. Δέν ἤξερα ἄν ἦταν ἀπό τήν καλή ἢ τήν κακή ὑπόθεση: — σκοτάδι καί φῶτα· — θύελλες κι ἀνθρώπινα πρόσωπα — καί τέλος, μαζί μέ τήν αἴσθηση ὅτι ὄλα εἶχαν χαθεῖ, ἐμφανίζονταν γυναικεῖες μορφές, πρόσωπα πού θά ἔδιναν τό πᾶν στόν κόσμο νά ἀναγνωρίσω, πού εἶχα δικαίωμα νά δῶ μόνο στιγμιαῖα — καί χέρια σφιχτοπιασμένα καί σπαραξικάρδιοι χωρισμοί — καί ὕστερα αἰώνιοι ἀποχαιρετισμοί! Καί μ' ἕναν ἀναστεναγμό σάν αὐτόν πού ἀναστέναζαν τά σπήλαια τοῦ "Αδη ὅταν ἡ αἰμομίχτρα μάνα ξεστόμισε τό ἀποτρόπαιο ὄνομα τοῦ θανάτου,⁷⁰ ὁ ἤχος ἀντήχησε ἐπαναληπτικά: Αἰώνιοι ἀποχαιρετισμοί· καί ξανά καί ξανά ἀντήχησε ἐπαναληπτικά: Αἰώνιοι ἀποχαιρετισμοί!

Καί ξυπνοῦσα μέ σπασμούς καί φώναζα δυνατά: Δέ θέλω πιά νά κοιμηθῶ!»

V

ΜΙΑ ΨΕΥΔΟΚΑΤΑΛΗΣΗ

Ὁ Ντέ Κουίνσυ συντόμεψε παράξενα τό τέλος τοῦ βιβλίου του, ὅπως τουλάχιστο παρουσιάστηκε αὐτό ἀρχικά. Θυμᾶμαι ὅτι τήν πρώτη φορά πού τό διάβασα, πᾶνε πολλά χρόνια ἀπό τότε

(καί δέν γνώριζα τό δεύτερο μέρος, *Suspiria de profundis*,⁷¹ πού ἐξάλλου δέν εἶχε φανεῖ), ἀναρωτιόμουν πότε πότε: ποιά μπορεῖ νά εἶναι ἡ κατάληξη ἑνός τέτοιου βιβλίου; Ὁ θάνατος; Ἡ τρέλα; Ὅμως ὁ συγγραφέας, μιλώντας συνεχῶς γιά λογαριασμό του, διατηρήθηκε, χωρίς ἀμφιβολία, σέ ἕνα ἐπίπεδο υἱείας, πού ἂν δέν εἶναι ἐντελῶς κανονική ἢ ἐξαιρετική, τοῦ ἐπιτρέπει ὥστόσο νά ἐπιδίδεται στίς φιλολογικές του ἀσχολίες. Αὐτό πού μοῦ φαινόταν πῶ πιθανό ἦταν τό status-quo· νά συνηθίσει δηλαδή τά βάσανά του, νά παραδεχτεῖ ὀριστικά τίς ἐπιφοβες ἐπιπτώσεις τῆς παράδοξης υἱεινῆς του. Καί συμπέρανα μέσα μου: Ὁ Ροβινσώνας εἶναι δυνατό στό κάτω κάτω νά φύγει ἀπ' τό νησί του· κάποιος καράβι μπορεῖ νά ἀράξει σέ μιάν ἀκτή, ὁσοδήποτε ἄγνωστη, καί νά περισυλλέξει τό μοναχικό ἐξόριστο. Ποιός ὅμως ἄνθρωπος μπορεῖ νά ξεφύγει ἀπό τήν ἐξουσία τοῦ ὀπίου; Ἔτσι, συνέχιζα μέσα μου, τό ἀσυνήθιστο αὐτό βιβλίο, εἴτε ἀληθινή ἐξομολόγηση εἴτε καθαρῆ σύλληψη τοῦ μυαλοῦ — ἡ τελευταία αὐτή ὑπόθεση ἔμοιαζε ἐντελῶς ἀπίθανη ἐξαιτίας μιᾶς ἀτμόσφαιρας ἀλήθειας πού πλανιέται πάνω στό ὄλο καί τόν ἀμίμητο τόνο εἰλικρίνειας πού συνοδεύει κάθε λεπτομέρεια — εἶναι ἕνα βιβλίο χωρίς κατάληξη. Ὑπάρχουν ἀσφαλῶς βιβλία, ὅπως καί περιπέτειες, χωρίς κατάληξη. Ὑπάρχουν καταστάσεις αἰώνιες· καί ὀτιδήποτε σχετίζεται μέ τό ἀθεράπευτο, τό ἀνεπανόρθωτο μπαίνει σ' αὐτή τήν κατηγορία. Ὡστόσο θυμόμουν ὅτι ὁ ὀπιόφαγος εἶχε ἀναγγεῖλει κάπου στήν ἀρχή ὅτι ἐπιτέλους εἶχε καταφέρει νά *ξεστρίψει ὡς τούς τελευταίους τῆς κρίκουσ τήν καταραμένη ἀλυσίδα πού τόν τύλιγε*. Ἡ κατάληξη ἐπομένως ἦταν γιά μένα ἐντελῶς ἀπροσδόκητη, καί θά ὀμολογήσω εἰλικρινά ὅτι ὅταν τή διάβασα, παρ' ὄλα τά σύνεργα μιᾶς λεπτολόγας ἀληθοφάνειας, αἰσθάνθηκα ἐνστικτώδη δυσπιστία. Δέν ξέρω ἂν ὁ ἀναγνώστης συμερίζεται τήν ἐντύπωσή μου σχετικά· ἀλλά ὀμολογῶ ὅτι ὁ ἐπιδέξιός, ἐπινοητικός τρόπος μέ τόν ὀποῖο ὁ ἀτυχῆς συγγραφέας βγαίνει ἀπό τό μαγεμένο λαβύρινθο ὀπου εἶχε χαθεῖ ἀπό δική του ὑπαιτιότητα, μοῦ φάνηκε ἐφεύρημα γιά νά μή θιγεῖ ἕνας ὀρισμένος βρετανικός καθωσπρεπισμός,⁷² θυσία τῆς ἀλήθειας στό βωμό τῆς αἰδημοσύνης καί τῶν δημόσιων προκαταλήψεων. Θυμηθεῖτε

τί προληπτικά μέτρα πήρε πριν αρχίσει την αφήγηση της *Ἰλιάδας τῶν παθῶν* του, καί μέ τί φροντίδα ἐδραίωσε τό δικαίωμα νά κάνει *ἐξομολογήσεις* καί *μάλιστα ἐπωφελείς*. "Ένας λαός θέλει λύσεις *ἠθικές*, ἄλλος λύσεις *παρηγορητικές*. Για παράδειγμα οἱ γυναῖκες δέν θέλουν νά ἀνταμείβονται οἱ κακοί. Τί θά ἔλεγε τό θεατρικό μας κοινό, ἂν στό τέλος τῆς πέμπτης πράξης δέν ἔβρισκε τήν ὑπαγορευμένη ἀπ' τή δικαιοσύνη καταστροφή πού ἀποκαθιστᾶ τή φυσιολογική ἢ μᾶλλον οὐτοπική ἰσορροπία ἀνάμεσα σ' ὄλα τά μέρη — αὐτή τή δίκαιη καταστροφή πού μέ τόση ἀνυπομονησία περίμενε τέσσερις ὀλόκληρες πράξεις; Μέ δύο λόγια νομίζω ὅτι τό κοινό δέν ἀγαπάει τούς *ἀμετανόητους* καί ὅτι τούς θεωρεῖ *ἀναιδεῖς*. Ἴσως ὁ Ντέ Κούνσου νά σκέφτηκε μέ παρόμοιο τρόπο καί νά ὑποτάχτηκε στόν κανόνα. "Αν οἱ σελίδες αὐτές, ωρύτερα γραμμένες, εἶχαν κατά τύχη διαβαστεῖ ἀπ' τόν ἴδιο, ὑποθέτω ὅτι θά εἶχε χαμογελάσει μέ φιλοφροσύνη γιά τήν πρῶμη καί δικαιολογημένη δυσπιστία μου. "Οπωσδήποτε, βασιζόμενος στό κείμενό του, τόσο εἰλικρινές σέ ὄλες τίς ἄλλες περιπτώσεις, τόσο διεισδυτικό, θά μπορούσα ἤδη νά ἀναγγείλω ἐδῶ μιᾶ *τρίτη κατάρρευση μπροστά στό μαῦρο εἶδωλο* (πράγμα πού ἐξυπακούει μιᾶ δεύτερη) γιά τήν ὁποία θά μιλήσουμε ἀργότερα.

"Ὅπως καί νά ἔχει, ὀρίστε ἡ κατάληξη αὐτή. "Από καιρό τό ὄπιο δέν ἔκανε αἰσθητή τήν ἐξουσία του μέ γοητεῖες ἀλλά μέ βασανιστήρια καί τά βασανιστήρια αὐτά (πράγμα ἀπόλυτα πιστευτό καί σύμφωνο μέ ὄλες τίς ἐμπειρίες ὅσον ἀφορᾶ τή δυσκολία νά κόψουμε παλαιές συνήθειες, ὁποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ φύση τους) εἶχαν ἀρχίσει μαζί μέ τίς πρῶτες προσπάθειες τοῦ ὀπιοφάγου νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τόν καθημερινό του τύραννο. "Ανάμεσα σέ δύο ἀγωνίες, ἡ μία προερχόμενη ἀπό τή συνεχιζόμενη χρήση ἡ ἄλλη ἀπό τή διακοπή τῆς διαίτας ἐκείνης, ὁ συγγραφέας προτίμησε, μᾶς λέει, αὐτή πού περιεῖχε μιᾶ πιθανότητα ἀπελευθέρωσης. «Τί ποσότητα ὀπίου ἔπαιρνα τήν ἐποχή ἐκείνη δέν εἶμαι σέ θέση νά πῶ, διότι τό ὄπιο πού χρησιμοποιοῦσα εἶχε ἀγοραστεῖ ἀπό ἕνα φίλο πού ἀρνήθηκε ἀργότερα τά χρήματα· ἔτσι δέν μπορούσα νά προσδιορίσω τί ποσότητα εἶχα καταναλώσει μέσα σ' ἕνα χρόνο. Πιστεύω ὡστόσο ὅτι τό

ἔπαιρνα πολύ ἀκατάστατα καί ὅτι ἡ δόση κυμαίνονταν ἀπό πενήντα ἤ ἑξήντα κόκκους μέχρι ἑκατόν πενήντα τή μέρα. Πρώτη φροντίδα μου ἦταν νά τήν περιορίσω σέ σαράντα, τριάντα καί τελικά, ὅσο συχνότερα μπορούσα, σέ δώδεκα κόκκους». Προσθέτει ὅτι ἀπό τά διάφορα εἰδικά φάρμακα πού δοκίμασε τό μόνο πού τόν ὠφέλησε ὑπῆρξε τό βαλεριανό ἀμμωνιοῦχο βάμμα. Ἄλλιά γιά ποιό λόγο (μιλάει ὁ ἴδιος) νά συνεχίσει τήν ἀφήγηση τῆς ἀνάρρωσης καί τῆς θεραπείας; Σκοπός τοῦ βιβλίου ἦταν νά δείξει τήν ὑπερφυσική δύναμη τοῦ ὀπίου εἴτε στήν ἡδονή εἴτε στόν πόνο. Τό βιβλίον ἐπομένως ἔχει τελειώσει. Τό ἠθικό δίδαγμα ἀφορᾷ μόνο τούς ὀπιοφάγους. Ἄς μάθουν νά τρέμουν, κι ἄς ξέρουν, ἀπό τήν ἐκπληκτική αὐτή περίπτωση, ὅτι, μετά ἀπό δεκαεπτὰ χρόνια χρήσης καί ὀκτώ χρόνια κατάχρησης τοῦ ὀπίου, εἶναι δυνατό νά ἀπελευθερωθεῖ κανεῖς ἀπό τήν οὐσία αὐτή. Τούς εὐχεται τέλος νά ἀναπτύξουν μεγαλύτερη ἐνεργητικότητα στίς προσπάθειές τους καί νά ἐπιτύχουν τό ἴδιο καλό ἀποτέλεσμα.

« Ὁ Τζέρεμυ Τέηλορ εἰκάζει⁷³ ὅτι ἴσως τό νά γεννιέται κανεῖς εἶναι τόσο ὀδυνηρό ὅσο καί τό νά πεθαίνει. Τό θεωρῶ πολύ πιθανό, καί σ' ὄλο τό μακρῦ διάστημα πού μείωνα τό ὀπιο, δοκίμαζα ὄλο τό μαρτύριο ἑνός ἀνθρώπου πού περνάει ἀπό ἕνα τρόπο ὑπαρξης στόν ἄλλο. Τό ἀποτέλεσμα δέν ἦταν ὁ θάνατος ἀλλά ἕνα εἶδος σωματικῆς ἀναγέννησης... Μοῦ ἀπομένει ἀκόμα κάτι σάν ἀνάμνηση ἀπό τήν πρώτη μου κατάσταση· τά ὄνειρά μου δέν εἶναι ἐντελῶς ἤρεμα. Τό ἐπίφοβο φούσκωμα καί ἡ ταραχή τῆς θύελλας δέν ἔχουν ἀκόμα ἡρεμήσει. Οἱ λεγεῶνες πού εἶχαν στρατοπεδεύσει μέσα στίς φαντασιώσεις μου ἀποχωροῦν μὰ δέν ἔχουν ὀλότελα φύγει. Ὁ ὕπνος μου εἶναι ταραχώδης καί, ὅπως οἱ πύλες τοῦ παραδείσου γιά τούς προπάτορές μας, ὅταν γύρισαν νά τίς δοῦν, ὅπως λέει κι ὁ Μίλτων στόν τρομαχτικό ἐκεῖνο στίχο:

Βρίθει ἀπό ἀπαίσιες ὄψεις καί πύρινους βραχίονες.

Τό ἐπίμετρο (πού χρονολογεῖται ἀπό τό 1822) σκοπό ἔχει νά

ένισχύσει πιά λεπτομερειακά την ἀληθοφάνεια τοῦ τέλους, νά τοῦ δώσει ἕναν αὐστηρά ἰατρικό χαρακτήρα. Σίγουρα τό νά κατέβεις ἀπό μιά δόση ὀκτώ χιλιάδων σταγόνων σέ μιά περιορισμένη δόση, πού κυμαίνεται ἀνάμεσα σέ τριακόσιες καί ἑκατόν ἐξήντα σταγόνες, εἶναι ἕνας ἀρκετά ἐντυπωσιακός θρίαμβος. Ὅμως ἡ προσπάθεια πού τοῦ ἀπέμενε νά κάνει ἀπαιτοῦσε ἀκόμα μεγαλύτερη ἐνεργητικότητα ἀπ' ὅση νόμιζε ὁ συγγραφέας, καί ἡ ἀνάγκη γιά μιά τέτοια προσπάθεια γινόταν ὀλοένα πιά φανερή. Εἶχε ἰδιαίτερα ἀντιληφθεῖ μιά ὀρισμένη σκλήρυνση, μιά ἔλλειψη εὐαισθησίας τοῦ στομάχου, πού ἔμοιαζε νά προμηνύει κάποια σκιρρώδη πάθηση. Ὁ γιατρός βεβαίωσε ὅτι ἡ συνέχιση τῆς χρήσης ὀπίου, ἔστω καί σέ μειωμένες δόσεις, μπορούσε νά ὀδηγήσει σέ παρόμοιο ἀποτέλεσμα. Ὁρκίζεται λοιπόν ἀπό τότε νά ἀποκηρύξει τό ὄπιο, νά τό ἀποκηρύξει ἐντελῶς. Ἡ ἀφήγηση τῶν δοκιμῶν του, τῶν δισταγμῶν του, τῶν σωματικῶν πόνων, πού ἦταν ἀποτέλεσμα τῶν πρώτων νικηφόρων προσπαθειῶν τῆς θέλησῆς του, εἶναι πράγματι ἐνδιαφέρουσα. Παρακολουθοῦμε τίς βαθμιαῖες ἐλαττώσεις τῶν δόσεων· δύο φορές φτάνει στό μηδέν· ὕστερα ἔχουμε ὑποτροπές, ὑποτροπές πού ἀντισταθμίζουν γενναϊόδωρα τίς προηγούμενες ἀποχές. Γενικά οἱ ἔξι πρώτες ἐβδομάδες πειραματισμῶν κατέληξαν στό νά γίνει τό ὄλο του σύστημα τρομερά εὐερέθιστο, ἰδιαίτερα τό στομάχι πού καμιά φορά ἀνακτοῦσε τή φυσιολογική του ζωτικότητα κι ἄλλες φορές ὑπέφερε ὑπερβολικά· κατέληξαν σέ μιά ἀναταραχή πού δέν ἔπαυε οὔτε μέρα οὔτε νύχτα· σέ ἕναν ὕπνο (τί ὕπνο) πού διαρκοῦσε τό πολύ τρεῖς ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο, καί τόσο ἔλαφρό ὥστε νά ἀκούει καί τούς ἐλάχιστους θορύβους γύρω του. Ἡ κάτω μασέλα του ἦταν διαρκῶς πρησμένη· εἶχε πληγές στό στόμα καί, ἀνάμεσα στά ἄλλα, ἔλεινά λίγο πολύ συμπτώματα, ἦταν καί τό σφοδρό φτέρνισμα, πού ἐξάλλου συνόδευε ἀνεκαθεν τίς προσπάθειές του νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τό ὄπιο. (Ἡ νέα αὐτή ἀναπηρία διαρκοῦσε κάποτε δύο ὥρες καί ἐπανερχόταν δύο ἢ τρεῖς φορές τή μέρα). Ἐπιπλέον ὑπέφερε ἀπό μιά αἴσθηση κρύου καί τέλος ἔπαθε ἕνα φοβερό κρυολόγημα, πράγμα πού δέν τοῦ εἶχε συμβεῖ ποτέ ὅσο βρισκόταν κάτω ἀπό τήν ἐξουσία τοῦ ὀπίου. Μέ τή

λήψη πικρῶν ἐκχυλισμάτων κατόρθωσε νά ἐπαναφέρει τό στομάχι στή φυσιολογική του κατάσταση, δηλαδή κατόρθωσε νά χάσει, ὅπως οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, τή συνείδηση τῶν λειτουργιῶν τῆς πέψης. Μετά σαράντα δύο μέρες, ὅλα τά τρομερά συμπτώματα τελικά ἐξαφανίστηκαν γιά νά ἐμφανιστοῦν ἄλλα· δέν ξέρει ὅμως ἂν αὐτά εἶναι συνέπεια τῶν παλαιῶν καταχρήσεων ἢ τῆς κατάργησης τοῦ ὀπίου. Ἔτσι λοιπόν ὁ ἄφθονος ἰδρώτας πού ὡς καί τά Χριστούγεννα συνόδευε τόν καθημερινό περιορισμό τῆς δόσης, κατά τήν περίοδο τήν πύο θερμή τοῦ χρόνου εἶχε σταματήσει ἐντελῶς. Ἄλλες ὅμως σωματικές δοκιμασίες θά ἦταν δυνατό νά ἀποδοθοῦν στό βροχερό καιρό τοῦ Ἰουλίου στό μέρος ἐκεῖνο τῆς Ἀγγλίας πού κατοικοῦσε.

Ὁ συγγραφέας (πάντα γιά νά βοηθήσει τούς δυστυχεῖς πού θά μπορούσαν νά βρεθοῦν στήν ἴδια μ' αὐτόν κατάσταση) φροντίζει ἀκόμα ὡς καί νά μᾶς δώσει ἕνα συνοπτικό κατάλογο, μέ ἡμερομηνίες καί ποσότητες ἀντικριστά, τῶν πέντε πρώτων ἐβδομάδων, στό διάστημα τῶν ὁποίων ἀρχίζει νά εὐδοκῶνεται ἡ ἐνδοξη ἐπιχείρηση. Παρατηροῦμε τρομερές ὑποτροπές, ὅπως ἀπό μηδέν μέχρι 200, 300, 350 σταγόνες. Ἴσως ὅμως καί ἡ μείωση νά ἦταν πολύ ἀπότομη, κακά διαβαθμισμένη, μέ ἀποτέλεσμα ὀδύνης περιττές πού κάποτε τόν ἀνάγκαζαν νά ἀναζητήσῃ βοήθεια ἀπό τήν ἴδια τήν πηγή τοῦ κακοῦ.

Ἐκεῖνο πού πάντα μέ ἐνίσχυε στήν ἰδέα ὅτι τό τέλος αὐτό εἶναι τεχνητό, ἐν μέρει τουλάχιστο, εἶναι ἕνας τόνος εἰρωνείας, χαριτολογίας, ἀκόμα καί χλεύης πού κυριαρχεῖ σέ πολλά σημεῖα τοῦ ἐπίμετρου. Τελικά, γιά νά ἀποδείξει ὅτι δέν παρέχει στό ἄθλιο σαρκίο του καμιά φανατική φροντίδα, ὅπως ἄτομα μέ ἐπισφαλῆ ὑγεία πού περνᾶνε τόν καιρό τους παρακολουθώντας τόν ἑαυτό τους, ὁ συγγραφέας ζητάει γιά τό σῶμα του, τό ἀξιοπεριφρόνητο αὐτό κουρέλι, ἔστω καί μόνο γιά νά τό τιμωρήσῃ πού τόσο τόν τυράννησε, τήν ἀτιμωτική μεταχείριση πού ἐπιφυλάσσει ὁ νόμος γιά τούς χειρότερους κακοποιούς· κι ἂν οἱ γιατροί τοῦ Λονδίνου πιστεύουν ὅτι ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νά ἔχει κάποιον ὄφελος ἀπό τήν ἀνάλυση τοῦ σώματος ἑνός τόσο ἐπίμονου ὀπιοφάγου ὅσο ὁ ἴδιος, μέ χαρά τούς κληροδοτεῖ τό δικό

του. 'Ορισμένα πλούσια ἄτομα στή Ρώμη διέπρατταν τήν ἀπερυσκεία, ἀφοῦ ἔκαναν ἕνα κληροδότημα στόν ἄρχοντα, νά ἐπιμένουν νά ζοῦν, ὅπως λέει χαριτωμένα ὁ Σουετόνιος, καί ὁ Καῖσαρ, πού εὐχαρίστως εἶχε δεχτεῖ τό κληροδότημα, αἰσθανόταν βαριά προσβολή ἀπό τήν ἀδιάκριτη αὐτή παράταση τῆς ὑπαρξῆς τους. 'Αλλά ὁ ὀπιοφάγος δέν φοβᾶται ἀπό μέρους τῶν γιατρῶν τίποτα προσβλητικά δείγματα ἀνυπομονησίας. Ξέρει ὅτι δέν μποροῦμε νά περιμένουμε ἀπ' αὐτούς παρά αἰσθήματα ἀνάλογα πρός τά δικά του, αἰσθήματα σύμφωνα πρός τόν καθαρό ἔρωτα τῆς ἐπιστήμης πού ὠθεῖ τόν ἴδιο στήν πένθιμη αὐτή δωρεά τοῦ πολύτιμου λειψάνου του. Εἶθε τό κληροδότημα αὐτό νά παραδοθεῖ σέ χρόνο ἐξαιρετικά μακρινό· εἶθε ὁ διεισδυτικός αὐτός συγγραφέας, ὁ χαριτωμένος αὐτός ἄρρωστος, χαριτωμένος ὡς καί στίς κοροϊδίες του, νά μᾶς ζήσει ἀκόμα περισσότερο κι ἀπό τόν εὐθραυστο Βολταῖρο, στόν ὁποῖο χρειάστηκαν, ὅπως εἰπώθηκε, ὀγδόντα τέσσερα χρόνια γιά νά πεθάνει.*

* 'Ενῶ γράφαμε αὐτές τίς γραμμές ἔφτασε στό Παρίσι ἡ εἶδηση τοῦ θανάτου τοῦ Τόμας ντέ Κουίνσου. Κάναμε λοιπόν εὐχές γιά τή συνέχιση ἑνός ἐνδοξοῦ βίου, πού εἶχε ἀπότομα διακοπεῖ! 'Ο ἄξιος ἀνταγωνιστής καί φίλος τοῦ Οὐέρντσουορθ, τοῦ Κόλεριτζ, τοῦ Σάουδν, τοῦ Τσάρλς Λάμπ, τοῦ Χάζλιτ καί τοῦ Οὐίλσον, ἀφήνει πίσω του πολυάριθμα ἔργα, ἀπό τά ὁποῖα τά κυριότερα εἶναι: Confessions of an english opium-eater, Suspiria de profundis, The Coesars, Literary reminiscences, Essays on the poets, Autobiographic sketches, Memorials, The Note book, Theological essays, Letters to a young man, Classic records reviewed or deciphered, Speculations literary and philosophic with german tales and other narrative papers, Klosterheim or the masque, Logic of political economy (1844), Essays sceptical and antisceptical on problems neglected or misconceived κ.ἄ. 'Αφήνει σ' ἐμᾶς τή φήμη ὄχι μόνο ἑνός ἀπό τά πῖο πρωτότυπα πνεύματα, τά πῖο ἀληθινά χιουμοριστικά πνεύματα τῆς παλαιᾶς 'Αγγλίας ἀλλά κι ἑνός ἀπό τούς πῖο ἀξιαγάπητους, τούς πῖο φιλόφιλους χαρακτήρες πού τίμησαν τήν 'Ιστορία τῶν γραμμάτων, ἀκριβῶς ὅπως τόν περιγράφει ἀφελῶς στό ἔργο του Suspiria de profundis, πού θά ἀναλύσουμε καί πού ὁ τίτλος του δανεῖζεται ἀπό τήν ὀδυνηρή αὐτή περίσταση ἕνα τόνο διπλά μελαγχολικό. 'Ο κ. Ντέ Κουίνσου πέθανε στό 'Εδιμβούργο σέ ἡλικία ἑβδομήντα πέντε ἐτῶν.

'Εχω μπροστά μου μιά νεκρολογία, μέ ἡμερομηνία 17 Δεκεμβρίου 1859,⁷⁴ πού μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἀφορμή γιά θλιβερές σκέψεις. Σ' ὀλόκληρο τόν κόσμο ἡ τρομερή μανία τῆς ἠθικῆς σφετερίζεται σέ ὅλες τίς φιλολογικές συζητήσεις τῆ

Η ΙΔΙΟΦΥΤΑ ΠΑΙΔΙ

Οί 'Εξομολογήσεις χρονολογούνται από τό 1822 καί τό *Suspria*, συνέχεια καί συμπλήρωμά τους, γράφτηκε τό 1845. "Ετσι ό τόνος του είναι, άν όχι έντελώς διαφορετικός, όπωσδήποτε όμως

θέση τής καθαρής λογοτεχνίας. Οί Πονμαρτέν⁷⁵ καί οι άλλοι ιεροκήρυκες τών σαλονιών γεμίζουν τίς άμερικανικές καί άγγλικές εφημερίδες καθώς καί τίς δικές μας. "Ηδη από άφορμή τούς παράξενους έπικήδειους πού άκολούθησαν τόν θάνατο του "Ενγκαρ Πόου, μου δόθηκε ή ευκαιρία νά παρατηρήσω ότι ό χϊωρος τών νεκρών τής λογοτεχνίας είναι λιγότερο σεβαστός από τό κοινό κοιμητήρι, όπου, κατά άστυνομική διαταγή, οι τάφοι προστατεύονται από τίς άθώες βεβηλώσεις τών ζώων.

Καλϊ τόν άμερόληπτο άναγνώστη νά κρίνει. Τό ότι ό *όπιοφάγος δέν πρόσφερε στην άνθρωπότητα καμιά θετική ύπηρεσία*, τί μϊς ενδιαφέρει; "Αν τό βιβλίο του είναι *ώραϊο*, του όφείλουμε ευγνωμοσύνη. "Ο Μπυφόν, γιά του όποιου τήν άμεροληψία σ' ένα τέτοιο ζήτημα δέν πρέπει νά άμφιβάλλουμε,⁷⁶ δέν πίστευε τάχα ότι μιά ευτυχής έκφραση, ένας νέος τρόπος καλλιέπειας έχουν γιά τόν άληθινά πνευματικό άνθρωπο μεγαλύτερη χρησιμότητα από τίς άνακαλύψεις τής επιστήμης; Μέ άλλα λόγια ότι τό "Ωραϊο έχει περισσότερη ευγένεια από τό "Αληθινό;

"Ως πρός τό ότι ό Ντέ Κούνισυ φάνηκε μερικές φορές ύπερβολικά άυστηρός γιά τούς φίλους του, ποιός συγγραφέας πού ξέρει τί θά πει λογοτεχνικό πάθος, έχει τό δικαίωμα νά έκπλαγει; Κακομεταχειριζόταν άγρια καί τόν ίδιο τόν έαυτό του· άλλωστε, όπως λέει κάπου καί όπως πρίν άπ' αυτόν είχε πει ό Κόλεριτζ, *ή μοχθηρία δέν προέρχεται πάντα από τήν καρδιά· ύπάρχει καί μοχθηρία τής διάνοιας όπως καί τής φαντασίας*.⁷⁷

"Ιδού όμως τό άριστούργημα τής κριτικής αυτής. "Ο Ντέ Κούνισυ, όταν ήταν νέος είχε χαρίσει στον Κόλεριτζ ένα σημαντικό μέρος τής πατρικής του περιουσίας: «"Ασφαλώς, λέει ό "Αγγλος βιογράφος, αυτό είναι ευγενικό κι άξιέπαινο, *μολονότι δείχνει άπερισκεψία*. πρέπει όμως νά θυμόμαστε ότι ήρθε καιρός πού, θύμα του όπίου, μέ κατεστραμμένη ύγεια καί ενώ οι ύποθέσεις του πήγαιναν άσκημα, δέχτηκε χωρίς άναστολές τήν έλεημοσύνη τών φίλων του». "Αν καταλαβαίνουμε καλά, αυτό θά πει ότι δέν πρέπει νά του άναγνωρίσουμε τή γενναιοδωρία του, άφοϋ άργότερα δέχτηκε τή γενναιοδωρία άλλων. Ούτε μιά μεγαλοφυϊά δέν θά 'βρισκε παρόμοιο εύφυολόγημα. Γιά νά φτάσει κανείς σέ τέτοιο ύψος, πρέπει νά έχει τό φθονερό καί κακότροπο πνεύμα του ήθικολόγου κριτικού. Κ. Μπ.

πιό βαθύς, πιό λυπημένος, πιό παραιτημένος. Διατρέχοντας ξανά και ξανά τις παράδοξες αυτές σελίδες, δέν μπορούσα νά μήν όνειρεύομαι τίς διάφορες μεταφορές πού χρησιμοποιοῦν οί ποιητές γιά νά ἀπεικονίσουν τόν ἄνθρωπο πού ἐπιστρέφει ἀπό τίς μάχες τῆς ζωῆς. Εἶναι ὁ γέρο-ναυτικός πού, μέ κυρτωμένη ράχη, μέ πρόσωπο σά δίχτυ ἀξεμπέρδευτο ἀπό ρυτίδες, ζεσταίνει στό τζάκι του ἕνα ἥρωικό κουφάρι πού γλίτωσε ἀπό χίλιες περιπέτειες· εἶναι ὁ ταξιδευτής πού γυρίζει τό βράδυ τό βλέμμα κατά τούς κάμπους πού πέρασε τό πρωί καί θυμᾶται, μέ τρυφερότητα καί λύπη, τίς τόσες φαντασίες τοῦ νοῦ του, ἐνῶ διέσχιζε τίς περιοχές αὐτές, ἐξατμισμένες τώρα στόν ὀρίζοντα. Πρόκειται γι' αὐτό πού μ' ἕνα γενικό τρόπο, θά ὀνομάζα ἀδίσταχτα τόνο τοῦ φαντάσματος ἀπό τόν τάφο, ἔκφραση ὄχι τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἀλλά τοῦ σχεδόν ξένου πρὸς τήν ἀνθρωπότητα, μισο-γῆινη μισο-ἐξω-γῆινη, πού συναντᾶμε καμιά φορά στό *'Απομνημονεύματα πέρα ἀπό τόν τάφο,*⁷⁸ ὅταν ὁ θυμός καί ἡ πληγωμένη περηφάνια παύουν καί ἡ περιφρόνηση τοῦ μεγάλου Ρενέ γιά τά γήινα πράγματα γίνεται ἐντελῶς ἀφιλόκερδη.

Στήν *Εἰσαγωγή* τοῦ *Suspiria* μαθαίνουμε ὅτι σημειώθηκε στόν ὀπισθάγο, παρ' ὄλο τόν ἥρωισμό του στό διάστημα τῆς ὑπομονετικῆς θεραπείας του, μιά δεύτερη καί μιά τρίτη ὑποτροπή. Πρόκειται γι' αὐτό πού ὀνομάζει τρίτη *κατάρρευση μπροστά στό μαῦρο εἶδωλο*. Ἀκόμα καί χωρίς τούς ὀργανικούς λόγους πού ἐπικαλεῖται γιά νά δικαιολογηθεῖ, ὅπως ὅτι δέν ὑπῆρξε ἀρκετά προσεκτικός στήν τήρηση τῆς ἀποχῆς, νομίζω ὅτι δέν ἦταν δύσκολο νά προβλέψουμε αὐτή τή δυστυχία. "Ὁμως τή φορά αὐτή δέν ὑπάρχει θέμα πάλης κι ἀνταρσίας. Ἡ πάλη καί ἡ ἀνταρσία ἐξυπακούουν πάντα ἕνα βαθμό ἐλπίδας, ἐνῶ ἡ ἀπελπισία εἶναι ἀμίλητη. "Ὁπου δέν ὑπάρχει γιαιρεία, ἐκεῖ κι οί μεγαλύτερες ὀδύνες τό παίρνουν ἀπόφαση. Οἱ πόρτες, ἀνοιχτές ἄλλοτε γιά τήν ἐπιστροφή, ἔχουν κλείσει, καί ὁ ἄνθρωπος βαδίζει πειθήνια πρὸς τό πεπρωμένο του. *Suspiria de profundis!* Δικαιολογημένος τίτλος γιά τό βιβλίο αὐτό.

Ἡ συγγραφέας δέν ἐπιμένει πιά νά μᾶς πείσει ὅτι οἱ *'Εξομολογήσεις* εἶχανε γραφτεῖ, τουλάχιστον ἐν μέρει, ἀπό φροντίδα γιά τή

δημόσια υγεία. Ἐντικείμενό τους ἦταν, μᾶς λέει μέ μεγαλύτερη εἰλικρίνεια τώρα, νά δείξουν τή δύναμη πού ἔχει τό ὄπιο στό νά ἐνισχύσει τή φυσική λειτουργία τῆς ὄνειροπόλησης. Τό νά ὄνειρεύεσαι ὑπέροχα ὄνειρα δέν εἶναι ἕνα χάρισμα δοσμένο σέ ὅλους τούς ἀνθρώπους, ἀλλά ἀκόμα καί σέ ὅσους ἔχει δοθεῖ ὑπάρχει κίνδυνος νά μειώνεται ὀλοένα ἐξαιτίας τῆς μοντέρνας διάλυσης πού διαρκῶς αὐξάνει καί τῆς ἀναταραχῆς πού φέρνει ἡ ὑλική πρόοδος. Ἡ ἱκανότητα τῆς ὄνειροπόλησης εἶναι μιᾶ ἱκανότητα θεία καί μυστηριώδης· διότι μέ τό ὄνειρο ὁ ἄνθρωπος ἐπικοινωνεῖ μέ τό σκοτεινό κόσμο πού τόν περιβάλλει. Ὅμως ἡ ἱκανότητα αὐτή ἔχει ἀνάγκη ἀπό μοναξιά γιά νά ἀναπτυχθεῖ ἐλεύθερα· ὅσο περισσότερο συγκεντρώνεται ὁ ἄνθρωπος τόσο πιο πολύ καί πιο βαθιά τείνει νά ὄνειρεύεται. Καί ποιά μοναξιά εἶναι μεγαλύτερη, ἡρεμότερη καί πιο ἀποκομμένη ἀπό τόν κόσμο τῶν γήινων συμφερόντων ἀπ' αὐτήν πού δημιουργεῖ τό ὄπιο;

Οἱ Ἐξομολογήσεις μᾶς διηγήθηκαν τά περιστατικά τῆς νεότητος πού νομιμοποίησαν τή χρήση τοῦ ὄπιου. Ὑπάρχουν ὅμως ἐδῶ μέχρι τώρα δύο σημαντικά κενά· τό ἕνα ἀφορᾷ τίς ὄνειροπολήσεις πού τοῦ ἔφερνε τό ὄπιο κατά τή διαμονή του στήν Ὁξφόρδη (τίς ὀνομάζει Ὁπτασίες τῆς Ὁξφόρδης)· τό ἄλλο ἀφορᾷ τήν ἀφήγηση τῶν παιδικῶν του ἐντυπώσεων. Ἐτσι λοιπόν, στό δεύτερο μέρος ὅπως καί στό πρῶτο, ἡ βιογραφία θά χρησιμεύσει γιά νά ἐξηγηθοῦν καί νά ἐπαληθευτοῦν μ' ἕνα τρόπο οἱ μυστηριώδεις περιπέτειες τοῦ μυαλοῦ. Καί εἶναι στίς σημειώσεις τίς σχετικές μέ τήν παιδική ἡλικία πού θά βροῦμε τό σπέρμα τῶν παράδοξων ὄνειροπολήσεων τοῦ ἐνήλικου καί, πιο σωστά τῆς ἰδιοφυΐας του. Ὅλοι οἱ βιογράφοι ἔχουν λίγο πολύ καταλάβει πλήρως τή σπουδαιότητα τῶν ἀνεκδότων πού ἀφοροῦν τήν παιδική ἡλικία ἐνός συγγραφέα ἢ ἐνός καλλιτέχνη. Βρίσκω ὅμως ὅτι ἡ σπουδαιότητα αὐτή δέν ἔχει ποτέ ἀρκετά ἀναγνωρισθεῖ. Συχνά, μπροστά σέ ἔργα τέχνης, ὄχι στήν εὐκολοσύλληπτη ὑλικότητά τους, στά πολύ εὐκρινή ἱερογλυφικά τῶν περιγραμμάτων τους ἢ στό προφανές νόημα τῶν θεμάτων τους, ἀλλά στήν ψυχή μέ τήν ὁποία εἶναι προικισμένα, στήν ἀτμοσφαιρική ἐντύπωση πού περιέχουν, στό φῶς ἢ τά πνευματικά σκοτάδια πού

χύνουν στην ψυχή μας, αίσθάνθηκα νά μέ κυριεύει κάτι σάν τήν ὄπτασία τῆς παιδικῆς ἡλικίας τῶν δημιουργῶν τους. "Ένα μικρο-παράπονο, μιά μικροχαρά τῆς παιδικῆς ἡλικίας, δυσανάλογα ἐξογκωμένα ἀπό μιάν ἐξαίσια εὐαισθησία, γίνονταν ἀργότερα στόν ἐνήλικο ἄνθρωπο, ἀκόμα κι ἂν δέν τό ξέρει, ἡ οὐσία ἑνός ἔργου τέχνης. Τέλος, γιά νά ἐκφραστῶ μέ τρόπο πιο συνοπτικό, δέν θά ἦταν ἄραγε εὐκολο νά ἀποδειχτεῖ μέ μιά φιλοσοφική σύγκριση ἀνάμεσα στά ἔργα ἑνός ὄριμου καλλιτέχνη καί τήν ψυχική του κατάσταση ὅταν ἦταν παιδί, ὅτι ἡ ἰδιοφυΐα δέν εἶναι παρά ἡ παιδική ἡλικία μ' εὐκρίνεια διατυπωμένη, προικισμένη τώρα, γιά νά ἐκφραστεῖ, μέ μέσα ἰσχυρά τῆς ἀνδρικής ἡλικίας; Ὅπως δὲν δέν ἔχω πρόθεση νά ὑποβάλω τήν ἰδέα αὐτή στή φυσιολογία ὡς τίποτα παραπάνω ἀπό μιά ἀπλή εἰκασία.

Θά ἀναλύσουμε λοιπόν σύντομα τίς κυριότερες ἐντυπώσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ ὀπιοφάγου, ὥστε νά γίνουν πιο κατανοητές οἱ ὄνειροπολήσεις πού προμήθευαν στό μυαλό του, ὅσο ἦταν στήν Ὀξφόρδη, τῆ συνηθισμένη του τροφή. Ὁ ἀναγνώστης δέν πρέπει νά ξεχνάει ὅτι πρόκειται γιά ἕνα γέροντα πού διηγεῖται τήν παιδική του ἡλικία, ἕνα γέροντα πού μπαίνει στήν παιδική του ἡλικία ἀλλά τήν ἐκλογικεύει μέ διεισδυτικότητα, καί τέλος ὅτι τήν παιδική αὐτή ἡλικία, οὐσία τῶν μεταγενέστερων ὄνειροπολήσεων, τήν ξαναβλέπει καί τήν ἐξετάζει μέσα ἀπ' τό μαγικό στοιχεῖο αὐτῆς τῆς ὄνειροπόλησης, δηλαδή μέσα ἀπ' τή διάφανη πυκνότητα τοῦ ὀπίου.

VII

ΠΑΙΔΙΚΕΣ ΛΥΠΕΣ

Αὐτός καί οἱ τρεῖς ἀδελφές του ἦταν πολύ μικροί ὅταν πέθανε ὁ πατέρας τους, ἀφήνοντας στή μητέρα τους μιά σημαντική περιουσία, πραγματική περιουσία "Αγγλου ἐμπορευόμενου. Ἡ πολυτέλεια, ἡ καλοζωία, ἡ πλουσιοπάροχη καί θαυμαστή ζωή εἶναι ὄροι εὐνοϊκοί γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς φυσικῆς εὐαισθησίας

τοῦ παιδιοῦ. «Μὴν ἔχοντας ἄλλους συντρόφους ἀπὸ τρεῖς ἀθῶες μικρές ἀδελφές μέ τίς ὁποῖες μάλιστα κοιμόμουν πάντα στό ἴδιο δωμάτιο, κλεισμένος σ' ἕναν ὠραῖο καί σιωπηρό κῆπο, μακριά ἀπό κάθε θέαμα φτώχειας, καταπίεσης καί ἀδικίας, δέν μποροῦσα, μᾶς λέει, νά ὑποπτευθῶ τόν πραγματικό χαρακτήρα τοῦ κόσμου». Πολλές φορές εὐχαρίστησε τή Θεία Πρόνοια γιά τό ἀνεκτίμητο προνόμιο, ὄχι μόνο νά ἔχει ἀνατραφεῖ στήν ἐξοχή καί στή μοναξιά, «μά ἐπίσης ἐπειδή τά πρῶτα του αἰσθήματα διαπλάστηκαν ἀπό τίς πιό τρυφερές ἀδελφές τοῦ κόσμου, καί ὄχι ἀπό ἀπαίσιους ἀδελφούς ἔτοιμους πάντα γιά γροθιές, *horrid pugilistic brothers*». Πράγματι, οἱ ἄντρες πού ἔχουν ἀνατραφεῖ ἀπό γυναῖκες καί μέσα σέ γυναῖκες δέν μοιάζουν ἐντελῶς στούς ἄλλους ἄντρες, ἔστω κι ἂν ὑποθέσουμε ὅτι εἶναι ὅμοιοι στήν ιδιοσυγκρασία ἢ στίς πνευματικές ἰκανότητες. Τά ταχταρίσματα τῆς παραμάνας, τά μητρικά κανακέματα, τά χαϊδολογήματα τῆς ἀδελφῆς, ἰδιαίτερα τῆς πρωτότοκης, πού εἶναι σάν μικρούλα μάνα, μεταβάλλουν πλάθοντάς την, κατά κάποιο τρόπο, τήν ἀντρική ζύμη. Ὁ ἄντρας πού ἀπό τήν ἀρχή μούλιασε καιρό μέσα στήν τερπνή γυναικεία ἀτμόσφαιρα, μέσα στή μυρωδιά τῶν γυναικείων χεριῶν, τοῦ γυναικείου κόρφου, τῶν γυναικείων γονάτων καί μαλλιῶν, τῶν μαλακῶν καί κυματιστῶν γυναικείων ρούχων

*Dulce balneum suavis
Unguentatum odoribus*⁷⁹

ἀπέκτησε μιά ἀπαλότητα ἐπιδερμίδας καί μιά εὐγένεια προφορᾶς, ἕνα εἶδος ἀνδρογυνισμού, ιδιότητες χωρίς τίς ὁποῖες, τό πιό ἀψύ καί ἀνδροπρεπές δαιμόνιο, σέ σχέση μέ τήν τελειότητα μέσα στήν τέχνη, μένει πλάσμα ἀτελές. Τέλος, θέλω νά πῶ ὅτι ἡ πρῶμη γεύση τοῦ γυναικείου *κόσμου*, *mundi muliebris*, ὅλου αὐτοῦ τοῦ κυματιστοῦ, σπινθηροβόλου καί εὐωδιαστοῦ συνόλου, κάνει τίς ἀνώτερες ἰδιοφυῖες· καί εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ εὐφυέστατη ἀναγνώστρια συγχωρεῖ τόν σχεδόν αἰσθησιακό χαρα-

κτήρα τῶν ἐκφράσεών μου, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ἐπιδοκιμάζει καί κατανοεῖ τήν ἀγνόητα τῆς σκέψης μου.

Πρώτη πέθανε ἡ Τζέην. Ἄλλά γιά τόν μικρό της ἀδελφό, ὁ θάνατος δέν ἦταν ἀκόμα πράγμα νοητό. Ἡ Τζέην ἦταν ἀπλῶς ἀπούσα. Ἀσφαλῶς θά ξαναγύριζε. Μιά ὑπηρέτρια ἐπιφορτισμένη νά τή φροντίζει ὅσο ἦταν ἄρρωστη, τήν εἶχε κάπως κακομεταχειριστεῖ δύο μέρες πρὶν ἀπό τό θάνατό της. Τό πράγμα κυκλοφόρησε στήν οἰκογένεια, καί ἀπό ἐκείνη τή στιγμή, ὁ μικρός δέν μπόρεσε πιά ν' ἀντικρίσει τήν κοπέλα κατά πρόσωπο. Μόλις ἐμφανιζόταν χαμήλωνε τό βλέμμα. Δέν ἦταν ἀπό θυμό, δέν ἦταν ἀπό πνεῦμα ἐκδικητικῆς κρυψίνουας, ἦταν ἀπλῶς ἀπό τρόμο. Ἦταν ἡ μιμόζα πού ἀποτραβιέται ἀπό τή βάνουση ἐπαφή. Φρίκη καί προαίσθηση ἀνάμικτα ἦταν τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀπαίσιας ἀλήθειας πού πρώτη φορά τοῦ ἀποκαλύπτονταν, ὅτι ὁ κόσμος αὐτός εἶναι ἕνας κόσμος δυστυχίας, ἀγώνα καί προγραφῶν.

Ἡ δεύτερη ὅμως πληγή τῆς παιδικῆς του καρδιάς δέν στάθηκε τόσο εὐκολο νά ἐπουλωθεῖ. Ὑστερα ἀπό ἕνα εὐτυχισμένο μεσοδιάστημα λίγων χρόνων, πέθανε μέ τή σειρά της ἡ ἀγαπημένη, ἡ εὐγενική Ἐλίζαμπεθ, πνεῦμα τόσο εὐγενικό καί πρῶιμα ἀνεπτυγμένο, πού πάντα τοῦ φαίνεται, ὅταν καλεῖ τό τρυφερό της φάντασμα μέσ' στά σκοτάδια, ὅτι γύρω ἀπό τό εὐρύ της μέτωπο βλέπει ἕνα φωτοστέφανο ἢ μιὰ τιάρα φωτεινή. Ἡ ἀναγγελία τοῦ κοντινοῦ τέλους τῆς λατρευτῆς αὐτῆς ὑπαρξῆς, πού τόν περνοῦσε δύο χρόνια καί πού εἶχε ἤδη ἀποκτήσει τόση ἐπιρροή στό μυαλό του, τόν γέμισε ἀπερίγραπτη ἀπελπισία. Τήν ἐπομένη τοῦ θανάτου της, καθώς ἡ περιέργεια τῆς ἐπιστήμης δέν εἶχε ἀκόμα βιάσει τό τόσο πολύτιμο ἐκεῖνο λείψανο, ἀποφάσισε νά ξαναδεῖ τήν ἀδελφή του. «Στά παιδιά, ἡ θλίψη ἀποστρέφεται τό φῶς καί ἀποφεύγει τό ἀνθρώπινο βλέμμα». Γιά τό λόγο αὐτό ἡ κορυφαία αὐτή ἐπίσκεψη ἐπρόκειτο νά εἶναι μυστική καί χωρίς μάρτυρες. Ἦταν μεσημέρι, καί ὅταν μπῆκε στό δωμάτιο, τό πρῶτο πού τά μάτια του εἶδαν ἦταν ἕνα τεράστιο παράθυρο, διάπλατα ἀνοιχτό, ἀπό τό ὁποῖο ἕνας φλογερός καλοκαιρινός ἥλιος ἔχυνε ὅλη του τή λαμπρότητα. «Ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν στεγνή, ὁ οὐρανός χωρίς

σύννεφα· ἡ γαλανή ἄβυσσος ἔμοιαζε σάν τέλειο ὑπόδειγμα τοῦ ἀπείρου, καί δέν ἦταν δυνατό γιά τό μάτι ν' ἀτενίσει ἢ γιά τήν καρδιά νά συλλάβει σύμβολο πιά παθητικό τῆς ζωῆς καί τῆς δόξας τῆς ζωῆς».

Μιά μεγάλη δυστυχία, μία δυστυχία ἀνεπανόρθωτη πού μᾶς χτυπάει τήν ὁμορφιά ἐποχή τοῦ χρόνου, ἔχει, θά 'λεγε κανείς, κάτι τό πιά ὀλέθριο, τό πιά φρικαλέο. Ὁ θάνατος, ὅπως ἔχουμε ἤδη παρατηρήσει, νομίζω, στήν ἀνάλυση τῶν *Ἐξομολογήσεων*, μᾶς ἐπηρεάζει πιά βαθιά μέσα στόν πλοῦτο τῆς βασιλείας τοῦ καλοκαιριοῦ. «Δημιουργεῖται τότε μία τρομαχτική ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν τροπική ἀφθονία τῆς ἐξωτερικῆς ζωῆς καί τή μαύρη στειρότητα τοῦ μνήματος. Τά μάτια μας βλέπουν τό καλοκαίρι κι ἡ σκέψη μας τριγυρίζει στόν τάφο· γύρω μας ἡ θριαμβευτική λάμψη καί μέσα μας τά σκοτάδια. Καί οἱ δύο αὐτές εἰκόνας, ἀπό τή μεταξύ τους σύγκρουση, ἀλληλοενδυναμώνονται σέ ὑπερβολικό βαθμό». Ἀλλά γιά τό παιδί πού θά γίνεи ἀργότερα ἕνας σοφός γεμάτος πνεῦμα καί φαντασία, γιά τό συγγραφέα τῶν *Ἐξομολογήσεων* καί τοῦ *Suspiria*, ἕνας ἄλλος λόγος, πέρα ἀπ' αὐτό τόν ἀνταγωνισμό, εἶχε συνδέσει δυνατά τήν εἰκόνα τοῦ καλοκαιριοῦ μέ τήν ἰδέα τοῦ θανάτου — λόγος πού προκύπτει ἀπό τίς στενές σχέσεις ἀνάμεσα στά τοπία καί τά γεγονότα τῆς Ἁγίας Γραφῆς. «Τίς περισσότερες φορές, οἱ σκέψεις καί τά βαθιά αἰσθήματα δέν μᾶς ἔρχονται ἄμεσα, δέν μᾶς ἔρχονται στήν καθαρή καί ἀφηρημένη μορφή τους, ἀλλά μέσα ἀπό περίπλοκους συνδυασμούς μέ συγκεκριμένα ἀντικείμενα». Μέ τόν τρόπο αὐτό, ἡ Βίβλος, πού μία νεαρή ὑπρέτρια διάβαζε στά παιδιά κατά τίς ἀτέλειωτες, ἐθιμοτυπικές βραδιές τοῦ χειμῶνα, εἶχε πολύ συμβάλει στό νά ἐνωθοῦν οἱ δύο αὐτές ἰδέες στή φαντασία του. Ἡ νεαρή αὐτή κοπέλα, πού γνώριζε τήν Ἀνατολή, τοὺς ἐξηγοῦσε τά κλίματα καθὼς καί τίς πολυάριθμες ἀποχρώσεις καλοκαιριοῦ πού τά συνιστοῦν. Ἦταν σ' ἕνα τέτοιο ἀνατολίτικο κλίμα, σέ μία χώρα ἀπ' αὐτές πού μοιάζει νά 'χουν τήν εὐλογία ἑνός αἰώνιου καλοκαιριοῦ, πού ἕνας δίκαιος, ἕνας περισσότερο ἀπό ἄνθρωπος, ὁδηγήθηκε στό πάθος του. Ἦταν φανερό πῶς ἦταν καλοκαίρι πού οἱ μαθητές τραβοῦσαν τά στάχνα τοῦ σταριοῦ ἀπό

τή γῆ. Κι ἡ Κυριακή τῶν Βαΐων, *Palm Sunday*, μήπως δὲν τροφοδοτοῦσε ἐπίσης αὐτὴ τὴν ὄνειροπόληση; *Sunday*, μέρα τῆς ἀνάπαυσης, εἰκόνα μιᾶς βαθύτερης ἀνάπαυσης, ἀνέφικτης γιὰ τὴν ἀνθρώπινη καρδιά· *palm*, φοινικιά, λέξη πού περικλείνει ταυτόχρονα τὸ πανηγύρι τῆς ζωῆς καὶ τὸ πανηγύρι τῆς καλοκαιρινῆς φύσης! Τὸ μεγαλύτερο γεγονός γιὰ τὴν Ἱερουσαλήμ ἦταν κοντά ὅταν ἔφτασε ἡ Κυριακή τῶν Βαΐων, καὶ ὁ τόπος τοῦ γεγονότος πού θυμίζει ἡ γιορτὴ αὐτὴ ἦταν κοντά στὴν Ἱερουσαλήμ. Ἡ Ἱερουσαλήμ, πού, ὅπως οἱ Δελφοί, θεωρήθηκε ὁ ὀμφαλός ἢ κέντρο τῆς γῆς, μπορεῖ τουλάχιστο⁸⁰ νὰ θεωρηθεῖ κέντρο τῆς θνησιμότητας. Γιατί ἂν εἶναι ἐκεῖ πού ὁ θάνατος ποδοπατήθηκε, εἶναι ἐκεῖ ἐπίσης πού ἄνοιξε τὸν πιό ἀπαίσιο κρατῆρα του.

Ἐντίκρυ λοιπόν σ' ἓνα ὑπέροχο καλοκαίρι πού ξεχείλιζε ἄσπλαχνα μέσα στό νεκρικό δωμάτιο, ἦρθε γιὰ τελευταία φορὰ νὰ ἀτενίσει τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἀγαπημένης νεκρῆς. Εἶχε ἀκούσει νὰ λένε μέσ' στό σπίτι ὅτι τὰ χαρακτηριστικά της δὲν εἶχαν ἀλλοιωθεῖ ἀπὸ τὸ θάνατο. Τὸ μέτωπο ἦταν ἀσφαλῶς τὸ ἴδιο, ἀλλὰ τὰ παγωμένα βλέφαρα, τὰ ὠχρά χεῖλη, τὰ ἄκαμπτα χέρια τοῦ ἔκαναν φρικαλέα ἐντύπωση· καὶ ἐνῶ τὴν κοίταζε ἀκίνητος, σηκώθηκε ἓνας ἱεροπρεπῆς ἄνεμος κι ἄρχισε νὰ φυσάει βίαια, «ὁ πιό μελαγχολικός ἄνεμος πού ἄκουσα ποτέ», μᾶς λέει. Πολλές φορές ἀπὸ τότε, κάποιες καλοκαιρινές μέρες, τὴν ὥρα πού ὁ ἥλιος καίει περισσότερο, ξανάκουσε τὸν ἴδιο ἄνεμο νὰ σηκώνεται «μέ τὴν ἴδια βαθιὰ ἐπίσημη, μεμονοικῆ,⁸¹ θρησκευτικὴ φωνή». Εἶναι, προσθέτει, τὸ μόνο σύμβολο τῆς αἰωνιότητος πού δόθηκε στό ἀνθρώπινο αὐτὶ νὰ διακρίνει. Τρεῖς φορές στὴ ζωὴ του ἔχει ἀκούσει τὸν ἴδιο ἤχο, μέσα στίς ἴδιες συνθήκες, ἀνάμεσα σ' ἓνα ἀνοιχτό παράθυρο καὶ τὸ πτώμα ἐνός νεκροῦ πού εἶχε πεθάνει μιὰ μέρα καλοκαιρινή.

Ξαφνικά, τὰ μάτια του, θαμπωμένα ἀπὸ τὴ λάμψη τῆς ἐξωτερικῆς ζωῆς καὶ συγκρίνοντας τὴ μεγαλοπρέπεια καὶ τὴ δόξα τῶν οὐρανῶν μέ τὸν πάγο πού σκέπαζε τὸ πρόσωπο τῆς νεκρῆς, εἶδαν μιὰ παράξενη ὀπτασία. Μέσα στό γαλάζιο φάνηκε μιὰ στοά, μιὰ καμάρα — ἓνας δρόμος πού προεκτεινόταν στό ἄπειρο. Πάνω

στά γαλάζια κύματα ύψώθηκε τό πνεῦμα του. Τά κύματα ἐκεῖνα καί τό πνεῦμα του βάλθηκαν νά τρέχουν κατά τό θρόνο τοῦ Θεοῦ. Ἄλλά ὁ θρόνος ὑποχωροῦσε διαρκῶς μπροστά στή φλογερή αὐτή καταδίωξη. Μέσ' στήν παράδοξη ἐκείνη ἔκσταση ἀποκοιμήθηκε καί ὅταν ξαναπέκτησε συνείδηση, βρέθηκε νά κάθεται δίπλα στό κρεβάτι τῆς ἀδελφῆς του. Ἔτσι τό μοναχικό παιδί, τσακισμένο ἀπό τήν πρώτη του θλίψη εἶχε πετάξει πρός τό Θεό, τό κατεξοχὴν μοναχικό ὄν. Τό ἔνστικτο, ἀνώτερο ἀπό κάθε φιλοσοφία, τόν ὀδήγησε νά βρεῖ μέσα στό ὄνειρο μιά στιγμιαία ἀνακούφιση. Τότε τοῦ φάνηκε ὅτι ἄκουσε βήματα στή σκάλα, κι ἀπό φόβο μήπως, ἄν τόν πιάνανε μέσα σ' αὐτό τό δωμάτιο, τοῦ ἀπαγορέψουν νά ξαναπάει, φίλησε βιαστικά τήν ἀδελφή του στά χεῖλη κι ἀποσύρθηκε προσεκτικά. Τήν ἐπομένη, ἦρθαν οἱ γιατροί νά ἐξετάσουν τόν ἐγκέφαλο. Ἄγνοοῦσε τό σκοπό τῆς ἐπίσκεψης, καί λίγες ὥρες ἀφοῦ ἀποσύρθηκαν, προσπάθησε νά χωθεῖ καί πάλι μέσ' στό δωμάτιο· ἀλλά ἡ πόρτα ἦταν κλειδωμένη καί τό κλειδί παρμένο. Τοῦ δόθηκε λοιπόν ἡ χάρη νά μή δεῖ, ἀτιμασμένα ἀπ' τίς καταστροφές τῆς ἐπιστήμης, τά λείψανα ἐκείνης ἀπό τήν ὁποία μπόρεσε ἔτσι νά διατηρήσει ἀνέπαφη μιά εἰκόνα εἰρηνική, ἀκίνητη καί ἀγνή σάν ἀπό μάρμαρο ἢ πάγο.

Ἔστερα ἦρθε ἡ κηδεῖα, μιά νέα ἀγωνία· ἡ ὁδύνη τῆς διαδρομῆς μέ ἀμάξι μαζί μέ τούς ἀδιάφορους, πού συζητοῦσαν γιά πράγματα ξένα πρός τόν πόνο του· οἱ τρομερές ἀρμονίες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὄργανου καί ὄλη αὐτή ἡ χριστιανική μεγαλοπρέπεια, πολύ ἐξουθενωτική γιά ἓνα παιδί, γιά τό ὁποῖο οἱ ὑποσχέσεις μιᾶς θρησκείας πού ἀνύψωνε τήν ἀδελφή του στόν οὐρανό δέν τό παρηγοροῦσαν γιά τό χαμό της στή γῆ. Στήν ἐκκλησία τοῦ ὑπέδειξαν νά κρατάει στά μάτια ἓνα μαντίλι. Εἶχε ἀνάγκη τάχα νά ὑποδυθεῖ ὁποιαδήποτε πένθιμη συμπεριφορά καί νά καμωθεῖ ὅτι κλαίει, αὐτός πού μόλις κρατιόταν στά πόδια του; Τό φῶς φλόγιζε τούς ἔγχρωμους ὑαλοπίνακες ὅπου ἀπόστολοι καί ἅγιοι ἔδειχναν τή δόξα τους· καί τίς ἐπόμενες μέρες ὅταν τόν πῆγαιναν στίς λειτουργίες, τά μάτια του προσηλωμένα στό ἄχρωμο τμήμα τῶν παραθύρων, βλέπαν ἀδιάκοπα σύννεφα βαμβακερά νά μεταμορφώνονται σέ ἄσπρες κουρτίνες καί μαξιλάρια

πού πάνω τους αναπαύονταν κεφάλια παιδιῶν πού ὑπέφεραν, ἔκλαιγαν, πέθαιναν. Σιγά σιγά τὰ κρεβάτια αὐτά ὑψώνονταν στὸν οὐρανὸ καὶ ἀνέβαιναν πρὸς τὸ Θεὸ πού τόσο εἶχε ἀγαπήσει τὰ παιδιά. Ἄργότερα, μετὰ ἀπὸ πολὺ καιρὸ, τρία ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία, πού ἀσφαλῶς εἶχε ἀκούσει ἀλλὰ δὲν εἶχε ἴσως προσέξει ἢ πού εἶχαν ἀναστατώσει τὸν πόνο τοῦ ἀπὸ τίς ὑπερβολικὰ καυστικὲς παρηγοριές πού ἔδιναν, ἔρχονταν στὴ μνήμη τοῦ μέ τῆ μυστηριώδη καὶ βαθιὰ σημασία τους, μιλώντας γιὰ ἀπελευθέρωση, γιὰ ἀνάσταση καὶ γιὰ αἰωνιότητα καὶ ἔγιναν γι' αὐτὸν συχνὸ θέμα διαλογισμῶν. Ἄλλὰ πολὺ πρὶν ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἀγάπησε τὴ μοναξιά μέ τῆ βίαιη ἐκείνη διάθεση πού χαρακτηρίζει ὅλα τὰ βαθιὰ πάθη, ἰδιαίτερα ὅσα δὲν θέλουν νὰ παρηγορηθοῦν. Ἡ ἀχανὴς ἡσυχία τῆς ἐξοχῆς, τὰ καλοκαίρια μέ τὸ πυκνὸ φῶς πού καταθλίβει τὰ πάντα, τὰ ὀμιχλώδη ἀπογεύματα, τὸν γέμιζαν ἀπὸ μιὰ ἐπικίνδυνη ἡδονή. Τὸ μάτι τοῦ περιπλανιόταν στὸν οὐρανὸ καὶ στὴν ὀμίχλη ἀναζητώντας κάτι ἀνεύρετο καὶ ἐρευνοῦσε πεισματικὰ τίς γαλανὲς ἀβύσσους γιὰ νὰ ἀνακαλύψει μιὰ ἀγαπητὴ τοῦ εἰκόνα, στὴν ὁποία εἶχε ἴσως ἐπιτραπεῖ, μέ εἰδικὸ προνόμιο, νὰ φανερωθεῖ ἀκόμα μιὰ φορά. Μὲ πολὺ μεγάλη λύπη μου συνοψίζω τὸ ἐξαιρετικὰ μακρὸ μέρος πού περιέχει τὴν ἀφήγηση αὐτῆς τῆς βαθιᾶς, πολὺστροφῆς, ἀδιέξοδης ὀδύνης, ὁμοίας μέ λαβύρινθο. Ὁλόκληρη ἡ φύση καλεῖται νὰ συμμετάσχει σ' αὐτὴν καὶ κάθε ἀντικείμενο μέ τὴ σειρά τοῦ γίνεται ἀντιπροσωπευτικὸ τῆς μοναδικῆς ἰδέας. Ὁ πόνος αὐτὸς κάνει νὰ ἀνθίσουν ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ λουλούδια πένθιμα καὶ φιλάρεσκα, λυπημένα καὶ ταυτόχρονα πλούσια· οἱ τόνοι τοῦ, νεκρώσιμα ἐρωτικοί, μεταμορφώνονται συχνὰ σὲ πνευματώδη εὐρήματα. Μήπως τὸ πένθος δὲν ἔχει κι αὐτὸ τὰ δικά του κοσμήματα; Καὶ δὲν εἶναι μόνο ἡ εἰλικρίνεια τῆς τρυφερότητας πού συγκινεῖ τὸ πνεῦμα· ὑπάρχει ἐπίσης γιὰ τὸν κριτικὸ μιὰ παράξενη καινούρια ἀπόλαυση στὸ θέαμα μιᾶς εὐλάβειας φλογερῆς καὶ λεπτῆς πού δὲν ἀνθίζει γενικὰ παρά μόνο στὸν κῆπο τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας. Ἦρθε τέλος μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία, ἡ νοσηρὴ αὐτὴ εὐαισθησία, πού τρεφόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ μιὰ καὶ μόνο ἀνάμνηση, κι αὐτὴ ἡ ὑπερβολικὴ ἀγάπη τῆς

μοναξιᾶς ἦταν δυνατό νά γίνουν πραγματικός κίνδυνος· ἦταν μιά ἀπ' αὐτές τίς ἀποφασιστικές, κρίσιμες ἐποχές, πού ἡ ἀπελπισμένη ψυχὴ ἀναλογίζεται: «Ἐάν αὐτοί πού ἀγαποῦμε δέν μποροῦν πιά νά ἔρθουν σέ μᾶς, τί μᾶς ἐμποδίζει νά πᾶμε ἐμεῖς σ' αὐτούς;» — μιά ἐποχὴ πού ἡ φαντασία κατακυριευμένη, γοητευμένη ὑπόκειται μέ ἀπόλαυση στά ἀπαράμιλλα θέληγτρα τοῦ θανάτου. Εὐτυχῶς εἶχε φτάσει ἡ ἡλικία τῆς δουλειᾶς καί τῆς καταναγκαστικῆς ἀναψυχῆς. Ἐπρεπε νά φορτωθεῖ τά πρῶτα χάμουρα τῆς ζωῆς καί νά προετοιμαστεῖ γιά τίς κλασικὲς σπουδές.

Στίς ἐπόμενες πιό φαιδρές ὥστόσο, σελίδες, ξαναβρίσκουμε τό ἴδιο πνεῦμα θηλυκῆς τρυφεράδας, γιά τά ζῶα αὐτὴ τῆ φορά, τοὺς ἐνδιαφέροντες αὐτοὺς σκλάβους τοῦ ἀνθρώπου — τίς γάτες, τοὺς σκύλους, ὅλα τά πλάσματα πού εὐκολα στενοχωριοῦνται, καταπιέζονται, ἀλυσοδέονται. Ἄλλωστε, τό ζῶο, μέ τὴν ξεγνοιασιά τῆς χαρᾶς του, μέ τὴν ἀπλότητά του, δέν εἶναι σάν μιά εἰκόνα τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου; Τώρα λοιπόν, ἡ τρυφεράδα τοῦ νεαροῦ ὄνειροπόλου, ἐνῶ περιπλανιόταν πάνω σ' ἄλλα ἀντικείμενα, ἔμενε πιστὴ στόν ἀρχικό χαρακτήρα του. Ἀγαποῦσε καί πάλι, πίσω ἀπὸ τέλειες ὀπωσδήποτε μορφές, τὴν ἀδυναμία, τὴν ἀθωότητα καί τὴν ἀπλότητα ψυχῆς. Ἀνάμεσα στά κυριότερα σημάδια καί χαρακτηριστικά πού ἡ μοίρα εἶχε ἀποτυπώσει πάνω του, πρέπει ἀκόμα νά προσέξουμε μιά ὑπερβολικὴ λεπτότητα συνειδήσεως, πού μαζί μέ τὴ νοσηρὴ του εὐαισθησία, ἐξόγκωνε ὑπέρμετρα τά πιό κοινὰ περιστατικά καί δημιουργοῦσε ἀπὸ τά πιό ἐλαφριά σφάλματα — σφάλματα φανταστικά μάλιστα — τρόπους πολὺ πραγματικούς. Τέλος ἅς φανταστοῦμε ἕνα παιδί μέ παρόμοια φυσικά, στερημένο ἀπὸ τό ἀντικείμενο τῆς πρώτης καί μεγαλύτερης στοργῆς του, ἐρωτευμένο μέ τὴ μοναξιά καί χωρὶς κανένα ἔμπιστό του πρόσωπο. Φτάνοντας στό σημεῖο αὐτό, ὁ ἀναγνώστης καταλαβαίνει στήν ἐντέλεια ὅτι πολλὰ ἀπὸ τά φαινόμενα πού ἀναπτύχθηκαν στό θέατρο τῶν ὀνείρων θὰ πρέπει νά ἦταν ἐπαναλήψεις τῶν δοκιμασιῶν τῶν παιδικῶν του χρόνων. Ἡ μοίρα εἶχε ρίξει τό σπόρο τῆς· τό ὄπιο τὸν ἔκανε νά καρποφορήσει καί νά μεταμορφωθεῖ σέ παράδοξη πληθωρικὴ βλάστηση. Τὰ παιδικὰ καθέκαστα, γιά νά χρησιμοποιοῦμαι μιά

μεταφορά τοῦ συγγραφέα, ἔγιναν ὁ φυσικός πολλαπλασιαστής τοῦ ὀπίου. Αὐτή ἡ πρώτη ἰκανότητα, πού τοῦ ἐπέτρεπε νά ἐξιδανικεύσει ὅλα τὰ πράγματα καί νά τοὺς δίνει διαστάσεις ὑπερφυσικές, ἰκανότητα καλλιεργημένη καί δοκιμασμένη μέσα στή μοναξιά — ἐνεργοποιημένη ὑπερβολικά ἀπό τό ὄπιο, θά πρέπει νά ἀπέδωσε στήν Ὁξφόρδη ἀποτελέσματα μεγαλειώδη κι ἀσυνήθιστα ἀκόμα καί γιά τοὺς περισσότερους νεαροὺς τῆς ἡλικίας του.

Ὁ ἀναγνώστης θυμᾶται τίς περιπέτειες τοῦ ἥρώα μας στήν Οὐαλλία, τίς δοκιμασίες του στό Λονδίνο καί τή συμφιλίωσή του μέ τοὺς κηδεμόνες του. Νάτος τώρα στό πανεπιστήμιο νά ἐνδυναμώνεται ἀπό τή μελέτη, μέ μεγαλύτερη ἀπό ποτέ κλίση στή συλλογή, ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ οὐσία μέ τήν ὁποία εἶχε κάνει γνωριμία στό Λονδίνο ἐξαιτίας τῶν νευραλγικῶν του πόνων, τοῦ παρέχει ἕνα ἐπικίνδυνο καί ἰσχυρό ἐνισχυτικό τῶν ὄνειρικῶν του τάσεων, τῶν τόσο πρῶιμα ἀνεπτυγμένων. Ἀπό τότε ἡ πρώτη του ὑπαρξη μπῆκε μέσα στή δεύτερη καί συγχίστηκε μαζί της γιά νά κάνουν μαζί ἕνα ὄλο τόσο ἀξεχώριστο ὅσο καί ἀνώμαλο. Χρησιμοποίησε τή δεύτερη ζωή του γιά νά ξαναζήσει τήν πρώτη. Πόσες φορές τίς ὥρες τῆς ἀργίας του στή σχολή, δέν ξαναεἶδε τό νεκρικό δωμάτιο ὅπου ἀναπαύοταν τό πτώμα τῆς ἀδελφῆς του, τό φῶς τοῦ καλοκαιριοῦ καί τόν πάγο τοῦ θανάτου, τό δρόμο πού ἀνοιγόταν πρὸς τήν ἔκσταση μέσα ἀπό τήν καμάρα τῶν καταγάλανων οὐρανῶν· καί ὕστερα τόν παπᾶ μέ ἄσπρο κοντόρασο δίπλα σ' ἕνα ἀνοιχτό τάφο, τό φέρετρο πού κατέβαινε βαθιά στή γῆ καί τό *χῶμα πού ἐπέστρεφε στό χῶμα*· τέλος τοὺς ἀγίους, τοὺς ἀποστόλους καί τοὺς μάρτυρες στοὺς ζωγραφισμένους ἑταλοπίνακες, φωτισμένους ἀπό τόν ἥλιο νά σχηματίζουν ἕνα ὑπέροχο πλαίσιο γύρω ἀπ' τὰ ἄσπρα κρεβάτια, τίς ὁμορφες κούνιες τῶν παιδιῶν πού, μέ συνοδεία τοὺς βαθιούς ἤχους τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργάνου, πραγματοποιοῦσαν τήν ἀνάβασή τους στόν οὐρανό! Τά ξαναέβλεπε ὅλα αὐτά, ἀλλά τά ξαναέβλεπε μέ παραλλαγές, μέ καλλωπίσματα, μέ πιό ἔντονα ἢ πιό ὀμιχλώδη χρώματα· ξαναέβλεπε ὄλο τόν κόσμο τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, ἀλλά μέ τόν ποιητικό πλοῦτο πού πρόσθετε σ' αὐτόν τώρα ἕνα καλλιεργη-

μένο πνεῦμα, ἤδη διεισδυτικό καί συνηθισμένο νά πορίζεται τίς μεγαλύτερες ἀπολαύσεις του ἀπό τή μοναξιά κι ἀπό τήν ἀνάμνηση.

VIII

ΟΠΤΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΟΞΦΟΡΔΗΣ

Τό παλίμψηστο

«Τί ἄλλο εἶναι τό ἀνθρώπινο μυαλό, παρά ἓνα τεράστιο καί φυσικό παλίμψηστο; Τό μυαλό μου εἶναι ἓνα παλίμψηστο καί τό δικό σου ἐπίσης, ἀναγνώστη. Ἐμέτρητα στρώματα ἰδεῶν, εἰκόνων, αἰσθημάτων ἔχουν πέσει διαδοχικά πάνω στό μυαλό σου, τόσο μαλακά ὅσο τό φῶς. Φαινόταν ὅτι τό καθένα ἔθαβε τό προηγούμενο. Ἐλλά κανένα στήν πραγματικότητα δέν ἔχει ἐξαφανιστεῖ». Ὁπωσδήποτε, ἀνάμεσα στό παλίμψηστο πού ἔχει ἀπανωτά μιά ἑλληνική τραγωδία, ἓνα καλογερικό θρύλο καί μιά ἱπποτική ἱστορία καί τό θεῖο παλίμψηστο τό καμωμένο ἀπό τό Θεό, δηλαδή τήν ἀπροσμέτρητη μνήμη μας, παρουσιάζεται ἡ ἐξῆς διαφορά: στό πρῶτο ὑπάρχει ἓνα ἀφάνταστο, παράλογο χάος, σύγκρουση ἀνάμεσα σέ ἕτερογενή στοιχεῖα, ἐνῶ στό δεύτερο, τό μοιραῖο τῆς ἰδιοσυγκρασίας ἐναρμονίζει ἐξ ἀνάγκης τά πιό ἀνόμοια στοιχεῖα. Ὅσοδήποτε ἀσυνάρτητη κι ἂν εἶναι μιά ὑπαρξη, ἡ ἀνθρώπινη ἐνότητα δέν διαταράσσεται. Ἐάν ἦταν δυνατό νά ἀφυπνίσουμε ταυτόχρονα ὅλους τοὺς ἀντίλαλους τῆς μνήμης, θά εἶχαμε μιά συναυλία, εὐχάριστη ἢ ὀδυνηρή, ἀδιάφορο, πάντως λογική καί χωρίς παραφωνίες.

Συχνά, ἄνθρωποι αἰφνιδιασμένοι ἀπό ἓνα ἀναπάντεχο ἀτύχημα, ἀσφυκτιώντας ἀπότομα μέσ' στό νερό καί κινδυνεύοντας νά πεθάνουν, εἶδαν στό μυαλό τους νά φωτίζεται ὁλόκληρο τό θέατρο τῆς περασμένης τους ζωῆς. Ὁ χρόνος ἐκμηδενίστηκε καί μερικά δευτερόλεπτα μπόρεσαν νά συγκρατήσουν ἓνα πλῆθος αἰσθημάτων καί εἰκόνων πού ἀντιστοιχοῦσε σέ χρόνια. Ἐλλά τό

πιό περίεργο σ' αὐτή τήν ἐμπειρία, πού ἡ τύχη πολλές φορές προκάλεσε, δέν εἶναι τό ταυτόχρονο τόσων στοιχείων πού ὑπῆρξαν διαδοχικά, εἶναι ἡ ἐπανεμφάνιση ὄλων ὅσων τό ἴδιο τό ἄτομο δέν γνώριζε πιά, ἀλλά πού εἶναι ὡστόσο ὑποχρεωμένο νά ἀναγνωρίσει ὡς δικά του. "Ὡστε ἡ λήθη δέν εἶναι παρά στιγμιαία, καί σέ τόσο βαρυσήμαντες περιστάσεις, ὅπως στό θάνατο ἴσως, καί γενικά μέσα στήν ἔντονη διέγερση πού προκαλεῖ τό ὄπιο, ὄλο τό ἀπέραντο καί περίπλοκο παλίμψηστο τῆς μνήμης ξετυλίγεται διά μιᾶς, μέ ὅλα του τά ἀπανωτά στρώματα νεκρῶν αἰσθημάτων, πού ἔχουν μυστηριωδῶς βαλασμηθεῖ μέσα σέ ὅ,τι ἀποκαλοῦμε λήθη.

"Ενας ἄνθρωπος ἰδιοφυῆς, μελαγχολικός καί μισάνθρωπος, θέλοντας νά λάβει ἐκδίκηση γιά τήν ἀδικία τοῦ αἰῶνα του, ἔριξε μιά μέρα στή φωτιά ὅλα τά ἔργα του — χειρόγραφα ἀκόμα. Καί ὅταν κατηγορήθηκε γιά τό φρικτό αὐτό ὀλοκαύτωμα στό βωμό τοῦ μίσους του, πού ἦταν ἐξάλλου θυσία ὄλων τῶν προσωπικῶν του προσδοκιῶν, ἀπάντησε: «Τί σημασία ἔχει; Αὐτό πού ἔχει σημασία εἶναι ὅτι τά πράγματα αὐτά ἔγιναν κάποτε· ἔγιναν, ἄρα *υπάρχουν*». Σέ κάθε πράγμα πού εἶχε γίνει μιά φορά ἀπέδιδε ἕνα χαρακτήρα ἀκατάστρεφτο. Πόσο πιό προφανῆς εἶναι ἡ ἰδέα αὐτή ἀναφορικά μέ τίς σκέψεις μας ἢ τίς πράξεις μας, καλές ἢ κακές! Κι ἄν στήν πεποίθηση αὐτή ὑπάρχει κάτι τό ἄπειρα παρηγορητικό, ὅταν τό πνεῦμα μας στρέφεται πρὸς τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἑαυτοῦ μας πού μποροῦμε νά κοιτάζουμε μέ εὐχαρίστηση, δέν ὑπάρχει κάτι τό ἄπειρα τρομαχτικό, ὅταν ἀναπόφευκτα στό μέλλον τό πνεῦμα μας στραφεῖ πρὸς τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἑαυτοῦ μας πού δέν μποροῦμε ν' ἀντικρίσουμε παρά μέ φρίκη; Στή σφαῖρα τοῦ πνεύματος, ὅπως καί τῆς ὕλης, τίποτα δέν χάνεται. "Ὅπως κάθε ἐνέργεια, πού ρίχνεται στή δίνη τῆς παγκόσμιας ἐνέργειας, εἶναι καθεαυτή ἀνέκκλητη καί ἀνεπανόρθωτη, ἄσχετα ἀπό τά δυνατά ἀποτελέσματά της, ἔτσι κάθε σκέψη εἶναι ἄσβηστη. Τό παλίμψηστο τῆς μνήμης εἶναι ἀκατάστρεφτο.

«Ναί, ἀναγνώστη, ἀναρίθμητα εἶναι τά ποιήματα χαρᾶς ἢ θλίψης πού ἔχουν διαδοχικά χαραχτεῖ στό παλίμψηστο τοῦ μυαλοῦ σου καί πού σάν τά φύλλα τῶν παρθένων δασῶν, σάν τά

ἄλιωτα χιόνια τῶν Ἰμαλαΐων, σάν τό φῶς πού πέφτει πάνω στό φῶς, τά ἀκατάπαυστα στρώματά τους συσσωρεύτηκαν καί τό καθένα μέ τή σειρά του ἔπεσε στή λήθη. Ἄλλά τήν ὥρα τοῦ θανάτου ἤ μέσα στόν πυρετό ἤ μέ τίς ἔρευνες τοῦ ὀπίου, ὅλα αὐτά τά ποιήματα μποροῦν νά ξαναπάρουν ζωή καί δύναμη. Δέν ἔχουν πεθάνει, κοιμούνται. Πιστεύουμε ὅτι ἡ ἑλληνική τραγωδία σβήστηκε καί ἀντικαταστάθηκε ἀπό ἕνα καλογερικό θρύλο κι ὁ καλογερικός θρύλος ἀπό ἕνα ἱποτικό μυθιστόρημα· δέν εἶναι ὅμως ἔτσι. Ὅσο ὁ ἄνθρωπος προχωρεῖ στή ζωή, τό μυθιστόρημα πού τόν θάμπωνε στά νιάτα του, ὁ ἀπίστευτος θρύλος πού τόν γοήτευε παιδί ξεθωριάζουν καί σκοτεινιάζουν ἀπό μόνα τους. Ἄλλά οἱ βαθιές τραγωδίες τῆς παιδικῆς ἡλικίας — παιδικοί βραχίονες πού ξεκολλοῦν γιά πάντα ἀπό τό λαιμό τῆς μάνας, παιδικά χεῖλη πού χωρίζονται γιά πάντα ἀπό τό φιλί τῆς ἀδελφῆς— ζοῦν συνεχῶς κρυμμένες, κάτω ἀπό ἄλλους θρύλους τοῦ παλίμψηστου. Τό πάθος καί ἡ ἀρρώστια δέν διαθέτουν ἀρκετά ἰσχυρή χημεία γιά νά κάψουν τίς ἀθάνατες αὐτές χαρακίες».

Λεβάνα

καί οἱ Παναγίες τῶν θλίψεων

«Συχνά στήν Ὁξφόρδη εἶδα στό ὄνειρό μου τή Λεβάνα. Τή διέκρινα ἀπό τά ρωμαϊκά της σύμβολα». Ἄλλά ποιά εἶναι ἡ Λεβάνα; Ἦταν ἡ ρωμαϊκή θεά πού εἶχε τήν εὐθύνη γιά τίς πρῶτες ὥρες τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ, καί πού τοῦ ἀπένεμε, κατά κάποιον τρόπο, τήν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια. «Τή στιγμή τῆς γέννησης, ὅταν τό παιδί γεύοταν γιά πρώτη φορά τήν ταραγμένη ἀτμόσφαιρα τοῦ πλανήτη μας, τό ἀκουμποῦσαν καταγῆς. Ὅμως σχεδόν ἀμέσως, ἀπό φόβο μήπως ἕνα τόσο μεγάλο πλάσμα βαλθεῖ νά σέρνεται στό ἔδαφος πέρα ἀπό λίγες στιγμές, ὁ πατέρας, ὡς ἐντολοδόχος τῆς θεᾶς Λεβάνας, ἤ κάποιος στενός συγγενής, ὡς ἐντολοδόχος τοῦ πατέρα, τό σήκωνε στόν ἀέρα, τό διέταζε νά κοιτάζει ψηλά, σάν βασιλιάς τοῦ κόσμου πού ἦταν· ἔδειχνε τό μέτωπο τοῦ παιδιοῦ στά ἀστέρια, λέγοντας ἴσως μέσα

του σ' αυτά: «Ίδού κάτι μεγαλύτερο από σᾶς!» Ἡ συμβολική αὐτή πράξη ἦταν ἀντιπροσωπευτική τοῦ ρόλου τῆς Λεβάνας. Καί ἡ μυστηριώδης αὐτή θεά πού δέν εἶχε ποτέ ἀποκαλύψει τά χαρακτηριστικά της (ἐκτός μόνο σ' ἐμένα, στά ὄνειρά μου) καί πού πάντα ἐνεργοῦσε μέ ἐκπροσώπους, παίρνει τό ὄνομά της ἀπό τό λατινικό ρῆμα *levare*, σηκώνω στόν ἄερα, κρατῶ ὑψωμένο».

Φυσικά πολλοί ἄνθρωποι ἐρμηνεύουν τή Λεβάνα ὡς τήν κηδεμονευτική ἐξουσία πού ἐποπτεύει καί κανονίζει τήν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν. Ἄλλά μή νομίσετε ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιά τήν παιδαγωγική ἐκείνη πού βασιλεύει μέ τήν ἀλφαβήτα καί τίς γραμματικές· ἡ σκέψη σας πρέπει μᾶλλον νά πάει «στό ἀχανές ἐκεῖνο σύστημα κεντρικῶν δυνάμεων πού κρύβεται στά ἔγκατα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καί διαπλάθει συνεχῶς τά παιδιά διδάσκοντάς τους διαδοχικά τό πάθος, τήν πάλη, τόν πειρασμό, τήν ἐνέργεια ἀντιστάσεως». Ἡ Λεβάνα ἐξευγενίζει τό πλάσμα πού ἐπιτηρεῖ, ἀλλά μέ ἄσπλαχνα μέσα. Εἶναι σκληρή καί αὐστηρή ἢ καλή αὐτή τροφός, καί ἀνάμεσα στους τρόπους πού χρησιμοποιεῖ μέ μεγαλύτερη εὐχαρίστηση γιά νά τελειοποιήσει τά ἀνθρώπινα πλάσματα, αὐτόν πού ἀγαπάει πάνω ἀπ' ὅλους εἶναι ὁ πόνος. Ἔχει ὑποτακτικές τρεῖς θεές πού χρησιμοποιεῖ γιά τούς μυστηριώδεις σκοπούς της. Ὅπως ὑπάρχουν τρεῖς Χάριτες, τρεῖς Μοῖρες, τρεῖς Ἐρινύες, ὅπως ἀρχικά ὑπῆρχαν τρεῖς Μοῦσες, ὑπάρχουν τρεῖς θεές τῆς θλίψης. Εἶναι οἱ *Παναγίες τῶν Θλίψεων*.

«Τίς ἔχω δεῖ συχνά νά συζητοῦν μέ τή Λεβάνα καί μερικές φορές μάλιστα νά ἀναφέρονται σέ μένα. Μιλᾶνε λοιπόν; ὦ, ὄχι! Τά ἰσχυρά αὐτά φαντάσματα περιφρονοῦν τίς ἀνεπάρκειες τῆς γλώσσας. Ὅταν κατοικοῦν σέ μία ἀνθρώπινη καρδιά, τότε μποροῦν νά προφέρουν λόγια μέ τό στόμα τοῦ ἀνθρώπου· μεταξύ τους ὅμως δέν χρησιμοποιοῦν φωνή· δέν παράγουν ἤχους· αἰώνια σιωπή βασιλεύει στά βασιλεία τους... Ἡ πιό ἡλικιωμένη ἀπό τίς τρεῖς ἀδελφές λέγεται *Mater Lachrymarum* ἢ Παναγία τῶν Δακρῶν. Εἶναι αὐτή πού μέρα νύχτα παραμιλάει καί βογγᾶ, καλώντας πρόσωπα χαμένα. Εἶναι ἡ ἴδια πού βρισκόταν στή Ραμά τότε πού ἀκούστηκε μιά φωνή νά θρηνεῖ, ἡ φωνή τῆς

Ραχήλ πού ἔκλαιγε τὰ παιδιά της καί δέν ἤθελε νά παρηγορηθεῖ. Βρισκόταν ἐπίσης καί στή Βηθλεέμ τή νύχτα πού τό ξίφος τοῦ Ἑρώδη σάρωσε ὅλους τούς ἀθώους ἀπό τὰ ἄσυλά τους... Τά μάτια της εἶναι ἀλληλοδιαδόχως γλυκά καί διαπεραστικά, ἐξαγριωμένα κι ἀποκοιμισμένα· σηκώνονται συχνά πρὸς τὰ σύννεφα, συχνά κατηγοροῦν τόν οὐρανό. Φοράει στό κεφάλι ἕνα διάδημα. Καί ξέρω ἀπό ἀναμνήσεις τῶν παιδικῶν μου χρόνων ὅτι μπορεῖ νά πετάει μέ τούς ἀνέμους ὅταν ἀκούει τό λυγμό τῶν λιτανειῶν ἢ τή βροντή τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὄργάνου ἢ ὅταν ἀτενίζει τήν κατολίσθηση τῶν καλοκαιριάτικων σύννεφων. Ἡ πρωτότοκη αὐτή ἀδελφή ἔχει στή μέση κλειδιά πιά ἀποτελεσματικά κι ἀπό τὰ κλειδιά τοῦ πάπα, μέ τὰ ὁποῖα ἀνοίγει ὅλα τὰ καλύβια καί ὅλα τὰ παλάτια. Εἶναι αὐτή πού ὅλο τό περασμένο καλοκαίρι — τό ξέρω καλά — ἔμεινε στό προσκέφαλο τοῦ τυφλοῦ ζητιάνου, πού τόσο μοῦ ἄρεσε νά μιλάω μαζί του, τοῦ ζητιάνου πού ἡ εὐλαβική ὀχτάχρονη κόρη του μέ τή φωτεινή φυσιογνωμία ἀντιστεκόταν στόν πειρασμό νά ἀνακατευθεῖ στή χαρά τῆς κωμόπολης, γιά νά γυρίζει ὀλημέρα στούς σκονισμένους δρόμους μέ τόν ταλαίπωρο πατέρα της. Γιά τό λόγο αὐτό, ὁ Θεός τῆς ἔστειλε μιά μεγάλη ἀνταμοιβή. Τήν ἀνοιξη τῆς ἄλλης χρονιάς, καί ἐνῶ ἄρχιζε ἡ ἴδια ν' ἀνθίζει, τήν κάλεσε κοντά του. Ὁ τυφλός πατέρας της τήν κλαίει πάντα καί πάντα τὰ μεσάνυχτα ὄνειρεύεται ὅτι κρατάει ἀκόμα τό χεράκι πού τόν ὀδηγοῦσε καί ξυπνάει πάντα μέσα στά ἐρέβη, καινούρια καί πιά βαθιά ἐρέβη τώρα... Μέ τή βοήθεια τῶν κλειδιῶν αὐτῶν ἡ Παναγία τῶν Δακρύων γλιστρᾷ, φάντασμα ζοφερό, στά δωμάτια ἀνδρῶν πού δέν κοιμοῦνται, γυναικῶν πού δέν κοιμοῦνται, παιδιῶν πού δέν κοιμοῦνται, ἀπό τό Γάγγη μέχρι τό Νεῖλο, ἀπό τό Νεῖλο μέχρι τό Μισσισιπιή. Καί ἐπειδή ἔχει γεννηθεῖ πρώτη κι ἔχει τήν πιά ἐκτεταμένη ἐξουσία, θά τήν τιμήσουμε μέ τόν τίτλο τῆς Μαντόνας.

Ἡ δεύτερη ἀδελφή λέγεται *Mater Suspiriorum*, Παναγία τῶν Στεναγμῶν. Δέν ἀναρριχίεται ποτέ στά σύννεφα, δέν περιοδεύει πάνω στούς ἀνέμους. Τό μέτωπό της δέν ἔχει διάδημα. Τά μάτια της, ἂν μπορούσαμε νά τὰ δοῦμε, δέν θά μᾶς φαίνονταν οὔτε

γλυκά ούτε διαπεραστικά· δέν θά μπορούσαμε νά ἀνιχνεύσουμε σ' αὐτά καμιά ἱστορία. Δέν θά βρῖσκαμε παρά ἓνα συγκεχυμένο πλῆθος μισοπεθαμένων ὀνείρων καί ὑπολείμματα ἑνός ξεχασμένου παραμιλητοῦ. Δέν σηκώνει ποτέ τὰ μάτια. Τό κεφάλι της, μέσα σ' ἓνα κουρελιασμένο κεφαλόδεσμο, πάντα σκυφτό, κοιτάζει πάντα τή γῆ. Δέν κλαίει, δέν βογγάει. Πότε πότε ἀναστενάζει ἀκατανόητα. Ἡ ἀδελφή της, ἡ Μαντόνα, εἶναι κάποτε θυελλώδης κι ἐξαλλη καί παραληρεῖ ἐνάντια στόν οὐρανό ζητώντας πίσω τούς ἀγαπημένους της. Ἡ Παναγία τῶν Στεναγμῶν δέν φωνάζει ποτέ, δέν κατηγορεῖ ποτέ, δέν ὀνειρεύεται ποτέ ἀνταρσίες. Ἡ ταπεινοσύνη της ἀγγίζει τὰ ὄρια τοῦ ἐξευτελισμοῦ. Ἡ γλυκύτητά της εἶναι ἡ γλυκύτητα τῶν πλασμάτων χωρίς ἐλπίδα... " Ἄν καμιά φορά μουρμουρίζει, αὐτό συμβαίνει μόνο σέ μέρη μοναχικά, θλιμμένα σάν τήν ἴδια, σέ ἐρειπωμένες πόλεις, καί ἀφοῦ ὁ ἥλιος ἔχει κατεβεῖ γιά νά ἀναπαυθεῖ. Ἡ ἀδελφή αὐτή ἐπισκέπτεται τόν Παρία, τόν Ἑβραῖο, τό σκλάβο πού κωπηλατεῖ στίς γαλέρες... τή γυναῖκα πού κάθεται στό σκοτάδι χωρίς ἀγάπη γιά νά βάλει τό κεφάλι της, χωρίς προσδοκία γιά νά φωτίσει τή μοναξιά της· ἐπισκέπτεται ὅλους τούς αἰχμαλώτους στίς φυλακές τους· ὅλους τούς προδομένους, ὅλους τούς παραπεταμένους· ὅλους τούς προγεγραμμένους ἀπό τόν νόμο τῆς παράδοσης καί τὰ παιδιά τῆς κληρονομικῆς κατάρας. " Ὅλοι αὐτοί συντροφεύονται ἀπό τήν Παναγία τῶν Στεναγμῶν. " Ἐχει κι αὐτή κλειδί, ἀλλά δέν τό χρειάζεται καθόλου. Γιατί τό βασίλειό της εἶναι ἰδίως ἀνάμεσα στίς σκηνές τοῦ Σέμ⁸² καί τούς περιπλανώμενους ὄλων τῶν κλιμάτων. Ὡστόσο καί στίς ἀνώτατες βαθμίδες τῆς ἀνθρωπότητας λατρεύεται ἐπίσης πότε πότε. Ἡ Ἀκόμα καί στήν ἔνδοξη Ἑγγλία ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού, μέσα στόν κόσμο, κρατοῦν τό κεφάλι ψηλά μέ περηφάνια ταρανδου ἀλλά πού μυστικά ἔχουν τό μέτωπο σημαδεμένο ἀπ' αὐτήν.

" Ὅμως ἡ τρίτη ἀδελφή πού εἶναι καί ἡ μικρότερη!... Σσσο!
" Ἄς μιᾶμε γι' αὐτήν χαμηλόφωνα. Ἡ περιοχή της δέν εἶναι μεγάλη· ἀλλιῶς καμιά σάρκα δέν θά μπορούσε νά ζήσει· ἀλλά στήν περιοχή αὐτή ἡ ἐξουσία της εἶναι ἀπόλυτη... Παρ' ὅλο τό τριπλό βέλο πού τῆς σκεπάζει τό κεφάλι, ὁσοδήποτε ψηλά κι ἄν

τό κρατᾶ, μποροῦμε νά δοῦμε ἀπό κάτω τό ἄγριο φῶς πού χύνεται ἀπ' τά μάτια της, φῶς μιᾶς ἀπελπισίας πάντα φεγγοβόλας, πρῶι καί βράδυ, μεσημέρι ἢ μεσάνυχτα, τήν ὥρα τῆς πλημμυρίδας καί τήν ὥρα τῆς φυρονεριᾶς. Προκαλεῖ ὡς καί τό Θεό. Εἶναι ἐπίσης μητέρα κάθε παράνοιας καί σύμβουλος κάθε αὐτοκτονίας... Ἡ Μαντόνα βαδίζει μέ βῆμα ἀκανόνιστο, ταχύ ἢ ἀργό, ἀλλά πάντα μέ μιᾶ τραγική χάρη. Ἡ Παναγία τῶν Στεναγμῶν εἰσδύει δειλά καί προσεχτικά. Ἄλλά ἡ μικρότερη ἀδελφή κινεῖται μέ κινήσεις ἐντελῶς ἀπρόβλεπτες. Ἀνατινάζεται. Πηδάει σάν τίγρης. Δέν ἔχει κλειδί, γιατί, μολονότι σπάνια ἐπισκέπτεται τούς ἀνθρώπους, ὅταν τῆς ἐπιτραπεῖ νά πλησιάσει μιᾶ πόρτα, κάνει ἔφοδο καί τή βουλιάζει. Τό ὄνομά της *Mater Tenebrarum*, Παναγία τοῦ Ζόφου.

Τέτοιες ἦταν οἱ Εὐμενίδες ἢ Θελκτικές (ὅπως τίς ἤθελε ἡ ἀρχαία κολακεία, ἡ ἐμπνευσμένη ἀπό τόν τρόμο) πού τάραζαν τά ὄνειρά μου στήν Ὁξφόρδη. Ἡ Μαντόνα μιλοῦσε μέ τό μυστηριῶδες της χέρι. Μοῦ ἄγγιζε τό κεφάλι. Καλοῦσε μέ τό δάχτυλο τήν Παναγία τῶν Στεναγμῶν, καί τά νοήματά της πού κανεῖς δέν μπορεῖ νά διαβάσει, παρά μόνο στά ὄνειρα, μεταφράζονται ἔτσι περίπου: «Κοίτα! Νά αὐτός πού στήν παιδική του ἡλικία ἀφιέρωσα στό βωμό μου. Αὐτός πού ἔκανα εὐνοοῦμένό μου. Τόν παραπλάνησα, τόν ἔθελξα κι ἀπό τά ὕψη τοῦ οὐρανοῦ ἡ καρδιά μου μαγνήτισε τή δική του. Ἐγώ τόν ἔκανα εἰδωλολάτρη· ἐγώ τόν γέμισα πόθους καί μαράζια καί λάτρεψε τό σκουλήκι τῆς γῆς καί ἔκανε τίς προσευχές του στό σκουληκιασμένο τάφο. Ἱερός ἦταν γι' αὐτόν ὁ τάφος· ἀξιέραστος ὁ ζόφος του· ἀγία ἡ σήψη του. Τό νεαρό αὐτό εἰδωλολάτρη, τόν ἐτοίμασα γιά σένα, ἀγαπημένη καί γλυκιά Ἀδελφή τῶν Στεναγμῶν! Πάρε τον τώρα στήν καρδιά σου καί ἐτοίμασέ τον γιά τήν τρομερή μας Ἀδελφή. Κι ἐσύ — γυρίζοντας πρὸς τήν *Mater Tenebrarum*— δέξου τον μέ τή σειρά σου. Κάνε τό σκῆπτρο σου νά εἶναι βαρύ πάνω στό κεφάλι του. Μήν ἀνεχτεῖς καμιᾶ γυναίκα νά ἔρθει μέ τήν τρυφεράδα της νά κάτσει δίπλα του στή σκοτεινιά του. Διῶξε ὅλες τίς ἀδυναμίες τῆς προσδοκίας, στέγνωσε ὅλα τά βάλσαμα τῆς ἀγάπης, κάψε τήν πηγὴ τῶν δακρῶν· καταράσου τον ὅπως μόνο ἐσύ ξέρεις νά

καταριέσαι. Μέ τόν τρόπο αυτό θά γίνει τέλειος μέσ' στό καμίνι· θά δεϊ τά πράγματα πού δέν θά 'πρεπε νά ιδωθοῦν, τά ἀποτρόπαια θεάματα καί τά ἀνείπωτα μυστικά. Μέ τόν τρόπο αυτό θά διαβάσει τίς παμπάλαιες ἀλήθειες, τίς θλιβερές ἀλήθειες, τίς μεγάλες, τίς τρομερές ἀλήθειες. Μέ τόν τρόπο αυτό θά ἀναστηθεῖ πρὶν πεθάνει. Τότε ἡ ἀποστολή, πού ἔχουμε ἀπό τό Θεό, θά ἔχει ἐκπληρωθεῖ, νά βασανίσουμε δηλαδή τήν καρδιά του ὥσπου νά ἀναδείξουμε τίς ἰκανότητες τοῦ πνεύματός του».

Τό φάσμα τοῦ Μπρόκεν

Μιά ὥραία Κυριακή, τῆς Πεντηκοστῆς, ἄς ἀνέβουμε στό Μπρόκεν.⁸³ Ἐκτυφλωτική αὐγή χωρίς σύννεφα! Ὡστόσο καμιά φορά ὁ Ἀπρίλης ἐπιχειρεῖ τίς τελευταῖες του ἐφόδους καί μέσα στήν ξανανιωμένη ἐποχή, πού τήν ποτίζει μέ ἀψίκορες μπόρες. Ἄς φτάσουμε ὡς τήν κορυφή τοῦ βουνοῦ· ἕνα τέτοιο πρωινό μᾶς ὑπόσχεται περισσότερες πιθανότητες νά δοῦμε τό περίφημο φάσμα τοῦ Μπρόκεν. Τό φάσμα αυτό ἔζησε τόσο διάστημα μέ τούς μάγους τῆς παγανιστικῆς ἐποχῆς, παραβρέθηκε σέ τόσες μαῦρες εἰδωλολατρικές τελετές πού δέν ἀποκλείεται νά τοῦ διέφθειραν τήν καρδιά καί νά κλόνισαν τήν πίστη του. Κάνετε πρῶτα τό σημεῖο τοῦ σταυροῦ, ὡς δοκιμή, καί κοιτάξετε προσεκτικά ἄν συγκατανεῦει νά τό ἐπαναλάβει. Πράγματι τό ἐπαναλαμβάνει· ἀλλά τό πλέγμα τῶν καταιγίδων πού προχωρεῖ διαταράζει τή μορφή τῶν πραγμάτων καί τοῦ δίνει ὕφος ἀνθρώπου πού ἐκτελεῖ ἕνα καθῆκον μέ ἀπέχθεια ἢ σά νά τό ἀποφεύγει. Ἀρχίστε λοιπόν πάλι τή δοκιμή, «κόψτε μιά ἀνεμώνη ἀπ' αὐτές πού ἄλλοτε λεγόντουσαν *λουλούδια τοῦ μάγου* καί πού ἴσως παῖζαν ἕνα ρόλο στίς φριχτές τελετουργίες τοῦ φόβου. Ἀκουμπῆστε τήν πάνω σ' αὐτή τήν πέτρα πού μιμεῖται εἰδωλολατρικό βωμό· γονατίσετε καί σηκώνοντας τό δεξί σας πέστε: Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς!... ἐγώ, ὁ δοῦλος σου καί αυτό τό μαῦρο φάντασμα πού ἔκανα, σήμερα Πεντηκοστή, δοῦλο μου γιά μίαν ὥρα, σοῦ φέρνουμε τόν ἐνωμένο φόρο τιμῆς μας πάνω σ' αυτό τό βωμό πού

ἀποδόθηκε ξανά στην ἀληθινή λατρεία! —Κοιτάξτε! Ἡ ὀπτασία κόβει μίαν ἀνεμώνη καί τή βάζει πάνω στό βωμό· γονατίζει, σηκώνει τό δεξί κατά τό θεό. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι εἶναι βουβή, ἀλλά οἱ βουβοί μποροῦν νά ὑπηρετήσουν τό Θεό μέ πολύ παραδεκτό τρόπο».

Παρ' ὅλα αὐτά θά νομίσετε ἴσως ὅτι τό φάσμα αὐτό, συνηθισμένο ἀπό παλιά σέ μιά τυφλή εὐλάβεια, τείνει νά ὑπακούει σέ ὅλες τίς λατρεῖες καί ὅτι ἡ φυσική του δουλικότητα κάνει ἀσήμαντο τό φόρο τιμῆς του. Ἄς ψάξουμε λοιπόν νά βροῦμε ἄλλο μέσο γιά νά ἐξακριβώσουμε τή φύση τοῦ παράξενου αὐτοῦ ὄντος. Ὑποθέτω ὅτι στά παιδικά σας χρόνια δοκιμάσατε κάποιο ἀνείπωτο πόνο, περάσατε μίαν ἀγιάτρευτη ἀπελπισία, μίαν ἀπ' αὐτές τίς βουβές δυστυχίες πού κλαῖνε πίσω ἀπό ἕνα πέπλο, ὅπως ἡ Ἰουδαία τῶν ρωμαϊκῶν μεταλλίων, καθισμένη κάτω ἀπ' τή φοινικιά της λυπημένη. Σκεπάστε τό κεφάλι σας ὡς μνημόσυνο τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πόνου. Τό φάντασμα τοῦ Μπρόκεν ἔχει ἤδη κι αὐτό σκεπάσει τό κεφάλι του, σάν νά εἶχε ἀνθρώπινη καρδιά καί σάν νά ἤθελε νά ἐκφράσει μέ ἕνα σύμβολο σιωπηρό τήν ἀνάμνηση ἑνός πόνου πολύ μεγάλου γιά νά ἐκφραστεῖ μέ λόγια. «Ἡ δοκιμή αὐτή εἶναι ἀποφασιστική. Ξέρετε τώρα ὅτι ἡ ὀπτασία δέν εἶναι παρά ἡ δική σας ἀντανάκλαση καί ὅτι ἀπευθύνοντας στό φάντασμα τήν ἔκφραση τῶν μυστικῶν σας αἰσθημάτων, τό κάνετε συμβολικό τους καθρέφτη ὅπου ἀντανεκλᾶται στή λάμψη τῆς μέρας αὐτό πού ἀλλιῶς θά ἔμενε κρυμμένο γιά πάντα».

Ὁ ὀπιοφάγος ἔχει ἐπίσης δίπλα του ἕνα Σκοτεινό Διερμηνέα, πού, σέ σχέση πρός τό πνεῦμα του, ἔχει τήν ἴδια ἀναλογία πού ἔχει τό φάντασμα τοῦ Μπρόκεν σέ σχέση πρός τόν ἐπισκέπτη. Τό φάντασμα διαταράσσεται καμιά φορά ἀπό θύελλες, ὀμίχλες καί βροχές· τό ἴδιο καί ὁ Μυστηριώδης Διερμηνέας ἀνακατεῖ καμιά φορά στό φυσικό του —φυσικό εἶδῶλου— μερικά ξένα στοιχεῖα. «Αὐτά πού λέει γενικά εἶναι αὐτά πού ἔχω πεῖ μονολογώντας στόν ξύπνο μου, μέσα σέ διαλογισμούς ἀρκετά βαθεῖς ὥστε νά ἀφήνουν ἀποτυπώματα στήν καρδιά μου. Ἀλλά καμιά φορά τά λόγια του ἀλλοιώνονται ὅπως τό πρόσωπό του καί δέν μοιάζουν μέ ἐκεῖνα πού θά μοῦ ἐρχόταν φυσικό νά χρησιμο-

ποιήσω. Κανένας άνθρωπος δέν μπορεί νά λογοδοτήσῃ γιά αὐτά πού τοῦ συμβαίνουν στά ὄνειρα. Νομίζω ὅτι τό φάντασμα αὐτό εἶναι γενικά ἡ πιστή μου ἀναπαράσταση· πότε πότε ὁμως ὑπόκειται στήν ἐπίδραση τοῦ καλοῦ Φαντάσου,⁸⁴ πού βασιλεύει στά ὄνειρα». Θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι παρουσιάζει ἀναλογίες πρὸς τό χορό τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας, πού συχνά ἐκφράζει τίς μυστικές σκέψεις τοῦ ἥρωα, μυστικές καί γιά τόν ἴδιο ἢ ἀνεπαρκῶς ἀνεπτυγμένες, καί ὅτι τόν ἐφοδιάζει μέ σχόλια, προφητικά ἢ σχετικά μέ τό παρελθόν, ἱκανά νά δικαιώσουν τή Θεία Πρόνοια ἢ νά γαληνέσουν τήν ἀγωνία του, ὅμοια τέλος μέ ἐκεῖνα πού ὁ δυστυχῆς θά ἀνακάλυπτε μέσα του ἀπό ἄνος του ἂν ἡ καρδιά του τοῦ εἶχε ἀφήσει χρόνο γιά διαλογισμό.

Σαβάννα-λά-μάρ⁸⁵

Σ' αὐτό τό μελαγχολικό μουσεῖο πινάκων, ἐκτεταμένων καί συγκινητικῶν ἀλληγοριῶν τῆς λύπης, στίς ὁποῖες βρίσκω (δέν ξέρω ἂν ὁ ἀναγνώστης πού τίς βλέπει συνεπτυγμένες ἔχει τήν ἴδια αἴσθηση) ἓνα μουσικό ὅσο καί γραφικό θέλημα, ἔρχεται νά προστεθεῖ μιὰ εἰκόνα πού μπορεί νά θεωρηθεῖ τό φινάλε μιᾶς μεγάλης συμφωνίας.

«Ὁ Θεός ἐπληξε τή Σαβάννα-λά-μάρ καί μέσα σέ μιὰ νύχτα τήν βύθισε μαζί μέ ὅλα τά μνημεῖα τῆς, ὀρθά ἀκόμα, καθώς καί ὅλο τόν κοιμισμένο πληθυσμό τῆς, ἀπό τά στέρεα θεμέλια τῆς ἀκτῆς στόν κοραλλένιο βυθό τοῦ Ὠκεανοῦ. Ὁ Θεός εἶπε: «Σαβάνωσα τήν Πομπηία καί τήν ἔκρυσά ἀπό τοὺς ἀνθρώπους δεκαεφτά αἰῶνες. Θά σαβανώσω τήν πόλη αὐτή, ἀλλά δέν θά τήν κρύψω. Θά εἶναι γιά τοὺς ἀνθρώπους μνημεῖο τοῦ μυστηριώδους θυμοῦ μου, καθηλωμένο γιά τίς μέλλουσες γενεές μέσα σ' ἓνα γαλάζιο φῶς, γιατί θά τήν κλείσω μέσα στόν κρυστάλλινο θόλο τῶν τροπικῶν μου θαλασσῶν». Συχνά λοιπόν, μέσα στή διαύγεια τῆς γαλήνης, τό μάτι τῶν περαστικῶν ναυτίλων ἀντιλαμβάνεται, διασχίζοντας τό διάφανο ὑγρό στοιχεῖο, τή σιωπηρή αὐτή πόλη πού μοιάζει διατηρημένη κάτω ἀπό ἓνα κώδωνα, καί διατρέχει τίς πλατεῖες τῆς, τίς ἐξέδρες τῆς, μετράει τίς πόρτες καί τά καμπανα-

ριά της: «Ἐκτεταμένο κοιμητήρι πού γοητεύει τό μάτι σάν μαγική ἀποκάλυψη τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ζωῆς πού ἐπιμένει στήν ὑποβρύχια μόνωση, μακριά ἀπό τίς τρικυμίες πού συνταράζουν τήν ἀτμόσφαιρα». Πολλές φορές, μαζί μέ τό Μαῦρο του Διερμηνέα, ἐπισκέφτηκε στά ὄνειρά του τήν ἀδιατάραχτη μοναξιά τῆς Σαβάννα-λά-μάρ. Κοιτάζανε μαζί στά κωδωνοστάσια τίς ἀκίνητες καμπάνες πού τοῦ κάκου περιμένανε νά ἀναγγεῖλουν γάμους· πλησιάζανε τά ἐκκλησιαστικά ὄργανα πού δέν ἐξυμνοῦσαν πιά τή δόξα τῶν οὐρανῶν, δέν θρηνοῦσαν πιά τή δυστυχία τῶν ἀνθρώπων· μαζί ἐπισκέπτονταν τούς σιωπηρούς κοιτῶνες ὅπου τά παιδιά κοιμόντουσαν ἀπό πέντε γενεές.

«Περιμένουν τήν οὐράνια αὐγή — λέει στόν ἑαυτό του χαμηλόφωνα ὁ Μαῦρος Διερμηνέας— καί ὅταν ἡ αὐγή αὐτή ἀνατεῖλει, οἱ καμπάνες καί τά ἐκκλησιαστικά ὄργανα θά βγάλουν ἕναν ἦχο ἀγαλλίασης πού θ' ἀντιλαλήσει ὁ Παράδεισος». — Καί ὕστερα, γυρνώντας πρὸς ἐμένα, ἔλεγε: «Νά ἕνα θέαμα μελαγχολικό κι ἀξιοθρήνητο· ἀλλά μικρότερη συμφορά δέν θά ἀρκοῦσε στό Θεό γιά τά σχέδιά του. Κατάλαβε καλά αὐτό... Ὁ παρῶν χρόνος περιορίζεται σ' ἕνα μαθηματικό σημεῖο, ἀλλά ἀκόμα κι αὐτό τό μαθηματικό σημεῖο ἐξαφανίζεται χίλιες φορές πρὶν μπορέσουμε νά ἐπικυρώσουμε τή γέννησή του. Στό παρόν τό πᾶν εἶναι πεπερασμένο, καί ταυτόχρονα τό πεπερασμένο αὐτό εἶναι ἄπειρο στήν ταχύτητα τῆς φυγῆς του πρὸς τό θάνατο. Ἄλλά στό Θεό δέν ὑπάρχει τίποτα τό μεταβατικό· στό Θεό δέν ὑπάρχει τίποτα πού τείνει πρὸς τό θάνατο. Ἐπομένως γιά τό Θεό τό παρόν δέν ὑπάρχει. Γιά τό Θεό, τό παρόν εἶναι τό μέλλον, καί γιά τό μέλλον αὐτό θυσιάζει τό παρόν τοῦ ἀνθρώπου. Νά γιατί λειτουργεῖ μέ τόν σεισμό. Νά γιατί ἐργάζεται μέ τόν πόνο. "ὦ! Τί βαθύ τό ὄργωμα τοῦ σεισμοῦ! "ὦ, τί βαθιά (κι ἐδῶ ἡ φωνή του ἀπλώνονταν σάν ἕνα *σάνκτους* πού ἀναπέμπει ἡ χορωδία μιᾶς μητρόπολης), τί βαθιά εἶναι ἡ ἄροση τοῦ πόνου! "Ὅμως γιά τή γεωργία τοῦ Θεοῦ μόνο αὐτό ἀρκεῖ. Γιά μιά νύχτα σεισμοῦ, χτίζει στόν ἄνθρωπο εὐχάριστες κατοικίες γιά χίλια χρόνια. Ἀπό τόν πόνο ἑνός παιδιοῦ, ἀποκομίζει πλούσια πνευματική σοδειά πού ἀλλιῶς δέν θά εἶχε ὑπάρξει. Μέ ἄροτρα λιγότερο ἄσπλαχνα, τό

δύστροπο ἔδαφος δέν ἐπρόκειτο νά κινηθεῖ. Ἡ γῆ, ὁ πλανήτης μας, κατοικητήριο τοῦ ἀνθρώπου, χρειάζεται τράνταγμα· καί ὁ πόνος εἶναι ἀπαραίτητος ἀκόμα ἰσόσυχνά, γιατί εἶναι τό πῶ δυνατό ἐργαλεῖο τοῦ Θεοῦ. Ναι (καί μέ κοίταζε μέ ὕφος ἱερατικό) εἶναι ἀπαραίτητος γιά τά μυστηριώδη παιδιά αὐτῆς τῆς γῆς!»

ΙΧ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Οἱ ἐκτενεῖς αὐτές ὄνειροπολήσεις, οἱ ποιητικοί αὐτοί πίνακες, παρ' ὅλο τόν γενικό συμβολικό χαρακτήρα τους, δείχνουν στόν εὐφυή ἀναγνώστη τόν ἠθικό χαρακτήρα τοῦ συγγραφέα μας παραστατικότερα ἀπ' ὅ,τι θά τό κάνουν ἀπό ἐδῶ καί πέρα ἀνέκδοτα ἢ βιογραφικές σημειώσεις. Στό τελευταῖο μέρος τοῦ *Suspiria*, σάμπως μ' εὐχαρίστηση, ἐπιστρέφει ἀκόμα μιὰ φορά στά χρόνια ἐκεῖνα, τά τόσο μακρινά ἤδη· καί τό ἀληθινά πολύτιμο, ἐδῶ ὅπως κι ἄλλοῦ, δέν εἶναι τό γεγονός ἀλλά τό σχόλιο, σχόλιο συχνά καταθλιπτικό, πικρό, ἀπελπιστικό — σκέψη μοναχική πού θέλει νά πετάξει μακριά ἀπό τό ἔδαφος καί μακριά ἀπό τή σκηνή τῆς ἀνθρώπινης πάλης, δυνατό φτερούγισμα κατά τόν οὐρανό, μονόλογος ψυχῆς πού πάντα της πληγωνόταν εὐκολα. Στό μέρος αὐτό, ὅπως καί σ' ἐκεῖνα πού ἤδη ἀναλύσαμε ἡ σκέψη αὐτή εἶναι ὁ *θύρσος* γιά τόν ὁποῖο τόσο χαριτωμένα μίλησε μέ τήν ἀγνότητα ψυχῆς ἑνός περιπλανόμενου πού γνωρίζει καλά τόν ἑαυτό του. Τό θέμα δέν ἔχει ἄλλη ἀξία ἀπό ἐκεῖνη ἑνός στεγνοῦ καί γυμνοῦ ραβδιοῦ· ἀλλά οἱ κορδέλες, οἱ κληματόβεργες καί τά λουλούδια μέ τίς παιχνιδιάρικες ἀλληλοδιασταυρώσεις τους γίνονται πλοῦτος πολύτιμος γιά τά μάτια μας.⁸⁶ Ἡ σκέψη τοῦ Ντέ Κούνισυ δέν εἶναι ἀπλῶς στριφογυριστή· ἡ λέξη δέν εἶναι ἀρκετά δυνατή! Εἶναι σπειροειδῆς ἀπό τή φύση της. Ἐξάλλου, αὐτά τά σχόλια κι αὐτές οἱ σκέψεις θά ἀπαιτούσανε πολύ χρόνο γιά νά ἀναλυθοῦν, καί δέν πρέπει νά ξεχνῶ ὅτι σκοπός αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἦταν νά δείξω, χρησιμο-

ποιώντας ένα παράδειγμα, τίς επιπτώσεις του όπιου πάνω σ' ένα στοχαστικό πνεύμα πού ρέπει πρός τήν όνειροπόληση. Θεωρώ ότι ό σκοπός αυτός επιτελέστηκε.

Θά περιοριστώ νά πώ ότι ό μοναχικός στοχαστής επανέρχεται μέ ίκανοποίηση σ' αυτή τήν πρώιμη εύαισθησία πού ύπήρξε γι' αυτόν ή πηγή τόσης φρίκης καί τόσης απόλαυσης, στήν άπέραντη άγάπη του γιά έλευθερία καί στήν άπέχθεια πού του προκαλοϋσε κάθε ευθύνη. « Η φρίκη τής ζωής ήταν άνάμικτη ήδη στήν πρώτη μου νεότητα μέ τήν ούράνια γλύκα τής ζωής». Στίς τελευταίες αυτές σελίδες του *Suspiria* ύάρχει κάτι τό πένθιμο, τό διαβρωτικό καί τό στραμμένο σέ πράγματα μή γήινα. Έδώ κι εκεί, άναφορικά μέ τίς νεανικές του περιπέτειες, ή ευθυμία κι ή καλή διάθεση, ή προθυμία νά κοροϊδεύει τόν έαυτό του γιά τήν όποία έδωσε τόσες άποδείξεις ξετρυπώνουν άκόμα καμιά φορά. Άλλά τό πίο φανερό, τό πίο χτυπητό στό μάτι είναι οί λυρικοί του καταρράχτες πού μαρτυροϋν μιάν άθεράπευτη μελαγχολία. Γιά παράδειγμα, σχετικά μέ εκείνους πού στενοχωροϋν τήν έλευθερία μας, πικραίνουν τά αισθήματά μας καί βιάζουν τά πίο νόμιμα δικαιώματα τής νιότης, άναφωνεί: « Ω! μά πώς γίνεται νά αυτοτιτλοφοροϋνται φίλοι του τάδε άντρα ή τής δείνα γυναίκας, αυτοί άκριβώς πού, άπ' όλους τούς άνθρώπους, αυτός ό άντρας κι αυτή ή γυναίκα, τήν ύέρτατη στιγμή του θανάτου, θά άποχαιρετήσει μ' αυτό τόν τρόπο: Εϊθε νά μήν είχα ποτέ δεϊ τό πρόσωπό σας!» Η πάλι άφήνει κυνικά νά του ξεφύγει ή έξης όμολογία, πού έχει γιά μένα, τό όμολογώ μέ τήν ίδια άγνότητα καρδιάς, ένα άδελφικό σχεδόν θέλγητρο: « Γενικά, τά σπάνια άτομα πού μου προκάλεσαν άηδία στόν κόσμο αυτό, ύπήρξαν άτομα άνθηρά κοινωνικώς καί μέ καλή φήμη. Όσο γιά τούς μασκαράδες πού γνώρισα, καί δέν είναι λίγοι, τούς σκέφτομαι όλους χωρίς έξαίρεση μ' ευχαρίστηση καί καλοσύνη». Άς σημειώσουμε, στά πεταχτά, ότι ό ώραϊος αυτός στοχασμός επανέρχεται καί γιά τό δικηγόρο μέ τίς ύποπτες ύποθέσεις. Άλλου πάλι μās διαβεβαιώνει ότι, άν ήταν δυνατό νά άνοιχτεί ή ζωή μπροστά μας, άν τό μάτι μας, νέο άκόμα, μποροϋσε νά διατρέξει τούς διαδρόμους, νά έξετάσει τίς αίθουσες καί τά

δωμάτια αὐτοῦ τοῦ ξενοδοχείου, ὅλες αὐτές τίς σκηνές τῶν μελλοντικῶν μας τραγωδιῶν καί τιμωριῶν πού μᾶς περιμένουν, ὅλοι, ἔμεῖς κι οἱ φίλοι μας, θά κάναμε πίσω τρέμοντας ἀπό φρίκη. Ἐφ’ ὅσον μᾶς περιέγραψε, μέ μιᾶ χάρη καί μιᾶ πληθώρα χρωμάτων ἀπαράμιλλη, ἕνα πίνακα οἰκογενειακῆς καλοζωίας, λαμπρότητας καί ἀγνότητος, τήν ὁμορφιά καί τήν καλοσύνη καθραρισμένη στόν πλοῦτο, μᾶς δείχνει διαδοχικά τίς χαριτωμένες ἡρωίδες τῆς οἰκογένειας, ὅλες, ἀπό μάνα σέ κόρη, νά διασχίζουν, καθεμιᾶ μέ τή σειρά της τά βαριά σύννεφα τῆς δυστυχίας. Καί καταλήγει λέγοντας: «Μποροῦμε νά κοιτάξουμε τό θάνατο κατά πρόσωπο. Γνωρίζοντας ὅμως, ὅπως μερικοί ἀπό μᾶς τό γνωρίζουν σήμερα, τί εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ζωή, ποιός θά μποροῦσε χωρίς ρίγος (ἐφόσον εἶχε προειδοποιηθεῖ) νά κοιτάξει κατά πρόσωπο τήν ὥρα τῆς γέννησής του;»

Στό κάτω μέρος μιᾶς σελίδας βρίσκω μιᾶ σημείωση πού, ἀν τήν συσχετίσουμε μέ τόν πρόσφατο θάνατο τοῦ Ντέ Κουίνσυ, παίρνει μιᾶ πένθιμη σημασία. Τό *Suspiria de profundis* ἐπρόκειτο, στό μυαλό τοῦ συγγραφέα, νά ἐπεκταθεῖ καί νά αὐξηθεῖ πολύ. Ἡ σημείωση ἀναγγέλλει ὅτι ὁ θρύλος τῶν τριῶν Ἐλεφάντων τῶν Θλίψεων παρέχει μιᾶ φυσική διαίρεση γιά μεταγενέστερες δημοσιεύσεις. Ἐτσι μέ τόν ἴδιο τρόπο πού τό πρῶτο μέρος (ὁ θάνατος τῆς Ἐλίζαμπεθ καί ἡ θλίψη τοῦ ἀδελφοῦ) συνδέεται λογικά μέ τή Μαντόνα ἢ Παναγία τῶν Δακρύων, μέ τόν ἴδιο τρόπο, ἕνα καινούριο μέρος, *Οἱ κόσμοι τῶν παριῶν*, ἐπρόκειτο νά ὑπαχθεῖ στήν ἐπίκληση πρὸς τήν Παναγία τῶν Στεναγμῶν· τέλος ἡ Παναγία τοῦ Ζόφου ἐπρόκειτο νά ἐποπτεύει τό βασίλειο τοῦ Ζόφου. Ἀλλά ὁ θάνατος πού δέν συμβουλευόμαστε στά σχέδιά μας καί ἀπό τόν ὁποῖο δέν ζητᾶμε συγκατάθεση, ὁ θάνατος πού μᾶς ἐπιτρέπει νά ὄνειρευόμαστε εὐτυχία καί φήμη καί πού δέν λέει οὔτε ναί οὔτε ὄχι, βγαίνει ἀπότομα ἀπό τό καρτέρι του καί σαρώνει μέ μιᾶ κίνηση φτερούγας τά σχέδια, τά ὄνειρα καί τίς ιδεώδεις ἀρχιτεκτονικές ὅπου στεγαζόμαστε νοερά τή δόξα τῶν τελευταίων ἡμερῶν μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Brillat-Savarin (Anthelme). Γάλλος δικαστής και διάσημος γαστρονόμος (1755-1826).
2. Lavater (Johan Caspar). Έλβετός φιλόσοφος, ποιητής και θεολόγος (1741-1801).
3. Hoffman (Ernst Theodor Wilhelm). Γερμανός συγγραφέας, συνθέτης, μουσικοκριτικός και νομικός. Διάσημος για τις φανταστικές του ιστορίες, ανάμεσα στις όποιες ή αυτοβιογραφική Kapellmeister Kreisler (1776-1822).
4. Σημειώνω την όμοιότητα του πεζού μονόλογου του κρασιού στο σημείο αυτό με ένα αρκετά προγενέστερο ποίημα του Μπ., «L'âme du vin», από τά «Άνθη του κακού».
5. Τό μέρος αυτό έχει πολλά κοινά με παλαιότερο ποίημα του Μπ. «Le vin des chiffonniers», από τά «Άνθη του κακού».
6. Λόφος του Παρισιού όπου βρίσκεται χτισμένο, από τίς άρχές του βου αιώνα, τό άββαείο τής Άγ. Γενεβιέβης.
7. «Σάλι από λιγαριά», μεταφορά, όπως συνάγεται και από παρακάτω, του προσαρμόσιμου στην πλάτη καλαθιού των ρακοσυλλεκτών. «Εφτάρι», σίδηρο σχήματος έπτά για την περισυλλογή άντικειμένων.
8. Drolling (Martin). Γερμανός ζωγράφος έσωτερικών χώρων (1752-1817).
9. Kean (Edmund). Μέγας Άγγλος ήθοποιός (1787-1833). Φρέντερικ, πρόσωπο από τον Λόενγκριν του Βάγκνερ.
10. «La peau de chagrin», γνωστό αφήγημα του Μπαλζάκ.
11. Άναφορά στο ποίημα του Γκαίτε «Ο ψαράς» και τίς απομιμήσεις του από τον Τεοφίλ Γκωτιέ.

12. Στο πρωτότυπο: *togatus*.
13. *Barberau (Auguste)*. Διευθυντής ὀρχήστρας καί μουσικολόγος (1799-1879).
14. Τό πρόσωπο τῆς ἀφιέρωσης παραμένει ἄγνωστο. Ἕως σημειωθεῖ ὅτι τά ἴδια ἀρχικά διαβάζουμε καί στήν ἀφιέρωση τοῦ ποιήματος «*L'héautontimorouménos*» ἀπό τά «Ἄνθη τοῦ κακοῦ».
15. Ἄναφορά στόν Τόμας Ντέ Κουίνσυ. Βλ. παρακάτω «Ἕνας ὀπιοφάγος».
16. Βλ. σελ. 11.
17. Ἄναφορά στόν Μπαρμιέ. *Barbier (Auguste)*. Γάλλος ποιητής (1805-1882).
18. Ἄναφορά στόν Τόμας Ντέ Κουίνσυ. Βλ. παρακάτω «Ἕνας ὀπιοφάγος».
19. Ἄναφορά στό βιβλίο τοῦ Τόμας Ντέ Κουίνσυ: *Confessions of an English Opium Eater*. Βλ. εἰσαγωγή καί παρακάτω «Ἕνας ὀπιοφάγος».
20. Ἡ γαλλική λέξη *assassin* (φονιάς, δολοφόνος), ὅπως καί ἡ ἀγγλική *assassin*, ἡ ἰταλική *assassino* κ.τ.λ. παράγονται ἀπό τή νεολατινική *assassinus*, πού μέ τή σειρά της παράγεται ἀπό τήν ἀραβική *hassasin*, μορφή πληθυντικοῦ πού στόν ἐνικό σημαίνει χασισοφάγος.
21. Ἐπειδή τερματίζουν στό τοπικό καμπαναριό.
22. Κινέζικο θέατρο σκιῶν καί κουκλοθέατρο τῆς ἐποχῆς, γιά παιδιά, στό Παρίσι.
23. Ἄναφορά στή γνωστή φράση τοῦ Πασκάλ.
24. Τοῦ Μάη, μήνα ἀφιερωμένου στήν Παναγία.
25. *Meissonier (Ernest)*. Γάλλος ζωγράφος μέ τόν ὅποιο ὁ Μπ. ἀσχολεῖται ἀλλοῦ ἐκτενέστερα (1815-1891).
26. Στο πρωτότυπο: *enchained, fettered, enslaved!* Βλ. καί *Thomas De Quincy: Confessions of an English Opium Eater*.
27. Βλ. σ. 40.

28. Fourier (Charles). Γάλλος κοινωνικός αναμορφωτής και ουτοπιστής (1872-1837). Swendenborg (Emmanuel). Μέγας Σουηδός φιλόσοφος, θεολόγος και δραματιστής (1688-1772).

29. Βλ. σ. 28 και σημ. 11.

30. Ὁ Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ, ὅτι τό καννάβι ἔχει ἐπιπτώσεις καταστροφικές στόν ἀνδρισμό. (Σημ. ἐκδόσεων «Bibliothèque de la Pléiade»).

31. Βλ. σ. 40 και σημ. 20.

32. Λίγκαμ· λέξη σανσκριτική. Σύμβολο τῆς δημιουργίας και γονιμότητας, λατρουμένο στις Ἰνδίες και ἄλλες ἀνατολικές χώρες μέ τή μορφή τῶν σεξουαλικῶν ὀργάνων ἀνδρός και γυναικός σέ θέση συνουσιασμοῦ.

33. Rousseau (Jean-Jacques). Γαλλόφωνος φιλόσοφος και κοινωνικός ἀναμορφωτής (1712-1778).

34. Στό πρωτότυπο: *rabulum*.

35. Ἀναφορά στό βιβλίο τοῦ αἰδεσιμότατου Καρόλου Ροβέρτου Ματιούριν «Melmoth the wanderer» πού κυκλοφόρησε τό 1820. Maturin (Charles Robert). Ἴρλανδός μυθιστοριογράφος και δραματογράφος (1782-1824).

36. Ἡρώας τοῦ Μπαλζάκ.

37. Ὁ ὅρος «πνευματιστικός» (*spiritualiste*) ἔχει ἐδῶ τήν ἔννοια τοῦ «μεταφυσικός», «ἀντιυλιστικός».

38. Francavilla ἢ Francheville (Pierre). Γάλλος γλύπτης και ἀρχιτέκτων (1548-1615). Dürer (Albrecht). Μέγας Γερμανός ζωγράφος και χαράκτης (1471-1528) Goltzius (Hendrick). Ὁλλανδός χαράκτης (1558-1616).

39. Οὐέρντσουορθ: «The excursion III, I».

40. Ἐπίθετο τῶν Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου.

41. Δηλ. νά αὐτοκτονήσουν, ὅπως γράφει ἐπί λέξει ὁ Ντέ Κουίνσου.

42. Στόν Μπ. και στόν Ντέ Κουίνσου: *archididascalus*.

43. Johnson (Samuel). Διάσημος Ἕλληνας λόγιος καὶ κριτικός (1709-1784).
44. Ἡ προσθήκη τῆς παρένθεσης εἶναι τοῦ μεταφραστῆ. Ὁ Ντέ Κούνσου καὶ ὁ Μπ. ἔχουν ἀποσιωπητικά.
45. Στὴν πραγματικότητα ἀντίγραφο προσωπογραφίας μιᾶς εὐεργέτιδας τοῦ σχολείου, ἀπὸ τὸν Βάν Ντάικ.
46. Στίχοι τοῦ Μίλτωνος γιὰ τὸν Βελζεβούλ ἀπὸ τὸ *Χαμένο Παράδεισο*.
47. Κατὰ τὸ θρύλο, ἑπτὰ πρῶμοι χριστιανοὶ ποὺ κατέφυγαν σὲ σπήλαιον ὄρεινόν γιὰ νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὸ διωγμὸ τοῦ αὐτοκράτορα Δεκίου στὴν Ἔφεσο καὶ κοιμήθηκαν ἐκεῖ 300 χρόνια γιὰ νὰ ξυπνήσουν μέσα στὴν ἀκμὴ τοῦ χριστιανισμοῦ.
48. Ἡ προσθήκη τῆς παρένθεσης εἶναι τοῦ μεταφραστῆ. Ὁ Ντέ Κούνσου καὶ ὁ Μπ. ἔχουν ἀποσιωπητικά. Bangor, πόλη τῆς κομητείας τοῦ Κερναρβονσαίρ στὴ Β. Οὐαλλία.
49. Ὁ Μπ. στό σημεῖο αὐτὸ παρερμηνεῦει τὸ ἀγγλικὸ κείμενο, ποὺ ἐπὶ λέξει ἔχει ὡς ἑξῆς: «Πλήθος Ἴρλανδοὶ ἀπατεῶνες ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὰ χρέη τους ἔρχονται στὴν Ἀγγλία καὶ πλήθος Ἕλληνοὶ ἀπατεῶνες καταφεύγουν γιὰ τὸν ἴδιον λόγον τὸ Ἄιλ-ὀφ-Μάν, περνώντας ἀπὸ ἐδῶ πολὺ συχνά».
50. Δηλ. ὄχι ἀποκλειστικὰ οὐαλλικά.
51. Στὸ γαλλικὸ κείμενο: *bagathum*. Ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς περιπτώσεις ἐπέμβασης τοῦ Μπ. στό κείμενο τοῦ Ντέ Κούνσου, ποὺ ἐξάλλου, ὅπως μᾶς εἰδοποίησε ἤδη (βλ. σ. 88), μᾶς τὸ δίνει συνεπτυγμένον καὶ μὲ πολλὰ παραλείψεις.
52. Doctors' commons. Ἐνωση νομικῶν στό Λονδίνο ποὺ διαλύθηκε τὸ 1858. Ἡ ἔδρα τους χρησίμευε ὡς ὑποθηκοφυλακεῖο.
53. Τὰ ὀνόματα Ἄλταμοντ καὶ Σλάιγκο παραλείπονται ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Ντέ Κούνσου καὶ τοῦ Μπ. Ἀντὶ γι' αὐτὰ ἔχουν ἀποσιωπητικά.
54. Ἡ προσθήκη τῆς παρενθέσεως εἶναι τοῦ μεταφραστῆ. Ὁ Ντέ Κούνσου καὶ ὁ Μπ. ἔχουν ἀποσιωπητικά.
55. Τὸ ὄνομα δὲν ἀναφέρεται στὰ κείμενα τοῦ Ντέ Κούνσου καὶ τοῦ Μπ. Εἶναι

τό μέρος πού ἔμενε ὁ Οὐέρντσουορθ, γιά τόν ὁποῖο ὁ Ντέ Κουίνσου εἶχε μεγάλο θαυμασμό. Ἐργότερα στό ἴδιο ἐκεῖνο σπίτι τῶν Οὐέρντσουορθ ἔμεινε οἰκογενειακῶς ὁ Ντέ Κουίνσου, ὅπως ὑπαινίσσεται κι ὁ ἴδιος ἀμέσως παρακάτω.

56. Allegro, Penseroso. Τίτλοι ποιημάτων τοῦ Μίλτωνος. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ εὐθυμος τύπος, ὁ δεύτερος ὁ στοχαστικός.

57. Ἡ προσθήκη τῆς παρένθεσης εἶναι τοῦ μεταφραστή. Ὁ Ντέ Κουίνσου καί ὁ Μπ. ἔχουν ἀποσιωπητικά.

58. Grassini (Giuseppina). Μεσόφωνος τοῦ μελοδράματος. Εἶχε ἐπιβληθεῖ στό Λονδίνο μέ τήν ὁμορφιά, τήν ἠθοποιία καί τή φωνή της (τήν ὁποία ὡστόσο ὀρισμένοι ἀμφισβητοῦσαν) μεταξύ 1804-6.

59. Στό πρωτότυπο: *terrae incognitae*.

60. Ὁ θάνατος τῆς κορούλας τοῦ Οὐέρντσουορθ, Κέητ.

61. Τό καλοκαίρι τοῦ Ἁγ. Μαρτίνου (ἀρχές Νοεμβρίου) εἶναι ὅ,τι τό δικό μας καλοκαιράκι τοῦ Ἁγ. Δημητρίου.

62. Φαίνεται στό σημεῖο αὐτό νά ὑπάρχει παρανόηση ἀπό μέρος τοῦ Μπ. Τό ἀγγλικό κείμενο ἐπί λέξει λέει: ...«Ὅπως ἀποδείχτηκε ἐξάλλου ἡ ἐπίδοσή του στήν ἀγγλική ἦταν ἀκριβῶς ὅση καί ἡ δική της στή μαλαϊκή».

63. «Περί βελτιώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ».

64. Ricardo (David). Περίφημος Ἁγγλος οἰκονομολόγος (1772-1823). Τό ἐν λόγῳ βιβλίο: *The Principles of Political Economy and Taxation*.

65. Ὑπάρχει διχογνωμία τῶν φιλολόγων κατά πόσο διασώθηκε τό ἔργο αὐτό γιά νά ἐκδοθεῖ πολλά χρόνια ἀργότερα μέ διάφορο τίτλο.

66. Ἐναγγελία μάχης.

67. Στό γαλλικό καί ἀγγλικό κείμενο: *officina gentium*.

68. Τῆς κορούλας τοῦ Οὐέρντσουορθ (βλ. σημ. 60).

69. Τοῦ Χαϊντελ.

70. Ἐναφορά στό «Χαμένο Παράδεισο» τοῦ Μίλτωνος. Ἡ Ἄμαρτία ἀπέκτησε τό θάνατο ἀπό τόν πατέρα της τό Σατανά.

71. «Στεναγμοί ἐκ βαθέων».

72. Στό πρωτότυπο χρησιμοποιεῖται ἡ ἀγγλική λέξη «cant».

73. Taylor (Jeremy). Βαθύς ἀγγλικανός θεολόγος (1613-67). Στήν ἔκδοση τοῦ 1856 ὁ Ντέ Κουίνσου ὁμολογεῖ ὅτι ἡ ἀποδιδόμενη ἐδῶ στόν Τέηλορ ρήση εἶναι τοῦ Μπέηκον, ἀπό τό δοκίμιό του «Περί θανάτου».

74. Δημοσιεύτηκε στήν ἀγγλική ἐπιθεώρηση The Athenaeum. Ἐνάμεσα στά ἄλλα ἀναφέρει ὅτι ὁ ἐκλιπών δέν πρόσφερε ποτέ μέ τό πνεῦμα του καμιά ὑπηρεσία στήν ἀνθρωπότητα. (βλ. παρακάτω).

75. Rontmartin (Arnaud de). Γάλλος κριτικός μέ τόν ὁποῖο ἀσχολεῖται καί ἄλλοῦ ὁ Μπ. (1811-1890).

76. Ἐφοῦ ὁ ἴδιος ἦταν ἐπιστήμων. Buffon (Georges Louis Leclerc de). Περίφημος φυσιοδίφης καί μέγας συγγραφέας. Ἐγραψε: L'histoire naturelle (1707-1788).

77. Ὁ Μπ. ἀναφέρεται καί στήν παράγραφο αὐτή στή νεκρολογία τῆς προηγούμενης παραγράφου, στήν ὁποία συνεχίζει νά ἀπαντᾷ.

78. Mémoires d'outre-tombe τοῦ Σατωμπριάν.

79. Στίχοι τοῦ Μπ. ἀπό τό ποίημά του "Franciscae meae laudes", γραμμένο ὀλόκληρο στά λατινικά.

Τερπνό λουτρό εὐωδιασμένο

Μ' ἐξάϊσια ἀρώματα.

80. Ὁ Ντέ Κουίνσου θεωρεῖ ὅτι ὁ χαρακτηρισμός τῆς Ἱερουσαλήμ ὡς ὀμφαλοῦ ἢ κέντρου τῆς Γῆς, ἀφοῦ ἐγινε γνωστό τό σχῆμα της ἦταν γελοῖος. Γι' αὐτό καί τό *τουλάχιστο*.

81. Τοῦ Μέμνονος. Μέμνων, γιός τοῦ Τιθωνοῦ καί τῆς Ἡοῦς. Σύμφωνα μέ τήν παράδοση ἀπό τό στόμα τοῦ κολοσσιαίου ἀγάλματός του στήν Αἴγυπτο, ἔβγαιναν μέ τήν ἀνατολή τοῦ ἡλίου ἤχοι, σάν νά χαιρόταν ὁ ἥρωας ἀπό τήν ἐμφάνιση τῆς μητέρας του. Τό φαινόμενο ὀφείλονταν ἴσως στή θέρμανση θυλάκων ἀέρα στίς

κοιλότητες τοῦ στήθους τοῦ ἀγάλματος λόγω τῆς ἡλιακῆς ἐπίδρασης. Σχετική σημείωση τοῦ Ντέ Κουίνσου ὑπάρχει στό «Suspiria».

82. Γιός τοῦ Νῶε καί κλάδος σημιτικῶν λαῶν.

83. Στή βόρεια Γερμανία.

84. Γιός τοῦ Ὑπνου.

85. Παραθαλάσσια πόλη τῆς Ἰαμαϊκῆς. Στήν Ἰαμαϊκή πέθανε ὁ ἀδελφός τοῦ Ντέ Κουίνσου, Ρίτσαρντ.

86. Ἡ πρόταση αὐτή ἀναφέρεται βέβαια στό *θύρσο*, τό στεγνό γυμνό ραβδί τό στολισμένο μέ κορδέλες, κληματόβεργες κ.τ.λ. τῶν ὀργιαστικῶν τελετῶν τοῦ Διονύσου.

ΤΕΧΝΗΤΟΙ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΙ

Οι «Τεχνητοί Παραδείσοι» εκδόθηκαν σέ τόμο τήν άνοιξη του 1860 και περιλαμβάνουν έκτός από τήν εισαγωγή-άφιέρωση, ένα δοκίμιο γιά τό κασίς και τίς παρουσιάσεις τών έργων του Ντέ Κούνισυ «Έξομολογήσεις ένός Άγγλου όπιοφάγου» και "Suspiria de profundis", έργα πού ό Μπωντελαίρ είχε διαβάσει ήδη από νεαρή ηλικία.

Είχε όμως ό Μπωντελαίρ από νωρίτερα δημοσιεύσει τόσο τό κείμενο γιά τό κασίς (τό όποίο στήν τελική έκδοση άνέπτυξε σέ εύρύτερο δοκίμιο) όσο και τίς αναλύσεις τών έργων του Ντέ Κούνισυ.

Στήν ελληνική έκδοση τών «Τεχνητών Παραδεισών» από τό «Βιβλιοπωλείο τής Έστίας», στά κείμενα αυτά προτάσσονται και τά άρχικά κείμενα γιά τό κρασί και τό όπιο πού ό Μπωντελαίρ είχε δημοσιεύσει τό 1851, άφού άνήκουν στήν ίδια σειρά και αναφέρονται στο θέμα τής προκλητής εύδαιμονίας και τών συνεπειών της.

Άπό τό «Βιβλιοπωλείο τής Έστίας» σέ μετάφραση πάλι του Νίκου Φωκά, κυκλοφορούν σέ ένα τόμο οι «Έξομολογήσεις ένός Άγγλου όπιοφάγου» και τά "Suspiria de profundis", του Τόμας ντέ Κούνισυ.